A. Selmet

KIRJANDUSE LUGEMIK

VI KLASSILE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

A-21866

A. SELMET

KIRJANDUSE LUGEMIK

VI KLASSILE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1958

Käsikiri on Eesti NSV Haridusministeeriumi eesti keele ainekomisjoni koosolekul läbi arutatud ja kirjanike elulood komisjoni liikme õp. H. Kuudi poolt redigeeritud.

Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt kinnitatud.

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

EESTI
KIRJANDUS

RAHVALUULE

Juba igivanadest aegadest peale on inimesed väljendanud oma mõtteid ja tundeid, tähelepanekuid ja püüdlusi kunstiloomingus. Alati on rahvahulkades leidunud andekaid inimesi, kes oma mõtteid ja meeleolusid kunstivormi on valanud. Mehed kaunistasid lõike- ja põletuskirjadega tarbeesemeid, naised valmistasid kaunikirjalisi tikandeid, kindaid, vöösid ja mitmesuguseid muid riietusesemeid. Eriti väärtuslikku kohta rahva kunstiloomingus aga omab sõnakunst. Lugematu hulk rahvajutte ja rahvalaule, naljandeid, vanasõnu ja mõistatusi, mis me oleme saanud päranduseks oma esivanematelt, räägib rahva armastusest sõnakunsti vastu.

Pikkadel talveõhtutel, puhketundidel ja ka tööd tehes lauldi, jutustati muinasjutte ja esitati mõistatusi. Laul saatis inimest hällist hauani. Nii rõõmu kui ka muret võis väljendada lauluga. Ja jutt oli täis vanasõnu, kõnekäände, vaimukust ja piltlikkust.

Enne kirjaoskuse tekkimist sai rahva sõnakunst väljenduda ainult suulises loomingus. Kuid suuline looming jätkus ka siis, kui pandi algus kirja- ja trükisõnale. Rahvaluule-looming ei lõpe kirjanduse tekkimisega, vaid elab selle kõrval edasi. Aja jooksul on aga rahvaluule vorm ja sisu muutunud, muutunud vastavalt sellele, kuidas muutusid eluviisid ja ühiskondlik kord. Kui näiteks klasside-eelses ühiskonnas taotleb rahvaluule, nagu ütleb M. Gorki, „sõna jõuga, lausumise ja loitsimisega avaldada mõju inimesele vaenulikele loodusnähtustele", siis klassiühiskonna võitlevas rahvaluules kajastub töötava rahva võitlus mõisa ja kirikumõisa või suurtaluniku vastu, võitlus isanda, peremehe ja sundija vastu.

Rahvaluule säilib rahva mälus ja seda antakse edasi suuliselt. Vanemad annavad seda edasi oma lastele ja need omakorda jälle oma lastele. Ja nii põlvest põlve paljude sajandite jooksul. Aga rahvalooming rändab ka ühest paigast teise, sest inimesed viivad oma elukohta vahetades ka oma kodukoha rahvaloomingut uude asukohta kaasa. Nõnda rändab rahvaluule põlvest põlve ja paigast paika.

F. R. Kreutzwald selgitas rahvaluule levikut järgmise näite varal: „Kes ei peaks mitte eesti tuttavat sulaselaulu tundma?

Ehk tuli tulista lunda
ja sadas sula raheta,
valas vihma varda'asta:
ikka pean ma minema, jne.

Seda laulukest lauldakse Läänemaal ja Peipsi rannas, Alutaga ja Virumaal. Mispärast? Ühesugune orjus ja töö teeb laulu igamehe kohaliseks. Üks laulab praegu, teine kuulab põõsa tagant ja mõtleb: justkui minu lugu; ja teisel päeval oskab ta kuuldud sõna niisama osavalt järele laulda. Kes seda laulu algmiselt oli sünnitanud, see on teadmata . . ."

Iga laul, muinasjutt, vanasõna või mõistatus on kord kellegi üksikisiku poolt kuskil esimest korda oma kuju saanud, kuid on loomulik, et suulise leviku juures ei võinud see looming jääda samaseks, nagu oli algul. Igaüks, kes kuuldud laulu või juttu edasi andis, võis seda muuta. Ta võis sellele midagi juurde lisada, seda täiendada ja püüda paremaks teha või kohandada uutele oludele, ta võis aga ka sellest midagi unustada, välja jätta või temale võõrast asendada millegi muuga. Rahvalaulik saab rahvaluule edasiandmisel ise loovaks isikuks nagu iga eelnenud ettekandjagi, tuues teksti omapoolseid tahtlikke muudatusi. Rahvaluule autoriks saavad niiviisi rahvahulgad; rahvalaulu või -jutu esialgne looja aga unustatakse. Nõnda on rahvaluule-looming ühtlasi hulkade looming, kollektiivne looming.

Rahvaluule kui töötava rahva luule on oma enamuses võitlev luule; see on määratud mitte ainult luuleliseks imetlemiseks, vaid ka ühiskondlik-poliitiliseks võitlusvahendiks.

Vaatamata rahvaluule loojate vabale mõttekujutusele ja julgele mõttelennule oma unistuste väljendamisel, on rahvaluule aluseks ikkagi rahva igapäevane tõeline elu. Olgu töö või lõbutsemine, rõõm või mure — kõik leiab rahvaluules käsitlemist. Laulik või jutustaja rõõmustab koos rõõmsatega ja jagab nukrate leina, pilkab sundijaid ja sajatab rõhujaid. Rahvaloomingut kannab kindel usk paremasse tulevikku, usk võidusse kõigi vaenulike jõudude üle, kindel veendumus, et hea võidab kurja. Rahvaluules on inimeste elukogemused ühinenud nende tulevikuunistustega.

Sajandite kestel on kujunenud rahvaloomingu kunstilised väljendusvahendid.

Üheks niisuguseks rahvaluules üldiselt kasutatud kunstiliseks võtteks on sõnaalguliste häälikute kõlalise ühtluse taotlus, näit. rahvalaulus:

Helise, **he**lise, ilma,
kõmise, **kõ**mise, **kõ**rbi;

mõistatuses: Tuhat **t**oomelehte, **sa**da **saa**relehte, **ka**ks **kaa**nelauakest?

vanasõnas: Lõoke toob lõunasooja, pääsuke toob päevasooja, ööbik toob öösooja.

Isegi muinasjuttudes, kui need muutmatult rahva suust üles on kirjutatud, võime leida püüet siduda ühte mõttetervikusse kuuluvaid sõnu häälikute samasusega sõnade alguses; näit. muinasjutu „Imelik peegel" algus:

Ennevanal ajal elas kuulus kuningas päratu suures pealinnas. Raha ja rikkust oli tal enam kui kümnel teisel kuningal kokku.

Või siis kõnekäändudes: Sai sõna sabast kinni; läks vett vedama jne.

Uuemas rahvaluules leidub naljandeid ja pilkejutukesi, kus see stiililine võte on viidud äärmusse, kus iga sõna algab sama häälikuga, näit.:

Pisikesed punase peaga poisikesed purjetasid paadiga Piritale... või

Sass, säh söö sina see soe... või

Vihtra Voldu varastas valge varsa... jne.

Sõnaalguliste häälikute ühtluse eesmärgiks pole ainult ilukõlalise külje taotlemine, vaid ka mõtte ilmekas väljatõstmine, sisuliselt tähtsa rõhutamine.

Teiseks rahvaluulele iseloomulikuks kunstiliseks väljendusvahendiks on k o r d u s e d.

Rahvalaulu värssides näiteks korratakse kahes või veel enamas kõrvuti olevas reas üht ja sama mõtet:

hüüa vastu, hiisi suuri,
laula vastu, laasi laia,
kuku vastu, kuusemetsa,
paugu vastu, palgimetsa.

Kõik need read väljendavad ühte ja sama soovi, et laul kajaks vastu.

Muinasjuttudes, nagu mäletame, korratakse sündmusi tavaliselt kolm korda, kusjuures iga järgmine sageli eelmist mõnes asjas ületab.

Üldse viljelevad rahvalaulikud ja jutustajad väga p i l t l i k k u j a k u j u k a t v ä l j e n d u s v i i s i: nad i s i k u s t a v a d esemeid, tarvitavad rohkesti piltlikke v õ r d l u s i, kujukaid e p i t e e t e jne. Kuid vaatamata mitmesuguste kunstiliste vahendite kasutamisele on rahvaluule sõnastus üldiselt siiski l i h t n e j a n a p i s õ n a l i n e.

Eesti rahvaluule on mitmepalgeline ja rikas. See näitab, et rahva vaimne elu ja tegevus oli võõraste survest hoolimata jõuline ja vilgas.

Esimesed märkmed ja katkendid meie rahvalauludest ja muudestki rahvaluule liikidest kuuluvad XVI sajandisse. Tõsisemalt hakati rahvaluulet koguma ja üles kirjutama aga alles XIX sajandil. Tähtsamateks rahvaluule kogujateks olid Jakob Hurt ja Mihkel Veske. Sellest ajast peale on jätkunud rahvaloomingu

kogumine, uurimine ja kasutamine. Praegu säilitatakse neid kogusid Tartu Riiklikus Kirjandusmuuseumis.

Rahvaluule on pakkunud ja pakub edaspidigi suurt abi ilukirjanduslikule loomingule. Nii on näiteks Faehlmann oma muistendite loomisel võtnud aluseks rahvaloomingu. Kreutzwaldi „Kalevipoeg", mille ilmumine tõi pöörde kogu eesti kirjandusse, põhineb suuremalt osalt rahvaluulel.

Ühel või teisel viisil on rahvaluule mõjusid vastu võtnud M. Veske, A. Kitzbergi, A. Tammsaare jt. looming. Nõukogude kirjanikest tuleks esijoones nimetada D. Vaarandit. Järjest enam hakatakse rahvaluulet kasutama meie kirjanduses, üha enam võtavad sellest eeskuju meie kirjanikud, täites Maksim Gorki soovitust: „Koguge oma rahvaluulet, õppige sellest!"

Vormiliste tunnuste järgi jaotatakse rahvaluulet rahvalauludeks, rahvajuttudeks ja rahvaluule lühivormideks (vanasõnad, mõistatused ja kõnekäänud).

RAHVALAUL.

Eesti rahvaluule kõige rikkalikuma ja kõige enam levinud, kõige algupärasema ja ühtlasi väärtuslikuma osa moodustavad rahvalaulud. Rahvalaulud on paljude sajandite jooksul saatnud meie rahvast mitmesuguste tööde juures, puhkehetkedel ning pidulike sündmuste puhul.

Juba kaugest minevikust alates on rahvalauludel olnud tähtis osa ka ühiskondlikus võitluses, nii kangelaslikus heitluses röövvallutajate vastu kui ka pikaajalises ja visas võitluses muude rõhujate ja orjastajate vastu.

Eesti rahvalaulust kõneldes mõeldakse harilikult nn. vana rahvalaulu. V a n u r a h v a l a u l e esitati leelutades, s. t. poollauldes, koos viisiga; lugedes neid ette ei kantud. Vana rahvalaulu iseloomulikuks tunnuseks on see, et lauluread ei ole rühmitatud salmideks; siin on rida omaette mõtteline tervik ja seda mõtet korratakse või teisendatakse veel järgmises või isegi mitmes järgmises reas. Näit.:

Nüüd ilus vilulla veerda,
kaunis laulda kaste'ella,
armas hallilla kõnelda.

Lõppriimi asemel esineb algriim, s. o. sõnaalguliste kaas- ja täishäälikute kordus. Nät.:

süda teaneb **sü**da palju.

Rahvalaulu värsi rütmi loob rõhulise ja rõhuta (— ◡) silbi korrapärane vaheldumine. Värss on tavaliselt 8-silbine. Näit.:

karjapõli kadakane.
— ◡ — ◡ — ◡ — ◡

Värsi kindel pikkus, millest rangelt kinni peeti, on põhjuseks,

et rahvalaulu keel ei ole muutunud koos kõnekeelega, mis pidevalt edasi areneb.

Mõningaid näiteid vanemaist keelevormidest, mis on rahvalaulus püsima jäänud:

1. mõnedes sõnavormides esineb lõpus veel täishäälik, mis sealt hiljem on kadunud, näit. on s u u r t u u l nimetavas käändes *suuri tuuli,* osastavas — suurt**a** tuult**a**, seesütlevas — suuress**a** tuuless**a**, seestütlevas — suurest**a** tuulest**a**, saavas — suureks**i** tuuleks**i** jne.

2. sisseütleva käände lõpuks on -je või -ie: enne kui toodi tub**aje**, kanti meie kamber**ie**;

3. mõnedes sõnades esineb sõna keskel veel täishäälik, mis sealt hiljem on kadunud: Järva tüttered jägasid; see on säädenud sõnuda; reht ei pekseta minuta;

4. paiguti püsib veel pikk täishäälik: mere kalda'as kõrada, rinnad hoolta raske'eda, tegi tõlla-ratta'aida, kaunis laulda kaste'ella, kusjuures see pikk täishäälik kuulus kahte silpi;

5. ma-tegevusnime tunnuseks on -maie: saagu see karja katsu**maie**, kanikast kaelas kande**maie**;

6. i-tunnuselist minevikku esineb ka seal, kus seda praeguses keeles enam ei esine: koodi koolmeksi põrut**in**;

7. rahvalulus esineb veel üks kõneviis, k a h t l e v kõneviis (ehk, vist), mille tunnuseks on -ne ja mis nüüd keelest on kadunud: süda tea**ne**b süüda palju, kuhu hääli kuulu**ne**kse;

8. keskvõrde tunnuseks oli praeguse -m asemel -mbi: ilusa**mbi**, suure**mbi.**

Paljusid muidki keelevorme, mis elavast keelest on juba kadunud, esineb veel vanemas rahvalaulus.

Huvitav on märkida, et peaaegu kõik muutused keele edasisel arenemisel on toimunud sõnade lühenemise suunas.

18. sajandi lõpul hakkas tekkima nn. u u e m e. r i i m i l i n e r a h v a l a u l, mille sündi mõjutasid trükisõna kaudu levinud luuletused ja osalt ka kirikulaulud.

Uuem rahvalaul on oma sisult aktuaalsem, s. t. väga mitmesuguseid kaasaja sündmusi käsitlev, väljendustes napisõnaline ja tüse ning armastab jutustada tegelikkuses asetleidnud sündmustest; vanas rahvalaulus esikohal seisnud meeleolude ja tundmuste väljendamine jääb tagaplaanile.

Näide uuemast (1905. a. loodud) rahvalaulust:

Saksad surevad, mõisad põlevad,
talupojad pärivad mõisa maad.

või jälle:

Tuli tuul ja tõstis tormi,
torm lõi ümber vangitorni,
sest said vangid vallale,
parunite kallale.

Uuema rahvalaulu iseloomustavaks väliseks tunnuseks on lõppriim. Ka nende laulude juurde kuulus viis, mis polnud nii ühetooniline kui vanema rahvalaulu viis, aga neid võis ette kanda ka lugedes.

Vanu rahvalaule jaotatakse rühmadesse nende sisu järgi: laulud laulust ja laulikust, töölaulud, orjuselaulud, laulud kodust ja lapsepõlvest, laulud mõisast ja mõisnikust jne.

Ülesandeid.

1. Kirjutada võimaluse korral rahvasuust üles mõni (vanem või uuem) rahvalaul.
2. Süveneda järgnevatesse rahvalauludesse, vaadelda nende keelt, määrata peamõte ja õppida neist mõni pähe.

LAULE LAULUST JA LAULIKUST.

Kannel.

Kannel armas, kannel kallis,
kannel kulla keeleline,
avab hääle ärkamaie,
lugusida lendamaie,
laulusida lõõrimaie.

Tule, tuuli tuulekene,
vii minu kandle häälekene
rõõmsa rahva'a ridaje,
lustiliste laua taha,
kussa pulmi peetanekse,
kussa lustil luisatakse,
et saaks häälta ärgitama,
et saaks südant sütitama!

Tule, tuuli tuulekene,
vii minu kandle häälekene
leinaliste keske'ele,
et saaks vaeva vaigistama,
kurvastusta kustutama,
leinamista lepitama,
nutu ohku uinutama!

Laulu hõiskamine.

Helise, helise, ilma,
kõmise, kõmise, kõrbi,
hüüa vastu, hiisi suuri,

laula vastu, laasi laia,
kuku vastu, kuusemetsa,
paugu vastu, palgimetsa,
minu hää hääle vastu,
lahedama laulu vastu,
viledama viisi vastu,
kumedama kurgu vastu.

Kuhu hääli kuulunekse,
sinna metsa murdunekse,
ise puud pihuje lähvad,
halud ristati ajavad,
süllad õue sünnitavad,
kuhjad õue kukutavad,
ilma noorita mehita,
teravita kirve'ita.

Kust ma laulma õppisin.

Nüüd ilus vilulla veerda,
kaunis laulda kaste'ella,
armas hallilla kõnelda.
Vilu veeretab sõnuda,
kaste kannab häälekesta,
vilu viib sõnad viluje,
kaste hääle kauge'elle,
Viru naiste veeretada,
Harju naiste arvatada,
Järva tütarde jägada.

Viru naised veeretasid,
Harju naised arvatasid,
Järva tüttered jägasid:
See pole tütar teinud tööda,
ega vaene näinud vaeva,
kana kangasta kudunud,
virb ei lõnga veeretanud,
armas lõnga haspeldanud;
see on säädenud sõnuda,
lahutanud laulu laia,
pannud kokku palve'ida.

Mina kuulin, vastu kostin:
Kas tahad, koha juhatan,
koha armsa annan teada,
kus ma säädasin sõnuda,
lahutasin laulu laia,

panin kokku palve'ida:
küla alla kündadessa,
arulla ä'estadessa,
nõmmel marju noppidessa,
soossa loogu võttadessa;
sääl ma säädasin sõnuda,
lahutasin laulusida,
panin kokku palve'ida,
heidin hellida sõnuda.

Suu laulab, süda muretseb.

Kes meid kuuleb laulevada,
laulevada, luulevada,
see ütleb ilul olevat,
rõõmu päevi meid pidavat,
lusti laulu luulevada.
Ma laulan läbi murede,
läbi leinase südame,
läbi hoole hoogudegi.
Suu laulab, süda muretseb,
silmad vetta veeretavad,
laseb põski laine'ida,
kulmud kulla tilkemida.
Süda teaneb süüda palju,
pale paksuda mureta,
rinnad hoolta raske'eda.

TÖÖLAULE.

Kellele ketran?

Ketran kõik kevadised päevad,
tallan vokki kõige talve —
ei saa särki sääselegi,
palakat ei parmulegi.
Ketran rüüdi röövelille,
peenta särki peksijalle,
siidi silma pistijalle.

J. Köler.

Ketraja.

Mõtteriim ehk parallelism.

Mõtteriim ehk parallelism on ühe ja sama mõtte kordamine kõrvuti asetsevates lauluridades, kuid teiste sõnadega, näit.:

Et saaks vaeva vaigistama,
kurvastusta kustutama,
leinamista lepitama,
nutu ohtu uinutama!

Mõte, mida siin korratakse, on: et saaks kurbust lahutama. Kordusega ja teisendamisega saavutatakse esitatud mõtte või mulje tugevdamine, avardamine ja süvendamine. Selle oskuslik kasutamine võimaldab edasi anda pisimaidki tundevarjundeid ja suurendada elamust. Aga ühtlasi andis kordamine laulikule mahti tegelda sisu edasiarendamisega, uue mõtte leidmisega.

Käsikivil.

Kivikene hallikene!
Eks võinud meres mürada,
mere kalda'as kasuda:
meri oleks sinda meelitanud,
mere kallas kasvatanud.

Kivikene hallikene!
Eks võinud meres mürada,
mere kalda'as kõrada,
ennem kui toodi me tubaje,
kanti meie kamberie,
meie neidiste vedada
ka'okeste katkestada.

Kivikene hallikene!
Nüüd sa rikud rinnaluida,
katki murrad kaelaluida,
nüüd minu kä'ed kuluvad.
Kivi rihma rikub rinnad,
kivi vitsa väänab kaela,
käsipuu kä'ed kulutab.

Karjasepõli.

Karjapõli kadakane,
orjapõli ohakane.
Kesse kiidab karjapõlve,
karjapõlve, orjapõlve,

saagu see karja katsumaie,
kanikast kaelas kandemaie.
Vesi tal virtsub varvastessa,
kriiksub kingatärgetessa.

Kirjandusteose teema ja idee.

Igal kirjandusteosel, olgu see jutt või luuletus, olgu see lühike või pikk, kuulugu see rahvaluulesse või muusse kirjanduslikku loomingusse, igal teosel on oma teema.

Kirjandusteose autor kujutab oma teoses väga mitmesuguseid elunähtusi, ent püüab esile tuua kõige olulisemat. Nende oluliste nähtuste käsitlemisel on üks nähtus keskseks, see on teose tuumaks ja seob teose üksikosad ühtseks tervikuks.

Rahvalaulus „Karjasepõli" kujutatakse karjase elu. Kõiki neid karjase elu kujutamise üksikpilte: kaelkott ripub kaelas; loomade järel jooksmine; vesi virtsub varvaste vahel; seob üheks tervikuks, ühtseks tuummõtteks üks elunähtus: karjasepõli. See ongi küsimus, mida laulik käsitleb, see (karjasepõli) on elunähtus, mida laulik kujutab, see ongi antud rahvalaulu **teema.**

Teose teema ilmneb harilikult juba teose pealkirjast. See sõnastatakse (ka analüüsimisel!) jutustava lausena, lühendatult.

„Karjasepõlvele" eelnevas rahvalaulus räägitakse käsikiviga jahvatamisest, selle teemaks on käsikiviga jahvatamine ehk, nagu loeme pealkirjast, käsikivil (vrdl. veskil!).

Teose **ideeks** aga nimetatakse seda mõtet, mida autor käsitletava teemaga väljendab, mida ta oma teosega taotleb, mida ta ü t l e b.

Käsitledes karjasepõlve teemat ütleb autor:

Karjapõli kadakane
orjapõli ohakane.

Ta ütleb, et karjase elu on halb, kes ei usu, proovigu. See ongi selle rahvalaulu idee.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mis ütleb rahvalaul käsikiviga jahvatamisest? Mis on „Käsikivil" idee?
2. Tuletada meelde, millistel teemadel kirjutati V kl. koduseid kirjandeid.

Uni ei anna uuta kuube.

Neiukene, noorukene,
ära heida uneregeje,
lase rammu ratta'aile!
Uni saadab hulkumaie,

magamine marssimaie,
tukku teeda kõndimaie.
Uni ei anna uuta kuube,
magamine maani särki.

ORJUSELAULUD.

Ikka peab ori ujuma.

Tuleks või tulista rauda,
sajaks raudista raheta,
tilguks tinavihmukesta:
ikka peab ori ujuma,
ikka vaene vänderdama,
orjalaps läbi ujuma,
palgapoiss läbi pugema.
Küll teen tööda, ei tänata,
näen vaeva, vannutakse.

Ori lahkub.

Peremees, peremeheke,
perenaine, naisukene,
otsi uusi orjasida,
katsu uusi karjatsida,
laena uusi leivalisi,
kes sul söömata elavad,
riide'eta teevad tööda!
Ma'p või söömata elada,
riide'eta teha tööda.
Otsas on minu aasta,
näpus on minu nädala,
pihu peal on päevakene.

KODUST JA LAPSEPÕLVEST.

Lapse tänu.

Isakene, taadikene,
emakene, memmekene,
küll sa nägid suure vaeva,
kui sa minda kasvatasid,
kasvatasid, kallistasid,

üles tõstsid, hüpitasid,
maha panid, mängitasid,
suu juures suisutasid,
kahel käel kiigutasid,
süles hoides süüessagi,
käe pääl käiessagi,
rüpes rukist lõigatessa.
Viisid põllel põllu pääle,
panid parmaste vahele,
sületäie keske'elle,
et ei tulnud tuuli pääle
ega veerend vihmahoogu.

Ole terve, eidekene,
teiseks terve, taadikene,
minda nõnda kasvatamast,
kasvatamast, kallistamast,
tänu teile hauassagi,
musta mulla katte alla!

Algriim.

Rahvalaule lugedes märkame, et väga sageli on ühes ja samas värsis mõtteid väljendatud nimme niisuguste sõnadega, mis algavad ühtemoodi, mille algus on kõlaliselt teisega väga sarnane või täiesti samane, näit.:

tallan vokki kõige **talv**e;
süda teaneb **süüda** palju.

Sellist häälikute ühtesattuvust leiame sama värsirea kahes või enamas sõnas ja sageli on selleks ühiseks osaks üksainus häälik, sõna esimene **häälik**, näit.:

saiad **s**üüakse **s**alaja;
otsi uusi **or**jasida.

Kuid kõige tavalisemalt on korduvaks osaks sõna esimene kaashäälik ja sellele järgnev täishäälik, näit.:

ketran kõik **ke**vadised päevad;
panin kokku **pa**lve'ida.

Niisugust ühes värsireas esinevat kahe või enama sõna algushäälikute samasust nimetatakse a l g r i i m i k s.

Mõis rikas valla vaevast.

Aiu, aiu, vaeva näeme.
Miksa vaesed vaeva näeme,
talupojad tööda teeme?
Sest me vaesed vaeva näeme,
talupojad tööda teeme,
et meil saksad saia söövad,
et meil härrad heada joovad,
prouad-preilid peenest käivad.

Saksad põrgusse.

Millal, millal, õekene,
millal pääsen vaemuasta,
vaemuasta, põrguasta,
kuradi koja seesta,
põrgu keeru keske'elta.
Kurat koppis kuusikussa,
pagan paugutas pajussa,
tegi tõlla ratta'aida,
miska prouad põrgu viia,
emandaid elutulesse.

NALJALAUL.

Roti pulmad.

Oi, roi, rotil pulmad!
Hiire tütar sai mehele
nirgi noorema pojale.
Sääl oli palju pulmalisi,
kõik olid uhked pulmalised!
Hunt oli uhke saabastega,
karu oli karvakingadega,
tihane tinareega,
vares vaskivankerilla,
harak halli manteliga.

LASTELAULE.

Kits kile karja!

Kits kile karja,
üle mere marja,
too mulle heina!
Mina heina lehmale,
lehm mulle piima;
mina piima põrssale,
põrsas mulle külge;
mina külle ämmale,
ämm mulle kakku;
mina kaku Kaleville,
Kalev mulle kulda;
mina kulda tammele,
tamm mulle lehti;
mina lehed lambale,
lammas mulle villa;
mina villad viipsipuusse,
ajan lõngad haspelile —
siis mina koon kuuekangast,
vanutelen vaibakangast,
sulaselle suured sukad,
vabadikule varrukad,
talupojale tallukad,
enesele heinamütsi.

Veere, pulli!

Veere, veere, pulli,
sili sea lihaga,
kasta kana munaga,
pane paksu võid peale;
kakku! Am-am-am-am!

LINNULAULE.

Ööbik.

Kiri-küüt, kiri-küüt,
vaole, vaole!
Laisk, laisk!
Tüdruk, tüdruk,
too piits, too piits!
Plaks, plaks!

Pääsuke.

Midli, Madli,
Kudli, Kadli,
kudusin kangast,
tegin riiet,
läksin metsa kännu otsa,
tõmbasin lõhki
sirts, sirr!

LAUSUMISSÕNU.

Karja kaitsmiseks.

Metsa ulpi, metsa alpi,
kuule, metsa halli parda,
metsa kuldane kuningas,
metsa kardane kasukas,
Püha Jürije[1] poisikene!
Võta kätte kuldakeppi,
vääna vitsusta ohelad,
keela omad kurjad koerad,
susi keela soovikuie,
karu kaitse kaasikuie!
Sinu koerad soos magagu,
minu kari arul karaku.

Valuvõtmise sõnad.

Kiirmus, kaarmus,
harakale halu,
varesele valu,
rebasele reetäis,
soele suutäis,
karule käpatäis,
mustalinnule muu tõbi,
lapse kõht (silm, jalg vm.)
terveks!

---

[1] Püha Jüri — karja kaitsevaim

RAHVAJUTT.

Teiseks tähtsamaks rahvaluule liigiks on rahvajutud. Kuigi vähem algupärane, on see väga väärtuslik ja tähtis osa eesti rahva suulisest luuleloomingust. Suuliste jutustuste kaudu on rahvas edasi andnud mitmesuguseid tõsielulisi tähelepanekuid, sündmusi ja kogemusi, on edasi andnud oma kujutlusi, arvamusi ja tundmusi. Vanemal ajal on jutte vestetud kosjas olles, õitsitule ääres istudes, teekäijate peatuskohtades, sepipajas ja veskil korda oodates, peamiselt jõudeaegadel või puhketundidel ja eriti õhtuti koos töötades või videvikku pidades.

Rahvajuttude keel on lihtne ning loomulik ja selles esineb rohkesti rahvapäraseid väljendeid ja kõnekäände.

Rahvajutud jagunevad muinasjuttudeks, muistendeiks ja naljandeiks.

MUINASJUTT.

Muinasjutud moodustavad rikkaliku ja mitmekesise haru eesti vanemast suulisest rahvaluulepärandist. Juba klasside-eelses ühiskonnas on loodud muinasjutte, kuid neid on tekkinud ka palju hilisematel aegadel. Tingituna muutustest ühiskonna elus on aja jooksul muutunud ka muinasjuttude temaatika ja laad. Vanema aja muinasjutud on rikkad fantastiliste kujude poolest, mis peegeldavad tolleaegsete inimeste primitiivseid arusaamisi maailmast ja loodusest. Inimesed tundsid ja valitsesid loodust veel puudulikult ning suhtusid paljudesse nähtustesse hirmu ja kartusega. Seetõttu on vanade muinasjuttude fantastilistel kujudel hirmuäratav iseloom. Muinasjutukoletised on inimestele ohtlikud. Kui aga inimene õppis loodust rohkem tundma ja seda alistama, muutus ka kujutletud olukordade ja kangelaste iseloom. Aja jooksul vähenes muinasjuttude fantastika: nad muutusid kord-korralt realistlikumaks. Sellest tingituna ongi vanemad muinasjutud fantastilisemad, hilisemad aga vähefantastilised või päris realistlikud.

Muinasjutud kajastavad rahva elu ja uskumusi. Nendes esitatakse ka kõik ebatavaline või üleloomulik sündmustik loomulikuna ja võimalikuna.

Kõige sagedamini pajatavad eesti muinasjutud kauges minevikus („muiste", „ennemuiste", „vanal hallil ajal") toimunud sündmustest või juhtumustest. Muinasjuttude tegelased esinevad enamasti ilma kindlate isikunimedeta. Muinasjutu tegevus pole harilikult seotud tegelikult olemasoleva kohaga.

Eesti säilinud muinasjuttude enamik peegeldab feodaalse ühiskonna vastuolusid ja võitlusi. Me näeme neis talupoegade võitlust mõisnike ja pastorite vastu, sulaste ja teenijate vastupanu peremeestele ja perenaistele, vaeste võitlust rikaste vastu. Muinasjuttude kesksteks kangelasteks on töötavad inimesed: kehv-

talupojad, saunikud, sulased, vaeslapsed. Muinasjuttudes võidavad need kangelased alati oma vastaseid — ekspluateerijate esindajaid. Selles väljendub rahva õiglustunne: tööinimese poolehoid kuulub neile, kes on head ja õiglased, kuid kannatavad ülekohtu all. Muinasjuttudes näeme töörahvast esindavate tegelaste kõrgeid kõlbelisi omadusi: nende töökust, ausust, kohusetruudust, julgust, vaprust, tarkust, headust. Need jooned on rahvamuinasjuttudele väga iseloomulikud. Samuti on muinasjuttudele omane vääramatu optimism: tegelane, kellele kuulub rahva poolehoid, saavutab alati võidu.

Muinasjutud kajastavad rahva elu, rahva vaateid ja võitlust eri ajastutel, rahva usku oma jõusse ja unistusi paremast tulevikust. Enamiku muinasjuttude põhisisuks ongi võitlus parema tuleviku eest ning soov kergendada oma töövaeva.

Ahjualune.

Mõisahärra käskis kokal head sööki keeta.

Seisis ka suur katel tulel, kus kes-teab mitme talle liha sees.

Kokk istus katla ees ja õhutas tuld.

Korraga tuleb ahju alt põranda seest välja väike mehike ja küsib:

„Armas sõber, anna ka mulle natuke hüva rooga maitsta! Kõht mul tühi ja süda vesine nagu kalapüüdjal."

„Ei tohi anda," vastab kokk, „isegi suur pere ootamas."

„Anna tilgake leentki!" palus väike mehike uuesti.

„Noh, võta siis peale!" ütles kokk ja andis mehikesele kulbitäie leent kätte.

Aga niipea kui kulp mehikese käes oli, sõi ta silmapilk terve paja tühjaks ja kadus siis jälle ahju alla.

Mis ehmunud leehoidjal nüüd peale hakata?!

Läks vaene mees härra juurde ja rääkis asjaloo nuttes ja kaevates ära.

Härra ei uskunud esiti koka juttu, aga kui see jumala nime suhu võttes asja ihust ja hingest tõendas, sai härra oma meelepaha üle ometi võimust ja käskis kokal uue paja tulele panna. Lisas aga kindlasti juurde: „Kui väike mehike jälle peaks tulema, siis viruta talle kulbiga pähe!"

Kokk läks tööle, ja peagi podises jälle piduroog tulel.

Jällegi tuleb väike mehike ahju alt välja ja palub natuke leent kotikese sisse, mis tal kaelas.

„Ei tohi anda," ütles kokk. „Härra käskis sulle kulbiga pähe virutada."

„Ära löö, armas sõber!" palus väike mees. „Küll ma sind jälle aitan, kui sul mõnikord kitsas käes on. Mu naine on kodus haige. Ei ole mul roategijat ega veetoojat. Lase ma panen ühegi kulbitäie leent siia kotikesse, et vaesel ohkajal natukenegi keha kinnitada!"

Kokk mõtles ka: „Ega ta ometi nii häbematu või olla kui enne, ja kui palju tema haige naine siis ikka jõuab ära süüa."

Andis kulbi mehikese kätte.

Silmapilk oli leem ühes lihaga kotis, pada tühi ning mehike kadunud.

Mis nüüd teha?

Kokk kaebas härrale jälle oma õnnetust ning nuttis ja kaebas veel enam kui enne. Härra sai vihaseks kui tuli, sõimas kokka ja lubas ta majast välja ajada, kui kolmaski kord veel oma ametit paremini ei mõista pidada. Väikese mehikese käskis aga härra silmapilk surnuks lüüa, kui see ennast köögis peaks näitama.

Jällegi uus pada tulel.

Väike mehike ka seal.

Kokk võttis kulbi ja karjus: „Härra käskis su otsekohe surnuks lüüa, sina petis!"

„Ära löö, armas sõber! Kes teab, mis puudus ja nälg sind ennastki veel elus ootab. Küll mina sind siis jälle aitan, kui võin. Mul väeti laps kodus näljas, haige abikaasa suri ära, ei ole mul enam söögikeetjat ega joogitoojat. Anna mu väetile lapsele ometi poolgi kulbitäit leent!" palus väike mehike.

Koka süda läks jällegi haledaks ja ütles seekordki hea mees: „Kui palju niisugune lapsepõnnike siis ikka jaksab ära süüa! Säh, võta peale!"

Silmapilk oli pada aga jälle tühi ja väike mehike kadunud.

Nüüd oli vaesel kokal palk oodata.

Väriseva häälega ütles ta härrale: „Väike mees varastas jälle leeme tulelt ära!"

„Sina, üleannetu, kasi minema!" karjus härra. „Et sa mind aga siiamaani truult oled teeninud, siis luban sul veel täna ööseks siia jääda, aga homme pane oma kribu-krabu kraam kokku ning kasi minema!"

Härra pani kupja leent keetma ja ütles: „Kui väike mehike end jälle peaks näitama, siis löö ta otsekohe surnuks!"

„Hea küll, härra!" ütles kubjas. „Küll ma talle virutan."

Pandi pada tulele.

Jällegi väike mehike seal ja palub natuke leent.

„Või leent sulle tarvis, sina kelm!" karjus kubjas ning virutas väikesele mehikesele kulbiga niisuguse paugu pähe, et mehike kui kera ahju alla tagasi veeres.

Roog sai ka valmis ja härra meel oli hea. „Ega mehike enam oma nina põletama tule!" ütles ta.

Teisel päeval võttis kokk oma varandusekotikese selga ja tahtis köögist välja minna.

Korraga väike mehike seal, pea rätikuga kinni seotud, ja ütles kokale: „Tule, sõber, jäta ka mind jumalaga! Mul on sulle teele veel midagi kaasa anda."

Kokk sammuski mehikesele järele.

Ahju all oli ilus suur elukoht, kus oli mitut moodi asju ja värkisid sees.

Mehike viis koka esimesest toast läbi ja jäi siis väikeses kambris laudikese ette seisma. Võttis laudilt karbikese ja ütles: „Säh, sõber! Siin on su heateo eest palk. Kui sul midagi tarvis on, siis koputa aga nimetissõrmega karbi kaane peale ja nimeta oma soov."

Kokk tänas väikest meest kingituse eest ja tuli jälle kööki tagasi.

Ka kubjas oli seekord köögis.

Kokk võttis karbikese, koputas nimetissõrmega kaane peale ja lisas juurde: „Leivakott teekäijale!"

Kohe leivakott väljas. Kokk laskis veel mitu asja karbikese abil välja tulla, ja kubjas ei jõudnud karbikest küllalt imetleda. Küsis siis: „Ütle ometi, sõber, kust sa selle kalli karbikese said?"

Kokk rääkis kupjale kõik ära ja läks siis ise teele.

„Kui asi nii on, siis pean ma väikese mehikese käest niisamasuguse karbikese saama. Küll ma eilse kõrvalopsu jälle heaks teen. Oot, oot, panen paja tulele!"

Kubjas keedab ja keedab, keedab ja ootab, aga mehike ei tule. Hüüab viimaks: „Sõber, tule ometi külaliseks!"

Oligi väike mehike seal.

„Miks sa mind kutsud? Mul koka sööki küllalt veel kodus," ütles väike mees.

„Katsu ometi! Ega see midagi ei maksa!" ütles kubjas.

Väike mees katsus ka ja ütles siis: „Ole terve! Tule nüüd kaasa, ma maksan ka kulu ära."

„Mis suur kulu see ka on!" ütles kubjas ning astus rõõmsal meelel väikesele mehikesele järele.

Kubjas sai ka karbikese; tuli tänamata ja sõna lausumata väikese mehikese juurest ära. Ruttas siis härra juurde ning palus tähele panna, mis sünnib, kui ta sõrmega karbi kaanele koputab.

Koputas ka.

Karbist kargas väike mees välja, raudnui käes, ja hakkas härrat ja kubjast vemmeldama, kuni mõlemad maas poolsurnud olid. Kadus siis ühes karbikesega ära.

Väikest mehikest ei näinud aga keegi pärast seda enam.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millisena kujutab muinasjutt kokka ja millistena mõisahärrat ning kubjast?
2. Milline rahva soov-unistus kajastub sellest muinasjutust?
3. Millest nähtub, et töörahvas uskus õigluse võidusse ja paremasse tulevikku?
4. Leida jutust kõnekäände ja võrdlusi.

Imelik peegel.

Ennevanal ajal elas kuulus kuningas päratu suures pealinnas. Raha ja rikkust oli tal enam kui kümnel teisel kuningal kokku.

Aga vanadus ei hoolinud sellest kõigest midagi, vaid kippus uksest ja aknast sisse ning kuningale kallale. See aga ei tahtnud seda kellegi suust kuulda, et ta nagu iga vaene santki vanaks jääb ning viimaks veel puruvanaks saab.

Kuningal oli kolm poega.

Kaks vanemat poega olid terved, tugevad ja targad; kolmas oli poisikese aruga mees. Vanemad vennad kutsusid teda lollvennaks ja lolliks. Noorem ei pannud sest tähelegi.

Ühel päeval kutsus kuningas vanemad pojad enese ette ja ütles: „Mina näen, et mulle vanadus vägisi kallale tikub ja juuksed kiiresti halliks lähevad ning peast pudenevad. Ma kuulsin oma lapsepõlves lonkurilt vanakeselt, et kuskil maailmas niisugune peegel pidavat olema, mis igamehe nooreks teeb, kes tema sisse vaatab. Kui teie selle peegli mulle toote, siis tahan ma teile poole kuningriiki anda. Reisi peale aga luban ma teile nii palju vara kaasa, kui teie süda igatseb. Olge agarad ja katsuge haruldane asi kätte saada! Teie õnn saab see ju olema."

Kuningapojad olid isa nõuga rahul ning ütlesid: „Anna aga tõld kuue hobusega ja kotitäis kulda kaasa, küll me siis imepeegli välja otsime, olgu ta või ilma otsas!"

Kuningas oli kõigega rahul.

Teisel päeval rakendati kuus hobust tõlla ette, pandi kotitäis kulda tõlla põhja, kutsar pukki ja poisid läksid teele.

Seda lugu oli ka loll vend kuulda saanud. Tuli kuninga juurde ning palus ka luba peeglit otsima minna.

Kuningas hakkas poisi palumise peale naerma ning ütles: „Mis sina, loll poiss, ka maailmast tead! Sa kärvad esimese kivi taga ära, kui sa ülepea pealinnast välja mõistad minna. Mine aga peale ja longi kodus ümber, küll vanemad vennad isegi peegli leiavad."

Noorem poeg aga käis kuningale ikka peale, kuni see viimaks ütles: „Noh, minugipärast võid sa minna! Aga katsu, kuidas sa ise endaga läbi saad. Sinu kätte ei usalda ma ühtegi hingelist looma, veel vähem kulda. Saad sa raskel reisil surma, siis on see sinu oma süü."

Noorem poeg tänas kuningat lubamise eest ning tõotas otse teele minna.

Kaapis nüüd poiss oma viimsed veeringud[1] kokku, aga ei tulnud neist kümmet taalritki[2] välja.

„Olgu mis on, ma lähen sellesamagi summakesega õnne katsuma! Aga jala ei maksa minna, ostan endale hobusekondikese."

---

[1] Veering — rahaüksuse nimetus Põhja-Saksamaal ja Liivimaal XVI sajandil.

[2] Taaler — hõbemünt, oli käigus Baltimail XVI ja XVII sajandil.

Saigi mees kaubaga kokku ning lunastas endale kümnetaalrilise valge puruvana ruuna.

Istus selga ja läks teele.

Vana ruun tönkis küll vahel sõitu, aga enam teed käidi sammu.

„Olgu peale," mõtles kuningapoeg, „küll saame niisamutigi edasi!"

Jõudis reisimees õhtuks suure trahteri[1] ette, mis kuningakojast mitte palju vähem ei tahtnud olla.

Näeb: vendade hobused ukse ees.

„Ohoo! Ega vennadki kaugel või olla, kui hobused siin! Lähen ometi sisse vaatama, ehk saame ühes seltsis minema."

Sidus oma valge ratsu kinni ning läks sisse.

„Tohoh! Mis sina, lollpea, siin otsid?" irvitasid vennad, kes juba siiamaani joomalauas olid istunud ja sealt peeglit otsinud.

„Mina tahan ka minna peeglit otsima. Tulin vaatama, ehk saame üheskoos edasi; siis tee nagu lühem, kui enam käijaid."

„Kas sa, lollike, minema ei saa! Ega meie sinusarnast endale teele tüliks või võtta!"

Noorem vend ei lausunud midagi, läks välja, istus vana ruuna selga ja reisis aegamööda peale edasi.

Teised vennad naersid takka järele: „Las loll minna peale! Küll hundidki juba niisuguse ühes tema valge ruunaga ära koristavad. Saabki siis reisi eest ära."

Kuningapoeg aga sõitis vendade naerust hoolimata maanteed mööda ikka edasi, kuni suur tammemets vastu tuli.

„Sõidan sellestki läbi!" ütles mees.

Korraga näeb, et väike jalgrada tee äärest metsa läheb. Mõtleb: „Eks lähe metsa: metsast üteldakse ikka midagi leitavat."

Pööraski hobuse metsa ning ruun sammus kitsast rada mööda ikka sügavamale.

„Saab nüüd näha, kuhu me ükskord välja saame, vana ruun!" ütles kuningapoeg. Võttis siis lehe puust, hakkas pilli ajama ning lonkis peale edasi.

Kolmandal päeval jõudis kuningapoeg väikese metsalahu[2] peale ja — näe! — lahu ääres puude vahel väike saunahütike!

„Lähen vaatama, mis seal on!" Ja ratsutas ligemale.

Sammusid kuuldes tuli saunast vana hall emake välja ning ütles imetelles: „Kas sa näe! Inimestki saab silm veel näha! Mina olen siin juba nii kaua elanud, kuni üks tammemets on ära mädanenud ja teine peale kasvanud, aga siia ei ole ükski inimesehing veel saanud. Mis sina siit siis otsid, noormees?"

Noormees rääkis oma reisiloo vanaeidele lahkesti ära ja ütles: „Mina tulin seda peeglit otsima, mis inimese nooreks teeb, kui ta sinna sisse vaatab. Meie kuningas ei taha vanaks saada ja laseb nüüd seda peeglit maailmast otsida. Ehk võid sina, vanaemake, mulle õnneteed juhatada?"

---

[1] Trahter — lihtsamat liiki restoran.

[2] Lahk (om. lahu) — lõhe, siin: lagendik.

„Ei, pojuke! Olen küll vana inimene, aga niisugusest peeglist ei ole ma midagi kuulnud. Võib olla, et minu vanem õde sest midagi teab. Tema elab siit kolme öö-päeva tee edasi minna. Sõida sinna, ehk saad sealt head nõu!"

Kuningapoeg tänas eite hea nõu eest, puhkas natuke hobust, kinnitas keha ning läks siis jälle teele.

Jõudiski kolmandal päeval vanaeide nimetatud saunahütikese juurde.

Saunast tuleb veel vanem ja hallim emake välja ning imestab veel enam kui esimene, et tema silm inimesehinge on näha saanud, ja ütleb: „Mina olen nii kaua siin olnud, kuni kaks tammemetsa on ära kadunud ja kaks metsa uuesti kasvanud, aga pole siin ühtegi inimesehingelist näinud. Mis sa siis otsid, noormees?"

Noormees rääkis vanakesele peegliloo jälle ära ja lisas juurde: „Tulin sinu noorema õe poolt, juhatati mind siia. Ehk tead sa, vanaemake, mulle õnneteed juhatada!"

Vanaeit vastu: „Ei, pojuke, mina küll seda teed ei tea. Olen küll lapsepõlves niisugusest peeglist nagu kuulnud, aga kes teab, kus ta on. Mine siit edasi! Kolme öö-päeva pärast jõuad minu vanema õe juurde; võib olla, et tema sellest imepeeglist midagi teab."

Kuningapoeg tänas vanakest hea nõu eest, puhkas natuke hobust, kinnitas keha ja läks jälle teele.

Jõudiski kolme öö-päeva pärast vanema õe majakese juurde.

Vanemgi õde imetles inimesehingelist ning hakkas asja järele pärima.

Noormees rääkis oma reisiloo ära ja küsis jälle, kas ehk vanaeit ei võiks talle õnneteed õpetada.

„Ei, pojuke, mina seda teed ei tea! Olen hiljuti küll kuulnud, et niisugune peegel pidavat kuskil olema, aga kus ta on, sellest ei tea ma midagi. Aga tule, noormees, hobuse seljast maha ning puhka minu majakeses jalgu! Ma kutsun oma pere kokku, ehk teab neist mõni mulle otsust anda."

Noormees astus majakesse. Ei jõudnud küllalt imeks panna, kui puhas ja ilus siin kõik oli.

Vanamoor aga võttis laudilt suure vile ja läks välja. Vilistas siis, et mets vastu kajas. Korraga kuuleb noormees väljas nagu jalgade müdinat. Vaatab aknast: kõik metsaloomad majakese ümber koos.

Natukese aja pärast tuleb vanaeit tuppa ja ütleb: „Ei, see pere ei tea peeglist midagi! Kutsun teised; saame näha, ehk on need imepeeglist midagi kuulnud ja näinud!"

Võttis laudilt teise vile ja läks jälle välja. Vilistas väljas, et mets jällegi vastu kajas.

Korraga kuuleb noormees väljas kihinat ja kahinat, nagu oleks mitukümmend tuuleveskitiiba käimas. Vaatab aknast: näe imet! Kõik metsalinnud koos! Vist need vanaeidele mõne salatarkuse ikka teada annavad!

Natukese aja pärast tuli vanaeit jälle tuppa ja ütles: „See pere ei teadnud peeglist ka midagi! Nüüd on mul üks tark mees veel; kui see ka temast midagi ei tea, siis on peegel vist otsa saanud või inimeste käest koguni kadunud."

Vanaeit võttis laudilt kolmanda vile ja ütles: „Tule nüüd ka välja ja kuula ise oma kõrvaga, kuidas viimne otsus käib."

Läksidki välja.

Vanaeit pani vile suhu ning puhus, et noormehe kõrvad kinni jäid.

Korraga kuulukse suurt kohinat, nagu tuleks tuulehoog üle metsa latvade.

Suur kahe peaga kull lendab sauna kõrvale kivi otsa, raputab tiibu ja küsib: „Mis metsamemm soovib?"

„Kullike, pojuke, kas sina tead, kus see peegel on, mis inimese nooreks teeb, kui ta tema sisse vaatab?"

„Tean küll!" vastas kull. „Aga ta on niisuguse koha peal, kuhu ühegi inimese jalg ligi ei saa. Seal kaugel meres on suur saar, kaljurahnud ümber, et ükski laev ta ranna poole ei saa. Saare linnas elab aga kuningatütar kindlas lossis, — vaat, selle käes on kuulus peegel."

„Kullike, pojuke, võta see noormees turjale, lenda mere saarele ja too imepeegel ära!"

Noormees mõtles ka: „Olgu mis on, ma lähen!"

Kull laotas tiivad laiali, noormees istus selga ning lind tõusis lendu. Nüüd läksid. Vanaeit laskis kuningapoja hobuse lahti ning see võis ennast nüüd noore rohuga karastada, kuni peremees kulli seljas sõitis.

Küll venis õhusõit pikale. Üheksa ööd-päeva lendas kull ilma peatumata, kuni nad saare linna alla jõudsid. See oli just üheksanda päeva õhtul.

Nüüd hakkas kull kuningapoega õpetama: „Täna öösi lähed sina kuningatütre lossi ja tood sealt peegli ära. Aga pane tähele, et sa kauaks sinna ei jää, muidu võib meile mõlemale suur õnnetus sündida. Peegel on kuningatütre voodi peatsis, võta ta sealt ruttu ära ja tõtta siis siia. Ära karda midagi, et neiu võiks üles ärgata. Temal on südaööl nii raske uni, et ta ka siis ei virgu, kui hobusekabja müdin toas oleks kuulda."

Nüüd tõmbas kull kaks sulge seljast, andis nad kuningapoja kätte ja ütles: „Värava suus on kaks karu vahiks. Viska teisele teine sulg ette ning mine siis kartmata edasi. Tõtta nüüd!"

Kuningapoeg ka kohe teele.

Karud värava suus tõusid püsti ning ähvardasid mehe kallale tulla. Aga niipea kui see kulli suled neile ette oli visanud, heitsid nad jälle maha ning jäid magama.

Nüüd läks noormees kuningalossi.

Siin nähti kõik magavat, niipalju kui selles majas hingelisi oli. Toad olid aga tuledega valgustatud, nagu oleks siin lõunapäike paistnud. Ilma takistamata jõudiski noormees kuningatütre

voodi juurde. Võttis silmapilk voodi peatsist peegli, pistis põue ja tahtis uksest välja tõtata.

Aga näe! Laud söökide ja jookidega toa nurgas.

Noormees mõtleb: „Kui kaua see siis kestab! Kinnitan enne väsinud keha ja lähen siis."

Astuski lauda ja hakkas mehemoodi sööma ja jooma. Sõi ja jõi, niipalju kui süda kutsus.

Tõusis lauast ja mõtles: „Vaatan ometi, midamoodi see kuningatütar on!"

Astub voodi ette ja vaatab ja vaatab. Aga kes jõudis end siin täis vaadata! Kuningatütar oli nii ilus, et noormees sellesarnast maa peal enne iialgi veel polnud näinud. Ilus kuldsõrmus hiilgas kui päike neiu sõrmes.

„Mis õnnetust sealt siis võib tulla, kui ma selle kuldsõrmuse ära võtan!" ütles noormees.

Ja võttiski neiu sõrmest tasakesi sõrmuse ning ruttas sellega kuningalossist välja, magajatest karudest mööda ning otsekohe kulli juurde.

Kull aga pahandas viivituse üle, võttis noormehe nokaga kuubepidi kinni, viskas turjale ja tõusis lendu. Just selsamal silmapilgul olid karudki järel, mürasid ja hüppasid üles, aga see ei aidanud midagi. Kull ja kuningapoeg olid pääsenud.

Kui nad üle mere kodu poole olid lendamas, võttis kull teise nokaga kuningapoja kinni ja kastis põlvini merre. Tõstis siis jälle enese selga ja lendas edasi.

Natukese aja pärast kastis kull kuningapoja rinnuni merre ning kõige viimaks kastis vaevase mehe kaelani vette. Kuningapoeg karjus iga kord, nagu oleks tal tuluke jalataldu kõrvetanud.

Olid nad nüüd merest üle jõudnud, siis sai kuningapoeg jälle vabamalt hinge tõmmata ning küsis kullilt:

„Kuule, miks sa mind merel kolm korda vette kastsid? Mu süda värises kui haavaleht. Ega sa minuga ometi tahtnud nalja heita!"

„Seda tegin ma sellepärast," vastas kull, „et sa aru saaksid, mis minu süda ütles, kui ma sind kuningatütre juurest tagasi ootasin. Esimene kord, kui sa kuningalossis ümber vaatama ja viivitama hakkasid, oli mul niisamasugune lugu nagu sulgi, kui sa põlvini vees olid, sest karud tõstsid pead. Minu unesulgedel ei paistnud enam nende üle võimust olevat. Teine kord, kui sa kuninga lauast sööma ja jooma hakkasid, oli mul see hirm, mis sulgi, kui sa rinnuni vees olid, sest karud tõusid juba istukile. Aga kolmas kord, kui sa sõrmuse järele läksid, oli minu hirm kõige suurem, sest karud tõusid püsti. Oleks aga kuningatütar sõrmuse võtmise ajal virgunud, siis oleksid karud mu ära murdnud ning sinagi ei oleks enam hingega pääsenud."

Noormees tänas jumalat, et neiu mitte ei virgunud.

Jõudsid vanaeide juurde tammemetsa tagasi.

Noormees tänas teejuhti ning näitas oma imepeeglit vanaeidele.

Vanaeit ütles: „Ega see minule enam midagi tee, mina olen juba liiga vana. Säh, pojuke, võta see vitsakimp! Kui sa sellega vehid, siis sünnib kohe, mis sa ise aga soovid." Andis hobuse kätte ning saatis kuningapoja koduteele.

Kui nüüd reisija teise õe juurde jõudis, näitas ta ka sellele oma imepeeglit.

See aga vastas niisamuti: „Ega see minule enam midagi tee, mina olen juba liiga vana! Säh, hea laps, võta see kotike kaasa! Kui sul vilja juhtub tarvis olema, siis tee aga kotikese suu lahti, küll sa siis näed, kui palju teda sealt välja tuleb."

Kuningapoeg tänas vanaeite, jättis jumalaga ning ruttas nii kärmesti kodu poole, kui aga vana ruuna kabjad kandsid.

Jõudis esimese õe juurde ning näitas ka sellele oma imepeeglit ning vanemate õdede kingitusi.

Nooremgi eit vastas: „Ega see peegel minule enam midagi tee. Olen ju liiga vana! Säh, hea laps, võta need käärid kaasa. Kui sul iialgi riiet peaks tarvis olema, siis laksuta aga käärisid."

Kuningapoeg tänas eite kingituse eest, jättis jumalaga ning tõttas kodu poole.

Teel näeb mees, et vendade hobused alles sellesama trahteri ees seisavad, kuhu nad tema äraminekul olid jäänud.

Mõtleb mees: „Lähen sisse vaatama!"

Lähebki sisse.

Vennad vastu: „Noh, vennike, kas leidsid peegli?"

„Miks ei! Leidsin küll!" vastas noorem vend.

Vanemad vennad kutsusid noorema lauda, pakkusid sööki ja pakkusid jooki — pakkusid seni, kuni noormehel pea soe. Palusid siis: „Näita ometi oma imepeeglit. Kes teab, kas ongi otsitav asi!"

„On küll!" vastas noorem vend, andis siis peegli vanemate vendade kätte ja käskis tunnistada.

Mehed tunnistavad ja tunnistavad. Mis õige, see õige.

„Mis sina, vennike, selle kalli asjaga teed!" irvitasid vennad. Vanem vend pistis peegli põue ja ütles nooremale: „Lähme nüüd peale! Oleme õnnekorraga koos."

Läksidki.

Mis noorem vend sinna enam võis parata! Lubati piitsa anda, kui poiss suud ei pea.

Vana kuningas vaatas peeglisse ja — ennäe imelugu! — läks nooremaks ja ikka nooremaks!

Kiitis poegi osava uurimise eest ja lubas poistele poole kuningriiki anda.

Noorem poeg tuli viimaks ka koju. Läks kuninga juurde ja ütles: „Mina'p see peegli leidja olen. Ega vanemad vennad kuhugi saanud; istusid trahteris ja võtsid peegli minu käest ära, kui ma reisilt tagasi tulin."

„Näe nüüd lolli!" kisendas kuningas.

Vanemad vennad aga hakkasid kuningat kihutama ja ütlema: „Lase noorem vend ära tappa! Mis niisugune loll inimene maailmas elab!"

Kui nüüd kuningas veel kuulis, kuidas noorem vend ütles, et ta kulliga olevat sõitnud, siis sai viimaks ka tema süda lollpoisi peale täis ning ta käskis tema merele viia. Ütles vanematele poegadele: „Pange ta lootsikusse, võtke aerud käest ja lükake lootsik lainetesse."

Sündiski vaese kuningapojaga, nagu isa oli õpetanud. Vennad irvitasid veel kaldalt järele: „Kutsu nüüd kull appi, vennike!"

Vennike aga kiikus nagu lagleke vete turjal ning lained kandsid mõlemad ikka kaugemale mereseljale.

Kui ta hulga aega niimoodi oli ujunud, tuli suur laine, tõstis vennikese nagu hoone harjale üles ning virutas siis ühes venega — randa.

Kuningapoeg toibus rannas hulga aja pärast ehmatusest ning hakkas siis uut kohta järele vaatama. Nägi peagi, et laine oli ta saare randa heitnud.

„Mis ma siin tühjal maal nüüd ometi teen!" hakkas õnnetu mees kaebama. „Toon oma venegi veest välja. Kes teab, kus mul teda jälle ehk tarvis tuleb!"

Venet venitades leiab mees midagi põues olevat.

Katsub järele: vitsakimp juhtub pihku.

„Ära unustasin tammikueitede kingitused kodus koguni! Eks saa näha, kas eided tõtt rääkisid!"

Võttis vitsakimbu, vehkis ümber pea ja hüüdis: „Saagu siia suur linn ja hulk inimesi linna!"

Vaevalt oli kuningapoeg need sõnad rääkinud: linn valmis ning rahvast voolab kui pihu[1] väravatest sisse ja välja. Aga vaesekesed kõik alasti.

„Miks mul siis käärid karmanis[2] on!" ütles kuningapoeg. Võttis meistririistad välja, hakkas laksutama ja hüüdis: „Käärikesed, riided linnarahvale selga!"

Ennäe jälle imet! Riideid mitusada koormat käes. Võta aga ja pane selga!

Aga mis nad söövad? Mitte viljaterakestki kuskil. „Katsume ka kotikese võimu!"

Niipea kui noormees koti suu lahti tegi, hakkas sealt vilja välja jooksma, et sööda sellega või kümmet kuningriiki. Mis nüüd viga elada!

Linnarahvas nimetas noormehe oma kuningaks ja elas siis lustis ja rõõmus, sest kuninga vitsakimp, käärid ja kotike muretsesid neile kõik, mis süda aga eales soovis.

Mõne aja pärast läks noor kuningas mere äärde jalutama. Näeb kaugel merel laeva purjetamas.

---

[1] Pihu — pihulane, kihulane; kübe, puru.
[2] Karman — (vene karmán) — tasku.

„Oot-oot, kus mu vene!" ütleb kuningas.

Laseb vene randa tuua, istub sisse ning sõuab merele ja ikka kaugemale laeva poole.

Saab laevale ja näeb nüüd: ilus kuningatütar saarelinnast laevas!

Kuningas teretas neiut lahkesti ja palus oma saare rannas peatuda ning puhata.

Neiu aga vastas: „Ei tohi peatuda! Paari aasta eest varastati minu lossist niisugune peegel ära, mis inimese nooreks teeb, kui ta tema sisse vaatab. Sellest peeglist ei oleks mul nii suurt kahju kui oma kuldsõrmusest, mille varas ka ühes on võtnud. Kelle käes see imepeegel on, see peab teda hoidma ja sealjuures kas või mitusada aastat vanaks saama. Mina aga ei tohi muud meest peiuks võtta kui selle, kellele ma ise oleksin oma kuldsõrmuse andnud või kelle käes minu kuldsõrmus praegu on. Ta võiks aga mõne vana rauga või kurja sortsi käes olla, ja sellepärast olen ma maalt ära tulnud ning elan merel, et mulle selle sõrmuse mõni mehehirmutis kätte ei tooks."

Kui saare kuningas neid sõnu kuulis, võttis ta kuldsõrmuse ja andis neiu kätte.

Nüüd oli neiu rõõm suur: sõrmuse hoidja oli ju ilus noormees ning kuningas pealegi veel.

Sõitsid randa. Linnarahvas võttis nad suure rõõmukära ja hõiskamisega vastu. Peeti pulmad, mis mitu kuud vältasid.

Kuhu imepeegel pärast on jäänud, seda ei tea keegi enam.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugune arv esineb selles (ja teisteski) muinasjutus kõige sagedamini?
2. Pane tähele, kuidas vanaeitede kirjelduses nende vanus järk-järgult kasvab: esimene on vana, teine vanem ja kolmas õde veel vanem. Kui vana oli esimene vanaeit?
3. Mille poolest erines noorem vend vanematest vendadest?
4. Miks nimetame niisugust juttu muinasjutuks?
5. Millised imettegevad asjad selles muinasjutus esinevad ja milliseid soove nende abil rahuldati?
6. Millised rahva soovid ja igatsused kajastuvad selles muinasjutus?
7. Tuletada meelde ja jutustada veel mõni muinasjutt ning korrata seda, mis õpiti muinasjutust eelmisel aastal.

Mõistatus: Mida teevad kõik inimesed ühel ajal?

Päike, kuu ja tähed.

Muiste olnud taevas koguni madalas. Rätsepa lapsed torkinud sõrmedega taevale augud sisse, rätsep ise ja rätsepa naine lõiganud kääridega suured augud sisse. Seda nähes kergitanud Vanataat taeva kõrgemale, et kurjad inimesed katust hoopis ära ei lõhuks. Need rätsepa lapsed teinud tähed, rätsep ise kuu ja naine päikese.

Lugu „Päikesest, kuust ja tähtedest" kuulub niisuguste rahvajuttude hulka, mida nimetatakse tekkelugudeks ehk tekkemuistendeiks.

Kuidas on tekkinud maailm ja mitmesugused loodusnähtused, see on huvitanud kõiki rahvaid juba iidsest ajast peale. Ja kõiki neid nähtusi, nende kõigi sündi ja tekkimist on katsutud ka seletada. Niisuguseid tekkelugusid on kunagi vanasti tõepoolest usutud ja neid seletusi võib pidada otsekui kauge mineviku teaduse esimesteks algeteks.

1. Millise tekkemuistendiga tutvusid möödunud õppeaastal? Millist oled veel kuulnud või lugenud?
2. Küsida vanematelt inimestelt, kas nad ei tea jutte mõne sinu kodukoha jõe, allika, mäekünka, kivi vm. tekkimisest.
3. Millised puud, kivid või muud mälestusmärgid on sinu kodukohas võetud kaitse alla?
4. Korrata V kl. õpikust „Muinasjutt ja muistend". Mis vahe on muistendi ja muinasjutu vahel? Mis neil on ühist?

RAHVANALJAND.

Eesti rahvaluule on täis huumorit; nalja ja pilkamisega on läbi põimitud muinasjutud, suurel hulgal leidub seda ka mitmesugustes rahvalauludes, kõnekäändudes ja rahvapärastes ütlustes. Suuliste väljenduste piiramatu sõnavabadus on võimaldanud takistamatult välja öelda oma halvustavat suhtumist kurjadesse ülematesse ja piitsutada oma lähema ümbruse pahesid. Nali ja pilge on pakkunud lohutust raskes orjaelus, aga ühtlasi aidanud ka hoida rahva võitlustahet parema tuleviku pärast.

Eesti rahvanali ei ole kibedasti pilkav, vaid heatahtlikult ning südamlikult muigav, kuid alati olulist puudutav ja märki tabav; selles on palju loomupärast sallivust ja leplikkust.

Rahvanaljandid moodustavad omaette algupärase rahvajuttude rühma, mis oma aine valivad igapäevasest tõsielust, isikuist ja sündmustest, millel on tugev kohalik värving ja mis seetõttu pakub head materjali rahva elu tundmaõppimiseks.

Naljandilooming kestab edasi veel tänapäevalgi.

1. Taevaäär.

Poeg isale: „Kuule, isa, kas taga Tartu veel palju maad on, kus taeva äär maha puutub?" Isa: „Taga Tartu on veel Venemaa, sest Lapumaal olevat see koht, kus taeva äär maaga kokku puutub." Poeg: „Oi, väga kaugel! Oleks ta meie nurme ääres see taeva äär maas, siis ei saaks meie elajad tõistre rukkipõllule minna!"

2. Vigala mehe vastus.

Härra ütles Vigala mehele, et:
„Küll oleks hea, kui kivid ka süüa sünniksid, nõnda kui vesi juua sünnib."
Vigala mees vastas, et:
„Eks aga siis oleksid jälle kõik suured kivid härrade jagu."

3. Laps kurdab, et toit tuline.

Lapsed virisevad, et tuline, tuline. Ema kohe kurjalt: „Mis sa virised, endal tuul nina all, puhu peale!"

4. Iidlane oln Suuremaal mõisas tööl. Valitseja põln tööga rahul, üteln: „Ma võtan see pääv ära."
Iidlane vastan: „Kui sa pääva vetad, siis veta see kuu ning tähed ka — tee see ilm tükkis pimeks."

(Karuse murdes.)

5. Mure paksude saapataldade pärast.

Isa toob pojale esimesed saapad. Poeg vaatab ja ohkab. „Mis sa ohkad?" küsib isa. „Ma ohkan seda, et millal ma need paksud tallad läbi jõuan kulutada," öelnud poiss.

6. Rannamies tegi ka tõutuse, kui mereädas oli, et: „Kui ma nüüd viel maale saan, ei ma siis enamb vorsti ei süe." Kui juba suurest ädast välla sai, siis ütles: „Vorsti ma ikke süen küll, aga vorsti tiku otsa, seda ma ei taha."

(Haljala murdes.)

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kanda kaks murdes toodud naljandit kirjakeelde.
2. Milline neist viiest naljandist meeldib kõige enam? Miks?
3. Missugused neist naljandeist sisaldavad pilget? Keda neis pilgatakse?
4. Kirjutada üles mõni vanematelt inimestelt kuuldud nali, võimalikult kohalikus murdes, nõnda nagu seda jutustatakse.

Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks.

1. Millal on tekkinud rahvaluule ja kuidas on tema tekkimisega nüüdisajal?
2. Kuidas levis rahvaluule ja kus seda praegu talletatakse?
3. Mispärast võime rahvaluuleloomingut nimetada kollektiivseks loominguks?
4. Nimetada rahvaluule tähtsamaid liike ja tuletada meelde mõni näide.
5. Tuletada meelde ka varematel aastatel õpitud rahvaluule ja rühmitada kõik õpitud rahvalaulud nende sisu järgi rühmadeks.
6. Milliseid soove, kõlbelisi tõekspidamisi ja pilkeid leiame eespool esitatud rahvaluule näidetest?
7. Missugune on rahvaluule keel ja väljendusviis? Nimetada mõningaid väljendusvõtteid.

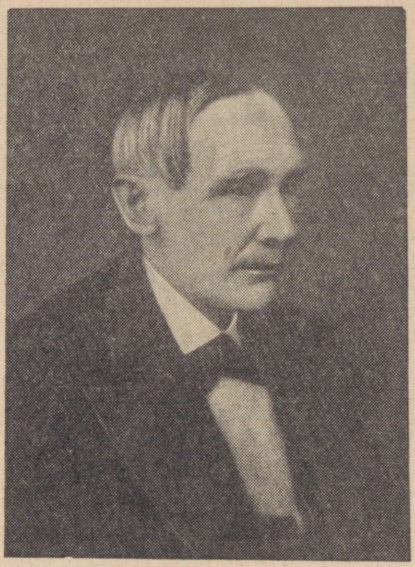

F. R. KREUTZWALDI ELU JA TEGEVUS.

Möödunud sajandi esimesel poolel valitses Eestimaal sünge orjaöö. Mõisnik oli valvas oma orjapidaja-voli kaitsma ega taht-nud talupoegadele mingeid õigusi anda. Meeleheitele viidud talu-rahvas hakkas võõrastele rõhujatele sageli vastu. Nii toimus see Pühajärvel (1841. aastal) ja Mahtras (1858. aastal). Kuid soldatite täägid surusid need vastuhakud veriselt maha.

Sajandi keskpaigast alates muutus mõisnikevastane võitlus hoogsamaks ja laiemaks. Talurahvas hakkas ühiselt oma õiguste eest võitlema. Tema etteotsa astusid haritumad eestlased — õpe-tajad, kirjanikud, arstid jne. Eesti haritlased soetasid rahvakeel-set kirjandust, kogusid rahvaluulet, õhutasid rahvast oma õiguste eest võitlema. Tuline rahva huvide kaitsja oli juba *F. R. Faehlmann* (1798—1850), esimesi eesti soost haritlasi, kes uuris eesti keelt ja rahvaluulet ning algatas „Kalevipoja" koos-tamise. Tema elutööd jätkas **F. R. Kreutzwald,** kellest sai kõige silmapaistvam eesti kirjanik möödunud sajandil, eesti rahvus-eepose looja. Kreutzwaldil oli suur mõju teistele tolle aja kirjani-kele ja rahvajuhtidele. Temalt õppisid L. Koidula, C. R. Jakobson, M. Veske, A. Reinvald jt.

*

F. R. Kreutzwald sündis 26. detsembril 1803. a. Virumaal Kadrinas Jõepere mõisas pärisorjast mõisakingsepa pojana. Rahvasuus püsinud traditsiooni järgi on Kreutzwaldi vana-vana-

isa vahetatud Laiuselt künnihärja vastu Jõepere mõisa viinapõletajaks.

Oma poisikeseaastad veetis Kreutzwald Rakvere lähedal Kaarli mõisas, kuhu vanemad olid asunud varsti pärast poja sündimist. Siin tutvus ta juba varakult teoorjuses vaevleva rahva raskete elutingimustega. Aidamehe pojana nägi ta näljast aetud talupoegade katseid mõisa viljaaidast abi saada, kust neid aga hoolimatult tagasi kihutati. Samas kuulis ta mõisa heina varguses kahtlustatavate talupoegade peksmisest ja piinamisest. Ka teoorjade peksustseenid olid igapäevasteks nähtusteks pärisorjusaegses mõisas. Kõik need muljed varasest noorusest sööbisid mällu ja sundisid paratamatult võrdlusjooni tõmbama külluses mõnuleva mõisa ja nälgiva küla vahel. Juba siit võttis Kreutzwald kogu eluks kaasa protestitunde rahvale osaks saanud ülekohtu ja rõhujate vastu.

Kreutzwaldil oli lapsepõlvest peale kokkupuuteid rahvaloominguga. „Juba lapsepõlves tegi mulle rõõmu vanaaegseid lugusid laulu- ja jutusõnas tundma õppida," kirjutab ta hiljem noorusaastaid meenutades. Mõisa rehe- ja ketrustoas elustus lauludes ja muinasjuttudes orjavaimude vokivurina saatel rahva kunstiline looming. Pikkade talveõhtute pirruvalge hämaruses võis noor Kreutzwald siin tüdimata kuulata lugusid rehepappidest, vanapaganast, kodukäijaist jms. Rahvalaulud aga kõnelesid orja raskest saatusest, tema vihast rõhujate vastu, aga ka lootusest paremale tulevikule.

Sest ajast jäi meelde mõnegi lauliku ja jutuvestja kuju. Nii mäletab Kreutzwald „Rootsi rüütliks" kutsutud kerjuslaulikut, keda läinud sajandi algul tunti kogu Virumaal. Rahvasuus oli säilinud elavaid mälestusi muistsest vägilasest Kalevipojast — jutud maakündmisest, Venemaal käimisest, võitlusest huntidega, Vanapaganaga kui ka saksa „raudmeestega". Neid lugusid Kalevipojast teadis jutustada mõisa toapoiss Kotlep, kelle saatel noor Kreutzwald käis vaatamas Kalevipoja kinnismälestusi — Paide tee ääres Kalevipoja kurnipakku, Kadrina ja Aruküla vahel Kalevipoja hobuse jälgi ja pea-aset ning Neerutis kerkivaid võimsaid künnivagusid. Need muljed elustasid nooruki fantaasias muistse vägilase kuju, kelle suurus ja vägiteod kutsusid esile imetlust, mis aastakümneid hiljem tiivustas Kreutzwaldi tema kangelaseepose koostamisel.

Need kokkupuuted rahva elu ja loominguga mõjutasid tugevasti Kreutzwaldi maailmavaadet ja loomingut.

Esimesed sammud kirjaoskuse omandamisel astus Kreutzwald oma vanemate kaasabil. Rahvatraditsioon kõneleb vana-vanaisa Mangu poegadest — kelle hulgas oli ka Kreutzwaldi vanaisa Rein — kui andekatest inimestest, kes söega lauatükile kirjutamist õppinud ja hiljem oma teadmistega abiks olnud naabreilegi. Kirjaoskajad olid nii Kreutzwaldi isa Juhan kui ka ema Ann.

Kirjatarkuse suurt tähtsust hinnates püüdsid Kreutzwaldi

vanemad oma õpihimulisele pojalegi teed paremasse tulevikku rajada kooliharidusse kaudu. Kahtlemata andis selleks tõuget ka tema isale väljaantud „vabakiri", mis vabastas perekonna mõisa otsesest sõltuvusest. Nii alustas Kreutzwald 11-aastaselt oma haridusteed Rakvere elementaarkoolis[1], kust ta paari aasta pärast siirdus edasi Rakvere kreiskooli[2].

Õpingud nõudsid noorukilt suuri pingutusi, sest õppekeeleks oli saksa keel, mis tekitas raskusi ainete omandamisel. Sellest hoolimata kõneleb kreiskooli hinneteraamat Kreutzwaldi erilisest püüdlikkusest, hoolsast ja kohusetundlikust suhtumisest õpinguisse. Aga juba aasta pärast pidi Kreutzwald kreiskoolist lahkuma, sest „siis oli vanemate varanduslik jõud otsas", nagu ta ise ütleb.

Kreutzwaldi vanemad olid vahepeal asunud Harjumaale, Hagerisse, kus isa sai väikese Ohulepa mõisa valitsejaks. Ka Kreutzwald siirdus esialgu Ohulepale vanemate juurde. Õpingud seega katkesid ning vanemate kehvuse tõttu polnud mingit väljavaadet nende jätkamiseks. Ebaõnnestus ka vanemate kavatsus suunata poeg kaupmehe elukutsele. Asunud Tallinna nn. Karu kontorisse õpipoisiks, selgus Kreutzwaldile varsti, et see amet temale ei sobi, ja ta pöördus tagasi Ohulepale.

Ohulepal jätkusid ja süvenesid tema kokkupuuted rahva elu ja luuleloominguga. Ohulepa mõisa peretoast leidis Kreutzwald eest suurepärase jutu-, laulu- ja pillimehe vanas toapoisis Jakob Fischeris. Viimane oskas tosinate kaupa tõsiseid ja naljakaid lugusid vesta, mis haarasid kuulajaid Kreutzwaldi enda sõnade järgi nii, et „ema pidi meid lapsi ja vana toapapat mitu korda vägisi sängi ajama, enne kui magamise rahu tuppa sai". Toapapa jutustatud muistendid seoses Varbola linnusega, kus öösiti olevat kuuldud „vana aja kurja" kaebava „Marduse kisendamist", õhutasid noort Kreutzwaldi matkama ja nende mälestuspaikadega tutvuma.

Kuid Toa-Jaagup polnud ainult hea jutuvestja ja pillimees, ta oli ka ümbruskonnas otsitud aadrilaskja ja soonetasuja. Ka Kreutzwaldi huvi arstikutse vastu sai esimese tõuke just selle osava rahvaarsti tegevuse tähelepanelikust jälgimisest.

Kuid arstitarkuse omandamisele ei saanud Kreutzwald esialgu mõeldagi. Ootamatu juhuse tõttu avanes tal võimalus Tallinna kreiskooli õppima asuda, mille lõpetamise järel ta hakkas tööle õpetajana. Õppetöö kõrval pühendas ta kogu oma vaba aja edasiõppimisele, kuna tal oli tekkinud kindel kavatsus kord ülikooli pääseda.

Edasiõppimiseks võimalusi otsides loobus ta õpetajakohast Tallinnas ja siirdus 1824. a. koduõpetajaks Peterburi, kus ta sai

---

[1] e l e m e n t a a r k o o l — algkooli omaaegne nimetus, eriti linnakoolide kohta.

[2] k r e i s k o o l — algkoolile järgnev koolitüüp Baltimail. Õppeaeg 2—3 a.

mitu korda suurema sissetulekuga koha — „600 rbl. aastas ja kõik prii".

Kreutzwaldi umbes poolteiseaastane viibimine Peterburis kindlustas teda vähemalt esialgu mõningal määral majanduslikult, nii et ta söandas juba tõsisemalt mõelda edasiõppimisele ülikoolis. Ta loobuski koduõpetaja kohast, lahkus 1825. a. sügisel Peterburist ning siirdus Tartu. Õiendanud ülikooli sisseastumiseksamid 1826. a. jaanuaris, avanesid talle lõpuks kauaoodatud võimalused arstikunsti saladustele ligipääsemiseks.

Töö ülikoolis nõudis Kreutzwaldilt palju hoolt ja vaeva. Igapäevase kutsetöö kõrval, öötundidest lisa võttes, pidi ta omal käel vanu keeli õppima, end saksa keeles ja muudes ainetes täiendama. Kuid vaatamata kõigele jätkus tal enesekindlust ja usku oma võimeisse. Kreutzwaldi õpinguaastad enne ülikooli astumist kõnelevad haridusejanulise nooruki visadusest kõigi takistuste kiuste.

Kõneldes Kreutzwaldi ülikooliaastaist, ei saa mööda minna Faehlmanni — esimese eesti arsti- ja keeleteadlase, rahvaluulekoguja ja rahvusliku kirjanduse rajaja osast tema maailmavaate kujunemisel. Oli vähe neid eestlasi, kes pärisorjuse tingimustes olid suutnud kõrgema hariduseni jõuda. Ja nendegi hulgas leidus ainult üksikuid, kes, pääsnud ülikooli, jäid seejuures veel oma rahvale truuks ega häbenenud oma päritolu. Faehlmann oli üks neist vähestest.

Faehlmanni ümber kogunes juba 1820. aastail väike ring eesti üliõpilasi ja oma rahvale truuks jäänud eestlasi. Ringi liikmed kohustusid kõikjal seisma tõe eest (kusjuures „ükski ei tohtinud salata, kes või kust soost ta sündinud oli"). Tõe eest seismine tähendas aga tegelikult orjastatud rahva eest seismist, teiste sõnadega, pärisorjuse vastu võitlemist. Selle tõe eest võitlejate ringi püüdlustega läks kaasa ka Kreutzwald.

Ta tutvus Faehlmanniga varsti pärast Tartusse saabumist. Nende vahel sigines soe sõprus, mis kestis kuni Faehlmanni varase surmani. Faehlmanni otsesel mõjul elustus nendel aastatel uue hooga Kreutzwaldi tegevus rahvaluule kogumise alal.

Rahvalaule oli Kreutzwald hakanud kirja panema juba neljaviieteistkümneaastase poisikesena. Ülikooliaastail kogus ta rahvaluulet peamiselt Paide lähedalt Viisu mõisa ümbrusest, kuhu ta vanemad olid elama asunud. Kuid on andmeid, et ta neil kogumismatkadel on liikunud ka kaugemal, Viru- ja Põhja-Tartumaal.

Nende kogumiskäikude kaudu jätkus ja süvenes Kreutzwaldi kontakt rahvaga. Ta õppis üha rohkem hindama rahva loovaid jõude, mis avaldusid lauludes ja juttudes, vanasõnades ja kõnekäändudes. Ta silm teritus sealjuures ka rahva karjuva viletsuse nägemiseks, millest Kreutzwald külma südamega mööda minna ei saanud.

Kuid kehtivate tsensuuriolude tõttu ei saanud mõeldagi min-

gile avalikule väljaastumisele rahva kaitseks. Kreutzwaldil oli kõigepealt vaja lõpetada ülikool, mis nõudis talt tema lünkliku eelhariduse tõttu suuri pingutusi. Ta kavatses lõpueksamid sooritada 1831, kuid puhkenud kooleraatudi tõttu, mille vastu ka Kreutzwald võitlema asus, lükkusid need üle aasta edasi. Ta lõpetas ülikooli 1833. a. ning siirdus sama aasta märtsis Võrru arstiks.

Koos teadmistega arstikutse alal viis Kreutzwald Tartust kaasa vankumatu tõearmastuse ja kutsumuse võidelda oma rahva päästmiseks orjuse kütkeist.

Asunud Võrru, sattus Kreutzwald väikelinna, kus elu kulges päevast päeva ilma eriliste häireteta. Tal tuli siin, eriti algupoole, võidelda suurte majanduslike raskustega. Sissetulekud olid napid, abiotsijad aga enamikus kehvad. Oma vastutulelikkuse ja abivalmidusega sai „Võru tohter", kes arstis vaesemaid tasuta ja andis isegi oma koduapteegist rohud kaasa, varsti rahva hulgas populaarseks. Kuid abitarvitajate arvu kasv ei toonud majja küllust. Kreutzwald kaalutles isegi Eestist väljarändamise võimalusi. Kuid selle nõu laitis maha sõber Faehlmann Tartust. Manitsedes teda kohale jääma, kirjutas Faehlmann muuseas: „...oled vajalik isik oma kodumaale". Kreutzwald loobus kavatsusest ning jäi Võrru.

Seoses Õpetatud Eesti Seltsi asutamisega hoogustus Kreutzwaldi rahvavalgustuslik ja rahvaluulealane tegevus.

Juba varsti pärast seltsi asutamist, 1839. aasta jaanuaris, astus uue seltsi liikmeks ka Kreutzwald. Seltsi soovitusel võttis ta endale ülesandeks kirjutada rahvaraamat, mis avaks rahva silmad alkoholi ülemäärase tarvitamise kui rahva elujõudu kurnava, mõisnike kasusid teeniva pahe nägemiseks. Nii valmiski tal rahvaraamat „Viina katk", mis oli esimene Kreutzwaldi paljude rahvajuttude reas. Siitpeale kujunes rahvavalgustuslik tegevus Kreutzwaldile esmajärguliseks eluülesandeks otsese arstliku tegevuse kõrval.

Ka tegelikus majapidamises vajas rahvas juhendeid. Seepärast andiski Kreutzwald oma rahvavalgustuslikes teostes hulga praktilisi näpunäiteid rahva elukorra tegelikuks parandamiseks. Ta propageeris siin ratsionaalseid põllupidamise meetodeid, ergutas kasvatama uusi tulutoovamaid kultuure (kartul, lina, kanep), andis juhatust karjakasvatamise, mesilastepidamise jm. aladel. Ta õpetas nälja ajal sammalt leivajätkuks kasutama, kuid juhtis samal ajal tähelepanu ka mõisnike kasusid otseselt teenivatele viinaköökidele, kus puhast jumalavilja piirituseks aeti, millest „miljonitele toiduks oleks jätkunud".

Valutava südamega haaras ta sule, et sirutada abistav käsi raskes orjuses olevale rahvale. Säärastena on ka Kreutzwaldi rahvavalgustuslikke eesmärke taotlevad teosed — kuigi neis otse sõrmega ei saadud näidata süüdlastele — protest mõisnike hoolimatuse ja ebainimlikkuse vastu.

Kreutzwaldi võitlus rahva eluliste huvide eest ei piirdunud aga üksi rahvavalgustusliku kirjanduse soetamisega. Me hindame tänapäeval tema elutöös eriti seda võitlusrelva, mis ta pärandas rahvale „Kalevipoja" ja „Eesti rahva ennemuistsete juttude" näol.

Oma rahva vabastamise ja tema parema tuleviku eest võitlejana jääb Kreutzwald püsima keskse kujuna XIX sajandi eesti eesrindliku ühiskondliku mõtte ajaloos.

«Kalevipoeg».

Kreutzwaldi „Kalevipoeg" on eesti kirjanduse suurteoseks. See on meie rahva eepos.

„Kalevipoeg" on eesti rahva ja Kreutzwaldi ühissaavutus. Nii laiahaardeline teos ei saanud tekkida rahva suus tervikulisel kujul; oli vaja kirjanduslikult haritud ja asjatundlikku kätt, et liita vägilase kuju ümber tekkinud rahvaluuleainestik tervikliks luuletööks.

Rahvasuus on Kalevipoja kuju seotud ennekõike mitmesuguste looduslike moodustistega, nagu vägilase künnivaod, heinakaared, magamisasemed, ta enese või ta hiiglaratsu jäljed, suured kivirahnud, mida ta on lennutanud jm.

Otseselt Kalevipojaga või üldse Kalevitega seotud muistendite kõrval on Kreutzwald eepose koostamisel kasutanud rohkesti mitmesuguseid muid rahvasuus tuntud vägilaslugusid, muinasjutte ja rahvalaule, püüdes ühendada teosesse võimalikult rohkesti rahvapärast ainestikku.

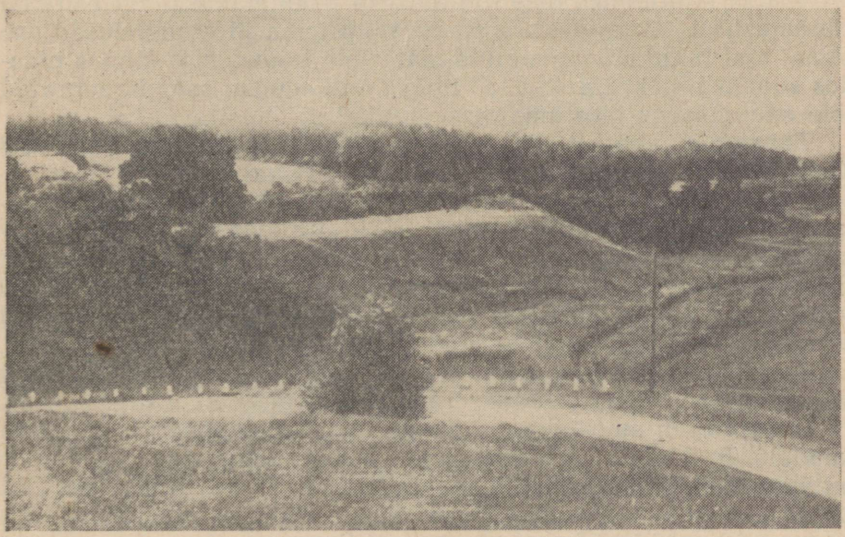

Kalevipoja säng Alatskivil.

Eesti rahvaluules leiduvate Kalevipoja-muistendite kogumise ja nende alusel rahvaeepose koostamise mõtte algatas F. R. Faehlmann. Juba noormehepõlves tundis Faehlmann suurt huvi eesti rahvaluule vastu. Ta käis koolivaheajal maal rahvajutte ja laule kogumas, kusjuures talle eriti armsaks said jutud ja laulud Kalevipojast. 1839. aastal esitas ta Õpetatud Eesti Seltsi koosolekul kogutud materjalidest saksakeelse kokkuvõtte „Kalevipoja kangelasteod ja seiklused".

See oli esimene katse ühendada mitmesuguseid vägilasega seotud rahvaluule pärimusi üheks temaatiliseks ja kunstiliseks tervikuks.

Need kangelasloo katked, mis Faehlmann esitas, äratasid suurt huvi ja elavat tähelepanu progressiivsete õpetlaste seas. Õpetatud Eesti Selts teeb Faehlmannile ülesandeks jätkata Kalevipoja ainestiku kogumist ja selle liitmist ühtseks teoseks. Kuid Faehlmanni varajane surm katkestab eepose koostamistöö. Pärast tema surma saab eepose koostamistöö jätkajaks ja lõpuleviijaks tema sõber ja mõttekaaslane F. R. Kreutzwald, kes juba varem sellele üritusele kogu hingega kaasa oli elanud ja kes ka ise hulga jutte ja laule Kalevipojast üles oli kirjutanud. Kreutzwaldile oli südamelähedane allasurutud rahva võitlus ja tema kannatused ning ta tundis oma aja kohta küllalt hästi ka eesti rahvaluulet ning rahvakeelt.

Faehlmann ja Kreutzwald tundsid paremini kui keegi teine sel ajal eesti rahvaluule võitlevat iseloomu. Nad mõistsid ka, et rahva vaimne pärand on hävimise ohus ja et on vaja rutata selle päästmisega.

Võttes põhijoones oma töö aluseks Faehlmanni poolt esitatud sündmustiku, tema ideelise suuna ning tema ülestähendused, ise samal ajal innukalt rahvaluule materjale kogudes ja silmas pidades soome eepost „Kalevala" ning antiikeeposi, asus Kreutzwald täie andumusega teostama oma elutööd.

Tähelepanuväärset abi ja toetust sai ta seejuures Peterburi Teaduste Akadeemialt ja oma sõpradelt Peterburis.

Pärast aastatepikkust visa tööd ja mitmekordseid ümbertegemisi, muutmisi ning täiendamisi ilmus „Kalevipoeg" koos saksakeelse tõlkega nelja aasta jooksul (1857—1861) annete kaupa Õpetatud Eesti Seltsi Toimetistes. Eepos sisaldas ligemale 20 000 värsirida, mis jaotatud 20 looks ja mille ette on paigutatud „Soovituseks" ja „Sissejuhatuseks".

Niisugune puhtteaduslik, ainult 500 eksemplaris ilmunud väljaanne oli rahva laiadele hulkadele tegelikult kättesaamatu.

Kreutzwaldi suurimaks püüdeks oli „Kalevipoeg" välja anda laiadele hulkadele kättesaadava rahvaraamatuna. Võideldes mitmesuguste takistuste ja majanduslike raskustega, läks tal 1862. a. korda avaldada eepose puhteestikeelne väljaanne, mis tsensuurist möödapääsemiseks trükiti Soomes.

Rahvaväljaande eessõnas ütleb Kreutzwald: „Kes siin sündi-

„Kalevipoja" rahvaväljaanne 1862.

nud eestlastest „Kalevipoega" kätte võtab ja loeb, sellele soovime, et ta seda niisuguses armastuses teeks, kui raamatu väljaandjal nende vana põlve mälestuste kokkuseadmise juures oli."

Kodanliku Eesti valitseval klassil puudus see armastus „Kalevipoja" vastu. „Kalevipoega" halvustati ja moonutati tema võitlevat sisu. Töötav rahvas aga hindas eepost õigesti ja eesrindlikud kirjanikud võtsid seda eeskujuks.

Nõukogude Eestis on „Kalevipoeg" kui eesti rahva eepos tõstetud temale kuuluvale aukohale. Märkimisväärseid tulemusi on saavutatud „Kalevipoja" ainete järelkogumisel ja uurimisel. Venekeelse tõlke kaudu on eesti rahva eepos leidnud tee ka meie suure sotsialistliku kodumaa vennasrahvaste juurde.

Soovituseks.

„Kalevipoeg“ algab luulelise alguslauluga „Soovituseks“, milles laulik antiiksete kirjanike eeskujul pöördub laulujumala poole, et see laenaks talle kandle, sest ta igatseb laulda vahvate meeste tegudest ja Kalevite käikudest.

Sissejuhatuseks.

„Sissejuhatuses" kutsub Kreutzwald esile muistseid mälestusi Kalevitest ja selgitab kangelasloo ainestiku päritolu. Mõistukõnelisel kujul räägib ta eestlaste muistse põlve raskustest:

Vaata! laanes puie peidus,
Puie peidus, põõsa varjus,
Lepa leina-hõlma alla,
Kurbus-kase katte alla
Seisab seitse kalmuküngast,
Seitse sammeldanud sängi —
Seitse küngast, servad lagund —
Kel ei kasva kohendajat,
Sõbralikku seadijada,
Valvsail silmil vahtisida,
Õrnal armul kaitsejaida.

Üks on sängi hädaohtu,
Teine sängi orjakütkes,
Kolmas sängi sõjakurnas,
Neljas sängi näljapiinas,
Viies sängi viletspõlves,
Kuues sängi katkusurmas,
Seitsmes Tautsi tappe-sängi.

See'p see Eesti muistepõli
Enne Vene valitsuse
Armutiiva kaitsemista. —

Ja käsib austada esivanemate mälestust:

Istuta, poeg, isa iluks,
Isa iluks põõsakene,
Ema iluks õnnelille,
Orjavitsa õele iluks,
Vislapuuda venna iluks
Toomingas tuttava õnneks!
Tipi taimed targal kombel,
Pista juured mulla põue,

Sibli hästi sügavalle,
Et nad kaunist kasvamaie,
Õigel ajal õitsemaie
Läheksid rüngaste rõõmuks,
Uinusängidele iluks,
Murupinnale tugeksi,
Magajate mälestuseks!

Tema ise aga asub endisest õnnest ja ilust, muistsest kurbusest ja murest kogutud riismeid laululõngaks ketrama, Kalevi kangaks kuduma.

Esimene lugu.

Kalevi tulek. Salme ja Linda. Pulmad.

Põhja piiril Taara tammiku ääres seisis pere, kus kasvas kolm kangelaspoega. Üks poegadest lendas kotka seljas üle Soome lahe Viru randa, kus rajas kuningriigi. See oli Kalev, Kalevipoja isa.

Lääne-Eestis elas üksinda noor lesk talunaine. Ühel pühapäevahommikul leidis ta karjateelt kana, tedremuna ja varesepoja. Lesk viis leiud koju, et neist kasulapsi kasvatada. Kana ja tedremuna pani ta aita villavakka, varesepoja aga viskas kirstu taha. Kanast kasvas Salme, tedremunast Linda, aga varesepojast vaene orjatüdruk. Saabus aeg neidudel mehele minna. Salmel käisid kolmed kosilased: Kuu, Päike ja Täht. Salme võttis vastu Tähe kosjad ja algasid rõõmsad pulmad.

Salme pulma-ilu pilli peale tuleb Lindale mitmeid kosilasi: Kuu, Päike, vetevalitseja, tuulekuningas, Kungla kuninga poeg. Linda saadab kõik need kosilased tagasi ja võtab vastu — kuigi ema ja vennad seda ei taha — Viru kuninga Kalevi kosjad. Pulmad jätkuvad nüüd kahekordse hooga, kuni Täht viib Salme kasuema ja orjatüdruku kurvastusest hoolimata taeva alla ehaneiuks. Viimaks lahkub ka Kalev ja sõidab Lindaga, kes lahkumisest leina ei tunne, saanis üle lagendikkude ja läbi paksude metsade Kalevi kodu poole.

Teine lugu.

Vana Kalevi haigus ja surm. Kalevipoja lapsepõlv.

Kalev ja Linda elasid õnnelikult. Kalev valitses riiki ja Linda kasvatas kangeid poegi. Suurem osa poegadest läks võõrsile, ainult kaks poega oli veel kodus, kui Kalev haigestus. Tema viimaseks sooviks oli, et riik jääks jagamata; liisk pidi otsustama, kes poegadest saab pärast tema surma valitsejaks.

Kalev suri. Lesk valas valusaid pisaraid. Siis ehtis ta mehe keha kaunite riietega, kaevas sügava haua ja paigutas Kalevi igavesele unele. Magaja mälestuseks kandis ta kalmule kõrge kivirünka. Kui ta kord rasket kaljupanka Kalevi kalmule kandis, libises see ja kukkus maha. Väsinud lesk ei suutnud enam kivi

kohale viia. Ta istus kivile ja puhkes nutma. Pisaraist tekkis järv. Veel praegugi leiame Linda kivi Tallinna Ülemiste järve kaldalt, tükk maad eemal Kalevi kalmust, Tallinna Toompea mäest.

Pärast Kalevi surma sünnib Lindale viimane poeg — kangelaslik Kalevipoeg. Paarikuiselt purustab ta mähkmed ja hakkab roomama. Juba lapsepõlves avaldub ta määratu jõud; kurni mängides paiskab ta suuri kaljumürakaid üle maa. Vahel jälle kisub ta noori kuuski kõige juurtega üles ja teeb neist mänguasju.

Vahepeal käis Lindal kosilasi. Ta saatis kõik tagasi. Nende hulgas ka Soome tuuslari[1], kes vandus kättemaksu. Aga Linda ei kartnud tuuslarit, sest ta teadis, et tema kaitseks on kolm tugevat poega.

Kolmas lugu.

Kalevite vennikesed
Läinud kodunt kolmekesi
Lustil metsa luusimaie;
Eit oli jäänud üksinesa
Koju kirstu kaitsejaksi,
Varakambri varjajaksi,
Taalderitoale tugiksi.

Eit pani paja tulele,
Keetis rooga poegadelle,
Kohendas tulda korrale,
Kaitses tulekübemeida,
Et ei leeki pääseks lakke,
Kirg[2] ei lendaks katukselle;
Nii on sõlgirinna seadus,
Leekuninganna kohus.

Kalevite noored pojad
Läinud metsa luusimaie,
Linnujälgesid ajama,
Karujälgi otsimaie,
Põdrajälgi püüdemaie,
Metsahärga vaatamaie,
Metsakriimu kiusamaie.

Karu oli kaeras käinud,
Mesipuiel võõrsis olnud,
Põtra nähtud põllu ääres,
Hunte hulgi karjamaalla,
Raatmaal[3] rohkest rebaseida,
Jäätmaal palju jäneseida.

Oli neil kolm koerukesta:
Üks oli Irmi, teine Armi,
Kolmas murdja Mustukene.

Pojad olid metsa paksus
Koerte jälgil karu leidnud,
Mesikäpa männikusta.
Kiskus Irmi, katkus Armi,
Murdis maha Mustukene;
Koerad said karu käsile.
Noorem venda, poisikene,
Köitis karu üle õla
Jalgupidi rippumaie;
Tahtis kanda koduje,
Liha söögiks, nahka katteks.

Pojad läksid põllu peale,
Läksid laanest lagedalle;
Seal tuli vastu sarviline,
Vana põder, vennikene.
Koerad põtra kiskumaie,
Sarvilista surmamaie.
Kiskus Irmi, katkus Armi,
Murdis maha Mustukene;
Koerad said põdra käsile.
Noorem venda, poisikene,
Viskas põdra üle piha
Karu kõrva rippumaie;
Tahtis kanda koduje,
Liha söögiks, nahka katteks.

[1] Tuuslar — nõiduja, sõnadega arstija.
[2] Kirg — tulesäde.
[3] Raatmaa — lage maa-ala, mis enne olnud metsa all, raiesmik.

Pojad läksid kuusikusse
Metsahärga püüdemaie;
Palus olid metsapulli
Koerte jälgel mehed leidnud.
Kiskus Irmi, katkus Armi,
Murdis maha Mustukene;
Koerad said härja käsile.
Noorem venda, poisikene,
Sidus härja sarvipidi
Üle õla rippumaie;
Tahtis viia koduje,
Liha söögiks, nahka katteks.

Kalevite kanged pojad
Läksid lustil laane poole,
Põõsastikku paksemasse;
Seal tuli hulka huntisida,
Kari kõrve-kutsikaida.
Koerad hunte kiskumaie,
Metsalisi murdemaie.
Kiskus Irmi, katkus Armi,
Murdis maha Mustukene;
Tapsivad tosina-kaupa.
Noorem venda, poisikene,
Hakkas hunte nülgimaie;
Nülgis tosinada neli,
Hakkas viiet nülgimaie;
Vennad koju kippumaie.
Noorem venda võttis nahad,
Viskas kimpus üle küüru,
Karu selga katte'eksi;
Tahtis kanda koduje.

Pojad käisid metsateeda,
Penikoorma paluteeda;
Seal tuli vastu seltsikene,
Kaunis kari rebaseida,
Koerad rebaseid kiskuma.
Kiskus Irmi, katkus Armi,
Murdis maha Mustukene;
Tapsivad tosina-kaupa,
Surmasivad sadadella.
Noorem venda, poisikene,
Rebaseida nülgimaie;
Nülgis tosinada neli,
Hakkas viiet nülgimaie;
Vennad aga koju kippuma.
Noorem venda võttis nahad,
Viskas kimpus üle küüru
Põdra selga paunaksi.

Kalevite kanged pojad
Kõndisivad metsateeda,
Penikoorma paluteeda;
Juhtus kari jäneseida
Neile vastu nurme pealla.
Koerad jäneseid kiskuma,
Murdma haavikuemandaid.
Kiskus Irmi, katkus Armi,
Murdis maha Mustukene;
Tapsid tosinate-kaupa,
Surmasivad sadadella.
Noorem venda, poisikene,
Jäneseida nülgimaie;
Nülgis tosinada neli,
Hakkas viiet nülgimaie;
Vennad kippusid koduje.
Noorem venda võttis nahad,
Viskas kimpus üle küüru,
Härja selga sadulaksi.

Siis aga vennad kolmekesi
Kodu poole kõndimaie.

Sel ajal, kui vennad jahil on, röövib Soome tuuslar Linda. Linda appihüüdeid kuulevad jumalad ja päästavad ta, muutes tema Irumäel kivisambaks.

Kalevi pojad kolmekesi
Kõndisivad lustikäiki
Mööda rõõmuradasida,
Käisid mööda lagedada,
Mööda nõmme nõtkutelles,
Mööda sooda sõtkutelles,
Seal tuli vastu neli metsa,
Neli salkuda saledat.
Üks oli kulla kuusemetsa,
Teine tarka tammemetsa,
Kolmas kena kasemetsa,
Neljas leski lepametsa.

Mis oli kulla kuusemetsa,
See'p see kuningate metsa;
Mis oli tarka tammemetsa,
See'p see Taara enda metsa;
Mis oli kena kasemetsa,
See'p see kudruskaelte metsa;
Mis oli leski lepametsa,
See'p see leinajate metsa,
Kurva laste varjupaika.

Vanem venda, vennikene,
Istus maha kuusikusse,
Kuningate ilumetsa,
Kuldakuuse vaiba alla;
Laskis laulu lendamaie,
Tugevama tõusemaie:
Laulis lehed lehtipuusse
Hiilatelles haljendama,
Hõiskas okkad okaspuusse
Siidi ilul siramaie,
Laulis käbid kuuskedesse
Päeva paistel punetama,
Tõrukesed tammedesse,
Kenad urvad kaskedesse,
Hõiskas õilmeurvakesed
Õilmepuielle iluksi,
Päeva paistel paisumaie,
Kuude valgel kasvamaie;

Laulis, et metsad mürasid,
Lagedad aga laksatasid,
Kõrved vastu kostelesid.
Kungla kuninga tüttered
Noorta meesta nuttasivad.

Teine venda, vennikene,
Istus maha kaasikusse,
Leinakase hõlma alla;
Laskis laulu lendamaie,
Tugevama tõusemaie,
Vägevama veeremaie:
Laulis õilmed õitsemaie,
Lilleõilmed läikimaie,
Laulis vilja välja peale,
Hõiskas õunad õunapuusse,
Sarapuisse pähkelida,
Laulis marjad vislapuusse,
Maasikad madalad murusse,
Sinikad samblasoosse,
Pohlakad palu äärtele,
Murakaida mätastelle,
Kobaraida pihlapuusse.
Laulis, et metsad mürasid,
Lagedad aga laksatasid,
Rägastikud raksatasid,
Kõrved vastu kostelesid.
Näkineiud, neitsikesed,
Noorta meesta nuttasivad.

Kolmas venda, vennikene,
Istus maha tammikusse,
Vana isa ilumetsa,
Targa tamme hõlma alla:
Laskis laulu lendamaie,
Tugevama tõusemaie,
Vägevama veeremaie,
Tulisema tuiskamaie:
Laulis linnud lepikusse,
Laulukanad kaasikusse,
Laulukuked kuusikusse,
Mõistelinnud männikusse,
Targad linnud tammikusse,
Hõiskas puie latvadesse
Kägusida kukkumaie,
Tuvikesi tuikamaie;
Laulis rästad rägastikku,
Pesilinnud põõsastikku,
Lõokesed lagedalle,
Pääsukesed päevapaiste;
Laulis luiged lainetesse,
Pardid parve äärte peale,
Haned aga allikalle;
Hõiskas kena künnilinnu
Ööde iluks hõiskamaie,
Videvikul vilistama,
Enne koitu häälitsema.
Laulis, et mered mürasid,
Kaljud vastu kärasivad,
Puie ladvad paindusivad,
Mäekingud kõikusivad,
Pilved lausa lõhkesivad,
Taevas aga tarka kuulis.
Metsahaldja ainus tütar,
Metsapiigad peenikesed,
Kuldahiukseil näkineitsid
Nuttasivad noorta meesta:
Oleks see meesi meiega,
Kasvaks meile kaasaliseks!

Puie ladvul seistes päike,
Lahedama tuule õhku,
Veeretelles õhtu vilu
Kuulutasid päeva kustu,
Lustipidamise lõppu;
Tuletasid meeste meelde
Kodu poole kõndimista.
Noorem venda, vennikene,
Kandis metsasaagi koormat,
Mis ei õlgasida muljund
Ega piinanud pihtasid.

Mehed tõtsid kolmekesi
Üle laia lagedate
Kiirel sammul kodu poole;
Seadsid silmad sihtimaie,
Suitsutähte tunnistama:
Kas ehk leelta keedukatel,
Pada auru välja paiskaks;
Aga suits ei tõusnud silma.

Mehed tõtsid kolmekesi
Üle laia liivikute
Kiirest kodu ligemalle;
Seadsid silmad sihtimaie,
Olvist suitsu otsimaie,

Leelta auru vaatamaie.
Aga suits ei tõusnud silma
Ega paistnud leemepajalt
Avaldavat aurukesta.

Mehed jõudsid õue alla,
Veeresivad väravalle,
Läksid lendes üle muru
Usinasti ukse ette,
Läksid kiiresti lävedelle.
Kustund tule kübemetest,
Suitsu-ahtrast lee-august
Märkasivad mehepojad,
Kuidas leekuninganna,
Valvsail silmil tulevahti,
Kodunta ära kadunud.

Noorem poega pajatama:
„Jõgi jookseb kõvera,
Teede-käigid läevad metsa,
Ei ole lugu õigelta.
Õue-värav seisab valla,
Lahti jäänud toa-uksed,
Võõrad sammud murupinnal
Kuulutavad kurba lugu,
Õnnetumat juhtumista."

Pojad puhusivad hääled,
Hõisku tuulde tõusemaie,
Saatsid vaiksel õhtu vilul
Kutsumista kauguselle:
„Hüüa vastu, eidekene!
Kosta vastu, kullakene,
Laula vastu, linnukene,
Tõsta häälta, tedrekene!"

Aga eit ei teinud häälta,
Sõudnud vastu ei sõnakest.
Kostis vastu kõversilma,
Kutsus vastu laia kõrbi,
Laulis vastu laanemetsa,
Hüüdis vastu Hiiu saari,
Kukkus vastu Kuressaari.

Pojad puhusivad hääled,
Hõisku teist kord tõusemaie,
Saatsid vaiksel õhtu vilul
Kutsumised kauge'elle:
„Hüüa vastu, eidekene!
Kuku vastu, käokene,
Laula vastu, luigekene,
Tõsta häälta, tedretütar!"

Aga eit ei kostnud vastu,
Teind ei häälta tedrekene.
Kostsid vastu merekaldad,
Kukkusivad kaljuseinad,
Laulsid vastu merelained,
Hüüdis vastu tuulehoogu.

Pojad puhusivad hääled,
Kutsumised kolmat korda,
Saatsid vaiksel õhtu vilul
Kutsumised kauge'elle:
„Hüüa vastu, eidekene!
Kõõrutele, kodukana,
Laula vastu, kadund leski,
Kosta meie kutsu vastu,
Laste lahke laulu vastu!"

Aga eit ei kostnud vastu,
Teind ei häälta tedrekene,
Kõõrutand ei kodukana
Ega laulnud luigekene.
Kuhu hääli kuulunekse,
Sinna kaljud katkenekse,
Kuhu kutsu kostelekse,
Sinna metsad murdunekse,
Kuhu helki lendanekse,
Sinna lained langenekse,
Pilved pikalt lõhkevad.

Ei olnud leida eidekesta,
Kuulda kana kõõrutusta.
Kuulda tedre kudrutamist,
Käokese kukkumista
Kusagilta murumaalta,
Suuremasta samblasoosta,
Laia mere lainetesta,
Põõsastesta paksudesta
Ega kõrve keske'elta.
Õhk jäi vaikseks, tuuled tukku,
Uinusesse kõik see ilma.

Vennad läksid väravasta,
Läksid seltsis alla õue,

TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU

Kolmekesi koppelisse
Eide jälgi otsimaie,
Varga teeda vaatamaie.
Üks neist veeres vainiulle,
Teine kõndis koppelisse,
Kolmas merekalda peale.

Vanem venda, vennikene,
Kes see veeres vainiulle,
See ei leidnud eide jälgi
Ega saanud tunnismärki.

Teine venda, vennikene,
Kes see kõndis koppelisse,
See ei leidnud eide jälgi
Ega rööVli radasida,
Ega saanud tunnistähte,
Kuhu kana kadunekse,
Linnukene lendanekse.

Kolmas venda, vennikene,
Kes see läinud merekalda,
See sai selgeid märkisida,
Tõelikke tunnistähti,
Kuhu hella eidekene,
Kodukana kadunekse.

Soome tuuslar, tuuletarka,
Oli laintelt lootsikuga
Pagu-urka põgenenud;
Oli valvel vahikorra
Lainte langul lõpetanud,
Kus ta mitu pikka päeva,
Mitu pimedada ööda
Videviku viivitusel
Varga saaki valvamassa.

Meestel kasvas kartlik mure,
Mitu mõtet ema kohta:
Kas ehk kaval kosilane,
Pettelikku peiukene
Eite kippund kimbutama,
Varga küüsil võrgutama.
Vanem venda pajatelles
Pani sõna sõudevalle:
„Läki leiba võttemaie,
Õhturooga otsimaie,
Väsind keha karastama, —
Heidame siis puhkamaie:
Ehk saab usin unenägu
Eide jälgi näitamaie;
Lähme homme otsimaie!"

Teine venda pajatelles
Pani sõna sõudevalle:
„Sängi rüpes suikudessa
Võib ehk taevaliku tarkus,
Uku unes ilmutada,
Kuidas jälgi kaste kannul,
Udupilve palistusel
Kadund eidest kätte saame,
Kuidas kallist kodukana,
Lendu läinud linnukesta
Kulli küüsist päästa võime."

Pärast nõude pidamista,
Targa aru arvamista
Venitasid kaksi venda
Väsind keha karastama.

Noorem venda, vennikene,
Kalevite kallim poega,
Lese leina lepitaja,
Kurvastuse kustutaja,
Oli mõtteid teise teele,
Arvamisi iserajal
Lendamaie läkitanud.
Kallis kange-mehe poega
Nõnda mõtteid mõlguteles:
„Tänaseida toimetusi
Ära viska homse varna!
Igal päeval omad ikked,
Tunnil omad toimetused,
Murekoorma muljutused,
Omad soovimiste sõuded.
Tahad tunnist tulu saada,
Õnnekesta õngitseda,
Ära võta aega viita,
Kauemini kõhelda.
Kiirul käivad õnne sammud,
Viitjal viisi viletsusta,
Kõhklejal kuusi koormat,
Seitse salasõlmitusta."

Kalli eide kadumine
Kurvastas mehe meelekest,

Kurnas südant murekoorem.
Kui nüüd vennad kahekesi
Sängis keha sirutasid,
Siisap tõttas noorem poega
Üle läve ukse ette,
Kargas kergelt üle muru,
Veeres virgult vainiulle.
Seal aga sammu seisatelles
Käänas siis isa kalmule.

Kalevite kallim poega
Astub isa haua peale,
Istub kalmukünka peale
Kurba südant kergitama.

Isa hauasta küsima:
„Kes see liigub peale liiva,
Kes see astub peale haua?
Sõmer kukub silma peale,
Kruusa langeb kulmudelle."

Poega mõistab, kostab vastu:
„Noorem poega, poisikene,
See'p see liigub peale liiva,
See'p see astub peale haua,
Istub mure muljutusel
Kadund isa kalmukünkal.
Tõuse üles, taadikene!
Ärka üles, isakene!
Tule teeda näitamaie,
Kuhu eite kadunekse!"

Isa kostab mätta alta,
Taati kalmusta kõneleb,
Mulla alta tõstab hääle:

„Ei või tõusta, poega noori,
Ei või tõusta, ei ärata!
Kalju rõhub peale rinna,
Kivi raske peale keha;
Kulmu katvad kullerkupud,
Silmi katvad sinililled,
Punalilled palgesida.
Tuuled juhtigu sul teeda,
Õhud õrnad õpetagu,
Taeva-tähed andku tarkust!"

Poega tõttas kiirel sammul,
Astme lennul mere poole,
Kõrge kaljukalda peale
Eide jälgi otsimaie,
Kadund kana püüdemaie.
Paik, kus enne seisnud paati,
Lootsik ala luuril olnud,
Seisis tühi kui pühitud.

Kalevite kallim poega
Vaatas kõrgelta kaljulta
Ehavalgel mere peale,
Laskis silmad lainetelle;
Vaatas, kuni silma kestis,
Vaate tiivad ulatasid:
Kas ehk kuskil merepinnal,
Laia lainte langutusel
Varga jälgi maha jäänud;
Kas ei kuskil tunnistähte,
Midagi ehk isemärki
Röövli riisumista näitaks:
Kas ei kadund eide kanda,
Jalavarvas märki jätnud,
Rada kuskil rajatanud?

Laine veeres laine jälgel,
Vetevooge veeretusel,
Kiigel kalda kalju vastu,
Lõhkes vahtus kalda vastu,
Tuisatelles vete tolmu.
Aga muud ei märki olnud,
Sõnumid ei keegi toonud,
Kes see täna lainte langul
Vetepinnal veeretelles
Salateel käind sõitemassa.
Tähed taevast sirasivad
Lahkel silmal lainte peale,
Aga keelt ei olnud kuskil,
Sõna kellelgi ei suussa.

Nõnda langev laintemängi,
Vetepinna veerlemine
Ikka ühel ilul kiigub,
Ega küsi iial, kes see
Täna tema niiskes rüpes,
Märjas kaisus surma leidnud.

Lainte kiikuv lustimängi,
Vete kena veerlemine,
Taevast vaatvad tähesilmad —

Need ei küsi meie rõõmu,
Küsi meie kurvastusi.

Laine veereb laine järel,
Vetevooge veeretusel,
Kiigel kalda kalju vastu.
Lõhkeb vahus vastu kallast,
Tuisatelles vete tolmu,
Märga auru kallastelle,
Aga ei too sõnumida,
Kostmist iial küsijalle.

Laine veereb laine jälgel,
Vetevooge veeretusel,
Kiigel kalda kalju vastu,
Lõhkeb vahus vastu kallast!
Meie elu-lainekesed
Veeretavad õhtu vilul
Kõikudelles kalmukünka,
Mätta-muru vaiba alla;
Tähesilmad vaatvad taevast,
Kuu vaatab kõrge'elta,
Päike paistab rõõmu-palgel
Lahkujaida, magajaida.
Aga keelt ei ole kalmul,
Sõna iial tähte suussa,
Kuu ei oska kõneleda
Ega päike pajatada,
Küsijalle vastust anda.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Koostada kava ja panna I ja II loo eeskujul alapealkirjad ka III loole.
2. Jutustada selle loo sisu.
3. Missugusest küljest õpime siin Kalevipoega tundma?
4. Märkida ära kaunimad kohad selles loos ja püüda selgitada, miks need meeldivad.

5. Üheks rahvaluulest pärinevaks sõnastusvõtteks „Kalevipojas" on a s t e n d a m i n e, sündmustiku astmeline tugevdamine, s. t. sama sündmuse, tegevuse, nähtuse vm. kujutamine järkjärgulises tõusus, näit. Kalevi poegade laulmine jahil. Vanema venna laulust tekivad puudele lehed, tõrud, urvad. Keskmise laulust hakkavad metsad mühama, tõusevad viljad välja peale, puude ja põõsaste otsa. Noorima venna laulust painduvad puud ja kõiguvad mäed ning sünnivad linnud.

Leida III loost veel sellist astendamist või meenutada seda mõnest loetud muinasjutust.

6. Et muuta sõnastust ilmekamaks, tarvitab Kreutzwald „Kalevipojas" rohkesti mitmesuguseid piltlikke väljendusi, kujundeid.

Leida paar metafoori ja mõni personifikatsioon, aga samuti mõned värsid, kus esineb algriimi ja mõtteriimi.

Inversioon.

Inversiooniks nimetatakse sõnade ebaharilikku järjekorda lauses. See teeb sõnastuse ebatavalisemaks, pidulikumaks. Rohkesti esineb inversiooni rahvalauludes.

Näiteks:

süda teaneb s ü ü d a p a l j u
rinnad h o o l t a r a s k e'e d a.

Leida „Kalevipoja" III loost inversiooni.

Neljas lugu.

Kalevipoja ujumisreis. Saare piiga. Laul merest.

Paati leidmata hüppab Kalevipoeg kaljult voogudesse ja hakkab Soome poole ujuma. Kättemaksuihad mässavad kangelase rinnas ja kiirustavad teda rutemini sihile jõudma. Taevatähed, eriti Põhjanael ja Suur Vanker näitavad talle teed öö varjus.

Umbes kesköö paiku jõuab ta ühele saarele. Siin tahab ta veidi hinge tagasi tõmmata ja natuke puhata. Aga enne kui ta suudab suikuda, kostab talle kõrvu oma peiu järele igatseva Saare piiga kütkestav laul.

Kalevipoeg hakkab meelitades vastu laulma. Piiga uudishimutseb näha vastulauljat, läheb lähemale ja istub viimaks tema kõrvale jutlema. Kuuldud häältest erutatuna haarab vembla ja tuleb rannale piiga isa, Saare taat. Kui ta aga näeb kangelast, kukub tal malk peost. Kalevipoeg pärib taadilt, kas ta pole näinud tuuslarit saarest mööda kodu poole sõudvat. Taat eitab ning küsib tema nime järele. Kui piiga kuuleb, et noormees nimetab Kalevit oma isaks ja Lindat emaks, taganeb ta kohkudes ja kukub kaljult merre. Kalevipoeg kargab sedamaid õnnetut merepõhjast otsima, aga vilu vete sängike ei anna piigakest enam oma märjast sülest välja. Kalevipoeg tõstab pea lainetest ja lausub kurvale isale: „Jumalaga, isa kurba! Tütar sinul sattus vette, ema minul varga võrku; viletsad me, vennakesed, õnnetumad ühevõrra!" Ja jätkab oma teekonda Soome.

Saare piiga vanemad toovad reha ja hakkavad merd riisuma. Meresügavusest lohutab tütar oma vanemaid lauluga.

Vanemad olid merd riisudes lainetest tamme välja tõmmanud ja istutavad selle tütre mälestuseks kodu koplisse kasvama.

Viies lugu.

Kalevipoeg Soomes. Suur tamm. Kättemaks tuuslarile.

Koidu ajaks saabub Kalevipoeg Soome randa. Ta on väsinud ja heidab magama.

Samal ajal istutavad Saare eit ja taat uppunud tütre mälestuseks tamme. Tamm kasvab nõnda suureks, et ähvardab pilvi pillutada ja taevast varjutada. Tema maharaiumiseks meest leida aga pole kerge.

Teisel hommikul ruttab Kalevipoeg tuuslari tallu. Seal tekib äge võitlus, milles tuuslar alla jääb. Tuuslar tunnistab, et ta on küll Linda röövinud, kuid Irumäel oli Linda kadunud teadmata kuhu. Kalevipoeg ei usu teda ja tapab ta vihahoos. Siis otsib ta

tuuslari maja läbi, aga ei leia sealt ema. Pettunult heidab ta magama. Unenäos ilmub talle kadunud ema. Sellest järeldab Kalevipoeg, et ema on juba surnud.

Kuues lugu.

Mõõga ostmine. Liigud ja taplus. Tamme raiumine.

Kurb ema kaotusest, pöördub Kalevipoeg kolmandal päeval kodu poole. Teel tuleb Kalevipojale mõttesse osta Soomest endale vaenlaste vastu võitlemiseks mõõk. Pärast kolmepäevast ekslemist leiabki ta Soome sepa talu. Sepp mõõdab Kalevipoega pilguga pealaest jalatallani ja pärib tema päritolu järele. Kalevipoeg annab mõista, et ta on suurest soost, ja palub anda talle kaupa proovida. Sepa noorem poeg toob sületäie mõõku. Kalevipoeg võtab ühe, katsub käepidet, painutab tera ja raksab siis sellega vastu kaljut. Tera pudeneb tükkideks. „Tühjast ei saa tugiriista, vaenu vastu varjajada," ütleb Kalevipoeg ja võtab teise. Aga purunevad vastu kaljut ka veel teine ja kolmaski mõõk.

„Aitab naljast selleks korraks," arvab sepp imestades ja katkilöödud mõõku kahetsedes ning käsib pojal tugevamaid mõõku tuua.

Kalevipoeg proovib jälle käepideme kõvadust ja tera painduvust, keerutab siis mõõka paar korda ümber pea ja virutab vastu

alasit. Mõõk tungib tolli paksuselt alasisse, jääb küll terveks, aga tera on kahekorra.

„Oota, oota, vennikene," lausub sepp. „Küllap leian kirstust mõõga, võimsa väe väärilise, kui sul küllalt kotis kulda."

Seal siis toodi seitsme luku ja üheksa taba tagant välja mõõkade kuningas, mille vana Kalev oli käskinud enda tarbeks teha, kuid enne surnud, kui mõõk talle kätte saadi toimetada.

Kalevipoeg võtab mõõga pihku ja laseb tal kaks korda ümber pea vihiseda. Sellest tõuseb kohin, nagu oleks maru lõõtsunud ning torm ulunud. Siis raksab ta raskel käel mõõga vastu alasit. Alasi ja aluspakk lendavad pooleks, aga mõõk jääb märgita.

Kalevipoeg pidi tunnistama, et ta on leidnud paraja relva, ja lubas küsitud hinna tõrkumata maksta ning kohe pärast kojujõudmist ära saata.

Nüüd hakati mõõga liiku jooma. Humalaviha röövis meestel meeled peast. Kalevipojal tekkis riid sepa vanema pojaga. Enne kui teati kartagi, et tülist võib tulla õnnetus, tõmbas Kalevipoeg mõõga tupest ja lõi sepa poja surnuks.

Seda nähes hakkas õnnetu isa sajatama ja soovis, et mõõk maksaks mõrtsukale kätte.

Kalevipoeg tuikus õuest välja koplisse ja sealt edasi, kuni jõudis jõeni, möödus koskedest ja heitis kingule puhkama ning jäi varsti magama, nii et ta norskamisest mäed ja metsad vastu kajasid, maapind ja kaljud kõikusid.

Saare piiga kodukohas leidus viimaks siiski mees, kes taevasse tõusnud tamme maha raius. Tammest tehti suuri ehitusi — linnu, laevu ja sild, mille üks haar läks saarelt Viru randa, teine saarelt Soome randa.

Seitsmes lugu.

Tagasisõit. Varjude laul. Vendade reisilood. Isa haual.

Teise päeva päikene hakkas juba õhtule kalduma, kui Kalevipoeg une paelust pääses. Sammus siis jälle tuldud teed ranna poole. Kolmandal päeval jõuab ta mere kaldale, võtab sealt tuuslari paadi ja hakkab hea pärituule saatel lauldes kodu poole sõudma. Jõudnud keskööl saare kohale, kuuleb ta lainetest piiga laulu ja jääb seda kuulama. Neitsikese leinalaulud ja mõistusõnad merepõhjast teevad mehe südame nukraks. Nüüd tuleb talle nagu unenäos ka Soome sepa poja surm meelde. Kahetsus kipub kangelast kurvastama. Järsult hakkab ta jälle kõigest jõust sõudma. Hommikuks jõuab ta koduranda ja ruttab kohe edasi isa õue poole.

Irumäest möödudes kuuleb ta oma kadunud ema häält, kes talle kahekordset kuritööd meelde tuletab ja teda mõõga eest hoiatab, sest: veri ihkab vere hinda.

Kodus jutustavad vennad üksteisele, kuidas kellegi käsi eide otsimisel käinud. Oma süütegudest ei räägi noorem vend aga teistele midagi. Samuti vaikib ta Saare piiga laulust ja ema hoiatustest.

Kui vennad oma juhtumustest olid jutustanud, ütles vanem vend, et nüüd, kus ka noorem vend on meheealiseks kasvanud ja neil kellelgi isa ega ema armukaisus haudumist enam loota ei ole, peaksid nad taadi õpetuse kohaselt valitsuse-võimu pärast liisku heitma. Otsustataksegi siis järgmisel päeval minna selgitama, kes jääb isa järglaseks, kes võtab Taara tahtmist mööda valitsuse-võimu.

Õhtuhämaruses läheb noorem vend kurvalt isa hauale ja

palub, et isa talle armu annaks, tema pead silitaks ja ta rammu toetaks. Isa lohutab teda ja käsib tal kurja tegu püüda heaga lepitada.

Kaheksas lugu.

Teisel päeval, koidu piirdel,
Väikse valge hämarusel
Tõtsid Kalevite pojad
Kolmekesi kõndimaie,
Lustikäigul luusimaie:
Kas ehk kuskilt kogemata
Ladusamat liisukohta,
Õnnekatsumise paika
Salasoovikute soovil
Silm ei saaks neil sihtimaie.
Kalevite pojad noored
Rändasivad jõudsal sammul
Lustilikult lõuna poole,
Puhkasivad metsa varjul
Vahel väsind liikmesida;
Võtsid toitu toetuseks,
Keelekastet karastuseks.
Kui tuli õhtu ilusa,
Veeres kena ehavalge,
Leidsid nad talu teelta,
Pere pärnade vahelta.
Kanged mehed kolmekesi
Astusivad alla õue.
Isa vastassa väravas,
Eite vastas ukse eessa;
Isa hüüab väravasta,
Eite hella tõstab häälta:
„Astuge, mehed, õuesse,
Tulge, peiud, talusse,
Kosilased, kamberisse!
Teie kõrged kosilased,
Kallid Kalevite pojad,
Meil on kõrged kositavad,
Targa taadi tüttered,
Hiiust ilmund neiukesed.
Teil on kulda märssidessa,
Hõbehelmed põuedessa,
Penningida pungadessa,
Vanad taalderid taskussa;
Meil on kirstud kuhjadessa,
Annivakad valmistatud."
Vanem venda kostis vastu:
„Ega me ole kosjakäijad,
Peiu-teed ei tallamassa.
Oleme tühja teede käijad,
Oleme õnne-otsijad;
Tuba alles tegemata,
Kambrinurgad nöörimata,
Sängilauad saagimata,
Kuhu kana viidanekse."
Isa mõistis, kostis vastu:
„Ärge te võtke vihasta,
Pange meelesta pahasta:
Peiud olete, petised!
Miks teil siidisärgid seljas,
Kuldatoimest teised riided?
Kuis te teadnud siia tulla,
Oskasite õue ajada?
Märki ei olnud mätta'assa,
Tähte ei aiateiba'assa,
Et siin kanad kasvamassa,
Tedred maasta tõusemassa,
Pardid pesal haudumassa!"
Noorem venda mõistis kohe,
Kavalasti vastu kostis:
„Kuule, hella eidekene,
Kuule, tarka taadikene!
Kalevite kodukanad,
Needap alles kasvamata.
Ei, meist kolmest kosilasi
Teie talusse ei tõuse.
Meie lähme õnne otsima,
Lähme pesa pärimaie.
Neitsikesed, noorukesed!
Ärge, kullad, kurvastage!
Pisar võtab palge puna,
Kuu teil võtab kuue toime,
Päevatera pärja toime,
Ehavalge helmekorra,
Tähti võtab taalri läigi,
Enne kui osaneb omane.
Meie käime õnneteeda,
Lähme hella öö valulla,
Käime kulla kuu valulla,

Käime tähtede ilulla,
Sõsara sõle valulla,
Vana vankri valulla."
Kalevite pojad noored
Rändasivad jõudsal sammul
Lustilikult lõuna poole,
Käisid päeva, käisid kaksi,
Käisid tüki kolmat päeva,
Kuni neile kogemata
Järvekene vastu jõudis
Kena kõrge kallastega.
Ilus oli järvi igapidi:
Lagled lustil lainetella,
Luigekarjad kalda ligi,
Pardid jälle alla parve,
Hallid linnud pealla parve.
Kaldalt vaates kaugemalle
Paistis päeva veeru vastu
Taara ilus hiiekene.
Mäe harjalt haljendelles
Läikivailla lehtedella.
Õnnerikkas orus voolas
Emajõgi väsimata,
Päeva paistel lainekesi
Veeretelles Peipsi poole.
Ema rinda lüpsis lisa,
Kosupiima Peipsi rüppe.
Kalevite vanem venda
Seadis sõna sõudevalle,
Hakkas nõnda pajatama:
„Siin on mõnus katsekohta,
Paras liisuheite paika;
Hiiest ilmub Taara silma,
Vanaisa lahke vaade,
Jõesta jumaliku vari.
Laskem, vennad, liisku lüüa:
Kes meist kolmest vendadesta
Kodumaal saab kuningaksi,
Isa riigi valitsejaks,
Kalli rahva kaitsejaksi?
Kes see kaugelt õnnekaupa
Võõral maal saab voli võtma,
Eluaset ehitama?"
Kolm siis kivi korjatie,
Liisukiviks valitie,
Miska mehed määra mööda
Liisku pidid viskamaie,
Kelle käsi kaugemalle
Kivi jaksaks kihutada.
Nemad võtsid võidukivid,

Kandsid kalda ligemalle,
Asusivad ridamisti
Kolmekesi kalda äärde.
Võidu määraks oli võetud,
Sihiks järve laius seatud:
Kelle kivi kergel lennul
Järsku üle laia järve
Teistest tüki kaugemalle
Vete taha maha veereb,
Seda pidi seadust mööda
Valitsejaks värvatama.
Kadund isa käskusida
Tõotati tõrkumata
Täielikult toimetada:
Kaks neist pidid kauge'elle
Võõramaale veeremaie,
Kolmas venda kodumaale
Valitsejaks jälle jääma.
Vanem venda pajatelles
Seadis sõna sõudevalle:
„Lähme liisku heitemaie!
Minu kohus, kulla vennad,
Esimest korda helbitada;
Ema, hella eidekene,
Tõi mind toominga õiella
Varemini siia ilma,
Viis mind varem vihtlemaie,
Päeva paistel paisumaie,
Tõi mull' marju magusaida,
Enne kui ta teile toonud.
Peaks ehk teie paiskamine
Minu määrast mööda jõudma:
Sest ei tõusku tülitsemist
Ega vaenu-vihkamisi!
Mul ei ole mingit märki,
Silmal sihti ette seatud;
Mina pean rada rajama,
Teistel' teeda tegemaie.
Kuhu ma kivi keeritan,
Sinna panen teile sihi.
Järelkäija leiab jälgi,
Tagakäija tehtud teeda.
Kes see esimese teo
Tehtud tööd saab teotama,
Mingu maja ehitama,
Seinasida kokku seadma,
Nurga-viilu vikeldama,
Katus-harja algamaie,
Kuhu tuuled teinud raja:
Küllap saab siis nägemaie,
Kuidas laitus laial keelel
Virgem leidma vigadusi,
Kui on ise targem tööle."
Kui nii pikalt pajatanud,
Hakkas kivi keeritama,
Tõstis kätta kõrgemalle,
Saatis kivi sõudemaie,
Tuule tiivul lendamaie.
Kivi lendas tuule kiirul,
Tuule kiirul taeva poole.
Vaatajate arvamisel
Lendas kivilinnukene
Sinna, kuhu taevaserva,
Suure ilma katus-ulu
Maa seina külge rajab.
Äkitselta vääratie,
Kivi maha kukkumaie,
Langes loodis libamisti,
Sattus järve märga sängi,
Teise kalda ligidalle.
Kohisedes kerkis vesi
Vastu taevast vahutelles;
Kivi põrkas järve põhja,
Vete-vaiba katte alla,
Langes lainte sügavalle,
Kadus vaatajate silmast.
Teine venda pajatelles
Seadis sõnad sõudevalle:
„Mul on venda teinud teeda,
Rada ju ette rajanud,
Hoone ette ehitanud,
Seadnud kokku toaseinad,
Vikeldanud nurga-viilud,
Alustanud katus-harjad;
Sestap tahan sihti mööda
Tema järel teeda käia."
Kui nii pikalt pajatanud,
Võttis kivi kange kätte,
Keeras kiiremal kihinal,
Viskas vingemal vihinal
Kivilinnu lendamaie,
Kaljupaku purjetama.
Kivi tõusis taeva poole,
Püüdis pilvi pillutada,
Päevapaistet varjutada.
Tuule kiirul lendas kivi

Kõrgemalle, kaugemalle;
Sealap vaarus vankumaie,
Maa poole pillumaie,
Kukkus järve kalda äärde,
Vee ja kuiva keske'elle;
Pool jäi kivist vette maetud,
Lainetesta kinni kaetud,
Pool veel silma paistevalle.
Nüüd sai võidu-viskamine
Kolmandama venna katseks.
Ehk küll vähem vanusella,
Aasta arvul teistest vaesem
Kalevite kallim poega,
Siiski pihtes paisuvalla,
Labaluie laiusella,
Kehakondi kindlusella,
Tema teistest tugevama,
Tema vennist vägevama;
Käte sooned tal kangemad,
Sõrmeküüned tal kindlamad,
Silmasihti tal osavam,
Meele-mõistus tal mõnusam.
Noorem venda pajatelles
Seadis sõnad sõudevalle:
„Ema, hella eidekene,
Tõi mind, hilis-tallekesta,
Suurel surmal siia ilma,
Suurel surmal, valjul vaeval
Sündis lese leina-lapsi.
Ema, hella eidekene,
Mitu ööd oli uneta,
Mitu koitu eine'eta,
Mitu päeva lõuna'ata;
Kustund ei tuli toasta,
Säde ei sängisamba'asta,
Eite hella ei riide'esta,
Hobu halli ei rakke'esta;
Halli sõitis arstiteeda,
Naine tuhnis tuuslarida,
Kimmel kõndis kümme teeda,
Ratsu rohkest radasida,
Naine tarkade taresid.
Otsis lapsele abida,
Nõrga nutuvõttijaida,
Väetile rammu-andijaid;
Andis lamba lausujalle,
Kitse kidalõikajalle,
Kirju värsi vihtlejalle,
Teise harjakse-võtjale;
Andis taalri targale,
Tõotas teise arstile.
Laulis vara, laulis hilja:
Ole vaita, poega noori!
Kasva mulle karjapoisiks,
Tõuse tõurahoidijaksi,
Veni veisekarjuseksi,
Kasva, poega, künnimeheks,
Sirgu vahvaks sõjameheks!
Poega kasvas ammu aega,
Ammu aega, palju päevi,
Ju saab mitu suveda,
Veereb viisi heina-aega,
Kui ma isa õue alla
Kiigel lusti keeritasin,
Ühe toome õie pealla,
Kahe kaseladva pealla,
Lepa laia lehe pealla,
Sarapuu südame pealla.
Juba toomi heitis õilmed,
Kaski ju lehed kaotas,
Lepa lehed lendasivad,
Sarapuu süda sadines.
Minust aga kasvas meesi,
Kasvas Kalevite poega."
Noorem venda võttis kivi,
Keeritas tuule tuhinal,
Viskas virgemal vihinal
Kivilinnu lendamaie,
Kaljupaku purjetama;
Osav silma sihtis jooksu,
Kange käsi seadis käiki.
Ehk küll tuules tuisatelles
Kivi lendas kõrgemalle,
Kõrgemalle, kaugemalle:
Ei läind pilvi pillutama
Ega laiust lahutama,
Ei läind kõrgust kõigutama
Ega valgust varjutama.
Kivi veeres vuhisedes,
Lendas üle laia järve
Teise poole kalda peale,
Kukkus mõõdu määramisel
Maha kuiva piiridelle.
Vanem venda pajatama:
„Tõmbame, vennad, tõesti,
Lähme suisa sammudella,

Lähme läbi loigukese
Võidukive vaatamaie,
Kuhu need kivid kukkusid?"
Lähem tee käis vete kaudu
Ligem rada järvest läbi;
Sealtap Kalevite pojad
Suisa teeda sammusivad,
Sealtap rada rändasivad
Võidukive vaatamaie.
Keset järve kandis vesi
Kalevi poegel kintsuni.
Esimese venna kivi
Magas lainte-vaiba varjus,
Suikus järve sügavuses;
Saand ei silma seda näha
Ega käsi katsumaie.
Teise venna võidukivi
Leiti ligi kalda ääre,
Vee ja kuiva vahedella,
Pool veel paistis lagedalle,
Pool jäi peitu lainetesse.
Kolmandama venna kivi,
Võidu-viskamise märki,
Leiti üksi kuival kaldal,
Leiti murul magamassa,
Tüki maada teistest kaugel.
Sinna kivi oli sattund
Taeva tahtmist tähendama:
Kesse neist kolmest vendadest
Kuningaks saab kutsutama.
Vanem venda pajatelles
Pani sõnad sõudevalle:
„Jumalikul juhatusel
Tehti tähti liiva peale,
Pandi märki muru peale,
Kes meist isa käsku mööda
Valitsejaks värvatakse,
Kuningaksi kõrgendakse.
Lähme järvest vetta tooma,
Miska venda viheldakse,
Venna keha karastakse,
Kuningaksi kastetakse!
Ehime keha ilusaks,
Silime hiuksed siledaks;
Kuldatoime kuube selga,
Hõbesärki kuue alla,
Vammus vanasta vasesta;
Pange pähe kuldakübar,
Raudakilpi peale rinna, —
Siis saab vennast sõjameesi,
Kasvab vägev võidumeesi:
Kuhu sammu siruteleb,
Seal peab siidi rigisema,
Kulda kallis kõlisema,
Hõbe järel helisema,
Vaski kannul kärisema.
Kus nüüd venda käidanekse,
Sealap ilu helkinekse."
Kuidas vana Kalev käskind,
Enne surma ette seadnud,
Nõnda võeti noorem venda
Isamaale valitsejaks,
Kõrgendati kuningaksi.
Teised vennad tõstsid laulu,
Panid hääled helkimaie:
„Lähme, vennad, veeremaie,
Kahekesi kõndimaie;
Lähme õnne otsimaie,
Kus meil kukub õnnekägu,
Laulab vastu lustilindu!"
Noorem venda laulis vastu:
„Kus see päike paistemassa,
Kus see kuu on kumendamas,
Tähed teeda näitamassa,
Kasvab kulda kuusemetsi,
Lehte ilus lepikuida,
Kasvab kallid kasemetsi,
Tõuseb Taara tammikuida.
Sealap kukub õnnekägu,
Laulab vastu lustilindu.
Kussa kukub õnnekägu,
Sinna tehke toa seinad;
Kussa laulab lustilindu,
Sinna ehitage kamber,
Tehke sisse siidisängi.
Kus ehk laulab leinalindu,
Sinna tehke lese sauna,
Vaeselapse varjukene."
Teised vennad pajatasid:
„Jumalaga, venda noori,
Liisul liimitud kuningas!
Jumalaga, pesapaika,
Armas haudumise-kohta,
Kus me, mehed, kasvasime,
Kus me kui tammed tõusime!
Nüüdap nutvad noorusnurmed,

Leinavad Lääne lepikud,
Kussa kuked kasvasivad.
Ei meil veere silmavetta,
Enam on sirgul silmavetta;
Meie silmist veereb verda,
Meie palged kahvatanud,
Kurbus silma-kulmudella,
Leinapilved laugudella.
Las aga talve tasa minna,
Küllap kulub kevadelle,
Küllap sulatab suvele.
Saavad jõed jooksemaie,
Allikad harunemaie,
Õilmed tupesta tungima,
Linnud ladvassa laulema,
Küll siis jõgi jõuab sinna,
Kus meid ootab kodupaika,
Allikasoon jõuab sinna,
Kuhu toa üles teeme,
Hooneseinad ehitame;
Õilme ilu hiilgab sinna,
Kuhu kosja-kambri teeme;
Linnulaulu langeb sinna,
Kus need neiud kasvamassa,
Sõlgirinnad sirgumassa.
Jumalaga, Taara aeda,
Emajõgeda ilusa!
Jumalaga, mäed ja orud,
Isamaa metsad ja lagedad!
Lapsi võõrdub ema rinnalt,
Armukaisust väetikene,
Mees peab kõigist võõrdumaie,
Maha jätma magusama.
Maailm lahke, laialine,
Taevas kõrge, kummiline;
Tugeval ei tõuse tungi,
Vägeval ei pigistusta."
Nõnda vennad veeresivad,
Linnud pesast lahkusivad,
Jätsid venna järve äärde
Maha üksinda murule,
Jätsid üksi igatsema
Noorepõlve paremaida,
Isakoja ilusida,
Eide armu õnnekesi,
Mis kõik kastena kadunud,
Tuule-õhku tuisatelles
Päeva palav pillutanud.

Kivi küürul istunessa
Hakkas meesi mõtlemaie:
„Mis on läinud luhtadelta,
Veerend õilmil väljadelta,
Suve sammul sõudemisel,
Sest peab saama seemnekesi
Tulev-päevade tuluksi.
Kui mind tehti kuningaksi,
Valitie valitsejaks,
Pidin pesast põgenema,
Lagedale lendamaie,
Kus üks loodud kotkapoega
Tuulilla peab tallamaie,
Omal tiival õnne-teeda,
Radasida rajamaie."
Viskas hõbevalget vette
Lainetelle lepituseks,
Vetevaimu meelituseks,
Kuidas vanarahva käsku
Nooremaida õpetanud,
Mis ei mõista meie mehed,
Targad naised tähendada.
Pärast võidu-viskamista,
Vendadesta lahkumista
Võttis Kalevite poega
Valitsuse võimu kätte.
Võttis kätte adrasahad
Austelles adra-tööda,
Põllumehe põlvekesta.
Ja et sahameeste seisus
Rahupäevil ikka õitseks,
Sõjakärast solkimata,
Vaenu-verest värvimata,
Seks on mõnusada mõõka
Kuningalle kanguseksi
Igas kohas väga tarvis:
Toeks tungijate vastu,
Varjuks vastu vaenlaselle,
Miska kurja karistada,
Vaenu-viha vähendada,
Riigi seadust kohendada.
Kalevite kallim poega,
Märssi seljas, mõõka puusas,
Seadis adra aisadelle,
Pani hobu adra ette,
Rakendas ruuna künnile;
Hakkas sooda sahkamaie,
Kuiva maada kündemaie,

Arupinda pööramaie.
Kündis põrmuks mullapinna,
Segas kivid sõmeraksi,
Segas savi seemnekandjaks,
Põrmu idu-imetajaks;
Kündis paigad põllumaaksi,
Vägevaksi viljamaaksi,
Teised kohad karjamaaksi,
Murumaaksi, heinamaaksi;
Külvas soosse sinikaida,
Sambla sülle jõhvikaida,
Mätta rüppe murakaida,
Mõnda paika mustikaida.

Kündis kohad metsamaaksi,
Laiad paigad laanemaaksi,
Külvas metsad kasvamaie,
Tammed kõrged tõusemaie,
Põõsastikud paisumaie;
Kündis paigad lagedikuks,
Laiad arud, laiad murud
Lustilikuks luusikohaks;
Kündis mäed mängimaie,
Kingukesed kõikumaie;
Kündis orud, sahkas salud,
Aasad, luhad haljendama;
Külvas mäele maasikaida,
Põõsa alla pohlakaida;
Kündis lilled kasvamaie,
Õilmed ilul tolmamaie.

Kündis maada kerkivalle,
Kerkivalle, koheville,
Väljad vao-vöötidelle,
Vägeva adra valulla,
Mis said tuulest tasuteldud,
Vihmaveesta veereteldud,
Sulalumest siliteldud,
Raheterista triigitud.
Adrasaha armidella
Pidi vili voodamaie,
Toitu rohkest tõusemaie
Põlvest põlve paisutavaks
Surevate sugudelle.

Kalevite kallim poega
Kündis päeva, kündis kaksi,
Kündis kolmandama päeva,
Kündis peale mõne päeva;
Kündis vara udu jälgel,
Kündis hilja kaste piirdel,
Kündis lausa lõuna ajal.
Päikese äge palav
Kurnas kallist ruunakesta,
Vaevas adravedajada,
Piinas künnimehe pihta.
Hobu pidi parmu piina,
Kihulaste kutistusta,
Pidi kiili kihutusta
Töö kallal kannatama.
Mehel kuivas keelekene
Suhu suure janu pärast.
Ühel lõunal paistis päike
Ägedama hiilgusega.
Palav hakkas pakitama,
Kippus lojust lõpetama.
Kalevipoeg päästis hobu,
Rooma kütkest ruunakese,
Köitis jalad kammitsasse,
Et ei hobu kaugel jookseks.
Heitis ise külje peale,
Väsind keha karastama,
Vintsund liikmeid venitama,
Seljasooni sirutama,
Suikus une sidemesse
Päeva paistel puhkamaie.
Künka küürul seisis kaela,
Parem käsi toetas peada
Padja kombel põse alta;
Mäe kõrvas mehe keha,
Jalad laiali lagedal.
Nõnda magas mehepoega,
Kange meeste kasvandikku,
Magas kaua murusängis,
Kuni päike õhtu keerul
Vajus juba veeru poole.
Äge põua palav piinas
Une rüpes uinujada,
Rahusängil suikujada,
Ajas naha auramaie,
Ihu üldsalt higistama,
Silmnäo vesil veeremaie.
Palgeilt tõusnud pisaraida,
Hiukseist välja joosnud higi
Imes mägi mahla kombel
Salapõue sügavusse;

Sealtap sigis soonekesi,
Allikaida mulla alla,
Kust sai keele-kustutusta,
Kurnand keha karastusta
Pärast põlve poegadelle,
Tulev-päevi tüttereile,
Rammu-märga raukadelle;
Kes sest maitseb, leiab kosu,
Võtab võimu vägevamat:
Kidur lapsi leiab kasvu,
Põdur kohe parandusta,
Tume silma teravusta,
Sõge silm ehk seletusta,
Vigaselta lõpeb vaeva,
Valukandijalta valud,
Pikalised piinatused.
Lätte veel on võimas vägi,
Salavägi sigimisest,
Kosuv rammu Kalevista.
Kes sealt korra märga maitsend
Põua-päeva palavusel,
Tunneb kohe tugevuse
Liikmetesse liikumaie,
Tunneb kohe rõõmu rammu
Südamesse siginema.
— — — — — —
Kalevite kange poega
Leidis une lõpetusel
Vaimu vaate väravasta
Õnnetuse ettetähte,
Kuidas kammitsassa kõrbi,
Kallis künniruunakene,
Kiskujate kiusatusel
Elukorda lõpetamas.

Ratsu oli rohumaalta,
Laia muru lagedalta
Läinud kihulaste kiilil,
Parmukeste pakitusel
Sammu-sammult kaugemalle
Põõsastiku peitusella;
Läinud laia laane serva
Püsipaika püüdemaie,
Varjupaika võttemaie,
Natukesti norutelles
Päeva vaeva vähendama.
Laias muistses laanemetsas
Sigis rohkesti susisid,
Kasvas palju kiskujaida,
Kes kui vereahned koerad
Kaugelt juba nuuskril koonul
Hobu higi haisutanud.
Hunte tuli hulgakaupa,
Karusida karjakaupa,

Rahedella rebaseida
Ruuna rasval rõõmustama,
Magusada maitsemaie,
Tulid välja vaatamaie,
Laane äärde luurimaie,
Kust neil haisu koonudesse
Tuule-õhku toodanekse.
Kalevite kallis ruuna,
Kammits-köides kõrvikene,
Kargas kinnitatud kannul,
Sides seotud sammudella,
Hüpakille hobujalga
Laialise lagedalle,
Püüdis hädast põgeneda,
Surma suusta sõudaneda.
Kammits keelas loodud kiirust,
Side sulges sammusida,
Hõbeheie hobu jooksu.
Ratsu rabas metsaröövlid,
Taotas tagant tappe-kabja
Kiusajate kaela peale,
Nuias maha nurjatumaid.
Esijalgel tormas teeda,
Tagujalgel tonkidelles
Suges suuri susisida,
Küüsil-käpil-karusida.
Kiuste tulid teiste karjad
Laanemetsast lagedalle
Parvessa kui linnupere
Kiusavasti hobu kaela,
Ratsu raugend rammu peale.
Viimaks roidus väsimusel
Ratsukese viimne rammu
Kurja kiskujate küüsil',
Ablas-suude hammastelle;
Murti maha murudelle
Kalevite kallis hobu
Roaks metsa raibetelle.
Jälgi hobu jättanekse
Teede juhil tunnistuseks
Penikoorma pikkusella
Kalli Kalevipojale.
Kuhu kukkus kammitsjalga,
Sinna hauda sünniteli;
Kuhu rabas kiskujaida,
Sinna künka kasvateli,
Kingukese kõrgendeli;
Kuhu viimaks kiskja kätte
Laane äärde langenekse,
Sinna veri voolatessa
Loiguksi sai lagedalle,
Laiaksi punalaheksi;
Kuhu maksa mädanekse,
Sinna mägi siginekse;
Kuhu sisikonnad kaotas,
Sinna sooda sündinekse,
Raba sügav rajatie;
Kuhu pillas kondikese,
Kasvas kaunis künkakene;
Kuhu karva kaotanekse,
Kasvas kohe kõrkijaida;
Kuhu lakka langenekse,
Sinna sündis rohkest roogu;
Kuhu saba sattunekse,
Sinna külvas sarapuida,
Pähklipuie põõsasida.
Nii oli surres sünnitanud,
Lõppemisel ise loonud
Kalevite kallis ruuna
Mälestuse-märkisida,
Tõenduse tunnistähti
Pärast sündva põlvedelle.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kavastada VIII lugu ja panna alapealkirjad.
2. Jutustada sellest, kuidas toimus liisuheitmine.
3. Kuidas ilmneb kiviviskamisest, et noorem vend ka mõistuse poolest teistest üle on?
4. Mis oli noore valitseja esimeseks tähtsamaks tööks? Jutustada sellest.
5. Kus leidub tegevuse astendamist?
6. Leida sellest loost inversiooni.

Üheksas lugu.

Kättemaks huntidele. Sõjasõnumid. Üine nõuandja ja sõjakulleri sõit.

Kui Kalevipoeg ärkas, nägi ta, mis vahepeal oli juhtunud. Suures vihahoos nottis ta tuhandeid hunte karistuseks maha. Pärast huntide hukkamist heidab Kalevipoeg uuesti magama. Vaevalt saab ta silmad sulgeda, kui ilmub käskjalg ja teatab, et vaenlane ähvardab maale tulla. Kangelane julgustab käskjalga ja lubab suurema hädaohu korral appi minna, keerab siis teisele küljele ja jätkab und. Unes ilmub talle salapärane võõras, kes avaldab kangelasele tänu hoolsa põllutöö eest, manitseb teda oma kohuseid korralikult täitma ja hoiatab mõõga eest.

Tähendusrikkast unest ärganud, saadab Kalevipoeg käskjala tagasi käsuga olla valvel ja valmistuda vaenlase vastu. Sõjakuller sõidab kiiruga kuninga käsku kuulutama.

Sõda jääb seekord siiski puhkemata.

Kümnes lugu.

Kikerpära soo. Veevaimu kuld. Jõukatsujad. Võla tasumine Soome. Ilmaneitsi sõrmus.

Kalevipoeg läks uut hobust otsima, kuid ei jõudnud Kikerpära soost kaugemale. Kikerpära soos palusid paharetipojad teda oma tüliasja lahendama. Kalevipoeg kinkis neile soost maad asupaigaks ja tegi oma sõbrale ja lähemale abilisele Alevipojale ülesandeks maa jaotamise. Piiri rajamisel tüssas Alevipoeg veevaimu, kaevates kübara alla augu, millesse veevaim kogu oma varanduse kandis vastutasuks selle eest, et Alevipoeg piiriajamisel jõele tõket ette ei teeks. Veevaimu ettepanekul otsustati tüliküsimus lahendada kiviviskamise ja vägipulga-vedamisega. Siin tuli Kalevipoeg Alevipojale appi ja võitis veevaimu, ühe oma riigi sisemistest vaenlastest. Nüüd meenub kangelasele, et mõõga võlg Soome sepale on ikka veel tasumata, ja ta saadab Alevipoja Soome mõõga võlga viima.

Kalevipoeg ise tahtis minna üle Peipsi linnade ehitamiseks laudu tooma. Unes näeb kangelane, kuidas käharpäine Ilmaneitsi kaotab oma sõrmuse kaevu. Kalevipoeg tõttab kaevu põhja sõrmust otsima. Et kangelast kiusata, veeretavad sortsid kaevu veskikivi. Kuid Kalevipoeg võtab selle sõrme otsa ja pakub Ilmaneitsile, öeldes:

„Muud ei leidnud ma mudasta,
Suuremat ei puutund sõrme."

Üheteistkümnes lugu.

Laudade toomine Peipsi tagant. Mõõgavargus. Mõõga needmine. Väikemehe seiklus.

Kalevipoeg läks Pihkvast laudu tooma. Peipsi sorts püüab teda selles takistada ja puhub järve vee lainetama.

Jõudnud siiapoole Peipsit, tõmbab Kalevipoeg vöölt mõõga, et sortsi karistada, kuid see pääseb põgenema. Nüüd sirutab Kalevipoeg end liivasängi väsimust vähendama. Oma mõõga paneb ta enda kõrvale, et see oleks käepärast, kui sorts tuleb teda segama. Kuid kangelane uinus nii raskesse unne, et ta üldse ei märganud, kuidas sorts nõiasõnade abil ta mõõga varastas ja see Kääpa jõkke kukkus. Unest ärganud, kutsub kangelane lauldes mõõka veest välja, aga mõõk jääb lainetesse. Ta ei taha olla relvaks sellele, kes on süütut verd valanud.

Tahtes sortsile kätte maksta, sõnab Kalevipoeg Kääpa jõelt lahkudes mõõgale:

„Kui aga juhtub kõndidessa
Jalakanda pistma jõkke,
Kes sind enne ise kannud:
Siisap, mõõka, sõbrakene,
Murra jalad tal mõlemad!"

Kalevipoeg tahtis ütelda: „Kes sind enne siia kannud", kuid vääratas sõnas, soovides sellega ise endale surma mõõga läbi.

Kaotanud mõõga, ruttab kangelane lauakoormaga edasi. Teel päästab ta väikemehe metsapoegade küüsist.

Küsimusi.

1. Selles loos näeme kangelast rahulikul ülesehitustööl. Mida valmistati laudadest?
2. Kuidas iseloomustab Pihkvast laudade toomine eesti ja vene rahva suhteid?
3. Kes takistasid maa rahulikku elu ja ülesehitust?

Kaheteistkümnes lugu.

Lauavõitlus ja siil. Pikk magamine. Unenägu. Vaeselapse tall. Silla ehitus.

Metsast kargasid äkki välja sortsid ja hakkasid kangelast piitsadega peksma. Kalevipoeg keeritas neile vastu männivemblaga. Kui see murdus, haaras ta turjalt lauad ja hakkas sortse laudadega vemmeldama, kuid lapiti löömisel lauad purunesid. Seal annab siil talle head nõu: „Servitie, servitie, kallis Kalevite poega!"

Kui Kalevipoeg serviti laudadega sortse peksma hakkas, põgenesid nad kõik pakku. Nõuandjale siilile kiskus kangelane oma kasuka hõlma küljest tüki nahka ja viskas selle talle kehakatteks.

Kalevipoeg kohendas sängi ja heitis magama. Peipsi sorts uinutas ta nõiarohtude abil nii sügavasse unne, et ta järgemööda seitse nädalat „lebas sängis liikumata, uinus õnnetumat unda". Kiirkäskjalad otsisid kõikjalt oma kuningat, aga ei leidnud. Viimaks ärkas ta õudsest unenäost, milles talle meenutati Soome sepa poja tapmist.

Veel kord läheb Kalevipoeg Pihkvast laudu tooma. Järvele lähenedes viskab ta kiviga hundi surnuks ja päästab vaeselapse

lambakese. Et hõlpsamini üle Peipsi pääseda, hakkab ta silda ehitama. Kui aga torm alustatud silla ära lõhub, jätab ta töö pooleli ja läheb jälle otse läbi järve.

Küsimus.

Missugune eesmärk oli Kalevipojal silla ehitamisega üle Peipsi?

Kolmeteistkümnes lugu.

Rännak laudadega. Minek allmaailma. Põrgupiigad.

Kalevipoeg, uus lauakoorem turjal, sammus kiiresti teisi teid mööda Viru poole. Pika rännaku järel jõudis kangelane koopasuu juurde, kust viis urgastee allmaailma. Kalevipoeg astus sisse. Allmaailmas kohtas Kalevipoeg vangina ketrustööd tegevat piigat, kes talle algul tutvustas sealseid nõidusvahendeid: jõudu suurendavat ja vähendavat jooki, pajuvitsakest ja varjukaabukest. Hiljem seltsisid nendega ka piiga kaks õde. Kalevipoeg lubas nad põrgu vangipõlvest päästa.

Neljateistkümnes lugu.

Allmaailma vaatlus. Esimene võitlus Sarvik-taadiga. Lahkumine.

Piigade saatel läheb Kalevipoeg allmaailma varakambreid vaatama. Nad käivad rauast, vasest, hõbedast, kullast, siidist, sametist ja poordist tehtud kambris.

Rauast toa kohta seletab vanem piiga:

„See on vana Sarvik-taadi
Töötuba sulastelle,
Orjapoiste varjupaika,
Teopoiste pärispaika:
Siin neid vaeseid vaevatakse,
Mitmel puhul piinatakse."

Vasest toa kohta ütleb ta:

„See on vana Sarvik-taadi
Tütarlaste töötuba,
Orjapiiga varjupaika,
Vaimutüdrukute[1] nurka:
Siin neid vaeseid vaevatakse
Mitmel puhul piinatakse."

Hõbedast toas puhkab Sarvik-taat iga päev ise ja peab hõlpsat põlvekest. Kuldkamber aga on tema pidupäeva paigakene, lustipidamise tuba.

[1] Vaimutüdruk — mõisa teotüdruk, naisteoline.

Siidist, sametist ja poordist toad on noorte neitsikeste ehtimise ruumid.

Sarviku päritolu kohta ei tea piigad Kalevipojale midagi seletada, küll aga teab vanem piiga, et:

„Sarvikul on suured vallad,
Laialised valitsused."

ja teine lisab:

„Sealtap vana Sarvik-taati
Teolisi tarviteleb,
Abilisi ajab välja:
Sunnib korra sulaseida,
Teise korra tütarlapsi,
Teopäevi tegemaie,

Kus nad vaesed raudakambris
Raskeid töösid toimetavad,
Vaskikambris valju tööda
Sarvikulle sigitavad.
Raudakeppi nuhtleb rampa,
Vaskne vitsa viibijada."

Poordist ehitatud võlvi kaudu jõuavad nad õue, kus maa on selgest rahast ja tänav taalritest ning kus on seitse aita täis vilja ja searasva.

Piigad hoiatavad Kalevipoega Sarvik-taadi eest, aga kangelast ei kohutanud Sarviku sajad sellid ega tuhanded tondid. Ta lohutab juba lapsepõlves Sarvik-taadi pärisorjadeks langenud neidusid ja lubab nad ära päästa.

Et Kalevipoega aidata, vahetavad neiud sängisambail Sarvik-taadi rammu- ja nõtrusejoogi nõud. Kuna Sarvik-taat nõtrusejooki jõi, Kalevipoeg aga varjukaabukese abil ilmatu suureks sirgus, võitis kangelane sarviku.

Siis laob Kalevipoeg lauakoorma õlgadele, haarab kullakotid selga ja paneb piigad laudadele istuma. Selle suure koormaga lahkub kangelane allmaailmast ja tõttab kodu poole.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Leida põrgu kirjelduses need jooned, mis meenutavad mõisat.
2. Kuidas iseloomustab Kalevipoega neidude päästmine orjapõlvest?

Viieteistkümnes lugu.

Tagaajajad. Olevipoeg ja linnaehitus. Piigade saatus.

Sarvik-taat tuli oma sellidega kangelast taga ajama. Kalevipoeg pääses vaenlase küüsist nõiavitsa abil, mida noorem piiga vibutas. Nõiavitsa võimul tekkis meri, mis ei võimaldanud tagaajajail edasipääsemist. Kalevipoeg ruttas kodu poole.

Kodus ootabki teda juba kuulus linnade ja kindluste ehitaja Olevipoeg. Kaup sobib ja Olevipoeg asub kindlustatud varjupaika ehitama. Kalevipoeg aga jätkab ehitustöödeks vajalike kivide ja tarbepuude ning Peipsi tagant laudade toomist.

Allmaailmast kaasatoodud piigadega abiellusid Kalevipoja kaaslased Sulevi-, Alevi- ja Olevipoeg. Enese kohta ütleb Kalevipoeg:

„Pean veel sülla sirgunema,
Paari vaksa paisunema,
Tüki saama targemaksi,
Teise tüki taltsamaksi,
Enne kui võin välja minna
Kodukana kosimaie."

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mis on selle loo keskseks teemaks?
2. Jutustada Kalevipoja ülesehitustööst.
3. Leida mõtteriime ja märkida mõned algriimid.

Kuueteistkümnes lugu.

Laevaehitus ja sõidu algus. Teekond maailma otsa. Lapumaa ja Varrak.

Kalevite kange poega
Mõtteida mõlgutelles
Alustanud arvamisi
Tarkusteeda toimetada,
Suure ilma otsa sõita,
Põhja piiri purjetada,
Kus ei enne oldud käidud,
Teed ei ette tehtanetud,
Aga kuhu taevakummi
Maa külge kinnitatud.
Laskis laulu ladusasti,
Sõnasida sõudevalle:
„Kui ma lähen ratsul käima,
Hallil lasen alla õue
Salateele sõitemaie,
Targa teele tallamaie,
Lasen läbi lagediku,
Läbi paksu põõsastiku,
Murran üle mägedesta,
Kargan kuristiku kaudu,
Sammun tüki samblasooda,
Kõnnin teise kuivistikku,
Kolmandama kanarbikku,
Neljandama nõmmesida.
Siisap saaksin sihti sinna —
Järved mul ei sõlmiks sammu,
Kui ei meri keelaks meesta.
Kuule, kotkas, kaunis lindu,
Talita mind tiibadella
Üle vete veeremaie,
Üle lainte lendamaie,
Seni kui ma ilma serva
Käsilla saan katsumaie,
Sõrmilla saan sorkimaie,
Kuhu taeva kõrge katus
Räästast maha rajatanud,
Sinisiidil seinakesed
Aluspalke paigutanud,
Kuhu kuu- ja päevakandja,
Pilvede ülespidaja
Oma kanda kinnitanud,
Varbaid maha vajutanud!"

Kui ta teademata teesid
Tahtis minna tallamaie,
Suisapäil sammumaie,
Kuhu enne ükski käiki,
Rada polnud rajatanud,
Tõstis häälta tarka lindu,
Kaarna sõnad kronksuvalle:
„Kus sa silmad sinivetta,
Laialisi lainesida,
Kae, kas kaldal kõrkijaida,
Võhumõõku vete ääres;
Parem jalg seal põrutagu
Kange kanda vastu kallast, —
Siis saab maa sull' salasuuda,
Varjul hoitud väravada
Laial lahti tegemaie,
Kust saad ilma otsa kätte."
Kalevite poega kostis:
„Eks ma ole õnnekaupa
Enne seda sada korda
Peipsi järvest pelgamata,
Võrtsi järvest vankumata,
Kaiu järvest kartemata,
Läänemerest langemata
Koormaga ju läbi käinud;
Eks ma tunne nende teesid,
Pikkusmõõdul piirdesida,
Lainte langu laiusida,
Salapeidul sügavusi,
Ahti[1] poja haudasida?
Peipsi järv mul puusast saadik,
Võrtsjärv mulle vöödest saadik,
Musta järv mul maost saadik,
Kaiu järv mul kaelast saadik,
Lääne lõualuudest saadik,
Suur meri suudest saadik.
Ilmjärv jäi mul üksinessa
Keskpaigast katsumata,
Hauakohtelt arvamata,
Sügavusel süldamata,
Salapaigal sammumata."
Meelemõtteid mõlgutelles,
Salasoovi sünnitelles
Pani Kalevite poega
Laulusõnad lendavalle:
„Kui mina kiuste võtan käiki,
Sunnin sammud sõudemaie,
Varbad virgul veeremaie,
Siisap sõuan Soome poole,
Paadi otsa põhja poole
Vankri juhil vaarumaie;
Küllap leian Kaljumaalta,
Soomemaalta sugulasi,
Turjamaalta tuttavaida,
Saarest vanu sõprasida,
Kes mind teele kohendavad,
Jälgedelle juhatavad."
Siisap sahkas Oleville:
„Võta, Olev, vennikene,
Linnameister, mõistetarka,
Võta kirves nüüd kädeje.
Raiu maha raja tammi,
Tõuka maha suuri tammi,
Pilluta latva pilvesta,
Kukuta tüvi kännulta;
Võta tammi tarbepuuksi,
Mis seal meie õue alla
Kõrge kalda küürusella
Isa enne istutanud,
Ema enne kasvatanud.
— — — — — — — —
Tee sa tamme tüvikusta
Tugevamad tarbelaevad
Salateede sõudemiseks,
Targa teede toimetuseks;
Tamme ladvast sõjalaevad,
Keske'elta kaubalaevad,
Otsapakust orjalaevad.
— — — — —
Targad mehed tähendama,
Sõnatargad seletama:
„Kallis Kalevite poega,
Kange meeste kasvandikku!
Kui sa tahad tõesti minna
Ilma otsa otsimaie,
Kuhu Vanataadi käsi
Taeva servad sõlmitanud,
Maaga kokku kinnitanud,
Laia ääre langutanud,
Pööra põhja piiridelle,
Kääna Põhjanaela kohta,
Vana vankri valguselle!

[1] Ahti — Kreutzwaldi järgi veehaldjas.

Tõttad sina seda teeda,
Rändad põhja radadelle,
Siis ei püsi puine paati,
Tamme tüvest tehtud laeva.
Virmaliste vägev voli
Vehklemisi välgutelles
Paneks paadi põlemaie,
Laevakese lõkendama;
Seal peab laeva rauast soetud,
Paati karrasta painutud,
Teraksesta saama tehtud,
Vanast vasesta valatud."
Kalevite kange poega
Laskis teha kena laeva,
Uhke lodja ehitada,
Mis ei püusta painutatud,
Ega luusta ehitatud,
Ega vasesta valatud,
Teraksest ei olnud tehtud.
Kalevipoeg, kange meesi,
Laskis lodja valmistada,
Laeva teha hõbedasta,
Kallimasta hõbekarrast,
Õhukestest hõbelaudest.
Laeva lagi hõbedasta,
Hõbekarrast laeva põrand,
Laeva mastid hõbedasta,
Hõbekeedest laevaköied.
„Lennuk" pandi laeval' nimeks,
Et ta lendes lõhkus laineid.
Siisap käskis kuldse kuue
Eneselle kehakatteks.
Käskis laevameestelegi
Tublid riided toimetada:
Hõbekarrast ülemaile,
Rauakarrast rahvastelle,
Vasksest karrast vanemaile,
Teraksesta tarkadelle,
Et ei ilma otsa ligi,
Põhjanaela piirusella
Virmaliste vehklemine,
Tulilaste tuiskamine
Rauda ei saaks rikkumaie,
karrast kuube kulutama.
Kui siis käsku annetie
Kallist laeva koormandada,
Moona viia meeste võrra,
Rohkest vara rahva tarvis,
Käskis Kalevite poega
Sõna viia sõpradelle,
Kalli kasuvendadelle,
Teadusida tarkadelle,
Keda kaasa kutsutie,
Abimeesteks arvatie.
Seal ju laulid ilmatargad,
Ilmatargad, maakavalad
Õnnelaulu hõisatelles,
Et neid kaasa kutsutie,
Abimeesteks arvatie.
Aga kes jäid kutsumata,
Kurba laulu kuulutasid:
„Meie, kullad, kuulasime,
Meie, vaesed, vaatasime,
Kas meid kaasa kutsutakse.
Ei meid hulka hõigatudki
Ega kaasa kaevatudki;
Sundi viidi Suleville,
Armast kutsu Aleville,
Kästi tulla kannupoissi
Teede-käiki toimetama."
Kalevite kange poega
Laskis tulla laevamehi,
Teise seltsi sõjamehi,
Kolmanda kasumehi,
Perepoegi peenikesi.
Tarkasid veel tahetie,
Sõnamehi sunnitie,
Tuuletarku tarvitati,
Mana-tarku meelitati
Uku kivil ohverdama,
Teele õnne toimetama.

Kui siis laeva enne koitu,
Paadikene enne päeva,
„Lennuk" lausa valge eella
Vesiteel läks veeremaie,
Lainte kiigul lendamaie,
Keeritati kübaraida,
Lasti laulu ladusasti:
„Peast ma keeritan kübara,
Alta keeritelen laeva;
Sõidan teeda triibulista,
Veeren võõrast vesirada,
Mis ei marjavarrelista,

Hõbelõnga loogelista,
Kuldalõnga keerulista."
Laeva seati lainetelle,
Seati nokal Soome poole,
Põhja piiri pööruselle,
Vastu vana Vankerida.
Kalevite kange poega
Istus ise ülemaksi
Targa tüürimehe kõrva,
Sundis sõbrad sõudemaie,
Poisikesed purjetama,
Sellid köisi seadimaie,
Kablukesi kohendama.
Kui siis laeva lustilikult
Lainte kiigul lendamassa,
Hakkas Kalevite poega
Lustilugu lahutama.
— — — — — — — —
Siisap laulis pikka lugu
Algus-ilma ilmumisest,
Kuidas kuule kooti koda,
Pesa tehti päikeselle.

„Lennuk" oli lainte kiigul
Mõnda päeva purjetanud,
Päeval päikese juhilla,
Öösel tähte õiendusel.
Paati veeres põhja poole,
Ilma otsa ligemalle;
Kaasavõetud keeletarka
Seadis tüürilt laeva sõitu;
See'p see mõistis kõiki sõnu,
Kõiki keelekõlksumisi,
Teadis kuuldud linnukeeled,
Teadis elajate hääled
Targalikult tähendada.
Soome sortsilaste sunnil
Möllasivad tuulemarud
Vihas vetta vahutama;
Pilve pime peitis päeva,
Peitis udusse päikese,
Kattis kinni taevatähed
Üleüldse udusompu,
Kastekarva kuubedesse,
Et ei teadnud tüürimeesi
Ega kippar laeva käiki.
Keeletarka küsimaie
Lindudelt, mis lainetelta
Leidis laeva ligemalta.
Kui ta otsust kätte saanud,
Laskis laulu lõksatelles:
„Veljed noored, vennikesed,
Kallid kangelaste pojad,
Läki võõrast vaatamaie,
Soomest sala sahkamaie,
Nurmedelta noppimaie,
Kanarbikust katkemaie,
Merepõhjast pühkimaie,
Lainte alta laastamaie,
Kivikildest kergitama,
Mägedesta kangutama,
Mis nad sala varjutavad,
Kallimada kuulutavad!
Nurme ilud nuttelevad,
Kanarbikud kaebelevad,
Kaljurünkad karjatavad,
Mere urkad ohkelevad,
Lainte kiigud leinelevad,
Kus nad kallist enne kuulnud,
Muiste-sõnu enne mõistnud."
Lainte kiigul kerkis laeva,
Kerkis vahel kõrge'elle,
Kippus vahel kukkumaie,
Lainte alla langemaie,
Et ei teadnud tüürimeesi
Ega kippar laeva käiki.
Päike läinud salapeidul
Õhtu hõlma puhkamaie,
Ööde pime ümberringi
Kattis Kalevite laeva.
Seitse ööd ja seitse päeva
Vankus laeva väsimata
Tuulemaru tuisatusel
Laintel kui üks laglekene;
Siisap väsind Soome sortsid
Puhkumisel puhkamaie.
Päike pääses paistemaie,
Laia ilma valgustama;
Viimaks hakkas vete veerult
Kallas kaugelt kasvamaie,
Kõrgemaksi kerkimaie.
Keeletarka kuulutama:
„Võõras rand mul,
vennikesed."
Kalevite kange poega,
Kui said kalda ligemalle,

Kargas laevalt lainetesse
Usinasti ujumaie,
Kalda poole kiirustama;
Siis ta vedas sõprasida
Laevas köitel kalda'asse.
See ei olnud Soome serva
Ega tuttav Turja[1] randa,
Ei ka enne käidud kohta.
Keeletarka küsimaie:
Kuidas randa kutsutakse?
Linnukesed lõõritasid,
Pääsukesed pajatasid,
Vana vares vastanekse:
„See on lahja Lapu randa,
Kehvaliste kaldakene."
„Lennuk" aeti lahedalle,
Hõbepaati parve äärde,
Kinnitati kividella,
Vangistati vaiadella,
Et ei paigast pääseneksi
Lainetelle lendamaie.
Kalevite kallis poega
Kutsus juhiks keeletarga,
Sundis seltsiks sõprasida
Võõrast kohta vaatamaie.
Nemad käisid neljakesi
Tüki teeda, marga maada,
Mööda nõmme nõtkutelles,
Mätastikku mütatelles,
Mööda laia lagendikku,
Sammusivad samblasooda,
Kõndisivad kanarbikku
Mööda raatmaa radasida:
Kas ehk kuskilt kogemata
Talu silma tõuseneksi.
Mis seal vastu veerenekse,
Silma ette sirgunekse?
Tõusis silma üksik talu,
Peidust väike perekene.
Ukse eessa istus neidu,
Murupingil piigakene,
Kedrevarrel keerutelles
Lõuendisi lõngakesi;
Näpud kedret keeritasid,
Suu aga seadis sõnasida,
Laskis lustil laulukesta:
„Oli üksi naine noori,
Lüpsis lehmad koidu eella,
Lüpsis lehmad lepikussa,
Kurnas piima kamberie;
Siis aga karja saatemaie.
Saatis karja kaasikusse,
Lehmad alla lepikusse,
Vasikad põõsa varjule.
Mis ta leidis karjateelta?
Leidis kana karjateelta,
Väikse kuke vainiulta.
Kana siblis siidisida,
Kukke kuldanarmasida.
Noorik kana püüdemaie,
Kukekesta kiusamaie;
Kukke lendas üle metsa,
Üle laia lagestiku,
Kanake sai naise kätte,
Kanti rüpessa koduje.
Särgirüpes kantud kana,
Põues toodud pojukene
Viidi viljakamberie,
Seati salve serva peale,
Kasukana kasvamaie,
Vaka alla varjumaie.
Kasvas kana katte alla,
Paisus peidul pojukene,
Kasvas kuu, kasvas kaksi,
Kasvas kortli kolmat kuuda,
Nädala veel neljat kuuda,
Peale paari päevakesta.
Noorik aita vaatamaie:
Mis sest kasukanast kasvab,
Peidul pojukesest paisub?
Kanast kasvas neitsikene,
Kena kuningate tütar.
Käisid neitsil kosilased,
Piigal palju peiukesi,
Viied, kuued viinakruusid,
Seitsesada sõnumida;
Üks oli kuu, teine päeva,
Kolmas —"
— — „Kalevite poega,
Pikal koival peiukene!"
Pajatas Kalevipoega
Üle läve astudessa.

---

[1] Turja — Norra.

Piiga kohkel põgenema,
Hädas appi hüüdemaie.
Tütre pillil tõttas taati
Võõralista vaatamaie,
Mis siin kisa kasvatanud.
Kalevite kallis poega,
Kui oli taati teretanud,
Lapu targaks tunnistanud,
Kohe otsust küsimaie:
„Kukutele, võõras kägu,
Laula, laula, linnukene,
Vasta mulle, kulla venda,
Kust see käiki kohemalta
Sihil ilma otsa sõuab,
Et ei teisi teeradasid,
Hõbelõngal loogelista,
Kuldalõngal keerulista
Ette tuleks eksitama,
Käigil sammu kinnitama!
Juhata mind joonedelle,
Kuhu taevakummikene
Alla serva kinnitanud,
Sinisiidil seinakesi
Lagedalle langutanud,
Kuhu kuu kustunekse,
Päike läheb puhkamaie,
Kui nad seatud vahikorda
Ööl ja päeval lõpetanud!
Kaarna kodu kuuluteli,
Tarka lindu andis teada:
„Kui sa silmad sinivetta,
Laialisi laineida,
Kae, kas kaldal kõrkijaida,
Võhumõõku vete ääres,
Parem jalg seal põrutagu
Kanget kanda vastu kallast:
Siis saab maa sull' salasuuda,
Varjul hoitud väravaida
Laial lahti tegemaie,
Kust saad ilma otsa kätte."
Soovita mind sinna serva
Kõrkjakalda käidanema!"
Tarka kuulis, kostis vastu:
„Siit ei tõuse teida sulle,
Rändamise radasida
Kusagilta ilma otsa;
Merella ei ole määra,
Lainetella lõpetusta
Seal, kus Vanaisa tarka
Taeva katust kallutanud,
Räästast maha rajatanud,
Sinisiidil seinakesi
Lagedalle langutanud.
Kesse enne käidanenud
Tühja tuulta tallamassa,
Saivad Sädemete[1] saarel
Suure julgusella surma.
Kodukaarna kuulutused
Tähendavad põrguteeda,
Vanapoisi väravaida.
Kui sa käiki kodumaale,
Sõber, soovid toimetada,
Luban sulle lusti pärast
Teedejuhiks kaasa tulla."
Kalevite poega kostis:
„Koju jõuan juhtimata
Tuldud teeda teatavada.
Võta vaevaks, vennikene,
Vii mind võõra vainutelle,
Ilma otsa ukse ette,
Vanataadi väravasse!"
Lapu tarka küsimaie:
„Mis mull' palgaks paisatakse,
Veovaevaks visatakse?"
Kalevite poega kostis:
„Mis sa soovid, sõbrakene,
Küsid hinda, kullakene,
Peab sull' palgaks paisatama,
Veovaevaks visatama.
Võta pooli varandusta,
Küsi kulda kümme kotti,
Hüva hulka hõbedada!
Vii mind aga, vennikene,
Ilma otsa ukse ette,
Vanataadi väravasse!
Mere sügavusemõõdud,
Põrgu piirid pikkusella —
Neida tunnen nööri mööda;
Suure ilma otsa seinad
Tänini veel teademata,
Käsilla mul katsumata."
Lapu tarka laulis vastu:

[1] Sädemete saar — arvatavasti Islandi saar.

„Lisa peale lusti pärast,
Pane palgaks peale hinna,
Mis sul kodu kütke'essa
Seina küljes seisenekse!"
Kalevite kallim poega
Tõotelles täitaneda,
Külamehel' kütkendatud
Ahelate arvulise
Meeleheaks veel peale panna.
Lapu tarka laulemaie,
Varrak nõnda vastamaie:
„Sündku sinu soovimine,
Mingu täide tahtemine.
Sest ei tõusku muile süüda,
Võõral mingit vastamista,
Kui sa kogemata kurja,
Hädaohtu, äpardusta
Teede-käigist peaksid tundma;
Süü jääb üksi sundijaile,
Vastus nõude-võttijalle."

Lapuline võeti laeva,
Viidi Varrak tüürimaie,
Laeva sõitu seadimaie.
Lainte kiigul langevalle,
Tuule tiivul tuisatella
Lõhkus Kalevite laeva
Vahtus veele vagusida,
Mitu ööd ja mitu päeva
Põhja poole purjetelles.
Laeva juhtus lainte langul
Kogemata neelukohta,
Võind ei aerud aitaneda
Ega purjed päästaneda
Kallist laeva vete kurgust;
Neelu kippus neelamaie
Koormat koormakandijaga.
Lapu tarka võttis tündri,
Võttis Varrak vaadikese,
Kattis punakaleviga
Väljaspoolse vaadi kere,
Punus punapaelasida
Vitsa viisil vaadi ümber.
Köitis teda kütketega
Laeva külge rippumaie,
Et kui kala silmaks sööki,
Varmalt tuleks võttemaie.
Veella tuli valaskala
Punast sööki püüdemaie;
Ahmas suhu vaadikese,
Pistis ise punumaie,
Vedas laeva neelust välja,
Päästis paadi põrgu suusta,
Allilma ukse eesta,
Vana vaenu väravasta,
Kuhu mitu enne kukkund,
Hädas mõnda äpardanud.

Lainte kiigul langevalla,
Tuule tiivul tuisatella
Lõhkus Kalevite laeva
Vahus veele vagusida,
Mitu ööd ja mitu päeva
Põhja poole purjetelles.
Kalevite kange poega
Seadis sõnad sõudevalle,
Laskis laulu lõksutella:
„Nõu ei viska meesi nurka,
Pane mõtteid parte peale;
Äparduste ähvardusi
Laulusõnad lepitamas,
Targad sõnad talitsemas."

Laeva oli lainte lennul,
Vetevooge veeretusel
Palju aega purjetanud
Põhja piirde pöörusella,
Sealap Sädemete saare
Tulisambad tõusemaie,
Suitsupilved paisumaie.
Kalevipoeg kippumaie
Sädeme saart silmamaie;
Varrak vastu vaidlemaie,
Koledat teed keelamaie.
Sulevipoeg sõnaldama:
„Laske minda minemaie
Tuliteeda tallamaie,
Suitsulista sammumaie,
Kuhu, kes seal enne käinud,
Nõrgematest palju nõrkend,
Väetid läinud viletsusse!"
Aeti laeva lainetelta
Sädemete saare serva,
Kus see mägi mängis tulda,
Teine suitsu sünniteles,
Kolmas keetis kuuma vetta;

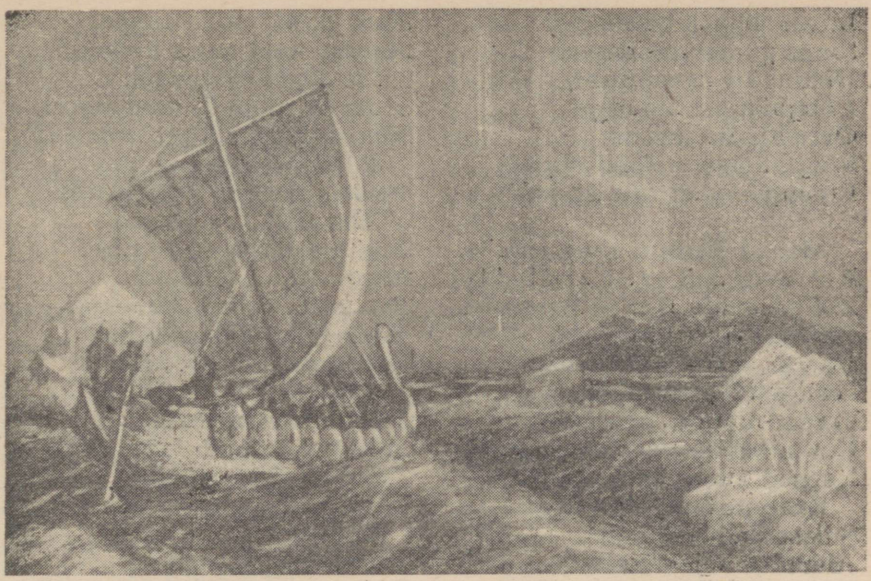

Suland kive sügavusest
Orgu saatsid ojamaie.
Sulev sammus suitsu juhil,
Tallas tule tähendusel
Põrgu lee ligemalle,
Imelikku ilmumista
Salalikult silmamaie.
Tulekivi kildusida
Sadas suitsus sagedasti,
Tuiskas aga tuhkadessa
Lumehange lagedalle,
Rohkest raatmaa radadelle.
Raudakuube raksatelles
Kippusivad kivitunglad
Sulevida surmamaie.
Õnnetusest hoolimata
Kõndis kangelase poega
Põrgu leeaugu poole,
Kuni kuube kõrvetelles
Keha kippus küpsetama,
Ripsmekarvad läksid krimpsu,
Kõrbe hiuksed, kulmukarvad.
Sulevipoeg pajatama:
„Kurat võtku tulekünka,
Kust ei kasu kellelegi!
Kodu võiks ta rehekütjaks,
Saunameestel küljesoojaks
Mitmes kohas mõnus olla,
Kus üks süld ehk pere kohta
Armu poolest annetakse.
Praegu pole mul paremat:
Pistan piibu põlemaie."
Siisap sammu sulgemaie,
Tuli-teelta taganema.
Vaevalt pääses laeva peale
Haigeid külgi arstimaie,
Põlend viga parandama.
Kalevipoeg küsimaie:
„Kas ehk nägid kannupoissi,
Kes sul jälgel jooksenekse?"
Sulevipoeg salgamaie;
Teised kadund kannupoissi
Ühel suul hüüdemaie.
Vaata, ilus valge lindu
Laskis maha laeva peale;
Keeletarka kuulamaie,
Kas ehk kadund kannupoissi
Sulgiline silmanenud.
Valge lindu vastamaie:
„Teisel pool jäämägesida,
Lumelista lagedada
Kenam kevadine kohta,
Soojem ala suve paika;
Mullas munad keedetakse,

Liivas liha küpsetakse:
Sinna poissi eksinessa
Näkineitsi meelitusel,
Ühtepuhkust ilu-aega
Õnnelikult elamaie.
Minge teele, mehed targad,
Kannupoiss ei tule kaasa!"

Mehed jõudsid sinna maale,
Kus need kuked sõivad kulda,
Kuked kulda, kanad karda,
Haned haljasta hõbedat,
Vareksed vana vaskeda,
Pesilinnud penningida,
Targad linnud taalderida,
Kus need kasvud kasvasivad,
Kapsad kuuse kõrguseni.
Kalevite kange poega
Sulaseida sundimaie,
Alamaida ajamaie
Võõrast kohta vaatamaie;
Käskis minna keeletarka
Salasõnu seletama,
Linde tarkust lunastama.
Heitis ise laeva peale
Suleviga suikumaie,
Päeva paistel puhkamaie;
Andis käsu Aleville
Vahikorral valvaneda.
Keeletarka kõndimaie,
Sulastega sammumaie
Tüki teeda, marga maada,
Kus ei kuulda linnulaulu
Ega leida loomakesi.
Päike juba veeres looja,
Langes merelainetesse.
Käigist väsind vennikesed
Sirutasid selilie
Põõsa varju puhkamaie.

Teise päeva palistusel
Ärateles enne koitu
Magajaida mehepoegi
Tugevama tütar noori,
Kes see tulnud kapsa-aeda
Lehmadelle lehtesida
Kapsa küljest kitkumaie.
Tütar noori võttis mehed,
Pani poisid põlle rüppe,
Kandis neid süles koduje.
Isa kodu küsimaie:
„Mis sa toonud, tütar noori,
Mis sa korjand kapsastesta?"
Piiga põlle raputelles
Puistas mehed põrandalle:
„Tähendele, taadikene,
Mis ma nalja-mängitusel
Kapsa-aiast koristasin,
Kus nad, kirbud, kuuekesi,
Kaste vilul kohmetanud,
Kapsapea all põõnutasid!"
Taati tarka tunnistama
Mõistatusel mehikesi:
„Kes see kõnnib kõrta mööda,
Astub aiaääri mööda,
Piirab pilliroogu mööda?"
Keeletarka kostemaie:
„Mesilane, linnukene,
See'p see kõnnib kõrta mööda,
Astub aiaääri mööda,
Piirab pilliroogu mööda."
Tarka taati tunnistama
Mõistatusel mehikesi:
„Mis sealta jõesta jooneb,
Katsub küla kaevudesta,
Kivikildude keskelta?"
Keeletarka kostemaie:
„Vikerkaar jooneb jõesta,
Katsub küla kaevudesta,
Kivikildude keskelta."
Hiigla-tarka tunnistama:
„Mõistke, mõistke, mehikesed,
Mis tuleb ammudes arusta,
Singudes sinisalusta?"
Keeletarka kostemaie:
„Vihm tuleb ammudes arusta,
Singudes sinisalusta."
Sellest tundis Hiigla-tarka
Mõistelikke mehepoegi.
„Pane, piiga, põlle rüppe,
Vii nad jälle viibimata
Sinna, kus nad seisanenud;
Need on pealtmaa naiste pojad,
Kes need käivad tarka teeda,
Õpetusi otsimassa."
Tütar käsku täitenekse:

Kandis võõrad kuuekesi,
Kust neid põlle koristanud.
Keeletarka mõistis kõne,
Hakkas piigat palumaie:
„Vii meid, neitsi, naljusella,
Kanna merekalda'alle!"
Tütar palveid täitanessa
Kandis mehed kalda'alle.
Nii kui suitsupilve sammas
Taeva kummilt ripakille
Pikkerpillil käidanekse,
Tulda taevast puistanekse,
Tuli Hiigla-tütar noori
Lennus-sammul laeva poole,
Kärinaga merekalda;
Puistas põllest mehepojad
Hõbelaeva serva peale.
Piiga lõõtsuv hingepuhin
Puhus laeva lainetelle
Penikoorma kauguselle.
Imelugu ilmumine
Pani kõiki kohkumaie.
Kalevite kange poega
Pilve-piigat pilkamaie:
„Ole terve, tütarlapsi!
Pesid silmad palumata,
Küllap ise kuivatelles
Pühin piisad palgedelta."
Kalevipoeg andis käsu
Laeva purjed lahutada,
Tahtis kohe kaugemalle
Põhja poole purjetada;
Ehk küll külma väga käre,
Jää seal kattis jälgesida,
Kõrge jää küngastesta
Lõikas „Lennuk" lustilikult
Purjetelles põhja teeda.
Vaata! virmaliste vaimud
Taeva alta taplusella
Hõbe-oda välgutelles,
Kuldakilpi kõigutelles
Paistsid laeva punetama.
Juba kadus meestel julgus,
Poistel püksid püülimassa.
Aga Kalevite poega
Tulist nalja naerateles:
„Laske virmaliste vehid,
Hõbe-oda välgutused,
Kuldakilbi kõigutused
Tule-kaaret meile teha,
Kust me valge kumendusel
Kaugemalle näeme käiki!
Kuu ei tahtnud kaasa tulla,
Päike läinud ammu peitu;
Armu-andeks pannud Uku
Virmalised vehklemaie."

Viimaks veeres võõras randa,
Tõusis rahvast tundemata
Meie sõpradelle silma;
Poistel poolelt koera kehad,
Pikad penisabad taga,
Tempudesta tondilased,
Näosta nii kui inimesed.
Penisabalised sellid
Kurjast vastu kiusamaie,
Tulijaida tonkimaie,
Et ei keegi kallastelle
Saanud laevast sammumaie.
Kalevite kange poega
Kargas laevast kalda'alle
Penilasi pillutama,
Vaenulasi virutama;
Surmas neida sadadella,
Tappis teisi tuhandeida.
Õnnekombel leidis hobu,
Tugevama täkukese,
Kargas kõrvi laudijalle
Sõjateeda sõitemaie,
Penilasi puistamaie.
Võõras väike mehikene
Vaenuköita[1] kinnitama
Ristiks ratsu sammudelle.
Hüva hobu hüpateles
Vaenuköita kohkudessa,
Komisteles kogemata,
Langes laia lagedalle
Surnuks maha samblasoosse.
Kalevipoeg kahetselles
Hüva hoosta ohkamaie,
Võrgutajat vandumaie,

[1] Vaenuköis — vaenusääse tõugud, kes roomavad koos mitmemeetrilise köiena.

Sidujada sajatama.
Siisap võttis suisapäida,
Tõmbas maasta tüvikuda
Tugevamast tammepuusta,
Miska sooda sahkamaie,
Kuivikuida kündemaie,
Et ei põhja põllukesed
Kasusid peaks kasvatama,
Vilja-ivi valmistama.
Sealtmaa tarka sõitlemaie,
Künnimeesta keelamaie:
„Miks sa vihas, vennikene,
Kurjas lähed kündemaie,
Meie maada moondamaie,
Samblasooksi sajatama,
Kust ei kallist karjamaada
Ega lastel leivamaada?"
Kalevipoeg kostemaie:
„Vaenuköis mul võtnud hobu,
Suretanud sõidujala,
Enne kui ma tarka teeda
Õnnelikult lõpetanud."
Tarka taati tähendama:
„Kuidas võid sa, kulla venda,
Tarkusteeda toimetada,
Kui sa rahvad raske käega,
Nõude-andjad nurmedelta
Eesta ära hävitanud?"
Kalevipoeg kahetsema
Vihaduse vandumista,
Miska surmand sigidused
Põhja põllu peenderalta.
Hüüdis hädas Uku poole:
„Anna kasvu kaladelle,
Sigi Soome silkudelle,
Üle-rohkust hüljestelle,
Sulgislinnu sugudelle!
Lase puida lainetelta
Vetel kalda veeretada,
Et nad tulev-põlve tuluks
Kasu saaksid külvamaie!"
Tarka mõistis, kostis vastu:
„Sõber, et sa õnne soovid,
Tahan sulle tõelikult
Hüva nõu ja otsust anda,
Kuidas teed saad kaugemalle."
Kalevite poega kostis:
„Kaarna kodus kuulutanud,
Tarka lindu annud teada:
„Kus sa silmad sinivetta,
Laialisi lainesida,
Kalda veeres kõrkijaida,
Võhumõõku vete ääres,
Seal saab varjul hoitud värav
Ilma otsa sulle näitma." "
Tarka taati kostis vastu:
„Kaarnalind on kuulutelles
Petist sulle pajatanud.
Kus sa silmad sinivetta,
Laialisi lainesida,
Kalda veeres kõrkijaida,
Võhumõõku vete ääres,
Sealtap leiad salasuuda,
Varjul hoitud väravada,
Mis sind põrgu pettemaie,
Surma suhu sundimaie."
Kalevite kallis poega
Kodu poole kippumaie,
Sõpradelle sõnaldelles
Laskis laulu ladusasti:
„Lähme, lähme, lustivennad,
Käime, käime, kullakesed!
Lähme jälle lõuna alla,
Käime kiirest kodu poole,
Kus meid tundvad kodukoerad,
Tuttavamad teretavad!"
Varrak kohe küsimaie:
„Vennike, kes veovaeva,
Palka mull' saab paiskamaie,
Kui sa kodu poole käänad?"
Kalevite poega kostis:
„Kõik peab sulle keelamata
Palga-hinnaks paisatama,
Kuidas kaupa sobitime.
Sa ei ole eksind sammult,
Teelt ma ise taganesin."

Läksid mehed laeva peale
Kodu poole purjetama.
Lainte kiigul langevalla,
Tuule tiivul tuisatessa
Lõhkus Kalevite laeva
Vahtus veele vagusida.
Paati veeres Viru poole,
Laeva lustil lõuna alla.
Kalevite kallim poega

Seadis sõnad sõudevalle:
„Ei või tarkust enam tulla,
Mõistust olla meestellagi,
Kui on loodud loomadella.
Tühi tee meil läinud tuulde,
Ilma ots jäi otsimata,
Kätella jäi katsumata.
Laske „Lennuk" Lalli[1] alla,
Lindanisa lahe peale,
Kuhu Olev teinud hooned,
Kõrged tornid kasvatanud!"
Keeletarka kostemaie:
„Kes see pärast seda käiki
Tahab minna tallamaie,
Ilma otsa otsimaie,
Toimetagu targemalta,
Enne käiki asjad käima:
Pangu andeid kivi peale
Õnneandjale Ukule,
Viigu värsket vahtidelle,
Ohverdusi hoidjatelle,
Lepitusi lindudelle!"
Kalevipoeg kostanessa
Laulis vastu ladusasti:
„Tulles tõuseb suurem tarkus,
Mis ei minnes mehikesel.
Tuisa tõstsin tühja teeda,
Tuulelista tallamaie,
Läksin lustil lainetelle,
Tahtsin taeva tagant-seina
Käsil minna katsumaie,
Ilma otsa otsidelles
Sõrmiella sorkimaie.
Ärgu tehku teised mehed,
Tehku teised naisepojad,
Mis ma tühja olen teinud,
Kallist aega kulutelles;
Lootsin kasu kasvamaie,
Pidin kahju kahetsema.
Ei olnd isa õnnistamas,
Eite armul hellitamas,
Sõsaraid ei soovitamas;
Külma kalmu keske'elta,
Sõmerliivade sülesta
Ei saand taati tõusemaie,
Eite armu andemaie.

Kahetsusta, kulla vennad,
Käigist ei või kasvaneda!
Ülemaks kui hõbevara,
Kallimaks kui kullakoormad
Tuleb tarkus tunnistada;
Eks me leidnud eksiteelta,
Vale-vainu radadelta
Tõelikke tunnistähti,
Et ei suurel ilmal otsa,
Taara tarkusel ei rada
Kusagille kinnitatud,
Tõkkesida pole tehtud.
Mis ma muidu võõralt maalta
Kasulikku olen künnud,
Salalikku sahkanenud,
Sellest saab elu otsani
Mehel meeles mõtlemista.

Kellel Looja õnneks loonud,
Põue ise peitu pannud,
Vaimu võimel vägevamaks,
Tarkusella terasemaks,
Keha rammul kangemaksi
Teiste üle lasknud tõusta,
Veerenegu võõramaile
Suurt maailma silmamaie,
Taara tarkust tunnistama,
Jumalikku imedusi
Valvsail silmil vaatamaie!
Aga teised äbarikud,
Nõdremate naiste pojad
Jäägu koju kasvamaie,
Oma kopli õitsemaie!"

Lasti „Lennuk" Lalli alla,
Lindanisa lahe peale,
Kuhu Olev teinud hooned,
Kasvatanud kõrged tornid.
Paati aeti parve äärde,
Laeva kalda ligidalle.
Mehed läksid murudelle,
Veeresivad vainiulle,
Astusivad alla õue.
Lindu laulis lepikusta,
Kägu kuldakuusikusta:
„Omal maal õitseb õnni,

[1] Lalli — Tallinna ligidal oleva Laagna kalju muistne nimetus.

Kodus kasvab kasu parem!
Kodus tundvad õuekoerad,
Tuleb tuttav teretama,
Sugulane soovimaie;
Paistab lahkelt päevakene,
Paistvad taevatähekesed."

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Koostada üksikasjaline kava ja jutustada loo sisu.
2. Milline reisijuhtumustest meeldib kõige enam? Miks?
3. Kus tuli reisil vaja keeletarka? Kelle keelt ta oskas?
4. Leida need värsiread, mis tõendavad, et mõistatusi kasutati inimeste taibukuse proovimiseks.
5. Leida kohti, mis meeldivad sõnastuselt, selgitada, milles peitub nende ilu ja kuidas see on saavutatud.
6. Mis kasu oli Kalevipojal sellest sõidust? Leida värsiread, mis tõendavad, et sõit polnud asjatu.

Seitsmeteistkümnes lugu.

Sõjaratsu sõit. Assamalla lahing. Juhtumused põrgukatla juures. Muruneidude tants.

Pärast seitsmeaastast rahupõlve puhkes sõda. Viru randa tuli sadu sõdalasi, tuhandeid tapjaid ja piinajaid. Kalevipoeg ruttas sõjaratsul oma vahvate meeste saatel võitlusse.

Lahing toimub Assamallas[1] Virumaal. Kalevipoeg külvab surma sõja keskel, Sulevipoeg ja Alevipoeg võitlevad tiibadel. Vaenlasi taga ajades kukub Kalevipoja hobune künkalt künkale hüpates soosse ja hukkub. Nii pääsevadki vaenlastest mõned põgenema.

Pärast sõjasaagi jaotamist annab Kalevipoeg oma sõjameestele õpetusi kodumaa kaitsmiseks tulevikus:

Võtke, sõbrad, vennikesed,
Tänapäevsest taplemisest,
Mõõga verisest möllusest
Tulev-päevil' ettetähte!
Mehed olgu nii kui müüri,
Seisku nii kui raudaseina,
Teraksesta tehtud tornid,
Seisku vahvast sõjasõidul
Tammemetsa tugevusel,
Kaljurünka kindelusel
Varjuks vaenu tungi vastu,
Kui tuleb tapper tabamaie,
Vaenlane kinni võttemaie, —
Siis ei ole karta sõda,
Karta võõra võitlemista,
Kurjemate kiusamista.
Meie maa, see jäägu mõrsjaks,
Priipõlve pärijaksi!
Kangem saagu kuningaksi,
Vahvam teiste vanemaksi!
Võimus jäägu ü h e voliks,
Ü h e kätte kuningriiki,
Muidu hulgaliste meelil
Tuulest tüli tõusemisi!"

[1] A s s a m a l l a — küla Väike-Maarja rajoonis, kus olevat toimunud lahing Kalevipoja ja raudmeeste suure väeüksuse vahel ja kus rüütlite vägi purustati. Neilt nurmedelt on leitud vanu relvajäänuseid.

Kõndides oma kaaslastega üle laia lagendiku, läbi suurte samblasoode, sattus Kalevipoeg koopasse, kus vanamoor suppi keetis. Hommiku tulekul kadus vanaeit salapärasesse maa-alusesse urkasse. Seepeale heitsid kõik kangelased tulepaistel puhkama ja leiba luusse laskma. Unes nägi Kalevipoeg veetlevaid muruneidusid, kes tantsisid ja laulsid.

Küsimusi.

Milliseid juhendeid annab Kalevipoeg oma kaaslastele kodumaa edaspidiseks kaitsmiseks?

Kaheksateistkümnes lugu.

Teine teekond allmaailma.
Lahing põrgulistega. Kahevõitlus sarvikuga.

Kalevipoeg läks teistkordselt allmaailma, et aheldada vanatühi, sarvik. Sarvik-taat käsutas oma poisikesed kangelast karistama. Kuid Kalevipoeg niitis kõik põrgulised maha ja tungis edasi. Saabunud põrgu siseruumesse, tappis kangelane Sarviktaadi kaitseväe ja kutsus sarviku kahevõitlusele.

Üheksateistkümnes lugu.

Sarvik-taadi aheldamine. Õnne-aeg. Pidu ja tarkuseraamat. Sõjateated.

Vanapõlve piiridelle
Varisenud võitlemiste
Järeljäänud jälgesida
Paksemalt kui meie päevil;
Siiski Kalevite käigilt
Paistab kui päike heledam
Kõigist kuulsam rammukatse,
Võimsam võitlemise-mängi
Põrgu peremehe talust.
Mets ja mägi märkasivad,
Kaljukünkad kuulasivad,
Sood ja rabad saivad sõna,
Vetelaine läkitusi:
Sest et maapind müdinaga,
Meri vahtus valendades
Tugevat tööd tunnistasid.
Vainiulle valmistati
Õue alla paras paika
Rammukatsumise kohaks.

Vanal viisil võtetie
Käsilla siis niudest kinni,
Võeti püksivärvelista
Kümne küüne kangusega
Keha võimu katsutella
Veri valgus küünte alla,
Sinipaisul sõrmedesse.

Ehk küll võimuvõttev vesi,
Närtsitava kruusi märga
Kurjal rammu kurnanekse,
Võimust väga väsiteleb,
Kalevite kangel pojal
Kahekordne kanguskaste
Kehavõimu karastanud,
Siiski vältas võitlemine,
Meeste võidumängimine
Seitse päeva seisemata,
Seitse ööda lõppemata,

Enne kui nad selget otsust
Võitlemise võidul saivad.

Sarvik-taat küll salamahti
Katsus kiusamise kombel
Põiki jalgel pillutada
Kallist Kalevite poega,
Kes kui tugev tammetüvik,
Raskem raudakivi-rahnu
Kohalta ei komistanud.
Kordamisti kergitasid
Teineteista tõusemaie,
Rabasivad raksatelles
Müta-mäta! maha jälle,
Mis kui Kõue kärgatused
Põldusida põrutasid,
Kaljusida kõigutasid,
Vetta tõstsid vahutama.
Kalevite kaval poega
Oskas ennast hoidaneda,
Suutis siuna pealta sõrmi,
Angerjana alta sõrmi
Põrgulase pihust päästa,
Kookus jalal kohe kanda
Toeks vastu valmistada;
Siiski kippus kange võimus,

Rammu viimaks raugenema.
Eide vari valvsail silmil
Nägi poja nõrkemista,
Võttis kätte vokikoonla,
Keeriteli kümme korda
Üle pea ümberpööri,
Paiskas prantsti! põrandalle
Eeskujuks Kaleville.

Kalevite kange poega
Mõistis eide mõttesida
Targalikult tähendada,
Sasis kinni säärte-paelust,
Sarviku põlve-värvelist,
Tõstis teda tuulekiirul
Koonla kombel kõrge'elle,
Keeriteles kui takutopsu,
Taadikest kui takutopsu,
Viskas võimurohke väega
Matsti! maha muru peale;
Pani põlved rinna peale,
Kamaluga kõrist kinni,
Kippus taati kägistama.

Võttis vöö niude ümbert,
Miska kurja köitemaie.
Siisap vedas vaenumehe
Kütkes raudakamberie,
Köitis teda kammitsrauda,
Pani ahelate paelu
Käed ja jalad kütkendusse,
Köitis kolmandama kütke
Rõngastpidi kaela külge,
Neljandama niuetesse;
Kinniteles kütke otsad
Kaljuseina seisemaie;
Veereteles vainult kivi
Saunasuuruse uksele,
Kuhu külge kaelakütked
Sidemella sõlmitie,
Raudakrambil kinnitati,
Et ei sarvik toasta sammu,
Kanda saanud kamberista.
Kalevite kange poega
Pühkis higi palgeilta,
Pilkamisel pajateles:

„Ära lase, leinalindu,
Kammitsjalgel kukekene,
Aega minna igavaksi
Vangipõlves valvatessa!
Kaeba kurbust kaljudelle,
Meelehaigust metsadelle,
Raskust kivirahnudelle,
Viletsusi virnadelle!
Saada soovid rabasoosse,
Ohkamised ohakaisse,
Kaebamised kadastikku!
Võlg meil tasa, vennikene,
Kõverused kohendatud;
Õnni teinud õigus-otsa,
Annud võitu võimsamalle."

Allmaailmast lahkudes võttis Kalevipoeg kaasa neli kuuevakast kotitäit kulda.

Alevipoeg oli teda koopa suus kogu aeg oodanud ja võttis ühe koti kulda oma turjale. Sõprade seltsis korraldas Kalevipoeg Lindanisas lustilise võidupeo.

Kui pidulised olid kõige lõbusamas meeleolus, teatas käskjalg, et vaenlased on maale tunginud.

Kuid kangelased ei lasknud end sõjasõnumist heidutada, vaid jätkasid pidutsemist. Nende sekka ilmus nüüd Lapu tark Varrak oma teenistustasu kätte saama. Ta palus kangelaselt luba kojuminekuks ja tahtis kaasa võtta raudkaantega raamatu, mis ta oli seina küljes ahelas leidnud. Sellesse raamatusse oli vana Kalevi pika eluaja jooksul palju tulusaid tarkusi üles tähendatud, see oli raamat, „kus sees käsud kinnitatud, õigus selgest õpetatud".

Kallim veel kui kuld ja hõbe
Seisis kütkendatud kirjas:
Vana-aegne vaba põli,
Meie meestepoege priius,
Kehvemate kaunim vara.

Kalevipojal polnud arusaamist raamatu tähtsusest.

Pidumeeleolus andis Kalevipoeg sõprade keelust hoolimata temale tundmatu muistse raamatu Varrakule.

Uuesti teatasid käsukandjad, et rannast on tulnud raudmehi ja sõda on juba sõudmas. Nüüd ei saanud Kalevipoeg enam und silmadele ega katet kulmudele. Ta tõttas isa kalmule kurba tuju kustutama, aga tema kurtmistele ei vastatud.

Kahekümnes lugu.

Sõttavalmistus. Lahingud. Raudmeeste saadikud. Kalevipoja surm. Põrgu väravas.

Kohe loo alguses tuletatakse meelde Kalevipoja surma.

Sind ei võitnud vaenuvägi,
Saand ei sõda suretama; —
Kurvastuse kütkendused
Võtsid enneaegu võimu,
Soome sepa sajatused,
Omad õnnetumad sõnad
Mõtlematult mõõga kohta
Saivad sulle surmajaksi.

Kangelane mattis Alevi- ja Sulevipoja kaasabil oma varanduse maasse ja asus sõjateele. Sõjasarve puhudes kutsus Kalevipoeg sõjaväe kõigist maakohtadest Emajõe äärde kokku.

„Tutu-lutu, tutu-lutu!"
Hüüdis Kalevite sarvi.
Mägi märkas, metsa ärkas,
Tuulehoog jäi tukkumaie,
Merekohin mõtlemaie
Kalevite kutsumisel;
Kohkel vastu kostelesid,
Käsuhäälta kasvatelles
Kaugemalle kannetie.
Rahvas rühkis sõjalasi
Surmateele saatemaie,
Vaenuteele valmistama.
Veli vihtles ahju pealla,
Ema vaalis valget särki,
Isa ehiteles hoosta,
Onu seadis sadulada,
Küla küüris kannukseida,
Teine ihus mõõgatera
Tahukivil teravaksi,
Õde nuttis õue pealla,
Teine õde põrandalla,
Tagakambris kallikene.

„Tutu-lutu, tutu-lutu!"
Hüüdis Kalevite sarvi.
Mägi märkas, metsa ärkas,
Tuulehoog jäi tukkumaie,
Merekohin mõtlemaie,
Kaljud kohkel kuulamaie
Kalevite kutsumisel;
Kohkel vastu kostelesid,
Käsuhäälta kasvatelles
Kaugemalle kannetie.
Sarvehüüdja hääli helkis
Kaugel' Viru rajadelle,
Kostis Järva-, Harjumaale,
Lääne laia luhtadelle,
Pärnu pärnade vahele;
Hääli helkis Alutaha,
Tungis taha Tartu raja,
Pikil' Pihkva piiridelle.
Tõttes tulid sõjamehed
Kiirul lipukandja kannul
Sõjateeda tallamaie,
Vereteeda veeremaie.

Taplus raudmeestega oli äge, kuid nad löödi põgenema. Teine lahing teiste vaenlastega oli Võhandul. Ka siin löödi vaenlane põgenema, kuid kaotused olid suured. Sulevipoeg sai lahingus surmava haava; Alevipoeg kukkus järve ning uppus.

Kaaslaste surm ja raudmeeste maaletulek kurvastasid Kalevipoega niivõrd, et ta andis riigijuhtimise Olevipoja hoolde, käskis tal linna kantsid tugevamaks teha, soovis, et tal rohkem õnne oleks, ja asus ise Koiva jõe äärde üksindusse elama. Kuid isegi seal ei anta talle rahu:

Rannast tulnud raudalased
Kolmekesi käidanessa
Juhtusivad õnne juhil
Koiva jõe kallastelle,
Kuhu Kalevite poega
Varjupaika valmistanud.
Võõrad mehed meelitama
Kalevida kavalasti:
„Kallis Kalevite poega,
Virust võõrdund valitseja,
Sõbrustele meie seltsi!
Kangus seisab sinu käessa,
Võimuvoli sinu väessa;
Tarkus meie taskutessa,
Mõisterikkus meie kotis.
Kui me ühes käidaneme,
Venna-ikkes atra veame,
Ei või ükski vaen meid võita,
Sõda iial suretada.
Anna valitsuse võimus
Kavalama kaitsuselle!"
Kalevite kange poega
Kena kõnet kuulatessa
Pööras silmad jõe poole,
Laskis laud lainetelle,
Selga petislaste poole —
Ega sahand sõnakesta.
Veepinnalt veersid paisteks
Selgest Kalevite silma
Kaldal kõnelejate kujud,
Kui nad mõõgad mõrtsukana
Salanõude sünnitusel
Tuppedesta tõmbasivad,
Miska meesta mõrtsukana
Tagantselga tahtsid tappa.
Kalevite kange poega
Pettust nähes pajatama:
„Mõõka alles müüdamata,
Terav rauda tehtamata,
Käsi alles kasvamata,
Sõrmeliikmed sündimata,
Miska minulista meesta
Veristelles vigastakse.
Põrgu pärijate pojad,
Tagaseljalised tapjad!"
Sahatessa sedamaida
Võltsiliku võõrakese
Käsipidi kübarasta,
Keeriteles tuule kiirul
Ringis ümber raudalasta
Kui üht takukoonlakesta!
Kohin tõusis tuuleõhku,

Kui oleks kuri põhjakotkas,
Koleda öö sulgiskarja
Tuuletiivul tallamassa.
Kalevipoeg rabas kätte,
Paiskas maha põrgupoja
Poolil rinnul mulla põhja.

Siisap sasis teise sõbra
Käsipidi kaeluksesta,
Keeriteles tuule kiirul
Ringis ümber raudalasta
Kui üht takukoonlakesta!
Kohin tõusis tuuleõhku,
Mühin laia laanemetsa,
Kui oleks maru möllamassa,
Tuulispaska tuiskamassa,
Kõrgeid kuuski kõigutamas,
Pedajaida painutamas,
Tammesida tantsitamas.
Kalevipoeg rabas kätte,
Paiskas maha põrgupoja
Poolil palgeil mulla põhja.

Siisap kolmandamast koerast
Käsipidi kukkalasta,
Keeriteles tuule kiirul
Ringis ümber raudalasta
Kui üht takukoonlakesta!
Kohin tõusis tuuleõhku,
Mühin laia laanemetsa,
Vuhin vetevoogudesse,
Pragin piki pilvedesse:
Kui oleks sõitmas raudasillal
Vaskirattasel vankerilla
Pikker-taati põrutelles,
Äike äge ähvardamas.
Kalevipoeg rabas kätte,
Paiskas maha põrgupoja,
Mattis hoopis mulla alla;
Mulk jäi üksi muru peale
Kolmandamast kuulutama.

Teisel korral tulnud saadikule näitab ta märke eelmiste saadikute saatusest, käsib jutustada Kalevipoja tugevusest ja öelda neile, kes ta saatsid:

„Teod ei kõlba teenijaksi
Ega suurus sulaseksi
Ega pikkus päiliseksi,
Võimus võõra voli alla.
Ennemini elan üksi
Kehva mehikese kombel,
Kui et sulgun sunni alla,
Võõra voliduse alla.
Kalevite kanget kaela
Saa ei kütke kinnitama
Orja-ike ormandama[1].“

Et tüütavatest salasaadikutest pääseda, lahkus ta Koiva äärest ja läks sügavasse laande. Kolmandal päeval sattus ta tuttavatele kohtadele Peipsi ääres ja siis Kääpa jõe juurde. Kui ta jõest läbi hakkas minema, lõikas mõõk tal mõlemad jalad alt.

Kalevipoega ei suutnud enam keegi päästa, ta suri oma haavadesse. Tema vaim lendas taevasse, kus ta Taara kangelaste keskel käsipõsakil tule ääres olles kuulas laulikute lugusid, milles tema maapealseid tegusid ülistati. Peeti nõu, mis ametit vägevale mehele anda.

Vanaisa ja taevatargad otsustasid Kalevipoja põrgu väravasse vahiks panna, et kuri ei pääseks kütkest. Kalevipoja vaim sunniti hangunud kehasse tagasi minema ja kangelane viidi hobuse seljas põrgu väravasse. Kui ta rusikaga kaljut raksas, jäi käsi kalju vahele kinni. Seal ta nüüd valvab, ise kütkes olles, teise kütkeid.

Kangelaslugu lõpeb ennustusega:

[1] ormandama — veriseks määrima.

Aga ükskord algab aega,
Kus kõik piirud kahel otsal
Lausa lähvad lõkendama;
Lausa tuleleeki lõikab
Käe kaljukammitsasta —
Küll siis Kalev jõuab koju
Oma lastel' õnne tooma,
Eesti põlve uueks looma.

Ülesandeid.

1. Jätta meelde „Kalevipoja" sündmustik lugude järgi.
2. Jutustada (kas suuliselt või kirjalikult) „Kalevipoja" sündmustikust järgmiste teemade järgi (selgitades enne välja, missugustes lugudes sellest räägitakse):

a) Kalevipoeg rahulikul ülesehitustööl.
b) Kalevipoeg võitleb oma rahva sisemiste vaenlastega.
c) Kalevipoeg kaitseb kodumaad välisvaenlaste vastu.
3. Koostada Kalevipoja lühike iseloomustus, silmas pidades nii tema häid kui ka halbu iseloomuomadusi.
4. Õppida pähe mõningaid kaunimaid katkendeid ja mõttekilde.

Eepos.

Eepos on laiaulatuslikum värsivormiline jutustav teos. Eeposed jagunevad kahte suurde rühma: 1) rahva- ehk kangelaseepos ja 2) kunsteepos.

Rahvaeepose tegelasteks on rahva muinasjumalad või vägilased.

Rahvaeeposte sündmustik on kujunenud pika aja vältel nagu igasugune rahvaluule, mis ühe tundmatuks jäänud looja tööna on aja jooksul teisenenud, täienenud ja saanud seega rahva ajalooliste sündmuste kajastajaks, rahva hingelaadi väljendajaks. Kangelaseeposed kehastavad inimese parimaid omadusi: kartmatust, siirust, ausust, suuremeelsust, oskuste ja kunstivõimete ülistamist, armastust rõhutute ja viha rõhujate vastu.

Kangelaseepose õitseajaks oli vana-aeg ja varajane keskaeg, kust pärinevad võimsad rahvaeeposed. Surematud on muinaskreeka eeposed „Ilias" ja „Odüsseia". Vene rahva kangelaslugude tähelepanuväärseimaks liigiks on bõliinad.

Paljud rahvaeeposed on tekkinud hilisemal ajal rahvaluuleliste pärimuste liitmise teel meile teada oleva kindla koostaja poolt, nagu Kreutzwaldi koostatud eesti rahvaeepos „Kalevipoeg" ja Lönnroti poolt koostatud soome rahvaeepos „Kalevala".

Kunsteepos on meile teada oleva kindla autori töö, milles viimane on kasutanud kangelaseeposele iseloomulikke kunstilisi võtteid. Ainestikult on see aga enamasti kaasaegsem. Kunsteepose näitena võime mainida gruusia kirjandusest Šota Rustaveli eepost „Kangelane tiigrinahas" (XII saj.).

LYDIA KOIDULA.

(1843—1886)

Eesti isamaalaulik Lydia Koidula on sündinud 24. detsembril 1843 Pärnumaal Vändras. Luuletaja sünnikoht Vändra köstrimaja asetses Suurejõele viiva maantee ääres, umbes kilomeetri kaugusel praegusest Vändra rajoonikeskusest.

Koidula isa J. V. Jannsen pärines põlisest eesti talupojaperekonnast. Isa õpetas oma vanimale tütrele emakeelt ja pajatas sündmusi talurahva elust. Suurt mõju avaldas väikesele Lydiale vanaema Mall, kes oli lauluandeline ja väga jutukas. Kui vanaema köstrimajja külla tuli, võttis ta Lydia sülle, jutustas talle muinasjutte ja leelotas enda loodud rahvalaule. Koidula istus vanaema süles, õnnesära silmis, ja kuulas teritatud kõrvu muistseid jutte ja laule.

Luuletaja kasvukoht oli looduslikult kaunis ümbruses. Köstrimajast lõuna pool oli suur rohuaed, kus kasvas rohkesti õuna- ja pirnipuid ning tikerberipõõsaid. Elamuesist kaunistasid mitmekujulised lillepeenrad. Koidula imetles juba varases lapse-eas lillede õitsemist köstrimaja aias. Tundide kaupa võis ta ühes teiste lastega suvel mängida ja joosta rohuaias ja aia-äärsel tänaval. Neid kauneid aegu õnnelikust lapsepõlvest meenutab luuletaja hiljem laulus „Kodu“:

Meil aia-äärne tänavas,
kui armas oli see,
kus kasteheinas põlvini
me lapsed jooksime!

Sageli pani Koidula tähele, et tema isa pärast koolitööd oma toas kirjutab. Kui ta ühel päeval saab teada, et isa eesti rahvale raamatuid koostab, pöördub ta kirjutaja poole küsimusega: „Aga isa, kui sina pisukeseks jääd ja mina suureks saan, kas lubad mindki neile kirjutada ühe tillukese raamatu? Isa, kas lubad?" Seepeale vastab Jannsen: „Ja muidugi, mu laps, sina oled ju eesti lapselaps, kes sulle siis seda keelab."

Oma seitsmendal eluaastal läks Koidula ühes vanematega Pärnu Ülejõele elama, kus ta isa sai kooli juhatajaks ja õpetajaks. Koolimaja oli kruusatatud maantee ääres, mille mõlemal kraavikaldal kasvasid kased, tuulega salapäraselt sahisedes. Maanteest lõuna pool oli Pärnu jõe kallas, kust avanes vaade linnale ja merele. Loodus, mis Koidulat veetles juba Vändras, võitis ta poolehoiu ka Pärnu Ülejõel. Sageli viibis ta koolimaja aias, kus lillepeenarde korrastamine oli usaldatud tema hoolde. Ühes õe ja vendadega istus ta nii mõnigi kord jõekaldal ja jälgis kalapaatide, purjekate ja aurulaevade liikumist vaatepiiril sinetava mere suunas.

Algõpetuse lugemises, kirjutamises ja aritmeetikas sai Koidula oma isalt. Nüüd hakkas ta jutukesi ette lugema oma õele ja vendadele. Koidula oli andekas ja arukas tütarlaps. Vana amm silitas ta pead ja ütles: „Terane laps!"

Kümneaastaselt astus Koidula Pärnu Kõrgemasse Tütarlastekooli, kus ta õppis seitse ja pool aastat. Kool oli saksakeelne ja seal õppisid tütarlapsed ametnike, kaupmeeste, käsitööliste, aadlike ja üksikute jõukamate talupoegade perekondadest.

Õppeainetest huvitasid Koidulat kõige enam keeled, kirjandus, ajalugu, loodusteadus, joonistamine, ilukiri ja käsitöö. Ta kirjutas kooliaastail sisukaid ja huvitavaid kirjandeid, mida loeti kogu klassile ette. Kirjandusõpetaja tähendas talle: „Siin sa näitad, mis võid." Hoolsa harjutamise teel omandas ta ilukirja-tundides piltilusa käekirja. Koidula oli ka kooli parim laulja, kes võttis innukalt osa õpilaskoorist.

Kodus oli Koidulal rohkesti tööülesandeid. Kui ema mõnikord haige oli, jäi osa koduseid töid Lydia kui vanima tütre kanda. Nooruke perenaine oli väga töökas ja ohvrimeelne, püüdes oma õe ja vendade kasuks teha kõik, mis suutis.

Kolmeteistkümne-aastaselt kirjutas Koidula oma esimese tundelaulu. Ühel õhtul viibis Ülejõe koolimajas üks tema lähemaid kooliõdesid. Tütarlapsed istusid kahekesi vanal rudiseval sohval ja Koidula luges sõbratarile selle luuletuse ette. Nad olid mõlemad seejuures väga vaimustatud.

Viimasel kooliaastal oli Koidula kauniks neiuks sirgunud. Tal olid tumepruunid käharad juuksed, põsed roosatasid, kehalt oli ta peen ja sale. Koidula silme väljendas elurõõmu, tõsidust ja hakkamist. Ta oli enamasti heas meeleolus, kurvameelsuse jooni polnud ta näos näha.

Pärnu Kõrgema Tütarlastekooli lõpetas Koidula kaheksateist-

kümne-aastaselt parima lõputunnistusega, millel kõiki õppeaineid oli hinnatud väga heaga. Kindlad teadmised ja hea oskuse omandas ta saksa ja prantsuse keeles, saksa kirjanduses, ajaloos ja ilukirjas. Aasta pärast õiendas Koidula edukalt koduõpetajanna eksamid Tartu ülikooli juures.

Koidula oli Pärnus veedetud aastail tihedas kokkupuutes talurahvaga. Kui pühapäeviti kogunes koolimajja ümbruskonna talupoegi ja kalureid, vestles tulevane luuletaja nendega elavalt, olles huvitatud nende elust ja töötingimustest. Koidula võttis agaralt osa kooli põldudel korraldatud talgutest. Teda nähti ristikheinapõllul loogu võtmas ja rukkipõllul sirbiga rukist lõikamas. Mõnikord valmistas Koidula talgulistele toitu ja sai kui osav perenaine suure kiituse osaliseks.

Pärast tütarlastekooli lõpetamist seadis Koidula oma ülesandeks õpetada ja äratada kirjasõna varal pärisorjusliku korra tingimustes ägavat eesti rahvast. Esialgu abistas ta oma isa „Pärnu Postimehe" toimetamisel ja kirjutas oma esimesed jutustused.

Koidula sai parajasti kahekümneaastaseks, kui ta 1863. aasta lõpul asus ühes oma vanemate, õe ja vendadega Tartu elama. Siin kujunes temast eesti rahvusliku liikumise aja väljapaistvaim isamaalaulik, jutukirjanik ja rahvusliku teatri rajaja. Luuletajakuulsuse tõid Koidulale luuletuskogud „Vainulilled" (1866) ja „Emajõe ööbik" (1867).

Värsikogus „Vainulilled" leiduvad Koidula üldlauldavate lauludena tuntud luuletused „Meil aia-äärne tänavas" („Kodu") ja „Juba kase ladvalt lehed langvad" („Sügisemõtted"). Esimeses laulus loob luuletaja kauneid kujutlusi lapsepõlvest ning isamajast, teises luuletuses esitab ta meeleolukaid looduspilte sügisest.

Möödunud sajandi 60-ndail aastail kujunes eesti rahvas rahvuseks, kes oma suurimat vaenlast hakkas nägema saksa mõisnikus. Talurahvas asus võitlema oma põlise rõhuja vastu, et mõisaorjusest vabaks saada. Koidula isa Jannsen läks balti parunitega kokkulepluse teele, Koidula aga virgutas oma isamaalauludes eesti rahvast võitlema põlisvaenlase vastu.

Luuletuskogus „Emajõe ööbik" on esiplaanil patriootilised luuletused: „Sind surmani", „Mu isamaa on minu arm", „Mu isamaa nad olid matnud" jt. Nende isamaalaulude kohta kirjutas ühiskonnategelane C. R. Jakobson: „Tõesti, toogu eestulev aeg, mis ta toob, kuulsaid laulusid ja laulikuid — ülemal nimetatud laulud saavad nende kõrvus ikka kõlama ja elama, kuni eesti keel elab."

Paljud Koidula patriootilised luuletused, nagu „Eesti muld ja eesti süda", „Miks sa nutad?" jt., pääsesid trükki esmakordselt „Eesti Postimehe" lisalehes ja kalendris.

Nõukogude aastail on Koidula luuletuste paremik ilmunud tema luulevalimikes „Valik luulet" (1948) ja „Teosed" I (1957).

Koidula ülistavates isamaalauludes „Mu isamaa on minu arm", „Sind surmani" ja „Eesti muld ja eesti süda" avaldub luuletaja palav armastus isamaa, eesti rahva ja emakeele vastu. Kodumaa valu, õnn ja rõõm on tema isiklikuks valuks, õnneks ja rõõmuks. Ta eelistab ennemini surra armastatud isamaal kui võõrsil õnnes elada. Luuletaja suurimaks sooviks on kord puhata kodumaa mullas, sest —

eesti muld ja eesti süda —
kes neid jõuaks lahuta!

Eestlaste muistset vabaduspõlve ja sajandeid kestnud orjusaega kujutab Koidula isamaalaulus „Miks sa nutad?". Ta nimetab orjuses vaevlevat kodumaad piltlikult kastepisarais nutvaks lillekeseks. Luuletaja meenutab isamaale kadunud vabaduspõlve ja virgutab rahvast rõõmuga vaatama tulevikku, sest vabadus on saabunud „õitsvale Eestimaale".

Koidula patrioötilised luuletused äratasid eestlastes usku oma võimetesse ja innustasid neid võitlusele saksa mõisnike vastu. Ta isamaalauludes avaldub piiritu poolehoid isamaale, eesti rahvale ja emakeelele.

Paljud Koidula isamaaluuletused on viisistatud ja saanud üldlauldavateks lauludeks.

Miks sa nutad?

Miks sa nutad, lillekene,
nupud sul täis pisaraid?
Kas sa rasket hingevalu,
hellake, ka tunda said?

On sull' Eesti pind ka rääkind,
vaikne öö sull' teada ann'd
ennemuistsest rõõmupõlvest?
Kadund õnnest pajatand?

Tõsta pead, õiekene!
Koit on saanud isandaks!
Oma terad[1] hiilgvalt saadab,
et nad nutu kuivataks!

Kui ta lõunavalgust puistab
üle õitsva Eestimaa,
oh, kuis tahame tall' tänu,
õis, siis vastu õhata!

[1] siin: kiired.

Värss, salm, värsimõõt.

Luuletuse iga üksikut rida nimetatakse värsiks. Värsid moodustavad rühmiti salmi ehk stroofi. Luuletuses „Miks sa nutad?" on 16 värssi, mis on rühmitatud 4 salmiks.

Värsis korduvad rõhulised (—) ja rõhuta (◡) silbid kindlas järjekorras. Seda rõhu tõusu ja languse korrapärast esinemist värsis nimetatakse värsimõõduks.

Näit. Miks sa nutad, lillekene,
— ◡ — ◡ — ◡ — ◡

Iga niisugust korduvat osa (— ◡) nimetatakse värsijalaks.

Eesti muld ja eesti süda.

Süda, kuis sa ruttu tõused
kuumalt rinnus tuksuma,
kui su nime suhu võtan,
püha Eesti kodumaa!
Head ma olen näind ja paha;
mõnda jõudsin kaota',
mõnda elus jätta maha —
sind ei iial unusta'!

Sinu rinnal olen hingand,
kui ma vaevalt astusin;
sinu õhku olen joonud,
kui ma rõõmust hõiskasin;
minu pisaraid sa näinud,
minu muret kuulnud sa, —
Eestimaa, mu tööd, mu laulu,
sull' neid tulin rääkima!

Oh, ei jõua iial öelda
ma, kuis täidad südame!
Sinu põue tahan heita
ma kord viimse' unele.
Ema kombel kinni kata
lapse tuksvat rinda sa:
eesti muld ja eesti süda —
kes neid jõuaks lahuta'!

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Võrrelda seda luuletust Koidula teise luuletusega „Mu isamaa on minu arm". Mis neil on ühist?
2. Määrata personifikatsioonid ja leida metafoore.
3. Harjutada selle luuletuse ilmekat esitamist.

Sind surmani!

Sind surmani küll tahan
ma kalliks pidada,
mu õitsev Eesti rada,
mu lehkav[1] isamaa!
Mu Eesti vainud, jõed
ja minu emakeel,
teid kõrgeks kiita tahan
ma surmatunnil veel!

Kuis, maa, nii hellast' kannad
su lapsi käte peal,
neil' annad leiba, katet
ja viimast aset veel!
Tõest', armsam on mull' hinga'
su põues, Maarjamaa,
kui võõral piiril õnnes
ja aus elada!

Kuis on su pojad vagad,
nii vaprad, tugevad!
Su tütred, nagu lilled
nad õitsvad nägusad!
Ja sinu tuul ja päike
sind õitsel hoiavad,
ja kõrge kotka tiivad,
kuis hellast' katavad!

Ja tihti siiski leian
su silmis pisarad? —
Mu Eestimaa, oh looda:
ka ajad muutuvad!
Meil' tulevased tunnid
veel toovad kinnitust!
Käi kindlalt! Pea kõrgel'!
Aeg annab arutust!

Tulnud!

Nüüd õue! õue! — väljad
ja metsad lehkavad!
Kõik mäekingud haljad,
all õits'vad maasikad!
Mu süda, võidu hüüa!
Laul, taeva poole püüa
sa linnu häälega!

Sind päikseterad[1] võitnud
ka mure-oru seest,
su ümber õhud köitnud
nii kindlat sõlmekest!
Laul, üles, üles püüa,
maailmal' teadust hüüa:
taas tulnud kevade!

Lõppriim.

Kirjutada paarikaupa kooskõlalisi sõnu „Tulnud" värsside lõpust.

Näidis: väljad — haljad
püüa — hüüa

Häälikute kooskõla värsside lõpus nimetatakse lõppriimiks.

Kooskõlaliste silpide arvu järgi jagunevad riimid:

1. Uhesilbilised: lai — sai.
2. Kahesilbilised: kajas — rajas.
3. Kolmesilbilised: tumestab — jumestab.
4. Neljasilbilised: kisendada — sisendada.

Asukoha järgi jagunevad riimid paaris-, rist- ja süliriimiks:

---

[1] lehkav — siin: hästi lõhnav.

[1] päiksekiired.

1. Paarisriim:

Ta kannustab ratsut; loom vahusel s u u l a
kord püsti end ajas, kord lendas kui t u u l. a
Ja rippus araablase õlgadelt *alla* b
lai mantel, mil hõlmad lõid sõiduhoos *valla*. b
Ta vilistas, hüüdis, käes relv välkus **tal** c
ja tuiskas liiv hobuse kapjade **all.** c

(M. Lermontov.)

2. Ristriim:

Suur Oktoober rahvad liitu p õ i m i s, a
vennalikult käsi võttis **käe,** b
Suur Oktoober on me jõud ja v õ i m, m i s a
võitnud on ja võidab iga **väe.** b

(M. Raud.)

3. Süliriim:

On varsti lõuna. Nõnda **kuum** a
on liiv, et lausa leegib s e e. b
Parv linde suigub ääres v e e. b
Täis põuaterendust on **ruum.** a

(N. Nekrassov.)

JAAN BERGMANN.

(1856—1916)

Möödunud sajandi 60.—80. aastate luuletajate armastatumaid teemasid oli eestlaste muistne vabadusvõitlus. Muinasaja kangelasmeel ja vabadusiha said taas elavaks Koidula, Jakobsoni, Kuhlbarsi, Reinvaldi, Bergmanni ja paljude teiste lauludes ning virgutasid uuele võitlusele. Nendest üks paremaid on Jaan Bergmanni ballaad „Ustav Ülo".

Ustav Ülo.

Kui Viljandil vaenlane valvas ees,
ju lootuse lõpetas igamees.
„Oh Lembitu, Lehola vanem, sa
ju rutta, meid rüütlitest lunasta!"

Küll Valdeku vahtis, küll ootas ta,
ei ilmunud isake aitama;
ning rüütlite rõngas ja Läti piir
ju surus nii linna kui surmav viir.

Sääl saadiku sammul käis Ülo teed,
ei kohutand teda ei vaen, ei veed,
vaid julgesti astus ta edasi, —
kuid tabajaist kinni ta püüeti.

„Raud, rändajat jäta sa rahule!
Miks vagurat vangisse veate?"
„Või olgu sa õiglasem rändaja,
pead ülema ette nüüd astuma!"

Küll kalk oli kuulda see Ülole,
kuid rüütlile ruttas ta julgeste.
See küsis: „Kes on sinu läkitand?
Ei ütle, siis elu sa lõpetand!"

„Ei karda su käsku, mis võib su piin?
Kuid tunnistan sinule vabalt siin:
mind läkitas Lehola Lembitu,
et ütleksin pojale, teel ta ju!

Ta hulgad on tulemas Paala poolt,
ka Varbola vanem on kandnud hoolt,
ning Nurmekund Võrtsjärve veereni
on kogunud kokku ju täiesti.

Kõu kombel nad ilmuvad hulgani,
ei suuda sa keelda neid sugugi;
sest katsu, et minema enne läed,
kui Lembitult piiratud lõksu jääd!"

Kuid rüütel, ta kostis tall' ülbeste:
„Sa lähed nüüd ütlema linnale:
„Miks ootate Lembitult abi veel?
Ta täiest' on otsa ju saanud teel!"

Kui aga sa hakkad siin tõrkuma,
siis suuremas surmas ju oled sa!
Nüüd täida, mis sinule ütleb meel:
nii saad sina palga, kui kõlab keel!"

Ja Ülo ei oodanud minemas,
ta tõttas ja linnale ligistas.
Sääl Valdeku hüüdis ju Viljandist:
„Oh häda, suur õnnetus ootab vist!"

Kuid kindlasti kuulutas Ülo hääl:
„Et võidelge ustavalt, vennad, sääl!
Ju Lembitu ligi on tulemas,
ju vastane hirmuga ehmatas.

Veel enne, kui kerkinud päikene
kolm korda on ida poolt ülesse,
on Viljandi vaenlastest puhas ju,
mu vennad, sest vahvasti võidelgu!"

Veel viimane sõna tal oli suus,
siis timuka mõõk oli Ülo luus;
ta langes, ta pää pandi ridvale
ja visati pilgates linnasse.

Seal Valdeku hüüdis valjuste:
„Sa surid kui ustavam eestlane!
Sa vendade päästmiseks surid nüüd:
sind kiidavad tuleva põlve hüüd!"

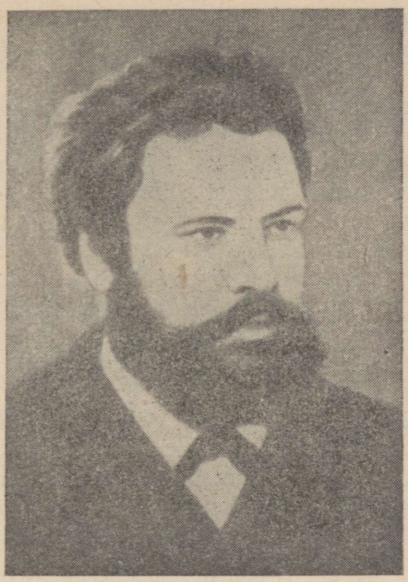

JAKOB TAMM.

(1861—1907)

7. mail 1861. aastal sündis Nõos Mõtsküla karjamõisa moona mehel poeg, kellele pandi nimeks Jakob. Poisi lapseea kodu oli kehv ja armetu. Isa-ema olid tööga koormatud ja vaevatud, ümbrus vaimsetest äratustest lage ja painavatest mälestustest raskemeelne ja kurb: peksuks laasitud kask mõisa õues, kiriku õues peksusamba ase.

Moonaka rändav elu ja vaesus ei lubanud esiotsa pojale kooliharidustki anda. Kui lugemine selge ja piibel kaanest kaaneni läbi võetud, pandi poiss kümneaastaselt külakooli. Järgmisel aastal on ta aga juba teises külakoolis. Moonamehe perekond vahetas tihti kohta ja rändas ühest mõisast teise. Nii sai Jakob näha koolielu mitmes küla- ja vallakoolis. Vallakoolid olid sel ajal veel õige viletsad, enamasti kohad, kus palju muud ei õpetatud kui piiblilugu.

Tammel, kuigi tal oli hea pea, ei olnud võimalust koolist palju teadmisi omandada. Kirjutamisegi õppis ta selgeks alles hiljem ühelt tuttavalt rätsepalt.

Järgmisel aastal läks ta Tilga vene kooli, kus tema teadmised niipalju edenesid, et ta 5 aasta pärast Tartusse õpetajate seminari võis pääseda. Seminaris sai ta kroonu kulul prii kooli ja ülalpidamise. Üht seminari õpetajat mälestab Tamm hiljem tänumeeles: eesti keele õpetajat, luuletajat ja keeleteadlast Mihkel Vesket, kes sel ajal ka seminaris tunde andis ja kellelt Tamm

sai äratust luuleloominguks. Noormees imetles Veske luuletuste ilukõla ja hakkas ise seminari käsikirjalisse ajakirja luuletusi kirjutama.

Kahekümneaastasena lõpetas Tamm seminari auhinnaga, aga õpetaja kohta ta ei saanud: sel ajal juhtisid meie koolielu sakslased, ja vene seminari lõpetajal, kes saksa keeltki oskas puudulikult, oli raske kohta saada. Tamm jäi veel üheks aastaks seminari juurde end täiendama. Vahetevahel töötab ta ajalehe „Olevik" toimetuses ja viibib ajuti Rannus vanemate juures, kuni ta aastal 1883 Pilistveres Adavere erakooli õpetajaks pääseb.

Nendest aegadest on pärit ka tema esimesed arad luulekatsed. Tamm jätkab siin luuletamist, kuid teeb ka agarasti tööd oma hariduse täiendamise kallal, õppides muuseas ka saksa keelt. Varsti saab Tamm abiõpetaja koha Pilistvere kihelkonnakooli. Ta on sellal 22-aastane noormees, vähese seltskondliku vilumusega, endasse tõmbunud hea koolimees ja vaimustatud luuletaja. Kohalikust seltskonnast, kus valitses kitsarinnaline kiriklik ja kadaka-sakslik vaim ning saksa keel, hoidub Tamm eemale. Vaimset rahuldust leiab ta kirjanduslikest harrastustest.

Hiljem töötab Tamm Põltsamaa Aleksandri kooli õpetajana, kus ta õpetab peamiselt eesti keelt.

1893. aastal, kui saksluse mõju pealetungiva venestuse survel aegamisi vähenes ja vene seminaride lõpetajaid eelistama hakati, kutsutakse Tamm Väike-Maarjasse kihelkonnakooli juhatajaks, kuhu ta jääbki kuni oma surmani 26. juulini 1907, lükates tagasi kõik meelitavad kutsed Tallinna või Tartu õpetajaks minna.

Õppetöös avaldas Tamm suurt hoolt ja usinust, pannes muuseas erilist rõhku eesti ja vene keele õpetamisele. Ümbruskonnas oli luuletajal mitu samade vaadete ja huvidega sõpra-luuletajat. See mõjutas viljastavalt tema kirjanduslikku tegevust.

Väike-Maarja soodsates oludes saab Tamme luule uut hoogu. Enamik tema väärtuslikematest töödest on loodud siin. Paljud Tamme luuletustest on sihitud mõisa vastu. Neis loob ta pilte talurahva viletsusest ja vaevadest mõisnikkude ja nende käsilaste julma omavoli all.

Üheks tema kõige armastatumaks luuleloomingu teemaks on muinasaja mälestused, mida ta kõige sagedamini on valanud ballaadi vormi. Ballaadide loomisele virgutas Tamme vene kirjanduse, eriti Puškini looming. Vene klassikute lugemine virgutas Tamme ka tõlkimisele. Ta on esimesena ja vägagi õnnestunult tõlkinud Puškini, Lermontovi jt. jutustavaid värssteoseid.

Tamme algupäraste ballaadide arv ulatub üle poolesaja ja enamik neist on luulevormi valatud muinasjutud, rahvapärimused või rahvajutud.

Eesti kirjanduses vähe viljeldud luuleliigiks on *valm* ja selle ainsaks silmapaistvamaks esindajaks Jakob Tamm. Ta on tõlkinud hulga Krõlovi valme ja loonud tema eeskujul ka rea algupärandeid. J. Tamme valmidest on tuntumad „Punik" ja „Siga",

milles ta piitsutab selleaegsele ühiskonnale iseloomulikke pahesid: toorest isekust, rumalust ja nõrgematele tehtavat ülekohut.

Tamme luule oli oma kaasajal väljapaistev mitte ainult sisu, vaid ka vormi poolest. Tema värsid on lihtsad ja arusaadavad, kirjutatud ladusas ja ilmekas rahvapärases keeles, kujutamisviis tema luule paremikus on elav ja piltlik.

Nii saavutab ta väljenduse värskuse ja iseloomuliku isikupärase sõnastuse.

Tamm jääb meie kirjanduslukku eeskätt ballaadide ja valmide loojana ning tõlkijana. Tema moonameeste majast nähtud pildid oma rahva minevikust ei lase unustada isaisade kannatusi ja selgitavad meile mõisa tõelist palet.

Tänulikud väike-maarjalased on püstitanud oma kauaaegse koolijuhataja hauale kunstnik Koordi valmistatud mälestusmärgi, kirjaniku büsti.

Orjakivi.

Helme mõisast eemal
maantee ääre sees
seisab kivi kindel
kraavi kalda ees.

Kui vast möödakäija
teda vaat'ma lä'eb,
istmeaset kohe
kivi küljes näeb.

Orjakivi nimeks
on sel kivil veel;
tema üle nõnda
räägib rahva keel:

Helme mõisas ori
suisa sõgenes,
piinajate paeltest
ära põgenes.

Halastust tal polnud
kurja kupja käes —
väljal vaikust otsis
viimses rammuväes.

Hirmsad haavad ihus,
verevermed peal,
ihaldavalt ihkas
surmakohta seal.

Jooksul aga lõppes
jõud tal jalge seest:
kõva külma kivi
leidis tema eest.

Selle kivi peale
istus maha mees,
et võiks surma minna
vagususe sees.

„Oh sa, kuri kubjas!"
ärkas rinnust hüüd.
„Süda sul kui kivi,
kuhu istun nüüd!"

Aga vaata, ime
sündis otse seal:
tundis mees, kui istuks
pehme padja peal.

Unerammetuses
mõtles kurtja meel:
„Halastus ei ole
ilmas kadund veel!

Kui ka kõvaks kiviks
sundja süda jääb —
kivi ise kohe
lausa pehmeks lä'eb!"

Selle peale vajus
rinnale ta pea...
oh, kuis oli uni
nõnda magus, hea!

Ja kui sinna saivad
orja otsijad —
külma surnukeha
kivilt tõstsivad.

Aga imestusel
polnud piiri seal:
istmease oli
kõva kivi peal.

Ballaad.

Ballaad on pikem jutustava sisuga luuletus mingisugusest sündmusest, mille aine on võetud kas rahva pärimustest, uskumustest või ajaloost ja sisaldab tihti midagi salapärast.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kas luuletust „Orjakivi" võib nimetada ballaadiks? Põhjendada.
2. Jutustada selle sisu.
3. Määrata „Orjakivi" teema ja idee.
4. Määrata värsimõõt (rõhulise ja rõhuta silbi vaheldumise skeem) ja riimid asetuse järgi.
5. Millise võrdluse kaudu kujutatakse ballaadis sundija halastamatust?

Punik.

Kord Päitsik puskis Punikut,
kes teab, mis tulu sellest saada ihkas.
Võib olla, et ta Punikut vast vihkas,
või vaigistas ehk muidu südant võimikut.
Ta oli Punikust ju kõvem palju!
Ja kus näib teine nõdrem ees,
seal iga kergatski on mees!
Mis tegi aga Punik? Hoobi sai ta valju —
see oli tarvis kätte tasuda,
kuid kuidas õiendada kangemaga:
ei või ju vastu hakata!
Ta vaatab ümber: ees tal Kirjak vaga...
See oli nõdrem temast — seda teadis ta —
ja selle kallale siis tormas tuhinaga.

Ma ütlen lisaks veel:
Nii pole üksi aasal karja hulgas lugu,
kus trooni peal on tõpra meel, —
vaid sealgi juhtub nii, kus inimeste sugu:
et see, kes kangem, rusub kehvemat,
ja kehvem — jälle kehvemat.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Korrata seda, mida eelmisel õppeaastal õpiti valmist.
2. Missuguse värsiga lõpeb sündmustik?
3. Jutustada valmi sisu ja sõnastada teema.
4. Millist pahet see valm piitsutab?
5. Õppida see valm pähe ja kanda ilmekalt ette.

Juhan Liiv.

(1864—1913)

Juhan Liiv sündis 30. aprillil 1864. a. Tartumaal Alatskivi mõisa kandimehe vaeses ja lasterikkas perekonnas.

Liivi isa oli suur laulumees. Ka oli ta hea jutumees, kes armastas piltlikku väljendust ja põimis oma kõnesse rahvapäraseid ütlusi ning kõnekäände. Kodus oli raamatuid, loeti ajalehte.

Isa oli varem pidanud talu ja ka veskit, mille eest ta mõisale teopäevi tegi, kuid siis oli mõisnik otsustanud need maad liita mõisa külge ja Liivid said kandimehe koha Riidmal. Kehvad põllud kasvatasid ainult lustet ja tungalteri. Elu muutus väljakannatamatuks. Kirjaniku isa nõudis, et teda lastaks raharendile, kuid mõisnik ei tahtnud sellest kuuldagi ja ajas tõrkuja kohalt minema. Isa sai Rupsi karjamõisa kehvadest ääremaadest eraldatud Oja raharenditalu. Juhan oli siis paariaastane.

Seda kahekordset sunniviisilist elukoha vahetust meenutas Juhan Liiv luuletuses „Emale" järgmiselt:

Seda tean, kuis isatalu
vanast võetud võimuga:
härra tema mõisa külge
võttis kavalusega.
Kuidas asemele anti
metsast kehva söödike;
kuidas sealtki ära aeti —
sööti vaja mõisale!

Juhan Liiv oli kõhn ja haiglane laps. Nelja-aastaselt oli poiss kord maja taga asuvale tiigile läinud ja läbi jää vette kukkunud. Vennad päästsid ta küll pool-uppununa, poolkülmununa, kuid sellest sai ta läkaköha ning pärast kopsuhaiguse, millest ta enam ei vabanenudki. Haigus varjutas kogu tema lapsepõlve ja muutis selle kurvaks. Teiste endavanustega ta ei seltsinud, vaid armastas olla üksinda.

Õnnelikuna tundis ta ennast karjapõlves. Seal unistas ta olematuist kuningriikidest ja kuulas metsakohinas vaimude salapärast muusikat. Looduse ilu nautides unustas ta oma lapsemured ja kannatused. Oma vanematelt vendadelt õppis ta talveõhtutel selgeks lugemise, mis sai tema kõige meeldivamaks harrastuseks kogu eluajaks.

Kümneaastaselt pandi tulevane kirjanik Naelavere külakooli, kus ta õppis kolm talve. Kartes tema nõrga tervise pärast, ei tahtnud vanemad teda edasi kooli panna, kuid suutmata vastu seista Juhani härdaile palveile, pandi ta 1879. a. sügisel Kodavere kihelkonnakooli, kust ta aga sageli haiguse pärast puudus. Koolis püüdis ta hoiduda kaasõpilaste seltsist, viibides nukralt üksinda ja kannatades hingeliselt oma vaesuse ja saamatuse, oma kõrvaletõrjutud oleku pärast. Õppimine edenes üldiselt rahuldavalt, ainult matemaatikas oli ta nõrk, nagu ta ise tunnistab:

Rehkendada ma ei mõistnud
koolis, ega — eluski.

Kihelkonnakool veel lõpetamata, läks Liiv haigestunud venda Jakobit asendama, kes oli Väike-Maarjas Triigi-Avispea kooli õpetaja. Saamatuse pärast naerualuseks olnud Liiv sai sellest julgust ja tahtis näidata, et ka tema midagi suudab. Ta asus tegelema muusikaga, käis kümmekond kilomeetrit eemal asuvas naaberkoolimajas orelit harjutamas ja tõi viimaks endale väikese harmooniumi. Seda kohale asetades leidis ta, et enam kui pooled hääled olid mängimiseks kõlbmatud: „Saatus ei taha, et minust muusikamees saaks," ütles ta ja tõukas harmooniumi jalaga eemale. „Ei saa minust muusikariista puudusel muusikameest, siis kirjamees peab minust ikka saama; sulge, tinti ja paberit jõuan ma ikka enesele nõutada." Ja Liiv hakkas tegelema kirjutamisega. Ta saatis ajalehtedele sõnumeid ja tegi esimesi katseid luuletamise alal.

Pärast üheaastast tööd õpetaja asetäitjana püüdis ta 1883. a. oma õpinguid kihelkonnakoolis jätkata. Ta oli hell ja õrn ning iga väiksemgi ebaõnnestumine mõjus tasse sügavalt. Ta oli haiglasem kui eelmistel aastatel ja järgmisel aastal vanemad teda enam kooli ei pannud.

1885. aasta sügisel asus Liiv Tallinna ajalehe „Virulane" toimetusliikmeks.

Aga tal ei jätkunud osavust ega püsivust ajakirjanduslikuks tööks. Juba mõne kuu pärast lahkus ta nädalalehe toimetusest ja

läks Tartu Treffneri gümnaasiumi oma teadmisi täiendama. Kuid Liiv oli niivõrd haiglane, et ei suutnud korralikult õppida. Lisaks sattus ta ka koolijuhatajaga vastuollu ja oli sunnitud koolist lahkuma.

Sellega lõppes Liivi koolitee. Ent ometi sai temast oma aja kohta küllaltki haritud inimene. Seda peamiselt eneseharimise teel. Ta luges, kuigi süsteemita, kogu elu kestel niipalju, kui vähegi võimalik, küll teaduslikku, küll ilu- ja ajakirjandust.

Kevadel 1886 jäi Juhan jälle tõsisemalt haigeks ja isa viis ta koju Alatskivile. Siin vaevles ta mõttega, et on üleliigne, iseenesele ja teistele ristiks.

Pärast poolteiseaastast kodusviibimist sai Liiv koha Viljandisse „Sakala" tegevtoimetajaks. Töö- ja elutingimused olid siin rasked; Liiv väsis ning tüdines varsti ja asus Tartu „Oleviku" toimetusse. Neis ajalehetoimetustes tegeles Liiv ka ilukirjandusliku loominguga, eriti Tartus, kus ta lõi rea õnnestunud jutte, vesteid ja luuletusi. Liiv räägib lihtsalt, kuid väga südamlikult eesti loodusest, oma kodust, vanematest ja isamaast, mida ta kõigest hingest armastab.

Siin küpses temas soov pühendada end täielikult kirjanduslikule loomingule. 1892. a. lahkus ta ajalehetöölt ja katsus vabakirjanikuna elatada end ainult kirjanduslikust tegevusest. Ta üüris endale Tartus Hetzeli (praeguses Juhan Liivi) tänavas toa ja kirjutas siin palavikulises tööhoos 8—9 päeva jooksul ühe oma paremat est jutustustest „Vari" ning mõned lühemad jutud, nende hulgas „Peipsi peal", ja koondas oma luuletused ühtekokku.

Selline pingeline töö, lisaks raskused kirjastaja leidmisel mõjusid nii, et hakkasid ilmnema vaimuhaiguse tunnused. Ta nägi kõikjal varitsejaid ja tagakiusajaid, kuulis salapäraseid hääli jne.

Liiv andis korteri ära ja asus jälle vanemate juurde. Haigus muutus tõsisemaks ja ta viidi Tartu haiglasse.

Haiglast tuli ta tagasi rahulikumana, kuid parandamatuna. Ta elutses vallavaesena oma isatalu pööningul, käies vahel palja jalu, räbalais, vana kaabulott peas, ka karjas. Vald maksis tema ülalpidamiseks 25 rbl. aastas.

Oma viimased eluaastad veetis Liiv kodutuna ja suri 49-aastasena 1. dets. 1913. a. kopsutiisikusse. Ta maeti Alatskivi surnuaiale. Põllutööriistade tehase „Tegur" töölised püstitasid hauale 1924. a. nägusa monumendi. Veel väärtuslikum aga on see monument, mille Liiv ise on püstitanud enesele oma juttude ja luuleloominguga.

Peipsi peal.

Kui kesktalvel külm õige pakaseks läheb, raputab vangistatud Peipsi oma ahelaid. Ta tummast, jää kütke all vaikivast põuest kõlavad suurtüki-sarnased paugud ja mõõtmata lumelage-

dal tulevad sinised viirud nähtavale — sinav vesi paistab rannas olevale vaatajale silma, esiti lai kraavisarnane, läheb aga kaugemale jõudes ikka kitsamaks ja kaob viimaks kui sinine niit, kui juuksekarv halli taevalaotuse sisse ära. Need on praod, mis külm jää sisse on sünnitanud. Imestades jääb võõras vaataja lõikavast külmast hoolimata silmapilguks järvede järve kaldale seisma. Kuula! Paukumine ja ähkimine ja siis jõrin, nagu sõidaks Kalev kuue-hobuse-saanis raksudes üle jää. See on Soome külmataat, kes seal põristab, põhjatuul ees, jääsaan taga. Ei, see on liikumata, kühmas, tormist sügisel kokkuvisatud jäätükkide hunnik. Üks raks käib, ja otse vaataja jalge kohalt jookseb vaevalt arusaadav kriips nool-otse üles järve peale. Pea aga läheb ta laiemaks ja mõne tunni pärast on ta lai pragu.

Niisugused praod on ju nii mõne inimese elu nõudnud. Häda ülesõitjatele, kui nad kaugel järve peal prao ette jõuavad, millest hobused üle ei jõua hüpata, ja öö kätte tuleb. Sagedasti on nad üle järve sõitjaid ja kalamehi ööks või kaheks vangi pannud, sagedasti ka — kui loom hilja pragu märkas, et enam seisma ei saanud jääda — hobuse, sõiduriista ja mehe tükkis neelanud. Ja need olid praod, ainult Peipsi praod!

Veel kardetavam on Peipsi jäälagunemise ajal. Siis on teda raske uskuda, raske uskumata jätta. Mõnikord ei taha ega taha jää järele anda. „Tänavu ei jõua veel Jürigi[1] Peipsist jagu saada!" ütleb randlane, kui Peipsi õige kauaks kinni jääb ja jüripäev ju käes on. Teinekord aga ei küsi ta sugugi kalendri järele. Kui talv mitte väga äge ei olnud, kui lõunatuul, mis Ema põue, see on jõesuu poolt tuleb, ärkab surmaunes suikuja hiiglase rind üle öö elule ja murrab äkitselt oma ahelad ja ta vihane müürgamine kuulutab kalameeste küladele rannas, et ta oma vangikütkeid lõhub. Hommikul paistab sinav vesi ujuvate ja randa visatud jäätükkidega randlase silma.

Häda sellele, kes niisugusel ööl noodale läks, või veel enam sellele, kes sarnasel ajal ülereisi ette võttis!

Kahekümne aasta eest seisid ühel märtsikuu hommikul kaks jalameest sealpool Peipsi kaldal, Oudova linna lähedal, ja pidasid aru. Mehed olid Lohusuust pärit, Kirsimäe Jaak ja Ristiotsa Rein, kes paar nädalat tagasi Peipsi tagant maad olid läinud kuulama. „Venemaalt" oli sel ajal kerge väikseid mõisaid rendi peale saada, ja muud Venemaad Lohusuu ega Kodavere mehed ei tunne kui see, mis Peipsi „taga" on. Hirm ja igatsus oli meeste tõsistelt nägudelt näha, kui nad kodu poole vaatasid, kus neid omaksed ootasid. Soe ilm, sula lõunatuul ja Peipsi pealmise jää vesine rabe kord ei kuulutanud meestele head. Äkilist järve lagunemist oli karta, sellepärast olid mõlemad kaubaga rutanud — laguneb järv ära, mis siis ilma rahata võõra maa sees, võõra rahva seas teed? Aga järv näitab väga kahtlane — mis teha? Küll ju

[1] Jüri — Jüripäev, 23. aprill.

pool tundi vaatavad mehed kodu poole, teineteise silmi, kumbki ei taha esimest sõna ütelda.

„Lähme, Rein!" Jaak vaatab taeva poole — tal oli raske seda ütelda.

Ta seltsimees vaatab küsides ta otsa — mitte sellepärast, mis ta ütles: ta ise tahtis sedasama praegu Reinule ütelda, — vaid et seltsimehe otsa vaatamine talle tröösti annab.

„Meie upume, Jaak."

„Kui upume, siis upume jumala nimel, Rein."

Ja jälle mõõdavad mehed lagedat jäävälja. Tee on märgitud, nad on mõlemad tublid käijad, nad jõuavad õhtuks koju.

„Mina lähen, Jaak."

„Mina ka!"

„Upume või ei, Jaak."

„Elu või surm, Rein. Minu naine jäi koju nõnda — ta võib sellesse surra ja ma ei saa teda enam näha, kui ma jää äraminekut ootama jään."

Südilt ja teineteise käest kinni hoides alustavad Jaak ja Rein teekonda. Vali lõunatuul puhub külje pealt ja paks pilv katab taevast, aga nende süda on südi, liikmed tugevad ja jõudsalt jääb ikka enam maad nende selja taha. Kõik näib hästi minevat. Pilves ilm neid ei hirmuta, lõuna ajal on nad ju arvata kesk järve. Jää on küll vesine, aga üle ja üle lõhkemata.

Nüüd hakkab paksu lumeräitsa sadama. Tuul ulub kangemini ja ajab lund meestele vastu silmi. Nad suudavad vaevalt teemärkisid, vitsaraagusid, tähele panna. Mehed löövad veidi kohkuma, astuvad aga vaprasti edasi. Aja järgi arvata on nad ju üle poole järve, aga hirmus ränk on käia kange tuulega. See raputab nende riideid, kisub nende hõlmasid, nagu oleks ta vihane, et tema võimule järele ei anta.

Seal — mis see on — kaugel kohab midagi! Nagu halvatud jäävad Jaak ja Rein kuulatama — tõesti, kaugel tuule peal kohab — vesi! Järv on lagunemas. Mehed ei näe küll veel ta lagunemist, aga nendele on see tuntud, mis seal kaugel sünnib: vesi vahutab, jäätükid tantsivad ja raksudes murravad lained üht tükki teise järel lahti — hirmus, hirmus!

„Meie oleme kadunud, Jaak!" hüüab Rein, võtab mütsi peast, loeb issameie — „Edasi, Jaak!" hüüab ta siis.

Mehed ruttavad, kõvemaks läheb mühin. Jää ähib ja vabiseb jalgade all. Edasi, edasi, ruttu, ruttu!

Silmapilgu seisatavad mehed. Vööd võetakse vöölt, sõlmitakse kokku, ja kui arvatud pikkus välja ei anna, lõigatakse leivakotid ribadeks, keeratakse kokku ja jätkatakse otsa. Teine mässib teise otsa enesele ümber käe. Kui üks sisse langeb, võib teine teda välja tõmmata — jää jalge all ei või enam kaua lõhkemata jääda. See kõik sünnib tulise rutuga. Nad tõotavad vastamisi teineteise naise ja laste eest hoolt kanda, see on, kui nendest teine peaks

pääsema. Edasi, edasi! Mühin läheb suuremaks, tuul täiesti tormiks, lund tuleb nagu kotiga — oh jumal, oh jumal!

„Ma kingin kirikule kroonlühtri, kui ma pääsen!" hüüab Rein. Oh jumal, jumal!

Jaak ei vasta midagi, aga ta lubab oma südames iial enam oma naist peksta, kui jumal teda veel päästab, iial linaleisikasse vett raputada, et kaupmeest petta, iial naabri heinamaal öösi hobust sööta, iial kirikus jutluse ajal tukkuda, iial magaski teradesse aganaid panna — ei midagi, ei millalgi midagi niisugust enam.

Oleks mõni truu hingekarjane sel silmapilgul nende meeste südamesse võinud vaadata, küll ta oleks rõõmustanud.

„Ruttu, ruttu, oh jumal, oh jumal!"

„Oh jumal, oh Jeessuke!"

Kui veel tund aega antaks, siis pääseks hingega. Juba on selgesti jää räginat kuulda — kui veel tund aega antaks! Maa ei või enam kaugel olla. Ruttu, ruttu! . . .

Vesi kargleb saabaste alt üles, teda on ju nii rohkesti jää peal. Juba — oh, juba mustab Lohusuu kiriku torn, aga juba paistab ka vesi!

Veel umbes viis versta . . .

Jää põrub, ähib, jooned löövad sisse. Kui veel pool tundi aega antaks — oh jumal!

Verst . . .

Jää paindub jalge all — selgesti on tunda, et ta tüma kui puder on, aga veel koos hoiab — üksainus kõva laine, siis võib ta lagunud olla! Üksainus sõna on meeste huultel, üksainus: jumal.

Pool versta . . .

Ühe jäätüki pealt teise peale hüppavad mehed, enam kui üks kord on teine teist veest välja tõmmanud, veel on elu ja surm teineteisega võitlemas.

Veel —?

„Aa, kurat, maa!" hõikab Rein, põlvini vee sees, kuhu ta jäätüki pealt kukkunud, — „Jaak, maa, kurat, jalad on juba põhjas!" — —

— — — — — — — — — — — — — —

„Lühter on lühter," mõtleb Rein ja kingib kroonlühtri asemel väikese küünlajala.

Kui Jaak nädala pärast kaupmehele linu läheb ära viima, siputab ta vihaga igale leisikale natukene kastet peale: „Maksud suured, — kaupmehel see üks-kaks rubla enam või vähem."

—

Juhan Liivi kõige rahvalikum töö „Peipsi peal" on saanud alguse tõelisest sündmusest. Siin kirjeldab autor nimelt oma isa Benjamin Liivi (Kirsimäe Jaak) ja tema naabri Juhan Brinkfeldi (Ristiotsa Rein) tõelist käiku Venemaale ning nende hädaohtlikku seiklust üle Peipsi tagasitulekul.

Kehva renditalu pidajana oli Liivide elu Rupsil väga raske ja vaene ning Juhan Liivi isa oli juba ammu igatsenud Venemaale rännata, kus — nagu Liiv selles lühijutus väljendab — „oli sel ajal kerge väikseid mõisaid rendi peale saada".

Vahepeal jäi väljarändamise kavatsus soiku, kuid kerkis siis ikka ja ikka jälle uuesti, seda enam, et isa poolvennal Märdil käis Venemaal käsi väga hästi ja seesama Märt Liiv oli nüüd oma elukoha lähedalt neilegi koha valmis vaadanud. Isa läks nüüd kohta vaatama ühes kaaslasega, kelle elujärg oli veelgi raskem, nii et ta äraelamiseks pidi ajuti maad mööda kiiskadega kauplemas käima. Need kaks kehvikut kavatsesid valmisvaadatud koha ühiselt võtta.

Leivakotid seljas, läksid nad jala üle järve. Märt Liiv oli neile teisel rannal tõlgiks ja juhiks. Kuid meestele ei meeldinud valmisvaadatud koht, sest see oli ilma hooneteta, ja paari nädala pärast asusid mehed tagasiteele. Lumeräitsakus võtsid mehed suuna liigselt põhja poole, mistõttu tee muutus palju pikemaks.

Seda lugu kuulis ka väike Juhan, kes oli siis umbes 7—8-aastane.

Kirja pani ta isa teekonnaloo aga umbes paarkümmend aastat hiljem vanema venna Jakobi õhutusel ja juba rohkem venna jutustuse kui oma mälu järgi.

Kas Benjamin Liiv hädaohus olles tõotusi andis, pole teada. Igatahes ei teata, et ta sellest oleks kõnelnud.

Kuid Juhan Liivile ei olnud tundmatud ka muud niisugused jutud, kus räägitakse, kuidas hädaohu silmapilgul tõotatakse kirikule küünal kinkida, häda möödumisel aga lubadusest mööda hiilitakse. Ja nii kasutabki ta seda motiivi oma lühijutus.

Üks sellesisuline anekdoot on kirjutatud meil üles ka rahvasuust (Amblast): „Kord läinud mees metsa linde laskma. Õnn hea — teder ees, muudkui lase aga. Mees tetre nähes ütlema: „Kui ma selle tedre maha lasen ja kätte saan, kingin ma kirikule käsivarrejämeduse küünla!" Pauk käinud, teder langenud. Seda nähes ütelnud mees: „Sõrmejämedune hea küll!" Läinud lindu kinni võtma. Teder pistnud lendu. Mees kohe hüüdma: „Nali, selge nali oli! Nalja tegin. Käsivarrejämeduse küünla annan!"

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millal on kirjutatud lühijutt „Peipsi peal"? Millised andmed on meil selle aja määramiseks?
2. Mida siin välja naerdakse?
3. Miks mehed oma sõna ei pidanud? Millistes tingimustes ja kuidas antud lubadusi on raske pidada?
4. Millistest pahedest tolleaegses elus räägib meile „Peipsi peal"?
5. Mis põhjustas niisuguste pahede esinemist?
6. Millised olid tollal elutingimused?
7. Millist ajajärku meie ajaloos see lühijutt kajastab?
8. Milliseid sulle tuntud kõnekujundeid esineb selles palas?
9. Kavastada see pala.

Kukulinn.

(Katkend jutustusest „Vari".)

Põllukene, mis sa põed?

Meie seisame saare peal. Mitte just saare peal, sest vett ei ole ümberringi ja Peipsi on veel kaugel, metsa taga hoopis, aga siiski saare peal. See saar on ainult mõnisada sammu pikk, looga-sarnane liivaseljandik soo sees. Soos ei kasva midagi, liivikul, puhta valge liiva sees vast õieti mitte midagi. Keegi ei ole ka iial nõudnud, et siin midagi kasvaks — siin? Mis siin kasvab, kasvab iseenesest: mõni pihutäis kanarbikku seal, kust kohalt liiviku selja äärest soo hakkab, mõni igav üksik rohukõrrekene, mis oma seltsimehe järele hüüab, ja saare ühes otsas jändrik mänd. See on jumal teab kuidas siia saanud, ja tal näib nagu eneselgi kahju, et ta siin on. Eemal soo sees näeme tillukesi imelisi kaski ja mändisid, kes aga salgamata pöidlajämedustel juurtel oma küpset vanadust näitavad, et mõni mitte ei arvaks, et nad poisikesed on, ei, vaid vanakesed, kes aastasadade pikkusel küllalt ju on näinud ja sedavõrd lugupidamist nõuavad. Seal, vindunud juurikul, on see kõik küllalt selgesti kirjutatud.

Ja nagu oleks sellest rikkusest juba sellele kohale üleliigagi, kaovad needki äbarikud viimaks ära. Punakas, roostekarva turvas läheb madalamaks, et pudrusarnast raba sünnitada, kus virtsanäoline vesi suve läbi vahel seisab. See on just kesk sood, selle koha peal, mis liiviku seljandikust ja talurahva põllumaast ühevõrra kaugel on. Nõnda läheb ta nagu rõngas ümber saare, ainult üks koht on puuhagudega ja kividega nõnda ära täidetud, et siit hobusega üle saab. Sui ajal ei kanna soo kõik kohad mitte inimest, nimelt seal, kus virtsane vesi ja pudrurabe turvas on. Mõni kõrrejämedune pajukene või männikasv on kõik, mis viletsate sookaela põõsaste vahel silm näeb. Näitab, nagu oleks loodus siin oma ehitustööd koguni seisma tahtnud panna, aga et enesele mitte auku sisse jätta, on ta kõik ülejäänud kõlbmata tükid siia kokku visanud, mida keegi omaks ei tahtnud võtta. Ta on nõnda ütelda ülejäänud tükk ja praegugi ei ole tal päris teatavat peremeest. Talupoeg teda ei taha, pealegi vaene Nurmeküla talupoeg, ja mõis ei tea temaga ka õieti midagi peale hakata. Üheks asjaks kõlbab ta siiski. Seda tunnistavad mitmesugused hobuste, loomade, koerte ja kasside luud, mis siin maas pleegivad. Kui üks neist loomadest otsa saab, olgu haiguse, elutüdimuse või noole läbi, on nende kehasid väga sünnis siia visata. Seda teevad ümberkaudsed talupojad. Muidugi ei ole see selle paiga kohta lugupidamist suurendanud ja mõni karske Nurmeküla naine ei lähe siit mitte hea meelega mööda või läbi. Vähemalt sülitab ta kolm korda, enne kui temasse sisse astub, ja viga sest ei ole, kui ta seda välja saades veel kord teeb.

Soo järel algavad talumeeste viljapõllud. Harvad, vikati jälilt ülejäänud poolikud viljakõrred, rohumättad, võsuga kasvanud kiviahervared põllu sees ja poolkinni vajunud kraavikesed tunnistavad, et põllud või nende omanikud ka soo lähiduses põevad. Eemal küll, — ja seal, kus tume kuusemets mühab ja ühes kohas nagu kübar mäe kühma otsas kaugele paistab — seal küll on tugev põllumaa, aga see on mõisa jagu ja ka Kõrgepalu küla meeste kohti on seal. Siin aga, siin on sellest küllalt, kui soo ääred kaeru kannavad ja heal aastal viis seemet annavad. Siin ei ole loodus midagi andnud, ei ilu ega sigidust, vaid ainult liiva ja raba. Ja ilust ei oleks siin keegi küll ka mitte lugugi pidanud. Mis siis ilmaasjata raisata . . .

Ja ometi ei ole see soo, mille sisse raiped ja muud ülejäänud asjad visatakse, mitte ilma eluta, mitte tühi. Tema keskel, kõvera looga sarnase saarekese peal, liivikul, on — linn! K u k u l i n n. Linn! tõesti linn. Ei kuskil, ei rahva suus ega kirjas, kui Kukulinna üleüldse ka kirja pannakse, ei ole tal teist nime. Ta ei ole suurem kui üksteistkümmend hütti, üksteistkümmend sauna. Kõik ühesugused, ühesuurused. Üksi esimesel on vastu lõunat laud-, vastu põhja puukatus; teisel katust polegi, kolmas on upakil, neljandal või viiendal jälle kas seina nurk lagunemisel või maja ise küllakil jne. Midagi kurvemat, igavamat ei või enam mõelda, kui need saunad oma lapitud katuste ja viltu seintega ja nende ukse-esised oma kurva tühjusega, kui sealt kõle sügisetuul vingudes üle puhub ja liiva sinna-tänna keerutab — kuni narudega kaetud aknaauguni, kuni paljaks, varatuks jäänud roovikulattideni. Tühi, tühi — huu, huu! laulab tuul, nagu hakkaks temalgi siin igav, ja ruttab üle soo kaela kuusemetsa, kus koguni mõnus on mühiseda. Siin, see on lõuna pool küljes, kuhupoole on ka saunade aknad-uksed, on liiviku looga rõnga seespool linna kaevud — veesopikesed, mõnel koguni rakkedki ning kook peal, see on teivas pika raudnaelaga. Natuke ülemal, looga kõveral turjal, juba selgel liivikul, seisab ilmatu suur kõrge kivi, mille üks nurk õige pikk on. See on kaunisti hobuse pea nägu ja vanast köietükist on talle päitsed tehtud, mis tunnistab, et siin ka lapsi on. Mõnigi sohu visatud saapapea, kausitükk, vikatikand kõlbab nii mõnusasti mänguasjaks ja neid näikse kivi ligidal küllalt.

See on kõigele vallale kuulus linn — Kukulinn.

Kukulinn — mispärast? Mine küsi! Linnas eneses ega ka terves vallas ei teata seda, mispärast just Kukulinn ja mitte mõni muu linn. Küsid sa seda ühe käest, siis jääb ta sulle otsa vahtima, nagu tunnistama, kas ta õieti kuulis, ja mõtleb küll iseeneses: Jumalukene, kui veidralt see küsib! Olgu nüüd kuidas on, Kukulinn on Kukulinn, olgu et nimepanijal just see sõna käepärast oli, olgu et juhtumisi mõni teda nõnda nimetas või et paremat meelde ei tulnud. Linna saamine ise ei ole aga sugugi teadmata asi. Vallas, mõisas ja mõisa ümber oli vaeseid inimesi, kes kellegi päralt

ega kellegi teenistuses ei olnud ega ka kedagi teenida ei võinud: olgu et üks ühe käega, teine ühe jalaga, kolmas poolpime või muud oli. See nüüd oli hea küll, et nad kellegi teenistuses ei olnud, sest keegi neid ka sinna ei tahtnudki. Kellelgi, ei mõisal ega ka vallal, ei olnud nendega just mitte midagi tegemist. Muidugi, nemad arvasid enesel mõisaga või ka vallaga tegemist olevat — kerjasid ja manusid leiba. Mis sa teed ära, inimene on inimene. Aja ta kord ära, ta tuleb jälle tagasi, — ta elab. Seal tuli mõisas ühel heal tunnil kas opmanile, aidamehele, kutsarile, toa- või tarepoisile mõnus mõte: Paneme need leivamanujad ja kõrvase himustajad Soku soo liivikule! Soo ei ole kellegi päralt, nemad ei ole kellegi päralt, ja sedaviisi saavad nad üksteise päralt. Kuidas mõeldud, nõnda tehtud. Mõis kinkis ehitusmaterjaliks vana heinaküüni, metsast palgiotsukesed, mis mujale ei kõlvanud, valla rahvas ehitas üles ja nõnda sündis Kukulinn, kus inimesed elavad, kes kellegi päralt ei ole ja linn ise ka praegu õieti kellegi päralt ei ole.

Uue linna korterid olid ju enne ära jaotatud, kui linn ise katuse alla sai. Siin oli lesk ema kolme, seal nelja väeti lapsega, kellele kodanikuõigused anti; siin peast ogaraks läinud külakarjane, seal vana, kakskümmend viis aastat teeninud, nüüd ju vanaks jäänud soldat, ja seal Käe-Madli, kes ka enese õigusi ei lase käest võtta. Mitmest üksikust vaesest tehti kokku üks perekond. Talurahvas, kui neil loomalaut väike, panevad mõnikord soku, oina ja kuldi ühte aeda — mis sa teed ära, kui ruumi ei ole. Mõisa käest sai iga vaene kaks kolmandikku rukkeid, kaks naela rasva ja kohtumehe käest kolm rubla raha, mille eest aga kohtumehele 20 kopika eest viina tuli osta. Muidu võis järgmisel aastal armuraha kaduda.

Linna- ja vallarahva vastastikune seis ei olnud sugugi nii lihtne, et seda ühe-kahe sõnaga ära saaks ütelda. Talupoegadele, kellel kibe mõisaorjus seljas, kuhu ka veel kiltri kepp pidi sündima — ja kuuekümne aasta eest sündisid sinna mõlemad — oli see suureks troostiks, et nendest veel üks selts inimesi alamad olid. Kukulinna rahvas aga, kelle eest mõis ise hoolt kandnud, arvasid, et nemad sugugi nii väga talupoegade torgata ja torkida ei ole. Ja kui arvamised kahele poole kalduvad, sünnib arvajatega enestega sedasama. Taplesid Kukulinna ja Nurmeküla poisike vastastikku, siis oli kindel, et Kukulinna poiss protsessi kaotas, kui seletajaks tulija kolmas Nurmekülast või Kõrgepalult, võitis, kui Kukulinnast oli. Ametlik peks langes siis paraku selle osaks, kelle vastaserakonnast riiu seletaja oli. — Oli ju ka veel muidki asju — sina aeg, või inimesed kuskil inglid on! Püüdsid suureks saanud ja teenistusesse läinud Kukulinna tütred talutütardega ühehästi riides käia, siis oli see andeksandmatu süü. Korra oli koguni ühe Kukulinna poisikese jalas saapaid nähtud, kuna talulastel neid veel kellelgi polnud. Saapad olid küll ristiisa kingitud, kes Tartus kive raius, aga kes seda nägi või uskus? Tuli

vaene aasta ja läksid Kukulinna lapsed, kotid kaenlas, alla külasse kerjama, siis ei jäetud küll ka saapapoisikestki ilma, aga saabastest kõneldi enne ikka...

...Kukulinnast ei tahtnud keegi hea meelega olla. Küll oli Kuuse peremees ise Kukulinnas üles kasvanud, aitas hea meelega vaeseid, kui võis, aga seda ta ei tahtnud kuulda, isegi siis mitte, kui ta laupäeva õhtul saunast tuli ja valge särk seljas oli. Kubjas ütles kord kohtumehele, kelle talu Nurme külas vastu Kukulinna esimene oli, õieti üksi väljal seisis, ta olla Kukulinna alevist. Kohtumees oli kupjaga selle eest kaks aastat vihane ega leppinud enne, kui kubjas poole kruusi viina ostis. Kukulinn oli ja jäi kohaks, millest keegi lugu ei pidanud, mis millalgi suuremaks ei kasvanud, sest et igaüks sealt põgenes, kui jõud vähegi kandis, mis aga millalgi väiksemaks ei jäänud, sest et ikka jälle armetuid leiti, kellele varju vaja — ühe sõnaga, ta oli Kukulinn, üksi iseenese sarnane Kukulinn.

Moto.

Motoks ehk epigraafiks nimetatakse niisuguseid väljendeid, mis on paigutatud raamatu või üksiku peatüki algusesse ja mis juhivad tähelepanu teose (peatüki) sisule või sellele mõttele, mida autor tahab eriti esile tõsta.

Ülesanne.

Seletada, missugune side on „Varjust" toodud katkendi „Kukulinn" sisu ja katkendi algul esineva moto vahel.

Kuidas kirjeldada.

Kukulinna kirjeldamisel tõstab Liiv esile kõigepealt n ä h t a v a d tunnused: „Meie seisame saare peal. Mitte just saare peal, sest vett ei ole ümberringi ja Peipsi on veel kaugel, metsa taga hoopis, aga siiski saare peal. See saar on ainult mõnisada sammu pikk, looga-sarnane liivaseljandik soo sees", ja alles tüki aja pärast osutab ka k u u l d e l i s t e l e tunnustele: — „huu, huu! laulab tuul, nagu hakkaks temalgi siin igav".

Kirjeldust seotakse harilikult meeleolu või tundmustega, mida pilt esile kutsub. Nii lisabki Liiv sellele kirjeldusele: „Midagi kurvemat, igavamat ei või enam mõelda kui need saunad oma lapitud katuste ja viltu seintega ja nende ukse-esised oma kurva tühjusega", väljendades sellega oma poolehoidu vaestele inimestele.

Iga eset või nähtust võib kirjeldada ka ainult mingist ühest küljest, näit. võib jäämineku kirjeldamisel ühekülgselt esile tuua

kas ainult kuuldelised või, vastupidi, ainult nähtavad tunnused, kuid kirjanduses leiame harilikult selliseid kirjeldusi, kus autor annab edasi nii nägemis-, kuulmis- kui ka muid muljeid.

Et kirjeldada õigesti, ilmekalt ja hästi, peab oskama jälgida kõike, mis meid ümbritseb; peab oskama näha lillede värvi ja värvivarjundeid, kuulama hääli, tundma lõhnu, eraldama neid — ja kirjeldamisel kõiki neid tähelepanekuid kasutama.

Et kirjeldada mingit eset, peab seda enne hästi tundma õppima, seejärel välja tõstma kirjeldatava tunnused ja järjestama need teatavas kindlas järjekorras. Järjestuse aluseks võib olla näit. nende asetus, kusjuures enne kirjeldatakse lähemal, siis kaugemal asetsevaid üksikasju.

Asju või nende omadusi võib aga kirjeldada ka nende tähtsuse järjekorras: tähtsamaid enne, vähem tähtsaid pärast, varem silmahakkavaid kõigepealt, hiljem märgatavaid pisiasju hiljem jne.

Ülesanne.

Kirjeldada (oma valikul) suvist metsa, jõge, põldu, kevadet, talvehommikut maal vm., püüdes kasutada nii nägemis- kui ka kuulmismeele kaudu saadud aistinguid. Kirjeldamiseks võib kasutada ka vastavateemalisi maale või jooniseid.

Rändaja.

Tulin linnast. Lumesadu.
Tööd ei leidnud kusagilt —
lumesadu. Jalad väsind.
Läbi, läbi näljane.

Kuskil teed, ei tulekiiri,
aeg ju hiline.
Ennäe, tulekene siiski
vilgub viimati.

Koputan ja astun sisse —
lahkelt lahti tehakse.
Tüdruk võtab ahjust leiba,
sooja leiba — mõtelge!

Soe saun ja lõhn nii armas —
tühi kõht — „Kas soovite,
külamees, vast sooja leiba?"
Murdis tüki minule.

Suure tüki sooja leiba!
Oh, küll maitses magus see!
Soe leib ja soe süda,
perenaine tasane.

„Kust sa tuled, kuhu lähed?
Kas sul naine, võõras mees?"
Sealt ma tulen, sinna lähen,
olen vaene reisimees.

„Mitu venda sul või õde?
Isa, ema elavad?"
Mina üksi! Kibe tõde,
kõik nad ära surivad.

„Tibi-tibi, tibi-tibi —
suurem neist on kukeke.
Mul on neli kanapoega,
jutt nad ajas ülesse . . ."

1. Kuidas mõista väljendust „sealt ma tulen, sinna lähen"?
2. Miks ta rändab?
3. Kuidas võetakse rändaja vastu?
4. Koostada luuletuse ülesehituse plaan.
5. Mitu üksikpilti esineb ses luuletuses ja millest need kõik räägivad?

Must lagi on meie toal.

Must lagi on meie toal,
on must ja suitsuga,
seal ämblikuvõrku, seal nõge,
on ritsikaid, prussakaid ka.

Mis tema kõik kuulnud, näinud
ei suuda ütelda, —
kuis valu viskab varju,
kuis muudab näo ta!

Näind palju pisaraid, nuttu,
ja palju riidu ka,
nii palju, palju valu, —
oh issand, halasta!

Must lagi on meie toal
ja meie ajal ka:
ta nagu ahelais väänleb, —
kui tema saaks kõnelda!

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millest võiks kõnelda see aeg? Millest jutustaks musta laega tuba? Määrata umbkaudu see aeg.
2. Selles luuletuses esineb personifitseerimist. Leida need personifikatsioonid.
3. Leida värss, milles esineb alliteratsiooni.

Kui tume veel kauaks ka sinu maa.

Kui tume veel kauaks ka sinu maa
ja raske su koorem kanda,
kui enam ei jõuaks, ei jõuakski ka
su soovide siniranda,

täht süttib ehk taevas su üle veel,
lill tärkab su haua pinnast,
ja sinu mõte ja sinu meel
kord tuksub su rahva rinnast —

ja liigub ja loob ja lehvitab
ja kauneid radasid rajab,
su rahva koda see ehitab
ja põlvest põlveni kajab.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Määrata selle luuletuse peamõte.
2. Mida mõtleb luuletaja „soovide siniranna" all ja milline kõnekujund siin peitub?
3. Pöörata tähelepanu sellele, et kogu luuletus moodustab üheainsa lause ja vaadelda selle liitlause ülesehitust.
4. Määrata selle luuletuse riim asetuse ja silpide arvu järgi.

Üks suu.

Üks suu, nii vana
kui mullake;
ja mõtteis nägu
nii vagune.

Ja mõtteis nägu,
nii aus ta;
nii vaikne, valul
ja sõnata.

Nii aus, nii vaikne,
nii mullane,
nii selge ja õige
ja kullane.

See on mu ema,
mu mullake,
see on mu ema,
mu kullake!

Ülesanne.

Jälgida, kuidas luuletaja on kirjeldanud oma ema; mida ta ütleb esimeses, teises, kolmandas ja neljandas salmis.

Sügislill.

Tuulehoogudel,
tormipilvedel
sõuab sügise
üle väljade;

üle väljade
üle aedade,
lehed, rohud, puud
vihmast tilguvad. —
— — —

Seal, kus aianurk,
väike murumaa
kambriakna all
lehil kaetud:

vaatab sambla seest,
kuivand kulu seest
valge lilleke
vastu armsasti.
— — —

Karske sügise
karske lilleke —
kauge päikese
viimne armastus!

Keda kasinalt
veel ta soojendand:
pilve vahelt kord
pead tal silitand,

nagu lapsukest
istmas põrandal,
keda emake
ära unustand,

vaest lapsukest,
seistes särgiväel
ootel ukse pääl,
käsi päikse ees.

Siis kui vihmavood
üle käisivad
või kui rahehood
purustasid maad,

tuuled kõledad,
vihmad külmemad,
siis ta avanud
õilme puhtama.
— — — — —

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Liiv võrdleb siin sügisest lille lapsega, kes ootab oma ema. Mis õigustab seda võrdlust? Leida sarnaseid jooni neis kahes.
2. Leida sellest luuletusest personifikatsioone.

Talvine tihane.

Tihane lendab mu aknale:
kaela alt valge, kõht kollane;
nokib, nokitab, vaatab targasti
sisse — tihase viis on see —,
kaela alt valge, kõht kollane!

Vestab nokka, vaatab targalt ta:
vaene linnuke, talve käes üksinda!
Hädasti, hädasti seda sain mõtelda,
lendab seal lahtistel tiibadel lennuga
teine ka!

Vaatavad mind nad kui kahjurõõmuga,
vaatavad, hüppavad, lendavad minema.
Järele jään neid vaatama.
Mõtlen ma: tuli ta
lahtistel tiibadel lennuga —
teine ka!

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kas see luuletus meeldib?
2. Millise pildi maalib luuletaja?
3. Milline meeleolu valitseb luuletuses? Missugustest sõnadest see ilmneb?
4. Meenutada Juhan Liivi elulugu ja selgitada värsi „vaatavad mind nad kui kahjurõõmuga" mõte.

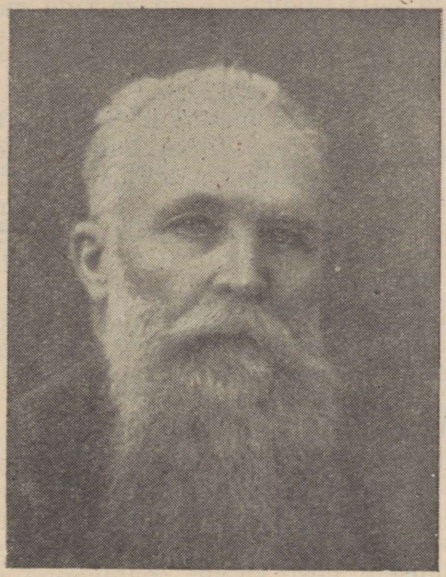

ERNST SÄRGAVA.

(1868—1958)

Üheks silmapaistvamaks nimeks eesti kirjandusloos on rahvakirjanik Ernst Karl Särgava. Kirjanik sündis 29. aprillil 1868. a. Vändras väikeses Kadaka koolimajas, kus tema isa Jüri Peterson oli õpetajaks-juhatajaks. Tema isa, kes armastas luuletusi kirjutada ja rahvaluulet koguda, oli avara silmaringiga inimene. Ema, rahvuselt lätlane, oli elav, terve ja energiline. Ta oli ka hea jutustaja ega võinud sallida valet ega silmakirjalikkust, mispärast põlgas ka vaimulikke ja palvevendi. Ka Ernsti kaks venda tegelesid kirjandusega.

Kuid olud olid kitsad. Lisaks tuli veel isa haigus. Tulevane kirjanik pidi aegsasti astuma isa abiliseks nii põllul kui ka muude tööde juures. Ränk töö ja alatoitlus tegid poisikese kasvueas kiduraks ja põduraks. Kui poiss sai seitsmeaastaseks, võttis isa ta teiste laste sekka koolituppa, kus talle eriti meeldisid õhtused muinasjutuvestmised pimedas klassitoas. Omandanud kolme aasta jooksul Kadaka vallakoolis kõik, mida see pakkuda suutis, jätkab Särgava oma õpinguid Vändra kihelkonnakoolis, kus ta kohe silma paistab ilulugejana ja heade kirjalikkude töödega. Huvi kirjanduse vastu tõstavad kihelkonnakooli õpetajalt saadud Grimmi ja Anderseni muinasjutud.

Vändra sammus tollal teiste maakohtade esirinnas ja vaimne elu oli siin tunduvalt vilkam kui mujal.

See ei võinud jätta tulevasele kirjanikule oma mõju avaldamata. Juba siin tekib noorel Särgaval ebamäärane tahe midagi teha, paraku väljendub see esialgu ainult liiale läinud vallatustes, mistõttu ta koolist peab lahkuma.

Isa paneb ta Tori kihelkonnakooli. Särgava tutvub siin keelatud kirjandusega, mida lauanaaber hankis ühelt vene kirikukooli õpetajalt. Nende raamatute mõjust räägib Särgava ise: „Neid lugesin salaja ja siis tärkas minusse uus ilmavaade, kui ka tume ja selgusetu, kuid ometi uus, mis enam ei tunnistanud vana. Tekkinud oli protesti vaim, mis vaatab või õpetab asjade peale vaatama teisest seisukohast... Seda aega loen ma enesele esimeseks arenemise aluseks..." Kuid juba sama õppeaasta kevadel on ta sunnitud õppimise kihelkonnakoolis isa haiguse pärast katkestama, maha matma oma unistused edasiõppimisest ja asuma Kadaka koolituppa isale appi.

Algas venestusaeg. Kõik koolid kavatseti teha venekeelseks. Et õpetajaametit edasi pidada ja kutset saada, tuli hakata vene keelt õppima. Õpetajakutse saamiseks läheb ta Tartusse äsja asutatud vene õppekeelega õpetajate seminari. Ta oli üks vähestest, kes pääses õppima kroonu kulul. Pearõhk seminaris pandi vene keele õppimisele. Eesti keeles kõnelemine, eesti kirjanduse ja ajalehtede lugemine oli kõvasti keelatud. Seda tehti salaja. Salaja võeti osa ka Tartu seltskondlikust elust.

Seminari ajal loeb Särgava vene kirjanduse suurmeistreid Tolstoid, Gogolit jt. ja eriti innukalt Kreutzwaldi ja Bornhöhe töid. Seminaris teeb ta ka ise algust jutukirjanikuna.

Pärast seminari lõpetamist algab Särgava pedagoogiline tegevus abiõpetajana samas koolis, kust ta kord koeruste pärast lahkuma pidi. Kirjanduslikult haritud koolijuhataja oli kujunevale noorele kirjanikule oma nõuannete ning raamatukoguga mitmeti abiks ja aitas avada tema silmi huvitavate rahvatüüpide nägemiseks.

1891. aastal saab Särgava õpetaja koha Sindi ministeeriumikoolis[1], kust ta paari aasta pärast Põltsamaale venekeelse linnakooli õpetajaks läheb. Ta õpetab seal laulmist, saksa ja eesti keelt. Põltsamaal näeb ta mõisa põllul töötavat talupoega, „kes kündis mõisa põllud, vedas sinna rammu, lõikas vilja ja noppis kartulid. Esimest korda elus nägin seda ja süda kihvatas..."

See kihvatus otsis väljapääsu. Julgustatuna ühe juba trükis ilmunud jutu edust ja leides linnakooli õpetajaskonnas maailmavaatelist tuge, valmibki Särgaval rida jutustusi maaelust, mille ühiseks kokkuvõtvaks ja kõike iseloomustavaks pealkirjaks on „Paised". Nende hulgas on üks esimesi „Ühe härja elulugu", mille ainestik on suurelt osalt pärit kirjaniku sünnikohast Vändrast. „Paisete" sarjas ilmunud „Ühe härja elulugu" on terav süüdistus mõisniku vastu, kes julmalt kurnab rendikohapidajat, luues

[1] Ministeeriumikool — 5-aastase õppekursusega algkoolitüüp, mida riik asutas Eesti maa-alale vastukaaluks ev.-luteriusulistele kihelkonnakoolidele.

tema ümber väljapääsmatu nõiaringi: mida rohkem töötad, seda kõrgemaks tõuseb rent. Mõisnik on paise rahva turjal.

Vahetanud mitmel korral töökohta, pääseb Särgava 1906. a. Tallinna, poeglaste algkooli ja ühtlasi ka keskkooli eesti keele õpetajaks. Sel ajal ilmuvad temalt õpperaamatud eesti keele alalt ja kaks kogu ennemuistseid jutte.

1918. a. sai Särgava keskkooli eesti keele õpetaja õigused ja töötas Tallinna reaalkooli eesti keele ja kirjanduse õpetajana, hiljem ka õppealajuhatajana kuni pensionile minekuni a. 1950, olles töötanud õpetajana 60 aastat.

Nagu töötav rahvas poolsada aastat tagasi, nii hindavad tänapäeval ka nõukogude inimesed kõrgelt Särgava loomingu seda osa, milles ta esineb vana ühiskonna pahede paljastajana. Ühiskonnaelu paisete näitamine ja nende kõrvaldamisele õhutamine, seega kaasalöömine võitluses oma rahva parema tuleviku pärast, ongi Ernst Särgava peamine teene oma rahvale.

Ernst Särgava suri 13. aprillil 1958. a. Kuni surmani kirjutas Särgava oma mälestusi.

Ühe härja elulugu.

1.

... Kirjukannu Eeva, keda meie nurga keeles lihtsalt „Iba" kutsuti, oli tema Uuemõisa härra käest toonud ...

... Peale pidude andmise armastas härra talurahvale veel uut seltsi ehk saksamaa tõugu vasikaid kevadel jagada, s. o. tema ise küll ei andnud, vaid lubas valitsejat talurahvale neid müüa, kui tahavad: rubla päev.

Esiotsa ei tahtnud peremehed vasikaid. „Kallid!" arvasid mitmed, „ja surevad kätte ära! Näha ikka, et on peenemat tõugu!" Siiski hakati neist pärastpoole enam lugu pidama, kui mõnel korda läks vasikas üles kasvatada ja kui laadal endise 50 asemel 70 ja 80 rubla saadi.

Sellel põhjusel tõi ka Kirjukannu Iba mõisa opmani käest endale härgvasika, et sääraste eest rohkem saab, ja pani talle Punu nimeks, — oli ju teine tõmmukaspunane.

Vaevalt oli Eeva Punuga lauda ukse ette jõudnud, kui peremees Jaan ka sinna ruttas uut seltsi vasikat vaatama. „Ena sõgedat," rääkis Jaan bassihäälega, sest niisugune oli ta hääl, „sihukesamane, nagu teisedki meie tõugu loomad; ma arvasin teisel kuus jalga all olevat!" Eeva pidi vastama, aga Punu vaatas uue peremehe otsa ja laskis õrna lapselikku häält kuulda. „Vaata ikka, vaata," arvas peremees Jaan, „mõistab niisama möögida nagu meie taluvasikad!"

„Väetikesel kõht tühi!" vastas Eeva kaastundlikult; „mõtle ikka, tükk teed juba käidud!" Vanamehe poole pöördudes rääkis ta: „Aita nöörid lahti võtta, viime väeti lauta!" Jaani pahameel

oli ka Eeva vastu kadunud. Nobedasti avitas ta nööre päästa, ja vasikat oma tugevasse sülle tõstes ütles ta: „Noh, saame näha, mis tõugu sakslane sa siis ka oled?" ja viis ta juba enne selle tarvis tehtud sõime.

Vasikas ajas enese sõimes jalule, tuigerdas ühelt küljelt teisele, katsus pead üles tõsta, aga et kael alles nõrk oli, laskis selle jälle norgu ja ammus haledalt, mille järel küljeli õlgede peale maha vajus. Teised loomad vastasid pisukese hüüu peale; see tõstis pea püsti ja hüüdis uuesti. Kui jälle vastust sai, lõi ta „saps, saps!" sabaga rõõmu pärast vastu õlgi, — ta polnud ju võõraste seas, — ja möögis veel korra, aga rõõmsamalt, mille peale ka teised sõbralikult vastasid.

Sõna lausumata olid perenaist-peremeest seda pealt vaadanud. Jaan hakkas vasikaga nagu ära leppima; oli ju teine päris ilus, suur loom. „Ja siis kuus rubla andsid ikka ära?" küsis viimaks Jaan.

„Jaah!" oli Eeva kindel, aga ka tore vastus. Ta võis uhke olla, et tema laudas oli mõisast toodud saksamaa tõugu vasikas.

„Aga kui vett läheb vedama?"

„Jumala ristike olgu minu ja mu vasika juures! Kas sa peast ära oled!" tõreles Eeva. „Mina toon ikka looma enestele kasuks, aga sina mõtled kurja. Häbene ikka!"

Jaan sai Eeva ägeduse läbi jälle uskmatu pessimisti vaate.

„Jah, küllap see ikka hea oleks," vastas ta, „oleks meie oma koha peal. Rendikoht, mis sa teed ära..." Neis sõnus oli enam kurbust kui rõõmu.

„Ja sa näed ju ära, et meie sedaviisi kuidagi oma renti ära ei jõua maksta. Viie aasta eest, kui mina siia tulin, oli mul 300 rubla raha isa pärandust. Paljuks on nüüd veel alles?"

Ehk Eeva küll teadis, et kõigest 180 rubla alles oli, küsis ta seda siiski Jaanilt, nagu kinnituseks, et niimoodi elu enam edasi ei lähe, vaid vaesus majja tuleb.

„Kuule, Iba," vastas Jaan, „aga mis siis, kui härra jälle renti juurde tõstab, kui ta näeb, et Kirjukannu Jaanil nii ilusad loomad on? Minu isa oli 60 rublaga selle koha peal peremees oma poole eluaega. Siis maksis ta 75, siis 100 rubla. Mina hakkasin ka sajaga peale, ja nüüd pean oma 80 igal sügisel ja igal kevadel mõisa viima!" Ja nagu järele mõteldes rääkis ta tasa nagu vasikale, kes sõimes pikutas: „Nüüd maksa iga vakamaa pealt oma rubla ära... Seal on sul veel vallamaksud, kirikumaksud, koolimaksud, oma tarvitus; iga riidehilp, iga silk su tünnis maksab kallist raha; jumal teab, kui kõrgeks veel kõik see asi ei aeta!"

„Ja-jaa!" hüüdis pisuke Punu Jaani juttu kinnitades.

„Kuule, Iba, anna ometi Punule süüa!"

„Kuhu sa hingega lähed?" rääkis Eeva.

Ta läks tarest kappa tooma, et lehma lüpsta ja vasikale juua anda.

Jaan hakkas hobust lahti võtma ja latrisse panema. Hobuse-

talitamisel tõusis talle endine ja praegune elu silme ette. Ta tundis enese nagu metsas olevat, kust võimatu oli välja pääseda.

Jaan oli ainus poeg. Isa oli Kirjukannu koha saanud oma isalt, kes ta põlisest jumala metsast üles oli juurinud. Vanaisa ei maksnud kellelegi kopikatki, püüdis metslinde ja viis vahel mõisa. — Ja sellest oli küllalt.

Siis lasti vanaisa priiks, nagu räägitakse, aga tõepoolest hakkas Kirjukannul nüüd alles orjapõli peale. Enne olid nad priid olnud. Umbes esimestel aastatel pärast priikssaamist laskis härra kõik uuekohamehed — nõnda nimetati neid, kes metsadesse uute maade peale olid asunud — mõisa kutsuda ja rääkis: „Teie maad on metsades ja väga vesised; on tarvis kraavid sisse võtta, et vesi maha jookseb; ka on mets karjakäimiseks väga halb; ka sinna on tarvis kraavid sisse võtta. Kas te tahate võtta — iseeneste kasuks? Mõis avitab teid." Nõnda oli vanaisa härra sõnade järgi rääkinud ja edasi seletanud: „Talupojad olid väga nõus. Mõis palkas hulga saarlasi ja hiidlasi — ja kraavikaevamine algas. Talumehed tegid aga üksi kesaaegadel ja vahel hilja sügisel, kui kuiv aeg oli. Viimaks, aasta 10 järel, olid metsal kraavid sees. Selle järel algas kraavipuhastamine, mis tükkhaaval metsatalude kätte jagati. Jälle aasta kümne järel rääkis mõis, kui kõik juba kraavikaevamisega harjunud olid, et igal aastal ei ole tarvis metsakraave puhastada, vaid selle asemel tulevad talupojad mõisa kesakraave puhastama. Aegamööda jäigi see mõisapõllu kraavide puhastamine ning kaevamine talupoegade tööks."

Vanaisa oli juba ammu surnud, kui Jaani isa, vana Kirjukannu Mihkli ajal kraavi kaevamine raha peale aeti. See pidi olema ju suur kergendus töö asemel. Oli aga tõepoolest esimene rent koha pealt. Seal tuli korraga maamõõtja. Tõmmati raja mõisa- ja vallamaa vahele, kuna enne kõik maa ühte oli arvatud, ja talud aeti „kruntidesse", nagu maamõõtja seda armastas nimetada. Jaani isa rääkis alati: „Küll me naersime: Miks need vahed aetakse! Kas see kriips kahe maa vahel nüüd inimest kinni peab? Ega ta aed ei ole! Aga midagi! Maad aeti ikka taludesse, — maamõõtja võis teha, mis tahtis. Üteldi: kuninga käsk!"

„Kõige naljakam oli aga see," tulid Jaanile isa sõnad meelde, „kui kroonuvallad ära kärbiti. Taari vald oli kroonu oma ja käis vanasti Uuemõisa alla. See polnud maamõõtjale meele järgi! Pool Taari valda aeti Uuemõisa külge! — Kuninga käsk!"

„Eks ela veel mitmed vanad mehed, kes endist piiri mäletavad," arvas Jaan, „aga mis sa teed ära!"

Siis algas Jaani oma lapsepõline mälestus: isa pidi uue koha „krundi" eest renti maksma — 60 rubla panku, või mine kohast välja! Peale selle üteldud, et kohad, mida nemad peavad, olevat mõisatalud; neil ei olevat vallamaksu, ei teede tegemist, ei postimoona ega midagi.

„Sellega hakkas orjus pihta! ... Ja nüüd maksa 3 korda 60

rubla sama tüki eest!" Jaani meel läks üsna kurvaks. Mida võis uus rendikontrahi tegemine tuua? Vist 200 täis? Ja kui kaugele viimaks?!

Ta ajas enese sirgeks ja sügav ohe tungis ta rinnust.

Selle aja sees oli Eeva tarest lüpsikuga tagasi jõudnud.

„Kuule, Jaan, tule õige siia! Vaata ikka, mis vasikas teeb," hüüdis ta meest.

Mees ruttas pikil sammel sinna.

„Vaata ikka," rõõmustas naine, „vaata ikka, ajanud juba püsti, vaata ikka, missuguse kondiga! Küll sellest tuleb aga sirgats! Küll sa näed, meie saame poole rendiraha sellest maksetud, siis hakkamegi loomi pidama, Jaan, eks?"

Jaan oli käe üle sõime ääre ajanud vasika poole, kes peremehe kätt hakkas püüdma. Jaan laskis parema käe pika sõrme rusikast välja, et vasikas selle enesele suhu saaks. Varsti oligi Punul sõrm suus ja lutsutas. „Too ruttu piima, — tahab sõrme otsast ära venitada!"

Eeva oli varsti kapaga kohal, ja üle sõime ääre küürutades anti Punule esimene roog Kirjukannul.

Vasikas pistis pea põhja. Et ta aga joomisega harjumata oli, tõmbas ta pea varsti välja ja raputas, keelega ninasõõrmeid tänutäheks puhastades.

„Rikkus vasika oma sõrmeimetamisega ära!" pahandas perenaine, pani ise sõrme vasikale suhu, ja nõnda teise pead allapoole meelitades õpetas vasika jooma.

Rõõmsa meelega vaatasid peremees-perenaist oma uut kasvandikku, kes isuga sooja piima neelas.

2.

Õhtul oli Kirjukannul perekond kõik koos. Ja paljuks neid siis oli? Palju võib enesel peret pidada peremees, kellel pisuke koht ja suur rent?

Seal nad istusid kõik söögilaua ääres: peremees Jaan, tema Iba, ristinimega Eeva, ja vanapoolne peremehe pooltädi Kadri, vana Mihkli poolõde. Päeval oli Kadri veskil jahvatusel käinud; võeti ju uus kasulaps „Punu" koju, kellele võimalikult ruttu perenaise arvamist mööda jahurokka pidi andma: olevat kergem talitada, kui vasikas rokka saab. Ja peale selle terve pere korraga toidetud: saavad inimesed ja saab loom...

Praegu helbitigi uudsejahudest halli rokka; piimatilk oli kasin — sai ju Punu viimase endale —, nõnda läks rokk ilma valgustuseta alla. Selle kõrvale hammustati leiba ja silku südame tahenduseks, muidu oleks paljas rokk väga vesine olnud võtta.

„Ja siis viskasid sa ikka vasika eest kuus rubla ära?" oli ka Kadri imestav küsimus, kui ta kuulis, et Eeva tõesti kuus rubla vasika eest andnud. „Kas tal hõbedast jalad all on võeh?"

Eeva nägu läks kurvaks, ja ohates ütles ta, uut silku pikast puuvaagnast võttes ja leivatüki peale pannes:

„Pole tal küll hõbedat ega kulda, aga mis sa teed ära? Mitte poolt kopikat ei jätnud alla!"

„Kas sa siis pidid niisuguse võtma? Ega's mõni kroonukäsk pole?" pahandas Kadri.

„Mis ta nüüd kroonukäsk on," õiendas perenaine, „aga kuidas sa edasi saad? Me jääme viimaks pankrotti! Kiidavad teised neid uut seltsi vasikaid ja saavad suurt raha. Eks me katsu ka! Näeh, minu isa kasvatas hobuseid, sai ikka midagi, aga meie — mitte kedagi! Näed ise, missugune põld on: ei kraavi sees, ei kedagi! Vesi võtab orased, rukis lustjaid ja kasteheina täis ... ei tule enam omaga välja!"

„Aga kas sa tead ka, kui palju niisugune sakslane sul piima nahka paneb?" vastas Kadri kibeda näoga. „Näeh, juba täna rokk must nagu seasööm: kõik vasika nahas! Mina küsisin täna Oja Tooma käest, — tema oli ka veskil, — tema kasvatab neid, ütles: „Nemad ju sihukesed põrgulised: jääb kord sööm või joom halvemaks — täid seljas, kõht lahti ja vaata, et surema ei hakka!" Või pole tema neid matnud?! Need reod ju maiad! Või sina omast paremat saad! Vaat, vii varsti ree peal rappa!"

Säärast juttu ei kannatanud Eeva.

„Kohe olete teie vana Jaaniga minu ninas kinni," seletas Eeva ka juba paha meelega. „Teen mina midagi, siis ikka kohe sant. Aga kes teie kohta on üleval pidanud, kui mitte mina! Kus minu 120 rubla? Ma olin rikas tüdruk, kui Jaan mu võttis. Ma oleks kesteab missuguse mehe saanud, nüüd näe nälga ja lõhu tööd teha nagu ori, justkui neeger!"

„Sina — neeger!" vingus Kadri; „no mis siis mina olen? Sina ka kedagi! Sina vedeled kodu, aga mina ... ole alati latsis! Kes mulle kopikat on andnud? Saa sõimata veel peale, ja kelle käest? — Va Rebase Iba käest."

„Mis Rebase Iba: kes on Rebase Iba?" päris Eeva sätendavail silmil. „Rebase" oli tema isa sõimunimi punase pea ja habeme pärast. Ka Eeval enesel oli natuke punakas juus. „Sina vana konts, niisugune narakas!"

„Nonoh!" hurjutas peremees, kes südame ja loomu poolest va pikaldane inimene oli. „Täna ikka, täna! — Mis sõimamine see on? Kas ei mõista ilusasti olla?" — See pidi tema keeles tähendama: „Pidage suud!"

Sõimamise nimetamine ajas Kadri harja päris punaseks.

„Oled päris vana Rebane ise, päris mustlase tulekahju!" sähvas Kadri.

Nüüd kargas ka Eeva süda täis. Ta äigas Kadrit lüüa, aga et Jaan käe vahele pani ja kaks riidlevat naist lahutas, pistis ta nutma:

„Nõnda käiakse minuga ümber," nuttis ta, „oma mees laseb sõimata!"

Küll noomis Jaan: „Näeh, näeh, mis see nüüd olgu!", aga naised olid vihased ja jäid täna selleks.

Eeva läks toast tagakambrisse ja ulgus seal; Kadri jäi tuppa ja põrnitses.

Peremees Jaan istus lõuka otsale, pani piibu suhu ja vaevalt nähtavat mahorkavingu suust puhudes andis oma mõtetele voli.

„Niisuguse va tühja vasika pärast pean mina riidu kuulma? Katsu mul asja! Homme päev —" Ta ei teadnud isegi, mis ta selle sõnaga tahtis ütelda. Ta meel läks õige pahaseks. „Tühi toob tüli majasse! Oleksin ma rikas, kas siis oleks ka vasika pärast riidu mindud?" Ta sai aru, et Eeval ja Kadril mõlemal õigus oli: üks tahtis kohta aidata, teine koha vara hoida. Ja ohates puges ta lavale, mis ahju kõrvale seina äärde oli tehtud: kaks pulka seina sees, välimised otsad teivaste küljes, mis ühte otsa pidi laes, teisega savipõrandas seisid, pulkade peal lauad, laudadel õled, pea all õlgpadi — ja Jaani ase oli valmis. Siin armastas Jaan magada, kui ta tööst väsinud oli. Suuremalt jaolt magas ta küll tagakambris, seal, kus Eeva, mustuse- ja lutikarikkas puuvoodis, mis ka niisama õlgi täis oli ja mille sisu iga kuu uuendati, — aga täna oli tal jälle isu laval pikutada. Siin pikali asemel vastu musta toalage vahtides, mis pisut hallikirju näis olevat (sai ta kuue aasta eest, Jaani pulmaks, lubjatordiga üle lapitud, et vähe ilusam, kirjum oleks), siin oli Jaanil hea praegu pikutada ja tuba vaadelda. Jah, kirju oli tuba veel pisut, kui hoolega vaatasid, aga suuremalt jaolt võttis ta endale jälle selle ilusa süsimusta pigiläike, mis suitsutoa palkidele harilikult omane on.

Ahjurinnas pisut punaselt virvendav peerg andis toale tõsise ja haleda näo. Tagaseinas asus suur kerisega ahi, nagu mõni sõjapatarei; see andis toale küll sooja, nõudis aga selle eest hästi puid. Jaan toetas jalad vastu ahju, tallaalused läksid pikkamisi soojaks. Ta tõmbas jalad vähe tagasi ja pööras enese küljele. Ta ees paistis eessein uksega ja eeskojaga. Peatsi pool oli toasein, kust uks rehealla läks, kus praegu lambad uluall olid; teisest külgseinast läks uks kambrisse. Nõnda oli elutuba igast neljast küljest muude ulualustega täidetud: eespool eeskoda, taga — ladu, kõrval — kamber ja rehealune. Niisugune talutuba oli Jaanil. Ilma akendeta suur tuba, just nagu loomalaut; vahe seisis ainult selles, et siin suur ahi oli ja keset tuba laud söögijätistega ning ahjurinnas peerg vilkumas! Toa tühjus ja must vaikus tekitasid Jaanile samasuguseid mõtteid.

„Kaua ma orjan? Mis on mu rõõm, mis on mu lõbu? — Kõik pime ja must nagu see tuba. Ja kellele ma orjan? Ennast? Paljalt, et kõht täis on. — Ja mida täis? — Jahurokka ja silku!"

„Ptüi!" sülitas ta üle lava ääre.

„Ela nagu härg! Tee tööd, et kõht hädavaevalt täis, ja vea ja vea päevast päeva, aastast aastasse justkui künnihärg! . . . Ja sa oled vana! . . ."

Oh kui kergeks läks ta meel! Ta silme ees seisis: Ta oli vana, hall mees; köhis sama lava peal; ta ees oli ta oma Iba ja veel keegi noorem mees, ja ta suri ära! Oh kui kerge! Ta pööras enese selili... Ta oli noor: käis karjas, veised magasid lagedal aasal, ise seliti sealsamas. — Oh kui hea oli taevasse vaadata ja taeva servas läikivaid õhukesi pilvi näha nagu valgeid tallekesi! — Oh kui hea!.... Ja jälle asus ta silme ette midagi muud: Ta oli noormees, oli praegu isaga heinamaal. Õhtu... Hulk heinu koos. Kuhi valmis... Väsinud, puruväsinud!... Oh kui hea! Mis hea tundmus!... Ja jälle nägi ta, kuidas ta oma Eevaga, Ibaga, pulmas tantsis. Ta oli küll Ibale alles võõras, polnud Ibaga veel hästi rääkidagi saanud, sest ema oli talle naise võtnud, ütelnud: „Jaan, võta naine, — ma jään vanaks!"

„Kelle?" naernud Jaan.

„Kas sul kedagi hinge peal pole?"

„Pole!"

„Tõesti?"

„Päris tõesti!"

„Noh, ega sul siis midagi selle vastu pole, kui ma sulle Hundisselja Iba koju toon?"

„Ah Rebase Iba?" oli Jaan küsinud.

„Jah!"

„Ei ole!" oli Jaani ükskõikne vastus.

Siis tulid kosjad, kuhu Jaan veeti ja üht ja teist teha kästi; siis laulatus, kuhu teda niisama veeti, ja siis pulmad, kus ta Ibaga tantsis, mitte ei tantsinud, ei, hüppas, hullupööra hüppas... Ja kui hea see oli! Oh kui hea, just niisama hea, nagu ta kord jaanilaupäeva õhtul mõisas joobnud oli olnud ja siis kodu magades näinud enese härra olevat, tõllas sõitvat: kutsar pukil, ja hulk preilisid-prouasid kummalgi pool kõrval, ja endal suur viinapudel ühes ja suur suhkrutükk teises käes, ja saia kõik tõld täis, ja kõik niisugused ilusad ning kollased!... Oh kui hea!

Ta tahtis (ta nägi praegu seda), tahtis hammustada, aga keegi jooksis järele: ilus puhas mees, puhas manisk kaelas, lakksaapad ja klantskindad käes, ja kisendas: „Härg, Punu, Punu!... kuhu sa viid mu vara!..." Jaan vaatas ennast ja nägi, et ta oli härg, aga pisuke, justkui see Punust vasikas seal aiakeses, laudas... Ja see puhas mees ajas teda taga, tõmbas tema tõllast, pani maha ja langes ta peale, esiti jalgade, siis põlvede, siis kõhu peale... Ikka kaugemale langes ta... Jaan aimas, et see oli luupainaja... Ta püüdis kisendada, et lahti saada... Pealelangeja ütles aga: „Ütle, et sa Punu oled, siis pääsed!" Jaani süda sai täis: ta ei tahtnud Punu olla... Aga luupainaja vajus ikka edasi: juba oli rinna peal, juba kõri peal, juba suu peal, juba nina peal, juba silmade peal... ja surus nõnda kõvasti silmamuna peale, et Jaan nägi mitte ühte luupainajat, vaid kahte, kolme ja nõnda edasi; nende valged kurgualused paistsid kaugel nagu pääsukesed, kui need kõrges lendlevad... Ja Jaan tundis enese surevat! Surma-

hirmus hakkas ta ennast ometi Punuks sõimama: „Punu! Punu!" hüüdis ta, aga see oli nii kole, nii inetu ja nii hirmus raske.

Korraga torkas keegi teda küljest ja hüüdis: „Jaan, Jaan ae! Mis sul viga on? Mis sa röögid?"

„Oh-oh-oh-hoo!" läks Jaani hääl lahti.

„Mis sa Punust karjud!" küsis Eeva, kartlikult Jaani lava ees seistes. „Mis sul viga?"

„Luupainaja-naru käis kallal!"

„Mis sa „Punust" kisendasid?"

„Mind kästi nõnda karjuda!"

„Oo jumal, jumal," ohkas Kadri nurgas kanakongi otsas magades. „Küllap vist Alttoa vanaema käib kallal! Vana viha: Jaan ei võtnud ju tema tütretütart Madlit!"

„Ma arvasin, et sa surema hakkad," ütles Eeva; „tule, lähme kambrisse magama."

Eeval oli pisuke suitsulamp käes; peerg kustus ammu. Jaan läks Eevaga magama.

„Pagana Punu!"

Aga Punu magas rahulikult juba puhaste õlgede peal ega võinud uneski arvata, mis lugu majas tema pärast oli olnud ja missugust rumalat luupainajat peremees tema pärast oli pidanud kannatama.

*

Punu magas alles rahulikult hommiku-und, kui keegi teda üles hakkas ajama. Nagu lastel kõigil hommikuti ikka raske uni, nõnda oli ka Punukesel: kuidagimoodi ei saanud ta silmi lahti.

„No tõuse, tõuse!" hüüdis keegi, millest aga Punu kõige vähematki aru ei saanud. Ei tea, kuidas pidigi ta nõnda palju keelt mõistma: vaevalt nädalapäevad vana!

„No tõuse, tõuse!" hüüti jälle; ja kui ta silmi ikka veel lahti ei saanud, tundis ta, et keegi teda kõrvust veab.

„Pime, näeh — säh, võta, rumal, joom vastu!"

Perenaine Eeva oli hommikust puhku tulnud loomi talitama ja pisukesele vasikale ka juua andma.

„Või sinu pärast pidin ma tapelda, sõimata saama? No, no, pista ikka, rumal, nina sisse!" seletas Eeva vasikale, kes, ei tea kas aukartusest perenaise vastu või et keegi teda kõrvust vedas, üles oli tõusnud ja saba sorgu ajades ringutas.

„Justkui inimene," arvas Eeva, „tõuseb üles ja ringutab! Küll sellest saab tark loom!" Ja iseäralik armastus tõusis tal loomakese vastu. Ta silitas vasika pead, kui see raputades jõi, pead püti põhja surus ja puristas; ta kõditas teda tasa kõri alt ja häälikut „n" õige pehmelt ja venivalt välja rääkides kõneles ta: „Punukene, Punukene, joo ikka, joo; kasva suureks härjaks, õige, õige suureks! Punukene, pisi Punukene!"

Punuke oli perenaise sõrme suhu saanud ja hakkas seda lutsutama.

„Oh sa pisukene väetikene!" kõneles Eeva armastuses, „näe teda. Kahju ema järele pisukesel, imeb paljast sõrme! Oh sa väetikene!" Ja Eeval oleks varsti pisarat võinud näha. Nii haledaks, täis armastust looma vastu läks ta süda, kui ta peremehe häält selja taga kuulis:

„Sa enam mõistagi mujal olla kui vasika juures!"

Jaan oli tulnud hobust ette panema, et metsa minna puid tooma.

„Mis sa teed ära," vastas Eeva, „ta justkui inimese laps."

Jaan oli vasika sõime juurde tulnud. Ka tema meel läks haledaks. Talle tuli meelde, et tema just samasugune härg oli olnud, just niisamasugune! Ta mäletas väga selgesti: samasugune punakastõmmu karv, samasugune pea ilma sarvedeta, samad poollontkõrvad ja isegi samad hallikad silmad! Ta pani imeks, kuidas unes omaenese silmi võib näha!

Korraga hakkas tal hale meel härjast. Ta tundis, nagu kasvataks ta härga selleks, et temast hulka raha saada; seeläbi oleks hõlpsam oma vaevast lahti pääseda ja rikkaks saada, — niisuguseid härgi ikka rohkem ja rohkem kasvatada. Ta tundis, et tema see luupainaja ise oligi, kes härja seljas lamas!

Vasikas oli Eeva sõrme õige sügavalt suhu tõmmanud, ajas selja nõkku, liputas sabaga, — ja Jaanile paistis, nagu oleks tema pisukest vasikat vajutanud, ja nagu oleks vasikas valu pärast saba liigutanud!

Jaanil oli kahju loomast, ja see ühendas teda loomaga. Ta tundis, et loom tema saatust tahab aidata kergendada, et ta tema pärast kannatab ...

Kui Eeva ikka veel pehmelt „Punu, Punukene!" lausus, sosistas Jaan ka tasa: „Punu, Punukene!" ja läks.

Eeval oli hea meel, et Jaan tema kasulapsega nii õrnalt oli rääkinud, ja ta tundis sellest tulevikule suurt kergendust.

3.

... Mida rohkem päike kevade poole veeres ja lume veena jõgedes veerema ajas, seda enam kasvas ka armastus peremees Jaani ja perenaise Eeva südames Punukese vastu. Vana Kadri üksinda vaatas ta peale natuke pahase näoga, aga riidu küll nende vahel enam ei olnud.

Lihavõttepühade järel pidi perenaine pisut tuppa jääma: kevadised kured ei olnud mitte ainult üle Kirjukannu toa lennanud, — üks vigurimees oli käinud päris toas ja kinkinud Eevale kuueaastase ootamise järel pisukese pojakese.

Vanal Jaanil oli nõnda hea meel ... „Ena, meie Jaan ka kord jälle rõõmus!" naeris Eeva. „Jaan, kas sa oma poega ei tulegi vaatama?"

Ja Jaan julges tagakambrisse minna! Eeva ulatas pisukese

punase näoga, nüri ninaga poisikaika, kes oli mähkmesse mähitud, Jaani kätte ja küsis: „Noh, kelle nägu?"

Jaan vaatas ja vaatas ja pistis naerma.

Vana Tiiu, Eeva ema, vahtis hea meelega kõrval ja osatas: „Eks ikka Jaani nägu!"

Jaan vaatas, muigutas mokkadega ikka edasi, ta oli väga liigutatud.

Korraga hakkas ta pisukest poisikaigast enese käes üles ja alla upitama, õõtsutama. Iga õõtsu juures ajas poiss silmad suuremaks, ja Jaan ujus rõõmus. Siis surus ta oma suurte mustade, kortsus kätega poisi oma rinna vastu ja ütles: „Kasva, kasva kangemaksi, sirgu, sirgu suuremaksi! Vaata, kui sui tuleb, siis lähme välja; siis Juku (see nimi tuli tal üsna kogemata üle huulte) läheb õue vaatama, mis mööd ja määd teevad ja —"

Ta tahtis edasi fantaseerida, kui Eeva järsku küsis:

„Aga, Jaan, kas sa vaatad ka järele, mida Kadri Punule annab? Kui ta enam nõnda palju piima ei anna, siis vaata sa järele!"

Jaan nagu ei pannudki seda tähele; jaatas ja rääkis edasi: „Jaa — jaa, siis lähme ja vaatame, mis Punu teeb, pisukene Punu!", kusjuures ta ise Punu moodi mürama hakkas.

Järsku jäi ta aga vait, andis lapse ära ja läks rehetuppa, kus ta lõuka otsa maha istus ja mõtlema jäi. Talle tuli järsku endine unenägu meelde, poja tulevik meelde. Mis pidi pojast saama? Mida võis ta pojale anda? Miks oli poeg talle sündinud? Ta silmi mattis pimedus, rinda vajutas jällegi luupainaja, ja kuidagi ei jõudnud ta mingile otsusele.

Jaan hakkas üsna iseeneses oma poega pisukese vasikaga võrdlema. Poeg pisukene, niisama rumal, niisama armetu! Aga nad kasvavad; Juku kasvab, härg kasvab... Härja müün ära, Juku?! Juku hakkab peremeheks? Jaan naeris. „Jälle Kirjukannu kohta ümber tustima, et kuidagi ainult kõhtu täita!... Ja muud midagi?"

„Muud midagi?" küsis ta enese käest.

„Mitte midagi muud!" vastas ta iseenesele.

„Ei," ohkas ta siis, „härg on enam! Härg sünnib, talle on rohutükk jumala käest valmis kasvanud, aga minu Jukul ei ole rohtu, ei midagi! Ja tüki rohtu, mis ta saab, selle eest müüb oma naha veel odavamalt kui Punu!" Ta võttis viinapudeli ja paari lõnksuga tühjendas selle. Veel tukkus ta, siis vajus ikka enam ja enam külje peale, ikka enam küljeli, kuni norinal lõuka otsa magama jäi.

„Ena, Jaan jäänud magama!" ütles rõõmsalt vana Tiiu.

„Ta on ju nõnda rõõmus poja pärast!" vastas Eeva, ja taevalik rõõm paistis ta silmist.

Eestlane armastab looma ja ka loodust! Seda ta teeb, sellega on ta harjunud. On varrud, peod või mõni muu koosolek talumajas, siis käiakse ikka vilja, loomi vaatamas.

Seda tehti ka „Juku", Jaani poja Juku varrude ajal.

Lumi oli läinud, põld parajasti paljas, rukkiorased väljas! Mindi oraseid vaatama.

Aga siit puudus tükk, sealt teine; siin oli vesi võõrsil käinud, seal külm kärpinud, hang ära hautanud. Oli vaatajate seas mitmesuguseid mehi: küll päriskohaomanikke, moonakaid, rentnikke, pooleteramehi; kõikide otsus oli: rukis on kehv.

Jaan hakkas seletama, et paremini ei saa!

„Pagan, mis seal siis viga on, et paremini ei saa!" kinnitas üks kohaomanikkudest, „võta kraavid sisse, aja kivid välja, muretse head sahad, äkked — vaat, kui läheb!" Sellega olid vaidlejad kahte jakku langenud. Kohaomanikud arvasid, et saab, rentnikud, et ei saa.

„Issand jumal," seletas üks, kes ise rentnik oli, „ei saa, ja ei saa! Minu maks on nõnda suur, et ma kohast enam ei korja, kui et kõht täis. Teen ma koha paremaks, siis ... ei," kinnitas ta kõvasti, „kellele? Seal on Rohusaare Andres! Mitmes koht on tal praegu käes?"

„Kolmas!"

„Neljas!"

„Kolmas, neljas," kinnitasid teised läbisegamini.

„No vaata," kõneles esimene edasi. „Asutas ühe koha, tuli võõras, ostis ära; asutas teise — jälle ära; asutas kolmanda — seesama lugu! Kurat," vandus ta, „ei tea, millal ma ilma jõuan soojaks kütta. Pole muud kui pista plehku, mine Samaarasse!"

„Ja seal sind inglid ootavad!" pilkas teine kõrvalt.

„Ehk on parem?" arvas esimene.

„Pole, pole sugugi parem," teadis jälle teine.

Siis rääkis jälle keegi, et kroonu varsti niisuguse seaduse tegevat, et kõik peavad paraja hinna eest maad ära müüma.

„Seda ei ole!" kinnitas esimene peremees. „Mina müün oma kuue nii kallilt kui aga saan!"

Meeste jutt lõppes õige kurvalt. Ei osatud midagi paremat leida.

Põllult mindi karjaaeda. Vaadati ka uut mõisavasikat.

„Pole suurem asi!" kähvas jälle endine kohaomanik.

See oli Jaanil valus kuulda. Siit lootis ta ometi kiitust saada.

„Pole vasikal viga midagi!" andis Jaan vastuseks, „vana'ks ta siis on?"

Peremees ei kuulnud sellest aga midagi.

„Hoiab na kössi," seletas ta edasi, „sellel on vist mõni viga!"

Ja ligemalt vaadates ütles ta:

„Hee, tal ju täid seljas!"

Teised astusid ligemale ja kinnitasid sedasama.

„Kuule, kuidas teie teda joodate, jahurokaga vist juba?" küsis uuesti pärisperemees.

Jaan kutsus Kadri välja otsust andma.

„Vasikal on täid seljas?" küsis Jaan.

Kadri astus ligemale ja vaatas hoolega.

„Ah teie, kurjad inimesed," hüüdis ta, „need ju selga pandud!" Ja hakkas siis arutama, kes selle tembu võis teinud olla. Tema söötvat teda küll ilusasti, andvat nõnda palju, kui loom ise aga tahab.

„Rokka või piima?" küsis Jaan.

„Noh, kes talle siis piima võib anda!" rääkis Kadri; „eks annan rokka ja panen piima peale! — Sa issand ja jumal, rokk ikka seesamane, mida isegi sööd! See nüüd söömast! Päris pealepandud täid, kurjast silmast!"

„Miks sa siis piima ei anna!" päris Jaan uuesti. „Iba ise käskis puhast piima anda."

„Iba ka kedagi!" hakkas Kadri korrutama. „Kas ma siis varruvõi pidin ostma! Paljuks sul omal raha on? Jooda piim „sakslase" nahka (sakslaseks kutsus Kadri vasikat), ei tea, mis sa ise sööd, mis sa seapõrsastele annad? Teie tahate koha kohe pankrotti teha!" Ja nõnda läks jutt tal edasi.

Viimaks hakkas Kadri nutma, luges kõik oma heateod koha kasuks üles ja lubas homme päev ära minna, kui temaga sedaviisi ümber käiakse. „Kas seda veel tarvis, et ühe vasika pärast mina, vana inimene, terve kihelkonna ees teotatud pean saama?" lõpetas Kadri.

Vasikas oli selle vahe sees külje vastu seina ajanud ja vaevles ning oigas.

Vaene Punukene! Täid seljas, sest et koht sind toita ei jõua! Vaene Punukene!

5.

Pärast varrusid hakkas perenaisel Punu tohterdamine peale. Juba siis oli mõni naine Eevat õpetanud: koort ja püssirohtu, kailuvarre vett, lahjat seebikivi libedat ja viimaks veel lambi- ehk „põletse-eli" peale panna.

Eeva pani aga lambiõli peale, — ja mõne päeva pärast langesid söödikud maha. Perenaisel oli ütlemata hea meel, isegi Kadri rõõmustas, et pealepandud nuhtlusest nõnda hõlpsasti lahti sai! Üks asi oli aga siiski halb: vasika ilus, punakastõmmu karv kadus ühes loomakestega.

Terve suve otsa põdes loom veel haiguse järel, aga sügiseks oli ta juba ilus härjavärsike. Arstimise ja kõige selle hoolekandmise läbi kasvas aga Punuke Eevale ikka enam ja enam südame külge. Ja teisel kevadel, kui pisuke Jukuke juba käis ja karjapoiss Jukule alati oma libedat Punu näitas, siis tõusis Eeva süda: ta tööd looma kallal oli taevas õnnistanud.

Kolmandal kevadel, kui Punu juba „luike lüües", nagu karjapoiss nimetas, s. o. möirates laudast välja hüppas või jälle joru ajades vaikse sammuga, täie kõhuga õhtul koju tuli, ja kui siis pisuke Juku ütles: „Ema, kuule, kui Punu laulab!", siis oli Eeval, nagu oleks ta mõnes muus maailmas. Nii hea meel oli tal.

Ja kui sellel sügisel rendimaksmise ajal jälle pisuke puudus kätte tuli ja Jaan ütles: „Iba, ma võtan veel tänudi sinu rahast kümme rubla ära," siis ohkas Eeva: „Võta aga peale, küll tuleval aastal Punu tagasi maksab!" Ja sinna juurde lisas ta: „Noh, Jaan, kas toon tuleval kevadel veel mõisast vasika?"

„Eks oma vasikas ole ju ka Punu poeg, aga sa võiks ju küll ikka tuua, Punu on ilus loom!"

Oh kui hea meel oli Eeval!

Ja see tulev aasta jõudiski kätte. Punu oli oma $3^1/_2$ aastat vana, ja seepärast pidi ta oma naha turule viima. Laat oli sügisel. Veel toitis Eeva Punu oma peost. Ja laadale minnes oli härg nagu pall: ilus ja pikk, nõnda pikk, et Jaan vahel naerdes arvas: „Punule sünniks üks paar jalgu veel keskpaika alla panna."

Laadahommikul mindi Punuga varakult teele. Punnis teine küll esiotsa vastu, aga läks ometi, vankri taha sarvist kinni seotud. Ei pääsenud kuhugi! Karjapoiss andis vitsa takka järele.

Kõrgel koorma otsas istus Jaan Eevaga. Vaikselt istusid nad koorma otsas ega lausunud teineteisele sõnagi. Eeva mõtles: „Peaks head hinda saama!" Jaanil olid aga koguni teised mõtted. Temale näis täna see väga imelik olevat, kuidas Punu viidi, ja kuidas Punu läks. „Nii see elu on!" võrdles Jaan. „Sarvist oled sa kinni, peremees ja perenaine istuvad vankris ja juhivad, ja karjane, kuivetanud, pika tühja kuue sees, pastlad jalas ja pikk vits peos, justkui nälg, — takka järel, ja lööb kord tasemini, kord kõvemini, kui sa järele ei taha minna. Mis kena pilt! Ja sina ise, see härg Punu, muudkui mine, ja nälg ajab takka!"

Ta nägi vaimus, kuidas ta siis Punuga ümber käiks, kui see ei läheks. Ei tea, kes looma peale halastaks!

„Tappa! Karjane, anna valu!" Ja karjane, nälg, annab valu!

Tal hakkas enese üle nii halb meel, et ta laadaleminekut kahetses.

Nad jõudsid suurele maanteele.

Oh seda kellakõlinat, oh seda liikumist! Vaata aga, et alla ei jää! Jaanil oli tegemist, et ilusasti hobust saaks juhtida.

„Hei, külamees, mis härja eest tahad?" küsis korraga kiunuv hääl Jaani kõrvalt. Talupojapüüdja oli tee peal vastas.

„80 rubla," vastas Jaan rahulikult.

„He-heeh-hee!" naeris tee-äärne, „kas sa hull oled?"

Jaan sõitis edasi.

„60 rubla!" pakkus tee-äärne.

„80!"

„65!" hüüdis lihunik.

„80!"

„70 rubla!" karjus see järele joostes: „võta raha, kas sa hull oled? 70 rubla! Hee, vanamees, pea, pea! 70 rubla!"

Jaan laskis edasi.

„75! Kuule, siga, pea kinni!"

Jaan ei pannud tähelegi.

„90 rubla!" kisendas lihunik ja pistis siis suure häälega naerma.

„Anna ära!" sosistas Eeva.

„Kuule nüüd juttu, see narrib muidu," vastas Jaan.

Jõuti laadale. Siin alles algas päriskauplemine.

Küll paksu ihu ja jämeda ninaga, küll õhukese keha ja pika ninaga, küll roheliste mütsidega, küll kaapkübaratega mehed, küll naised käisid, põimisid vankrite vahelt läbi ja valisid loomi.

„Kas „Punane" müüa?" oli harilik küsimus, ja kui järgnes vastus „müüa", siis algas kauplemine.

80 tahtis Jaan. Mõni pakkus 75, mõni 70, mõni koguni 60 rubla.

Keegi pika kasvuga noorhärra käis mitu korda Punu vaatamas. Tema oligi see, kes 75 pakkus.

„Kuule, mees," ütles ta jälle vankri ligi tulles, „ole ometi mõistlik ja anna ära!"

„Ei või, härrad!"

„Miks?"

„Vaadake, rent on kallis, ei tule kuidagi välja," algas Eeva; „just härjast peab pooleaastane rent välja tulema!" Ja siis hakkas ta lugema, kuhu kõik raha tuleb anda: kirikule, koolile, vallale, — sepale ja rätsepale — igale poole; vili ei maksa midagi... Hirmus vaene lugu!

Selle aja sees oli härra Punu igalt poolt hoolega, nagu hea tohter haige, kõik järele katsunud, isegi saba läbi pihu lasknud.

„76 rubla, ja see on viimane!" ütles härra tõsiselt.

„Ehk lubab härra juurde?" küsis Eeva paludes.

Härra silmad läikisid.

„Kuule, vanamees, kas sa sant oled?" ütles ta vihaselt. „Ma olen sulle juba rubla rohkem pakkunud! Kas tahad? Seda hinda sa ei saa enam! Solche dumme Menschen, diese Bauern!"[1] lisas ta habemesse.

Jaan mõtles. Eeval hakkas kahju oma härjast.

„No ütle ruttu!" kähvas härra, „mul on aega vähe!" Ta ootas pisut.

„Ehk härra paneb sabaraha peale?" palus Eeva.

„Mis sa siis ise maksad?" küsis härra korraga, pöördus ümber ja läks; mis ta saksa keeles rääkis, ei kuulnud vankrisistujad.

Seal pöördus ta aga korraga ümber ja ilusat härga nähes küsis ta vihaselt: „76 rubla?"

„Olgu!" hüüdis Jaan.

---

[1] Niisugused rumalad inimesed, need talupojad.

Eeval pidi vesi silmi tulema. Ta vaatas hoolega härrat, kes nii ihnus võis olla! Vasemal palel oli tal arm ja paremal silmakulmul must soolatüügas. „Mis see sul nüüd on 80 täis panna?" mõtles Eeva, aga ütelda ei tohtinud ta midagi, et kurja härrat mitte pahandada. Härra lõikas aga kõverate otstega kääridega härja seljale L ja XXXV, mida ei Jaan ega Eeva mõistnud.

Iga käärinõksuga läks Eeva süda haledamaks. Talle tuli härja kasvatamine meelde.

„Kas elu peale?" julges Eeva küsida.

„Läheb nuumale ja tapale!" vastas härra põlgavalt.

Eeva ohkas.

Ja kui Punu lahti võeti ja Jaan karjasega minema läks, siis astus Eeva koorma otsast maha, silis oma härga ja pööras silmad teisale.

„Siis Punu läks!" ohkas ta ja alumine huul läks pisut kõverasse. Eeval oli väga kahju.

Koju minnes oli Jaan joobnud. „Kuhu Punu jäi?" küsis Juku kodus.

„Härra viis Punu ära!"

„Omale?" küsis Juku ja tegi ka kõverad mokad.

„Ära nuta, ära nuta!" trööstis ema, „meie saime ju raha!" Ja ema andis Jukule kompvekki.

„Raha, raha!" poolis Juku, „meie ilusa Punu raha sai!"

Eeval oli veel enam kahju!

6.

Teise päeva hommikul läks Jaan mõisa renti maksma. Nii oli seatud, et peremehed kohe värske rahaga renti võisid maksta. Ühtlasi oli see ka teine laadapäev, kus peremehed siis liiku võisid võtta. Härra sai oma, kõrts oma.

Hilja õhtul tuli Jaan koju ja oli kaunis purjus. Vihaselt põrutas ta kohe sisseastumise järel:

„Iba, too süüa! Kurat võtku sind ja su härga!"

„Ole ikka mõistlikum!" noomis Eeva, „täditütar Mariia tuli ka siia."

„Kas ta lahti on?"

„Ei ole."

„Või tuli ta vaatama, kui suured härjad meil on?"

„Tere ka, Jaan!" hüüdis mõisa toatüdruk, Eeva täditütar Mariia, Jaani juurde astudes.

„Tere!"

„Vaata ikka, mis ilusad asjad Mariia Jukule tõi!" naeris Eeva. „Juku, tule siia!"

Juku tuli kambrist püssi ja pasunatega välja.

Jaan vaatas ja sülitas.

„Mis sul viga on?" päris Eeva.

„Mis mul viga on!" õiendas Jaan. „Härra ütles: „Noh, Jaan, tuleval aastal on viimane selle kontrahi aeg, siis teeme uued!"

„Küll kuluks uued teha!" arvasin mina, „küll kuluks renti pisemaks panna: ei tule kuidagi välja!"

„Aga sul on ilusad härjad müüa!" vastas härra; „ma kuulsin, sa oled oma härja eest 76 rubla saanud! Sa kasvata kaks, kolm härga!" — Kurat, mu süda kukkus täis. Mina kasvatan, ja sina . . .? Aga ma ei lausunud midagi."

„Siis lähen ära!" vastasin ma. „Ehk härrad jätavad maha!"

„Ei, ei, seda ei ole," rääkis härra, „ajad on väga kasinad, ei tule läbi!"

„See on nüüd sinu tegu," rääkis Jaan Eevale, „see on su härja-

jaht. Jumal teab, kui kõrgeks nüüd rent läheb? Ikka suurt tõugu, suurt tõugu; maksa nüüd!"

Jaani meel oli pahane.

Nüüd hakkas Mariia ka rääkima, kuidas nende härrased elavad, kui kokkuhoidlikud nad on, kuhugi kopikat muidu ei anna!

„Praegu perega," rääkis Mariia, „oh sa jumal, kui kokkuhoidlikud! Räimed, kõik loetakse ära, niisama antakse leiba kindla aru järgi: iga hing saab söögiks ühe räime, päeva peale 3 naela leiba."

„Mis sellest räimest saab?" naeris Eeva.

„Mis tast saab?" kinnitas Mariia sekka. „Eks hiljuti oli veider nali. Tuli uus pesutüdruk, va Tamme Anu tütar Kadri. On sel aga ka lõuad peas! Tema ütleb peremamslile, et ütelgu see prouale: „Temale ühest räimest kedagi ei saa!" See räägib. Proua laseb küsida: „Kui palju Kadri tahab?" Kadri ütleb: „Viis tükki." Proua paneb käed kokku: annab, aga läheb ise peremamsliga vaatama, kuhu pesutüdruk need viis räime paneb. Kadri sööb nende silme all kõik need 5 kalakest ära, joob toobi taari takka otsa ja ütleb: „Noh, nüüd ikka sai teisele poole kõhusoppi!"

Proua laseb peremamslit tõlkida, mis Kadri rääkis; siis saab vihaseks ja läheb.

Kadri lasti aga varsti lahti; proua ütelnud: „Niisugune võib mõisa vaeseks süüa!""

Eeva hakkas suure häälega naerma.

Jaan aga tõmbas viinapudeli taskust ja pakkus Mariiale. See kärsutas mokki — ei tahtnud!

„Mis sa nüüd temale pakud, eks ta mõisas küll ei saa!" arvas Eeva.

„Oh, ei saa!" vastas Mariia, „olgu siis harukorral, nagu eile õhtul, kus onupoeg härral külas oli ja ka teisi saksu palju. Siis saab!"

„Kas siis teil pidu oli?" küsis Eeva.

„Ei just pidu, aga külalised," vastas Mariia ja hakkas siis kõike kirjeldama, kuidas nad söövad ja joovad.

„Mis nad siis joovad?" päris Eeva.

„Joodavat veini! Õige magus!"

„Sihukene, nagu kirsiviin!" arvas Eeva.

„Kirsiviin!" naeris Mariia. „Nad joovad ikka sihukest viina, mille pudel kuus või seitse rubla maksab!"

Eeva kohkus.

„Mis sa ütlesid?" küsis ta.

„Niisugust viina, mis kuus, seitse rubla pudel maksab!"

„Oh sa jumal! Ja kui palju siis sihukesi ära juuakse?"

„Kümnete kaupa!" arvas Mariia.

Nüüd hakkas aga Mariia alles rääkima, mis ta teadis, kuidas kaarte mängitakse ja kuidas eile õhtul üks noorhärra, nende härraste onupoeg, pikk ilus mees, arm pale peal (saanud tudengipõlves mõõgaga lüüa), eile õhtul 800 rubla raha ära mänginud.

Eeva pidi kiljatama!

Jaan rüüpas viina!

„Kas sellel härral mitte parema silma peal must soolatüügas ei olnud?" küsis Eeva.

„Jah!" vastas Mariia.

„Oh sa suur jumal! — Ja meie Punu . . .!"

Pisuke Juku kuulis Punu nime ja ütles: „Meie ilusa Punu raha sai!"

Jaan rüüpas viina ja sülitas . . .

Kõikide jutt oli otsas.

Eeva käis ümber, muretses süüa ja mõtles: „Meie Punu, meie Punu!" Pisuke Juku oli Punu jalle vist meelde tuletanud. Eevale tulid kõik need päevad meelde, kuidas ta teda oli kasvatanud ja nüüd nii pisukese raha eest ära andnud, — ajad olid ju vaesed!

Jaan sõi vähe, ta jõi rohkem ja heitis viimaks pikali lava peale, jalgu jälle vastu ahju toetades.

Ta oli küll purjus, aga rendiasi seisis ta meeles. See äraneetud Punu! Ta silmad vajusid; pea käis ümber. Ta nägi enese mõisas olevat; härra ajas välja, sest ta oli joobnud. Jaan läks. Seal oli ta korraga Eedeni aias, kus talle öeldi: „Harige maad ja saatke eneste alla!" Ta läks, võttis labida; seal oli aga teine ees ja ütles: „See on minu, ära siia puutu!" Ta läks teisele poole — seal samane lugu.

Viimaks nägi kõik maa vaiu täis olevat: ei pääsenud kuhugi! Hakkas jooksma. Jookseb, jookseb . . . Korraga peetakse kinni ja keegi ütleb: „Kuhu sa, härg, jooksed!" Võetakse kinni ja viiakse laadale: Eeva istub vankris, karjane ajab takka — ei pääse kuhugi. Korraga tuleb lihunik ja hakkab teda lõikama; lõikab ja lõikab, ikka sügavamale, ikka sügavamale. Jaan tunneb hirmsat valu, ta hakkab karjuma: „O-o-oo!"

„Mis sa lõugad!" hüüab korraga Eeva ja raputab Jaani üles. „Vist jälle luupainaja!"

Pead väristades, vihaselt tõuseb Jaan.

„Mis sul viga?" küsib Eeva.

„Mind müüdi härja pähe ära!"

„Oh sa jumal!" ohkab Eeva, „mis sa kõik kokku ei soni! On ometi hea, et see ilmsi ei sündinud!" püüab naine naljatada.

„Jah, eks ta ole," vastab Jaan. „Niisugune on ühe härja elulugu!"

Ta tuli lavalt maha.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mida tahab kirjanik ütelda Jaani unenäo jutustamisega? Miks ei saanud Jaan maad harida? Miks tundis ta end laadale viidud härjana?
2. Miks võib mõisamaa rentniku Jaani elu võrrelda härja eluga?
3. Kuidas elasid maaomanikud, kelle heaks orjas rentnik?
4. Süveneda Jaani mälestustesse oma vanaisast ja isast ning kirjeldada neid järkjärgulisi võtteid, mille abil mõis talupoega orjastas.
5. Panna igale osale alapealkiri.

6. Leida kohti, kus kirjanik ilmekuse saavutamiseks kasutab olukorra kirjeldamisel pilget, nagu II ptk. algul, kus räägitakse jahuroka keetmisest, millest „terve pere korraga toidetud: saavad inimesed ja saab loom ..."
7. Leida jutustustest rahvapäraseid väljendeid ja kõnekäände.

Suvi.

Juba teist, kolmat päeva puhub tuul lõunast, nii tasa, mahedasti. Vaikne lehk libiseb üle looduse; tunned, kui õrn, kui siidine on see. Su rind tõuseb hingates kõrgemale ... See on suvi!

Paitades puhub tuuleõhk üle lokkavate viljaväljade ja paneb nad õrnalt hõljuma, tasa lainetama nagu mere. Uhkelt kummardub rukkiväli hallrohelistes lainetes supeldes; kergelt väriseb suvivili ja pöörab oma lihavate, tumesinakas-roheliste lehtede üht ja teist külge päikesepaistele, sigitavate kiirte poole.

Muinasjutuliselt naeratab aas soojale tuulele ja sigitavale päikesepaistele. Roheline, punakastõmmu, kollane, valge ja sajavärvine kirju on ta, nagu kõige kaunimalt ehitud peosaal, kus nüüd liblikad, mesilased ja teised sajavärvised tiivikud[1] õiepidu peavad, magusa meega endid toidavad ja elustava päikese kiirte lainetes suplevad. Kärmed on nende liigutused, rutuline nende lend, kiirelt voolav elu täidab neid kuni viimse liikmeni ... See on suvi ...

Mets? See ei ole enam see tõsine, alati sügavas mõttes seisev tumm hiiglane, kes sügisel kurjalt kohises ja talvel lahtiste silmadega tukkus; see on elav kannel Päikese vägevais kätes. Oh, kuidas ta elab ja kõlab, heliseb, siriseb ... Mets ajab enesega omas keeles juttu nagu pisike laps, kes kosutavast unest virgunud, silmad lahti löönud ja iseenesega imelikul keelel lullitab. Seal kukub kägu, hüüab ööbik, vilistab vint, laulab lepalind, laulurästas, põõsalind, tihane, hoburästas ... Kõik on kõnelemas, igaühel on teisele midagi jutustada, salaja sosistada ... Ja see imelik keeltesegu sulab üheks lauluks kokku ... See on suvi!

Viljad lokkavad, aasad õitsevad, metsad helisevad. Kõrgel taevasinas väristab rõõmus lõo ja nagu viib maamulla tänu ning kiitust päikesele, sellele sõnatule eluallikale, kes ise ülalt hellasti naeratades ja õnnistades alla vaatab.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Tutvuda piltide abil suve kirjelduses nimetatud lindudega.
2. Selles loodusekirjelduses esineb neli võrdlust, mis algavad sõnaga *nagu*. Leida need.
3. Milline kõnekujund peitub lausetes: mesilased ja teised sajavärvilised tiivikud suplevad päikese kiirte lainetes; see on elav kannel Päikese vägevais kätes; mets ajab enesega omas keeles juttu?

[1] Tiivik — tiivuline, tiibadega varustatud.

4. Viljavälju, aasa, metsa — kogu loodust kujutatakse siin elusolendina. Selleks kasutab kirjanik isikustamist.

Leida isikustamise e. personifikatsiooni näiteid.

5. Leida epiteete, mida tarvitatakse tuule, viljaväljade, päikese ilmestamiseks.

6. Millises järjestuses antakse pilt suvest? Koostada kava.

VENE
KIRJANDUS

IVAN KRÕLOV.

(1769—1844)

Krõlov sündis 1769. a. Moskvas vaese ohvitseri perekonnas ja talle langes osaks raske lapsepõlv. Ta pidi väga vara hakkama ise endale ülalpidamist teenima.

Krõlov oli 9-aastane, kui suri ta isa. Ainus pärandus, mille Krõlov sai, oli kastike mitmesuguste raamatutega.

Krõlovi perekond sattus väga raskesse seisukorda. 10-aastane Ivan, kes oli koos tuttava mõisniku lastega lugema ja kirjutama õppinud, oli sunnitud teenistusse astuma sellessesamasse linnavalitsusse, kus oli teeninud tema isa. Ta võeti tähtsusetule abikirjutaja kohale.

Neli aastat töötas Krõlov Tveris. Siis läks ta Peterburi, kus sai koha riigipalatisse[1]. Nii ei õnnestunudki Krõlovil koolis õppida. Ja kui temast lõpuks sai avara silmaringiga inimene, siis võlgnes ta selle eest tänu ainult iseenesele, oma teadmishimule, energiale ja püsivusele. Ennekõike oli Krõlovi kooliks tema töörohke elu, eriti lapsepõlveaastad.

Krõlov sukeldus otse elu keerisesse. Ta nägi, kuidas linnavalitsuse ametnikud lõmitasid rikaste ja mõjuvõimsate mõisnike ees, kuidas nad rõhusid vaeseid, võtsid altkäemaksu ja varastasid riiki. Ta tundis omaenese nahal, missugune on vähetähtsa inimese elu, kui ta on vaene ja kui keegi ei astu välja tema kaitseks.

---

[1] riigipalat — kõrgem ametiasutus revolutsioonieelsel Venemaal.

Palju andis noorele Krõlovile ka tänavaelu vaatlemine. Ühe tema kaasaegse sõnade järgi külastas ta erilise heameelega kaubitsemiskohti, rusikavõitlusi ja muid rahvakogunemisi, kus ta tungles kirevas rahvahulgas, kuulates ahnelt lihtrahva kõnet. Sageli istus ta tundide kaupa Volga kaldal pesunaiste juures. Kõik need vastuvõtliku poisi vaatlused andsid talle teadmisi rahva elust ja rahvapärasest vene keelest, mis olid temale hiljem ta kirjanduslikus tegevuses suureks abiks. Kuid Krõlov ei rahuldunud ainult teda ümbritsevate inimeste elu vaatlusega. Ta tahtis *mõista* seda elu, kuid selleks oli vaja teadmisi, haridust.

Ja nii pöörduski Krõlov juba lapsepõlves raamatute juurde. Ta luges kõike, mis talle kätte sattus, ja laiendas järk-järgult oma teadmisi.

Tema püsivat tungi teadmiste järele näitab järgmine juhtum. Kui Krõlov Peterburist kirjutas oma esimese teose ja selle kirjastusse viis, pakkus kirjastaja temale tasuks kuuskümmend rubla. Krõlov aga, kuigi kannatas puudust, võttis kirjastajalt raha asemel mõned raamatud, mis teda huvitasid.

Krõlov sai aru, et põhjalikuma hariduse omandamiseks tuleb osata mitte ainult oma, vaid ka võõrkeeli. Juba väikese poisikesena õppis ta Tveris prantsuse keelt, hiljem hakkas ta iseseisvalt ka teisi keeli õppima.

Nii tasandas see silmapaistev inimene enesele teed teaduse juurde.

Krõlov oli mitmekülgselt andekas inimene. Tal oli annet nii keelte õppimiseks kui ka matemaatikaks. Ta mõistis ja armastas muusikat ning õppis iseõppimise teel ära viiulimängu. Ta polnud sugugi halb näitleja ja luges meisterlikult ette oma valme.

Krõlov oli alles neljateistkümne aastane, kui ta kirjutas oma esimese teose.

Niipea kui Krõlov veendus, et tal on annet ja et ta saab kirjanduslikust tööst ära elada, jättis ta ametikoha ja andus täielikult kirjanduslikule tegevusele.

Kõik oma pikaajalised eluvaatlused, kogu oma meisterlikkuse inimeste kujutamisel, kõik oma teadmised rahvakeelest pani Krõlov nüüd valmidesse. Ta töötas suure visadusega oma valmide kallal, tegi paljusid neist mitu korda ümber, taotledes mõtte selgust ja väljenduse täpsust.

Krõlov on kirjutanud ümmarguselt 200 valmi. Kõik need tõendavad, et luuletaja on teraselt kuulanud pärisorjuseaegsete talupoegade kaebusi. Mõisnikke ja tsaari tšinovnikuid kujutatakse Krõlovi valmides tigedate huntidena, rumalate elevantidena ja kavalate rebastena, rahvast aga töökate mesilastena ja kaitsetute lammastena.

Krõlov süüdistas mõisnikke selles, et nad kummardasid kõige välismaise ees ja suhtusid põlastusega kõigesse venepärasesse, rahvapärasesse.

Krõlov naeruvääristas valmides ka niisuguseid pahesid, nagu laiskus, kergemeelsus, valelikkus, pugemine jms.

Krõlov suri 1844. a. Varsti pärast tema surma korraldati avalik korjandus suurele valmimeistrile mälestussamba püstitamiseks. See asetsebki Peterburi Suveaias. Jäädava mälestuse jättis Krõlov aga oma valmidega, sest neid ei suuda hävitada ajahammas.

Kui kord Krõlovilt küsiti, miks ta eelistab valme teistele kirjandusliikidele, vastas ta: „See liik on arusaadav kõigile: seda loevad niihästi teenijad kui ka lapsed."

Krõlovi valmid on tõlgitud paljudesse keeltesse. Nad on tuntud kaugel üle meie kodumaa piiride. Nõukogude rahvas loeb Krõlovi oma rahvakirjanikuks ja peab teda ühes Puškini, Tolstoi, Gorki ja teistega oma kirjanduse auks ja uhkuseks.

Voor.

Üks potivoor kord oli teel,
ja järsust mäest seal tuli alla minna.
Mäel peremees nüüd jättis teised sinna
ja koormaga, mis käis tal kõige eel
hea hobusega, liikus pärimäge.
Nii tasa-targu alla läheb koorem.
Kuid hobu mäel, kes märksa noorem
ja hästi äge,
Seal ülal seistes aina sõimab teist: —
„Näe, kus mul kiidetud, heaks peetud hobu,
kui vähk ta ronib! Küll on tobu!
Ja viltu veab! No vaata aga veist!
Teel liigu julgemalt, ja kodus koole!
No hoia, eesel, paremale poole!
Küll aga venib! Oleks pime öö,
siis vaata, et ei jalga ära löö,
kuid siin — mäest alla minek . . . Hakkab paha,
käib närvidele, nähagi ei taha!
See kronu kodus konutama peaks,
hea, kui ta lehmadele vettki veaks!
Kuid vaadatagu meid! Eks varsti näe,
kuis alla mäe
siit nelja nalja asi, lust on minna!"
Nüüd tuleb tema kord. Ta surub ette rinna,
lööb uhkelt kohevile hänna
ja läheb. Range
ei tunnegi, nii muudkui lase traavi!
Siis aga
teeb vanker vinka-võnka tema taga
ja kaldu langeb,

käib mööda kive sinna-tänna.
Loom surub vastu veel, et sapsud vahus,
kui koorem lendab — kauhti kraavi!
Ja peremehe potid — puhaku siin rahus!

*

On nii ka inimeste eluteel:
sul selgelt paistavad küll teiste vead,
kuid kui sa ise koorma võtma pead,
on asi tihti hoopis hullem veel.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kuidas laskub mäest vana vilunud hobune?
2. Kuidas käitub noor? Mida öelda tema iseloomu kohta ja kuidas hinnata tema käitumist?
3. Kuidas on lõpus olev õpetus seotud valmi sisuga?
4. Kas oled oma kaaslaste hulgas tähele pannud või ümbruskonnas näinud tühja hooplemist?
5. Lugeda valmi ilmekalt osade viisi.

ALLEGOORIA.

Valmis „Voor" räägitakse sellest, kuidas noor ja äge hobune sõimab teist, head kogenud hobust, et see laskub mäest liiga aeglaselt ja ettevaatlikult. Kuid kui ta ise traavi alla sõidab, läheb koorem ümber. Valmi lõpus ütleb Krõlov, et nii juhtub ka inimeste juures: kergesti mõistetakse teiste tööd hukka, kuid enda käes läheb see hoopis rappa.

Valmides räägitakse sageli loomadest ja ka elututest asjadest, kuid nende all mõeldakse ikka inimesi ja nendevahelisi suhteid. Sellist väljendusviisi nimetatakse allegooriaks. Allegooriat esineb igas valmis ja see on valmi oluliseks tunnuseks.

Kvartett.

Üks Pärdik-Välenäpp
ja Eesel, Sikk
ning Mesikäpp
kord mõtlesid kvartetti mängida.
Kaks viiulit, bass, alt ja noodilehed —
nii villu istusid me pillimehed,
et kunstiga maailma võluda.

Küll poognaid vehivad, ei asja saa.
„Hei," hüüab Pärdik, „peatuge nüüd vähe!
Nii istudes me mäng ei lähe.
Sa, Mesikäpp, end vastu alti sea,
ma, esimene viiul, istun vastu teist,
vaat siis kvartett saab imehea,
et mets ja mägi rõkkab meist!"
Nad istusid siis nii, lõid lahti loo,
kuid katse paremat ei too.
„Pea, pea! Ma tean, mis on me veaks,"
nüüd karjub Eesel: „Kui end kõrvu seaks,
siis alles ehtsad viisid kostma peaks!"
Ka Eeslit kuulati ja seati ritta end,
kuid ikkagi kvartett ei edenend.
Veel üht ja teist nii sooviti
ning läbi prooviti,
kuis tuleb istuda ja kuis ei või.
See kära Künnilinnu lähedale tõi.
Kõik temalt küsima, et kahtlus kaoks:
„Oh kui sul aega leiduks meie jaoks,
sa meile pisut annaksid ehk nõu.
Meil noodid olemas ja pillid ka,
kuid — kuidas istuda, käib üle jõu."
„Et muusik olla, vaja osata
ja vaja kõrvu, õrnemaid, kui antud teile,"
nii vastab Ööbik neile.
„Kuid teie, istuge kas nii või naa,
teist mängumehi ikkagi ei saa."

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milles seisab selle valmi allegooria?
2. Missuguse ühe sõnaga võiks neid loomi iseloomustada?
3. Esitada see valm ilmekalt, dramatiseeritult.

ALEKSANDER PUŠKIN.

(1799—1837)

Suur vene luuletaja Aleksander Puškin sündis Moskvas 6. juunil 1799. a. Ta oli pärit vanast kuulsast aadliperekonnast, kuid luuletaja vanemad olid vaesunud, mõisad olid laostunud ega andnud peaaegu mingeid sissetulekuid.

Nii poeedi isa Sergei Puškin kui ka ema ei tundnud selle pärast mingit muret. Nad pühendasid väga vähe tähelepanu oma majapidamisele. Laste kasvatamine oli jäetud palgaliste guvernööride ja guvernantide hoolde.

Armastust ei saanud Puškin oma perekonnas tunda. Hoolitsust ja hellust sai noor Puškin ainult oma healt hoidjalt Arinalt. Ta armastas kuulata tema huvitavaid jutustusi muistsest ajast, armastas tema muinasjutte, armastas tema kõnetki — sujuvat, kujukat vene kõneviisi. Temalt õppis ta lapsepõlves oma kaunist emakeelt.

Juba varakult kiindus Puškin lugemisse. Tema isal oli suurepärane raamatukogu ja juba lapse-eas said raamatud tulevase luuletaja parimateks sõpradeks.

Sergei Puškini alalisteks külalisteks olid tolle aja parimad kirjanikud ja luuletajad. Ta oli haritud inimene, kes tundis ja armastas kirjandust. Ka ta ise „proovis mõnikord sulge". Ta külalistetoas toimusid huvitavad jutuajamised kirjanduslike uudisteoste üle, loeti valjusti värsse, vahetevahel vaieldi loetu

üle. Ja noor Puškin kuulas neid jutuajamisi pealt, püüdes end varjata, et teda magama ei aetaks. Hiljem oma toas proovis ta ise kirjutada, oli erutatud ja näris sulge, unistades juba tol ajal poeedi kõrgest kutsest.

Poisike kasvas. Tuli hakata mõtlema tema haridusele. Parajasti sel ajal avati Peterburi lähedal Tsarskoje Seloos uus õppeasutus — Keiserlik Tsarskoje Seloo Lütseum. Sinna otsustatigi poiss õppima panna.

Tsarskoje Seloo lütseum oli aadlilaste kinnine õppeasutus. Selle eesmärgiks oli „hariduse andmine noorsoole, eriti tähtsate riigiametite jaoks määratud noorsoole", nagu oli kirjutatud lütseumi kodukorras.

Kuus aastat veetis Puškin lütseumis, elades kogu aja Tsarskoje Seloos. Huvi kirjanduse vastu kasvas lütseumis veelgi. Kirjandus, või nagu tol ajal nimetati, sõnakunst, oli lemmikaineks nii Puškinile kui ka paljudele tema koolisõpradele. Õppejõud ergutasid Puškini huvi värsside vastu.

Suurt mõju avaldas noorele Puškinile noil aastail Tsarskoje Seloo polgu husaar P. Tšaadajev, kellega Puškin kokku puutus. Tšaadajev oli väga haritud inimene. Ta oli isevalitsuse, orjuse ja vägivalla vastane.

Puškin polnud ainuke, kes kuulis Tšaadajevi ja tema ohvitseridest sõprade, 1812. a. Isamaasõjast osavõtnute julgeid kõnesid. Koos Puškiniga püüdsid ahnelt nende sõnu ka teised lütseumi õpilased. Kuuldud uued mõisted erutasid noorukeid, panid neid kauaks mõtlema. Uued sõnad — orjus, despotism, türannia — ühelt poolt; priius, vabadus, haridus, kodanikukohus, isamaa teenimine teiselt poolt, kajasid vastu lütseistide vestlustes. Ega ilmaaegu reaktsioonilised ringkonnad märkinud ärevusega, et lütseum on saanud poliitilise „vabamõtlemise" taimelavaks. Tõepoolest, hiljem võtsid mitmed lütseistid osa 1825. aasta 14. detsembri sündmustest, paljud teised tundsid aga dekabristidele kaasa. Puškinist sai nende ideede laulik.

1817. aastal lõpetab Puškin lütseumi ja asub elama Peterburi, kuhu selleks ajaks olid siirdunud Moskvast ta vanemad. Ta astub teenistusse välisasjade kolleegiumis. Kuid teenistus võttis temalt vähe aega ning huvitas teda vähe. Hoopis enam köitis teda raamatute lugemine, teatri külastamine, vestlused sõpradega ja töötamine.

Pärast lütseumi lõpetamist külastas Puškin Mihhailovskojet — oma ema mõisa Pihkva lähedal. Seal pärisorjuslikus külas kerkisid tema silme ette pärisorjusliku korra õudused, rusuvad pildid vene talurahva elust. Seal nägi ta ühelt poolt „metsikut mõisnikkonda" ja teiselt poolt „vastikut orjamist".

Puškini vabadustarmastavad luuletused ei saanud tol ajal muidugi trükis ilmuda. Kuid tulevased dekabristid, salaühingute liikmed, õppisid need pähe, kirjutasid ümber ja levitasid kõikjal. Kogu mõtlev eesrindlik Venemaa tundis neid. Need värsid tegid

suurt revolutsioonilist tööd, mille eest pärast 1825. aasta 14. detsembrit nii julmalt kannatasid poeedi sõbrad ja mõttekaaslased.

Aleksander I valitsusele muutus Puškin ohtlikuks ja hirmuäratavaks. „Puškin tuleks saata Siberisse: ta on Venemaa ässitavate luuletustega üle ujutanud; kogu noorsugu teab neid peast," ütles tsaar. Noore andeka luuletaja eest kostsid tema vanemad seltsimehed, tema isa ja onu sõbrad. Nende jõupingutuste tõttu läks korda kergendada poeedi saatust: kauge ja külma Siberi asemel saadeti luuletaja 1820. aasta maikuus Lõuna-Venemaale.

Lõunas veetis ta tervelt 4 aastat. Siis saadeti luuletaja ta ema mõisa — Mihhailovskoje külla Pihkva kubermangu kohalike võimude järelevalve alla.

Mihhailovskoje oli ammu panditud ja sissetulekuteta väike mõisaküla. Talupojad olid laostunud. Isegi härrastemaja, mis oli kunagi nägus olnud, oli hakanud lagunema: katus tilkus läbi, korstnad ajasid suitsu läbi pragude, kõik põrandalauad naksusid. Puškin oli noor, lõbus, elurõõmus inimene. Siin oli ta üksi, sõpradeta, raamatuteta, teatrita „männimetsa padrikus", „kolka sünges vangistuses"...

Nukrutseva poeedi suureks sõbraks noil raskeil aastail oli tema ustav hoidja Arina Rodionovna. „Tema on minu ainuke sõber ja ainult temaga pole mul igav," kirjutas Puškin. Hoidja oli lihtne, hea ja andekas naine. Puškin kuulas tema muinasjutte ja jutustusi, imetles tema kujukat kõnet.

Mihhailovskojes kasvab üha suuremaks Puškini huvi rahvaloomingu vastu. Puškin kuulab pimedaid kerjuseid, kirjutab üles nende jutustusi, muinasjutte ja laule. Laatadel kuulab ta talupoegade kõnelusi, mida need sageli kaunistasid naljade ja kõnekäändudega. Rahvaluulet kogudes ja uurides püüdis Puškin rahvast lähemalt tundma õppida. Ta kujutas oma teostes vene tegelikkust ja vene inimesi. Ta nägi vene küla suurepärast loodust tema karmi lumerohke talve, luulelise kevade ja kuldse sügisega. Kõik need muljed kajastusid tema loomingus.

Vaatamata „pagendatud vangi" raskele olukorrale ei lasknud Puškin pead norgu, vaid kirjutas Mihhailovskojes palju suurepäraseid teoseid. Puškini teostes hakkab kõlama puhas vene keel oma kujukate väljendustega, oma tabavate võrdlustega, mida luuletaja õppis rahvalt.

Mihhailovskojes sai luuletaja kuulda ka dekabristide ülestõusu purustamisest, selle juhtide hukkamisest, ülestõusust osavõtnute asumisele saatmisest.

Enamiku dekabristide läbiotsimisel leiti poliitilisi või, nagu neid tollal nimetati, „mässumeelseid" Puškini luuletusi, mida ülestõusust osavõtjad kasutasid revolutsioonilise agitatsiooni vahendina.

Puškin Mihhailovskojes. *N. Ge maal.*

Poeedi enda imestuseks, tema sõprade ja vaenlaste imestuseks ei võetud Puškinit dekabristide protsessi ajal vastutusele, veelgi enam, ta toodi pagendusest tagasi. Ööl vastu 4. septembrit 1826. a. kappas Mihhailovskoje külla feldjääger[1] ja viis Puškini Moskvasse uue tsaari Nikolai I kroonimisele.

Nikolai I kuulutas Puškinile „kõigearmulisemat andeksandmist". Tsaar lootis teha Puškinist oma õuepoeedi, „suunata tema sulge ja kõnet", nagu väljendus sandarmite ülem, tsaari abiline ja nõuandja. Kuid sellest ei tulnud midagi välja: Puškin jäi oma veendumustes sõltumatuks.

Tsaar Nikolai I ümbritses luuletaja salajase järelevalvega ja kuulutas tema teoste tsensoriks iseenda. Tsaar vaatas läbi iga Puškini poolt kirjutatud rea. Paljud tema teosed pandi trükikeelu alla. Postil avati ja loeti läbi luuletaja kirjad, iga tema sammu jälgiti.

Üha raskemaks ja raskemaks muutus Puškinil elu ja töötamine. Kuid vaatamata peaaegu võimatutele tingimustele jätkas ta oma pingelist tööd.

Mõni aasta pärast pagendusest tagasipöördumist abiellus Puškin noore Moskva kaunitari Gontšarovaga. Varsti pärast abiellumist asus Puškin koos naisega elama Peterburi.

---

[1] feldjääger — sõdur tsaari-ajal, keda kasutati tähtsamate teadete edasitoimetamiseks.

Naine oli väga ilus. Ta armastas balle, lõbustusi, kalleid tualette. Ta luges vähe ja mehe loov töö ei huvitanud teda põrmugi.

Puškini perekond suurenes ja koos sellega suurenesid ka väljaminekud. Kindlaid sissetulekuid polnud aga peaaegu üldse. Puškin elas oma kirjanduslikust tööst, ja kui keelati tema teoste trükis avaldamine, ei saanud ta oma töö eest midagi. Tuli teha laenusid ja pantida asju.

Nikolai I õukonnas võeti naine vastu suure rõõmuga. Puškinile aga vaadati ülevalt alla kui vaesele inimesele, kes elatab end oma tööst. Õukonna aadel ei armastanud Puškinit ja samaaegselt kartis teda.

Puškinit solvasid suurilma seltskonna põlglik suhtumine temasse ja tsaari kiusamine. Suur luuletaja, keda tundis ja armastas kogu Venemaa, kelle nimi oli muutunud tuntuks kogu maailmas, pidi nagu poisike kuulama noomitusi selle eest, et ta ei ilmunud õukonna kirikusse õhtupalvusele või hommikupalvusele, või selle eest, et ta oli ilmunud õukonna ballile mundris, kuna ettekirjutus nõudis frakki jne. Eriti raske oli aga see, et tsaari pliiats tõmbas läbi tema armastatuimad teosed. Tsaar nõudis nende ümbertegemist oma äranägemise järgi. Kui Puškin aga ümbertegemisega ei nõustunud, siis need keelati. Paljud Puškini teosed ei pääsenud seepärast tema eluajal trükki.

Kõik see — nii materiaalsed raskused, kiusamised, kui ka suurilma seltskonna vaenulik suhtumine — röövisid poeedilt loominguliseks tööks vajaliku rahu. Ta unistab küla vaikusest, „rahu, töö ja innustuse varjupaigast". Puškin palub tsaari, et see laseks tal asuda külasse, kuid tsaar ei luba.

Puškinit põlgav suurilma seltskond ei lõpetanud oma kallaletunge. Eriti tugevaks muutusid need siis, kui Venemaale saabus „õnne ja aukraade püüdma" (nagu väljendas Lermontov) noor, hiilgav kaardiväeohvitser d'Anthès. Tema avalik lipitsemine luuletaja naise ümber andis alust laimujuttudele, mis solvasid raskelt Puškini au. Puškin kutsus d'Anthèsi duellile, kuigi nii poeet ise kui ka tema mõttekaaslased mõistsid väga hästi, et asi ei seisnud ainult d'Anthèsis: „D'Anthèsi kaudu otsis ta kas surma või arveteõiendamist terve suurilma seltskonnaga," kirjutas üks Puškini kaasaegsetest.

27. jaanuaril 1837. a. toimus Puškini ja d'Anthèsi vahel duell. Puškini sekundandiks oli tema vana lütseumikaaslane Danzas. Tema sõnu duelli kohta antakse edasi järgnevalt: „Vastased asetati paigale, neile anti kätte püstolid ja signaali peale, mille andis Danzas kübaraga, hakkasid nad sammuma. Puškin jõudis esimesena barjääri juurde, peatus ja hakkas püstoliga sihtima. Kuid samal ajal d'Anthès, kes jäi barjäärist ühe sammu võrra eemale, tulistas, ja Puškin langes maha, öeldes: „Mu puus on vist purustatud." Vastulasuga haavas Puškin kergelt d'Anthèsi paremast käest, millega too oma rinda kattis."

Üleni verine luuletaja viidi koju. Tulid kokku sõbrad ja arstid. Puškin talus mehiselt valu ja piina. Kaks päeva võitles luuletaja surmaga. Ta jättis hüvasti omastega, sõpradega ja armastatud raamatutega. 29. veebruaril 1837. a. Puškin suri.

Tuhanded inimesed tulid armastatud luuletajaga hüvasti jätma. Need olid lihtsad vene inimesed, kes leinasid taga oma poeeti. Kui ühelt lihtsalt riietatud raugalt, kes valas pisaraid Puškini kirstu juures, küsiti, kas ta pole kadunu sugulasi, — ajas too ennast sirgu ja vastas: „Ma olen venelane!"

Ainult õukonna aadel ei ilmunud poeedi põrmu juurde.

„Pärast Puškini surma ... käis tema majas kuni 50 000 inimest," kirjutati ettekannetes. See tohutu rahvahulk pani Nikolai I ehmuma. Ta andis käsu toimetada kirst Puškini põrmuga öösel salaja sandarmite saatel Pihkva Pühale mäele. Seal, Mihhailovskoje küla lähedal, iidse Svjatogori kloostri müüride vahel sängitati suur poeet maamulda. Keelati Puškinist kirjutamine ajalehtedes, keelati tema teoste uusväljaanded. Tsaar lootis, et rahvas unustab aja jooksul oma luuletaja. Kuid juhtus teisiti.

Tehes kokkuvõtteid oma tööst, oli Puškin oma prohvetlikus luuletuses „Mälestussammas" kirjutanud:

Ei, täitsa ma ei kao! Maailma kõrvus helab
ka üle aegade mu luulekandle keel —

Ta aimas ette, et vene rahvas teda ei unusta, et ta nimi saab kuulsaks tema kodumaa paljurahvuselisele perele ja et tema suur elutöö — ülistada priiust reaktsiooni karmil sajandil — viiakse lõpule tema järglaste poolt.

Nõukogudemaal elaks Puškin nagu oma teist elu. Teda tuntakse, teda armastatakse, teda hinnatakse. Nõukogude Liidus püstitatakse Puškinile mälestusmärke; korter, kus poeet suri, on muudetud muuseumiks; Mihhailovskoje küla ja selle ümbrus on kuulutatud riiklikuks kaitsealaks; Tsarskoje Seloo on nimetatud Puškini linnaks. Tema raamatud antakse välja üha uutes miljonilistes tiraažides, need on tõlgitud kõikide Nõukogude Liidu rahvaste keeltesse.

Vang.

Mu aknal on trellid ja rõske on torn.
Noor kotkas, mu kaaslane mõtlikult morn,
all vangla ees vuhinal tiivaga lööb
ja pahuralt veriseid palasid sööb.

Ta nokib neid, silmitseb aknal siis mind.
Vist mõistab mu tundeid see tusane lind —
ta kisas on kutse, ta pilgus on piin,
kui tahaks ta öelda: „Mis teeme veel siin?

Aeg rutata sinna, kus avarust näed,
kus pilvede peidus on lumised mäed,
kus teed pole kõrguses kellelgi muul,
kus vabana lendan vaid mina ... ja tuul."

(1822)

Millises mõttes võib vangi-kotka kuju võrrelda Puškiniga?

Läkitus Siberisse.

All kaevandeis, kus lasub öö,
teis uhkelt loitku vastupanu:
ei kao te murerikas töö,
te igatsuste üllas janu.

Ning lootus, häda sõsar truu,
toob allmaa urkaissegi sõõmu
uut agarust ja elurõõmu —
aeg saabub ammuoodatu.

Arm, sõprus, kiindumus — kõik see
ka läbi müüri murrab raja,
nii kui mu laulu võimas kaja
te juurde kongi leiab tee.

Pea vanglaist valguvad te väed
täis vabaduse rõõmsat kihku
ja väravas teil mõõga pihku
taas vajutavad sõbrakäed.

(1827)

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Pöörata tähelepanu luuletuse kirjutamise ajale.
2. Mida teate poeedi elust sel perioodil, millal on kirjutatud luuletus?
3. Kuidas kajastub selles luuletuses Puškini suhtumine dekabristide kangelaslikkusesse?
4. Kuidas mõista metafoori „lootus, häda sõsar truu..."?
5. Mis ülesanne oli sel läkitusel?

Poltaava lahing.

(Katkend poeemist „Poltaava".)

... Uus koidukuma idas lõkkab.
Kuid laial lagendikul rõkkab
ju kahurite kõuehääl.
Õhk täis on kiiri, aga hallid

ja puna-lillad suitsupallid
neid summutavad siin ja sääl.
Reas kitsamaks jääb meeste vahe,
lööb võsast vastu kuulirahe.
Raudkülmalt tulemöllu seas,
kus leekiv suitsujuga keerleb,
õhk vilistab ja pomme veerleb,
on täägid längakile reas.
Eks vana võidukuulsus ehi
ka tulevallil rootsi mehi —
eesliinil ratsarivi näib
kui laine keset merevoogu,
ja kindlustades uljast hoogu
ta kannul jalavägi käib.
Nüüd nagu lõõmatuli loidab
ja mürtsub kogu sõjaliin,
kuid elu ilmselt juba koidab
me polkudele sääl ja siin.
Näe, rootsi malev kokku vajub
kui kevadine lumehang —
sääl Rosen oma väega hajub
ja Schlippenbach on meie vang.
Meid juhib helde sõjajumal,
ju raugemas on rootsi ramm,
meil aga võidutähe kumal
on õnnistatud iga samm.

Siis astus kaaslastega telgist
ning „jumal appi!" hüüdis tsaar.
Mis ebamaisest vastuhelgist
küll sätendab ta silmapaar!
Mis võimsas vaimustuse-küllas
näib voogavat see vägev põu!
Ta liigub ruttu. Ta on üllas
ning hirmus nagu välk ja kõu.
Tal tuuaks' hobune ja paistab,
et ustav loom, kes ohtu haistab,
lööb värisema leegi ees.
Ent juba lendab ta kui maru
nii uhkelt, nagu saades aru,
kes on see vägev ratsamees.

Ju lõõskav lõunatund on ligi.
Kui künnimees, kes pühib higi,
nüüd puhkab laiing. Sõjatrumm
jääb vakka. Kõrge künkahari,
kus möirgas kahurite-kari,
ja suitsev lagendik on tumm.

Taas malevad end ritta säevad.
Sääl vene polgud Peetrit näevad —
ning äkki mürisev „hurraa!"
käib üle tapa-tallermaa.

Laup range, pilgus rõõmus aplus,
tsaar nagu kehastatud taplus
nüüd tuiskab oma polgu ees.
Parv saatjaid järgneb. Iga mees
neist kaaslastest kui emasüles
on kasvand Peetri pesas üles.
Mis muutusi tõi ajavool,
kui nõrgusid ka vereojad —
need aga olid igal pool
ta seltsimehed ja ta pojad:
Baur, Šeremetjev, Bruce, Repnin
ja lemmik hiilguseta hõimust,
kes osa saades Peetri võimust
pool-imperaatoriks on siin.

Sääl sinetavas rivis liikus
ka rootsi sõdalaste vool
ning ustavates kätes kiikus
truul teenerkonnal kandetool,
kus istus Kaarel. Ilme loidund,
näost koltund, haavatud ja roidund,
ta vaikselt mõtisklevat näis.
Samm-sammult valitsejat saates,
parv ülemaid ta kannul käis.
Kuid kangelase silmavaates
ei kajastunud võimas hetk.
See ihaldatud sõjaretk
ta meele oli araks muutnud
ja rasket rahutust ei suutnud
pilk enam varjata... Kuid siis
ta viipav pihk ja roidund ranne
kui pääletungi-märguanne
väed äkki rünnakule viis.

Ning varsti ongi vägi väega,
mees mehega ja käsi käega
ju hirmsas heitlemises koos.
Nüüd võimutseb vaid vaenu-vahing
ja lahing, suur Poltaava lahing
lööb mürisema täies hoos!
Kesk vilistavat kuulisadu
rood variseb kui niidet hein,
kuid juba trotsib tuld ja kadu

uus täägimets ja elav sein.
Kaob suitsu sisse lohk ja küngas.
Just nagu raske pilverüngas
nüüd ratsavägi tulle vaob,
mõõk lennul raiub, torgib, taob.
Raudpommid, laipu virna heites,
maatasa tõukavad kõik teel —
siis vereloiku ennast peites
sääl kurjalt sisisevad veel.
Täis hukatust ja surnukehi
on lagendikul iga koht.
Kuid rootslasi ja vene mehi
veel südimaks teeb hädaoht.
Trumm, kahurite kõuekärin,
lärm, vanded, kisa, täägitärin,
suits, leegid, oiged, verevool
ja surm ja põrgu igal pool.
— — — — — —

Rõõm aina rõkatab me rindel.
Hurraa! me võit on varsti kindel.
Veel hoop — ja nagu tuuletiib
hirm rootslased ju rindelt viib.
Veel otsib ratsavägi ohtu,
veel kasvab langenute arv
ja kooljad jäävad stepirohtu
kui mustav rohutirtsu-parv.

Tsaar pidutseb. Ta nägu särab.
Ta silmis on triumfi helk.
Kõik aina hõiskab. Meeskond kärab.
Kui pimestav on võitja telk!
Mis ülev uhkus täidab hingi!
Tsaar oma ülemate ringi
ka kuulsad rootsi vangid toob,
nad lahkelt pidulauda liidab,
neid nagu õpetajaid kiidab
ja nende tervituseks joob.

(1829)

Poeem „Poltaava" jutustab vene relvade kuulsast ajaloolisest võidust XVIII saj. algul. Ukraina hetman Mazepa, kes unistas Ukraina kuningatroonist, reetis Peeter I ja astus salaliitu Rootsi kuninga Karl XII-ga. Kui algas sõda rootslastega ja Karl XII oma vägedega Ukrainasse tungis, läks Mazepa tema poole üle. Poltaava lahingus purustati nii Karl XII kui ka Mazepa.

Esitatud katkend kirjeldab kuulsat lahingut Poltaava all, kus vene väed Peeter I juhtimisel purustasid rootslased.

1. Jaotada poeemi katkend osadesse ja panna igale osale pealkiri.
2. Leida värsid, mis iseloomustavad Peeter I ja Karl XII. Võrrelda neid omavahel. (Näidata, kuidas Peetri välimuses ja käitumises kajastub teadlikkus silmapilgu tähtsusest, usk võidusse ja sügav kodumaa-armastus, kuidas Karl XII aga on abitu, kõhklev.)

DUBROVSKI.

(Lühendatult.)

ESIMENE RAAMAT.

I peatükk.

Mõni aeg tagasi elas ühes oma mõisatest põline vene mõisnik Kirila Petrovitš Trojekurov. Ta rikkus, suursugune päritolu ja head sidemed tegid ta väga kaalukaks nendes kubermangudes, kus tal oli maaomand. Naabrid olid rõõmuga valmis täitma iga ta väiksematki tuju; kubermangu ametnikud värisesid tema nime kuuldes; orjameelset lipitsemist pidas Kirila Petrovitš temale õigusega kuuluvaks tribuudiks; ta maja oli alati täis külalisi, kes olid valmis tema meelt lahutama ta härrasmehelikus jõudeelus, võttes osa tema kärarikkaist ja vahel ka lausa metsikutest lõbustustest.

Keegi ei julgenud keelduda tema küllakutsetest või jääda teatud päevadel ilmumata Pokrovskojesse vajalikku austust avaldama. Oma koduses elus ilmutas Kirila Petrovitš kõiki harimatu inimese pahesid. Kõige selle poolt ärahellitatuna, mis teda iganes ümbritses, oli ta harjunud vaba voli andma kõigile oma taltsutamatu iseloomu puhangutele ja kõigile oma üsna piiratud mõistuse tujudele. Hoolimata oma füüsilise jõu erakordsest tugevusest kannatas ta paar korda nädalas liigsöömise tagajärgede all ja oli igal õhtul purjus . . .

Talupoegi ja mõisarahvast kohtles ta valjult ja isemeelselt, sellest hoolimata olid nad temale ustavad: nad olid upsakad oma isanda rikkuse ning kuulsuse pärast ja omakorda lubasid endale nii mõndagi naabrite suhtes, lootes tema mõjukale kaitsele.

Trojekurovi tavaline tegevus seisis ringisõitmises mööda oma laialdasi maavaldusi, kestvates pidutsemistes ja tembutamistes, kusjuures viimaseid mõeldi välja iga päev ning nende ohvriks langes harilikult mõni uus tuttav; ometigi ei pääsenud nende eest alati ka vanad sõbrad, välja arvatud ainult Andrei Gavrilovitš Dubrovski. Seesama Dubrovski, kaardiväe eruleitnant, oli Trojekurovi lähimaks naabriks ning omas seitsekümmend hinge talupoegi. Trojekurov, kes oli ülbe läbikäimisel kõige kõrgemast seisusest inimestega, austas Dubrovskit hoolimata tema tagasihoidlikust varanduslikust olukorrast. Nad olid kunagi teeninud

koos sõjaväes ja Trojekurov tundis oma kogemuste järgi tema kannatamatut ning otsustavat iseloomu. 1762. aasta sündmused lahutasid neid kauaks ajaks teineteisest. Trojekurovil, kes oli vürstinna Daškova sugulane, hakkas elus hästi minema. Laostunud varandusega Dubrovski oli sunnitud erru minema ja elama asuma oma viimasesse järelejäänud külla. Sellest teada saades pakkus Kirila Petrovitš talle oma abi, kuid Dubrovski keeldus tänades ja jäi kehvaks, kuid sõltumatuks. Mõni aasta hiljem saabus Trojekurov eru-täiskindralina oma mõisa; nad kohtusid ja tundsid rõõmu jällenägemise üle. Sellest peale puutusid nad iga päev kokku ja Kirila Petrovitš, kes kunagi polnud mitte kedagi austanud oma külaskäiguga, käis koduselt oma vana seltsimehe majakeses. Kuna nad olid ühevanused, ühest ja sellestsamast seisusest pärit, ühel ja selsamal viisil kasvatatud, siis sarnanesid nad teineteisega osalt ka iseloomu ja kalduvuste poolest. Mõnes suhtes oli ka nende saatus ühesugune: mõlemad olid abiellunud armastuse pärast, mõlemad olid peagi leseks jäänud, mõlemal oli laps. — Dubrovski poeg sai kasvatuse Peterburis, Kirila Petrovitši tütar kasvas üles isa silma all ja Trojekurov kõneles tihti Dubrovskile: „Kuule, vennas, Andrei Gavrilovitš: kui sinu Volodkast saab asja, siis annan ma temale Maša naiseks, olgu pealegi, et ta on puupaljas." Andrei Gavrilovitš raputas pead ja lausus harilikult vastuseks: „Ei, Kirila Petrovitš, minu Volodka ei kõlba peigmeheks Marja Kirilovnale. Niisugusel vaesel aadlikul, nagu on tema, on parem abielluda vaese aadlineiuga ja olla peremeheks majas kui muutuda ärahellitatud naise käsualuseks."

Kõik tundsid kadedust selle üksmeele pärast, mis valitses kõrgi Trojekurovi ja tema vaese naabri vahel, ning imestasid viimase julgust, kui ta Kirila Petrovitši pool lauas istudes avaldas varjamatult oma arvamust, muret tundmata selle pärast, kas see ei olnud vastupidine majaperemehe arvamusele. Mõned tegid katset talitada tema eeskujul ja loobuda etteseatud kuulekuse piiridest, kuid Kirila Petrovitš hirmutas nad nii ära, et võttis nendelt alatiseks tahtmise teha sääraseid katseid, ja Dubrovski moodustas ainsa erandi, kes jäi väljaspoole üldiselt kehtivaid seadusi. Ootamatu juhtum aga paiskas kõik segamini ja tõi kaasa suured muudatused.

Kord varasügisel valmistus Kirila Petrovitš minema jahile. Eelmisel päeval oli koera- ja tallipoistele käsk antud hommikul kell viis valmis olla. Telk ja söök olid ette saadetud sinna, kus Kirila Petrovitš pidi lõunat sööma. Peremees ja külalised läksid koertetalli, kus koera keeli Kirila Petrovitši heldust ülistades elas külluses ning soojuses üle viiesaja hagija ja hurdakoera. Siinsamas olid ka staabiarst Timoška järelevalve all laatsaret haigete koerte jaoks ja seek ning osakond, kus puhtatõulised emased koerad poegisid ning imetasid oma kutsikaid. Kirila Petrovitš oli uhke selle suurepärase asutise üle ja ei lasknud kunagi juhust mööda, et sellega kiidelda oma külaliste ees, kellest igaüks oli

talli näinud vähemalt juba paarkümmend korda. Külalistest ümbritsetuna ja Timoška ning ülemkoerapoiste poolt saadetuna kõndis ta mööda koertetalli; mõne koerakuudi ees jäi ta peatuma, kord haigete tervise üle järele pärides, kord enam või vähem karme ja õiglasi märkusi tehes, kord tuttavaid koeri enda juurde kutsudes ja neile lahkeid sõnu üteldes. Külalised lugesid oma

kohuseks vaimustust avaldada Kirila Petrovitši koertetalli üle — ainult Dubrovski vaikis ja tusatses. Ta oli kirglik jahimees. Tema varandus aga võimaldas tal pidada ainult kahte hagijat ja üht sidukonda hurti; säärast uhket asutist nähes ei suutnud ta alla suruda teatud kadedusetunnet.

„Mis sa tusatsed, vennas," päris temalt Kirila Petrovitš, „kas sinule minu koertetall ei meeldi?"

„Ei," vastas ta karedalt, „koertetall on suurepärane — vaevalt elavad teie talupojad nõnda nagu teie koerad."

Keegi koerapoistest sai pahaseks.

„Oma elu pärast," ütles ta, „ei saa meie, tänu jumalale ja härrale, nuriseda, aga mis tõsi — see tõsi, isegi mõnel aadlimehel poleks paha vahetada oma mõis ükskõik missuguse koerakuudi vastu siin. Kõht oleks tal rohkem täis ja ka soojem oleks tal olla."

Kirila Petrovitš puhkes oma teenri ninaka vastuse üle valjult naerma ja tema järel hakkasid laginal naerma ka külalised, kuigi nad tundsid, et koerapoisi nali võis käia ka nende kohta. Dubrovski kahvatas, kuid ei lausunud sõnagi.

Sel hetkel toodi Kirila Petrovitšile korvi sees äsjasündinud kutsikaid näha, — ta hakkas nendega tegelema, kaks valis endale välja, teised käskis ära uputada. Vahepeal oli Andrei Gavrilovitš kadunud, ilma et keegi seda oleks märganud.

Külalistega koertetallist tagasi jõudes asus Kirila Petrovitš õhtust sööma ja alles siis hakkas ta, Dubrovskit mitte enam silmates, tema üle järele pärima. Teenijad vastasid, et Andrei Gavrilovitš sõitis koju. Trojekurov andis käsu kohe talle järele sõita ja ta tingimata tagasi tuua. Mitte kunagi polnud Trojekurov jahile läinud ilma Dubrovskita, kes oli koerte väärtuslike omaduste vilunud ning peen hindaja ja igasuguste jahitülide eksimatu lahendaja. Teener, kes talle järele oli ratsutanud, jõudis tagasi, kui nad veel lauas istusid, ja teatas oma isandale, et Andrei Gavrilovitš polevat kutset kuulda võtnud ega nõustunud tagasi tulema. Kirila Petrovitš, kes oli nagu harilikult nalivkadest kuumaks köetud, vihastus ja saatis sellesama teenri teist korda Andrei Gavrilovitšile teatama, et kui ta otsekohe ei tule tagasi Pokrovskojesse ööbima, siis läheb tema, Trojekurov, Dubrovskiga igaveseks ajaks tülli. Teener ratsutas uuesti minema. Laua tagant üles tõustes lubas Kirila Petrovitš külalistel laiali minna ja läks magama.

Järgmisel päeval oli tal esimeseks küsimuseks: kas Andrei Gavrilovitš on tulnud? Vastuse asemel ulatati talle kiri, mis oli kolmnurkselt kokku keeratud; Kirila Petrovitš käskis oma kirjutajat kirja valju häälega ette lugeda ja sai kuulda järgmist:

Minu lugupeetuim härra,

Ma ei kavatse külastada Pokrovskojet seni, kuni Teie ei saada koerapoissi Paramoškat minu juurde oma süüd üles tunnistama; ja mul olgu õigus teda kas karistada või talle andeks anda, kuid Teie teenrite nöökamisi ei tule mulle mõttessegi sallida ja samuti ei salli ma neid ka Teie poolt, sest ma pole mitte mingi narr, vaid põline aadlik. — Sellega jään Teie alandlikuks teenriks.

Andrei Dubrovski.

Praeguste arusaamiste järgi etiketist[1] oleks pidanud see kiri tunduma üsna ebaviisakana, kuid Kirila Petrovitšit vihastas kiri mitte oma imeliku stiili ja tooniga, vaid ainult oma sisuga.

„Kuidas," müristas Trojekurov voodist palja jalu välja hüpates, „ma peaksin oma inimesi tema juurde saatma süüd tunnistama ja temal olgu õigus kas andeks anda või karistada! — Tõepoolest, mida ta õige mõtleb, kas ta ka teab, kellega tal on tegemist! Küll ma talle... Küll ta alles saab päevi näha, saab tunda, mis tähendab Trojekurovile vastu hakata!"

Kirila Petrovitš riietus ja sõitis tavalise hiilgusega välja jahile, — kuid jaht ei õnnestunud. Kogu päeva kohta nähti ainult ühtainust jänest ja seegi lasti käest ära. Ebaõnnestus ka lõunastamine väljas telgi all, vähemalt ei maitsenud söök Kirila Petrovitšile; ta peksis läbi koka, pahandas külalistega ja sõitis tagasiteel kogu oma jahiseltskonnaga meelega üle Dubrovski põldude.

Möödus mõni päev, aga tüli kahe naabri vahel ei lõppenud. Andrei Gavrilovitš ei tulnud Pokrovskojesse, Kirila Petrovitšil oli aga ilma temata igav ja ta meelepaha tungis häälekalt esile kõige solvavamate väljendustena, mis, tänu sealsete mõisnikkude agarusele, ulatusid Dubrovski kõrvu parandatud ja täiendatud kujul. Uued asjaolud võtsid viimase lootuse leppimiseks.

Kord sõitis Dubrovski ringi mööda oma väikest valdust; kasesalule lähenedes kuulis ta kirvehoope ja hetke pärast langeva puu raginat. Ta ruttas sallu ja sattus Pokrovskoje talupoegadele, kes rahulikult varastasid tema metsa. Teda nähes katsusid nad põgeneda. Kutsari abil võttis Dubrovski nende hulgast kaks kinni ja tõi nad kinniseotult oma mõisa. Ühtlasi langes võitjale saagiks ka kolm vaenlase hobust. Dubrovski oli väga vihane; mitte kunagi varem polnud Trojekurovi talumehed, kes olid tuntud röövlid, julgenud oma tempe teha tema mõisa piirides, kuna neile teada oli tema sõbralik vahekord nende isandaga. Dubrovski märkas, et nad kasutasid nüüd ära tekkinud tüli — ja otsustas vastupidi kõigile sõjaseaduse reeglitele karistada oma vange vitsadega, millega vangid ise olid ennast varustanud tema metsas, hobused aga kanda mõisakirja ja saata tööle.

Kuuldus sellest sündmusest ulatus veel samal päeval Kirila Petrovitšini. Ta kaotas enesevalitsemise ja tahtis esimeses vihas kogu oma mõisarahvaga kallale tungida Kistenjovkale (nõnda nimetati tema naabri küla), see täielikult ära laastada ja mõisnikku ennast sisse piirata tema mõisas — säärased vägiteod ei olnud tal harulduseks. Kuid peagi võtsid ta mõtted teise suuna.

Raskete sammudega saalis edasi ja tagasi käies heitis ta juhusliku pilgu aknast välja ja märkas värava ees peatunud troikat; väikest kasvu mees, kes kandis nahast nokkmütsi ja friisriidest[2] palitut, väljus vankrist ja suundus tiibhoone poole

---

[1] Etikett — aadli, eriti hoovkonna pruugid ja viisakuskombed.

[2] Friisriie — plüüšisarnane riie, mille pinna moodustavad lahtilõikamata lõnga-aasad.

valitseja juurde. Trojekurov tundis temas ära kohtu kaasistuja[1] Šabaškini ja laskis teda enda juurde kutsuda. Mõni hetk hiljem seisis Šabaškin üht kummardust teise järel tehes juba Kirila Petrovitši ees ja ootas harda aukartusega tema korraldusi.

„Tere, kuidas su nimi oligi," lausus Trojekurov, „mis asja sul oli?"

„Olin linna sõitmas, teie ekstsellents," vastas Šabaškin, „ja astusin Ivan Demjanovi poole sisse, et teada saada, kas ehk ei ole teie ekstsellentsil mingit korraldust."

„Tulid väga õigel ajal, kuidas su nimi oligi; mul on sind tarvis, võta viina ja pane tähele, mis ma ütlen."

Niisugune lahke vastuvõtt üllatas meeldivalt kaasistujat. Ta keeldus viina võtmast ja jäi suurima tähelepanuga kuulama Kirila Petrovitšit.

„Mul on naaber," ütles Trojekurov, „mühakas väikemõisnik; ma tahan tema käest mõisat ära võtta — mis sa sellest arvad?"

„Kui on olemas mingisuguseid dokumente, teie ekstsellents, või..."

„Mis sa lobised, vennas, mis dokumente sulle tarvis on. Selleks on olemas korraldused. Selles just võim seisabki, et ilma igasuguse õiguseta mõis käest ära võtta. Aga oota. See mõis kuulus kunagi meile, ta osteti kellegi Spitsõni käest ja müüdi hiljem Dubrovski isale. Kas ei saa kuidagi sellest kinni hakata?"

„Keeruline asi, teie ekstsellents; arvatavasti toimus see müük seaduspäraselt."

„Mõtle järele, vennas, katsu hoolega midagi leida."

„Kui näiteks teie ekstsellentsil läheks korda teie naabrilt ükskõik mis viisil kätte saada akti või lepingut, mille alusel mõis kuulub temale, siis muidugi..."

„Saan aru, aga häda seisab selles — paberid hävisid tal kõik tulekahju ajal."

„Kuidas, teie ekstsellents, tema paberid on ära põlenud! Mida paremat siis veel tahta — säärasel juhul suvatsege talitada seaduse järgi ja asi laheneb kahtlemata teie täielikuks rahulduseks."

„Sa arvad nii? Noh, vaata siis — ma loodan su püüdlikkusele, ja minu tänulikkuse peale võid kindel olla."

Šabaškin kummardus peaaegu maani, väljus, hakkas samast päevast peale askeldama plaanitsetud ettevõttega ja tänu tema kärmusele sai Dubrovski täpselt kahe nädala pärast linnast kutse esitada viivitamata vastavad selgitused, mis puutuvad Kistenjovka küla valdamisse.

Ootamatust arupärimisest üllatatuna kirjutas Andrei Gavrilovitš veel samal päeval vastuseks üsna jämeda kirja, milles ta teatas, et Kistenjovka küla sai tema omaks pärast ta kadunud isa surma, et ta valdab seda pärimisõiguse alusel, et Trojekurovil ei ole sellega midagi tegemist ja et igasugused kõrvaliste isikute

---

[1] Kaasistuja — kohtu liige, elanikkonna esindaja.

nõudlused selle temale kuuluva omandi kohta on laim ja kelmus.

See kiri avaldas kaasistuja Šabaškinile üsna head muljet. Ta nägi esiteks, et Dubrovskil ei ole kuigi palju aimu asjaajamisest, teiseks, et nii ägedat ja ettevaatamatut inimest ei ole kuigi raske viia kõige väljapääsematumasse olukorda.

Kui Andrei Gavrilovitš kainelt oli kaasistuja arupärimise läbi vaadanud, leidis ta vajaliku olevat üksikasjalisemalt vastata. Ta kirjutas kaunis asjaliku paberi, mis aga hiljem aja kuludes osutus mitteküllaldaseks.

Asi hakkas venima. Oma õiguses veendunud olles ei tundnud Andrei Gavrilovitš kuigi suurt muret asja pärast; tal ei olnud tahtmist ega võimalust loopida enda ümber raha ja kuigi ta vahel ikka esimesena heitis nalja kantseleirottide müüdava südametunnistuse üle, ei tulnud talle mõtet pähe, et ta ise võib langeda laimu ohvriks. Niisama vähe tundis omakorda muret algatatud asja soodsa lahenduse pärast ka Trojekurov — tema nimel tegutsedes, kohtunikke hirmutades ja ära ostes ja igasuguseid korraldusi kord nii, kord teisiti tõlgitsedes hoolitses tema asemel asjaajamise eest Šabaškin. Kuidas lugu ka ei olnud, 18... aastal, veebruarikuu 9. päeval sai Dubrovski linnapolitsei kaudu kutse ilmuda ** maakonnakohtuniku juurde, et ära kuulata nimetatud maakonnakohtuniku otsus vaidlusaluse mõisa asjus tema, leitnant Dubrovski, ning kindral Trojekurovi vahel ja et anda allkiri oma rahulolemise või rahulolematuse kohta. Samal päeval sõitis Dubrovski linna; teel kihutas temast mööda Trojekurov. Uhkelt vahetasid nad pilke ja Dubrovski märkas oma vastase näol tigedat naeratust.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Leida laused, mis iseloomustavad rikast mõisnikku Trojekurovit: a) tema harjumusi ja tegevust, b) tema suhtumist pärisorjadesse, naabritesse-mõisnikesse, ametnikesse, c) tema arusaamist võimust.
2. Koostada ja kirjutada üles esimese peatüki kava.
3. Leida sündmus, millega algab Trojekurovi tüli Dubrovskiga (sõlmpunkt), ja näidata, missugustes episoodides see tüli süveneb (kuidas areneb tegevus).
4. Mille poolest vana Dubrovski Trojekurovist erineb?
5. Panna esimesele peatükile pealkiri. Teha seda ka kõigi järgnevate peatükkide puhul.

II peatükk.

Linna jõudes peatus Andrei Gavrilovitš tuttava kaupmehe pool, oli tema juures ööd ja läks järgmisel päeval maakohtusse. Keegi ei pööranud temale tähelepanu. Pärast teda saabus ka Kirila Petrovitš, kirjutajad tõusid püsti ja panid suled käest kõrva taha, kohtuliikmed võtsid ta vastu sügava alandlikkuse avaldustega, austusest tema auastme, aastate ja tüseduse vastu nihutasid nad temale tooli lähemale; ta võttis istet asja avalikul arutusel, — Andrei Gavrilovitš toetus püsti seistes vastu seina, — tekkis

sügav vaikus ja sekretär hakkas valju häälega kohtuotsust ette lugema:

„... Seepärast määrab kohus: nimetatud mõis, ... hinge, koos maa ja muude tulutoovate aladega, missuguses seisukorras see ka oleks, kinnistada nimetatu kohta esitatud ostulepingu alusel täiskindral Trojekurovi nimele; kaardiväe leitnandi Dubrovski kõrvaldamise kohta nimetatud valdamisest ja selle seaduspärase andmise kohta härra Trojekurovi valdusse ja selle kui pärandiks saadud omandi kinnistamise kohta tema nimele teha ettekirjutus K** maakohtule. —

... See otsus tuleb aegsasti seaduslikus korras, edasikaebamise õigusega, teatavaks teha nii nõudjale kui ka kostjale, keda politsei kaudu kutsuda selle otsuse ärakuulamiseks ja allkirja andmiseks oma nõusoleku või mittenõusoleku kohta selle kohtu ette.

Sellele otsusele on alla kirjutanud kõik selle kohtu liikmed."

Sekretär jäi vait, kaasistuja pöördus sügava kummardusega Trojekurovi poole, paludes teda esitatavale paberile alla kirjutada, ja võidurõõmus Trojekurov, võtnud tema käest sule, andis kohtu o t s u s e l e allkirja oma täieliku nõusoleku kohta.

Järg jõudis Dubrovski kätte. Sekretär ulatas temale paberi. Kuid Dubrovski, pea alla langetatud, jäi liikumatuks.

Sekretär kordas talle oma ettepanekut anda allkiri oma täieliku ja lõpliku nõusoleku kohta või otsese mittenõusoleku kohta, kui ta vastu igasugust ootust tunneb oma südametunnistuse järgi, et tema asi on õige, ja kavatseb seadusega ettenähtud aja jooksul esitada apellatsioonikaebuse[1] sinna kuhu vaja. Dubrovski vaikis ... Järsku tõstis ta pea üles, ta silmad hakkasid välkuma, ta põrutas jalga vastu maad, lükkas sekretäri eemale nii tugevasti, et see kukkus, — haaras siis tindipoti ja viskas selle kaasistuja pihta. Kõik ehmusid. „Kuidas! Jumalakoda mitte austada! Kasige minema, kaabakate sugu!" Ja siis, Kirila Petrovitši poole pöördudes: „Kas seda enne on kuuldud, teie ekstsellents," jätkas ta, „et koerapoisid toovad koeri kirikusse! Et koerad jooksevad kirikus ringi. Küll ma teile näitan ..."

Kohtuteenrid jooksid kära peale kokku ja said temast suure vaevaga jagu. Ta viidi välja ja pandi saani. Kogu kohtupersonaali poolt saadetuna järgnes talle Trojekurov. Dubrovski ootamatu mõistusekaotus erutas tugevasti ta mõttekujutust ja mürgitas tema triumfi.

Kohtunikud, kes hellitasid lootust tema tänulikkusele, ei saanud isegi ainsa lahke sõna osaliseks. Veel samal päeval sõitis ta ära Pokrovskojesse. Dubrovski aga lamas samal ajal voodis; maakonnaarst, kes õnneks polnud mitte täielik võhik, leidis mahti tal aadrit lasta, kaane ja hispaania kärbse plaastrit panna.

---

[1] Apellatsioonikaebus — edasikaebus.

Õhtuks muutus haige seisukord paremaks, ta tuli teadvusele. Teisel päeval viidi ta Kistenjovkasse, mis peaaegu ei kuulunudki enam temale.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kuidas selle peatüki sündmused tegevust edasi viivad?
2. Kas kohtu otsust võis ette aimata? Mille põhjal?
3. Kelle kohta siin leidub pilget?

III peatükk.

Möödus mõni aeg, kuid vaese Dubrovski tervis oli ikka veel halb. Tõsi küll, meeletusehood ei kordunud enam, kuid ta jõud kadus märgatavalt. Ta unustas oma endise tegevuse, väljus harva oma toast ja oli päevade viisi mõttes. Jegorovna, heasüdamlik vanaeit, kes kunagi hoolitses ta poja eest, sai nüüd hoidjaks temale. Vanaeit valvas teda kui last, tuletas talle meelde söögi- ja magamaminekuaega, söötis teda ja pani magama. Andrei Gavrilovitš alistus talle vaikselt ja ei teinud peale tema mitte kellegagi tegemist. Ta ei olnud võimeline selleks, et mõelda oma asjade korraldamisele ning majapidamise juhtimisele, ja Jegorovnale sai selgeks, et on tarvis kõigest teatada noorele Dubrovskile, kes teenis ühes jala-kaardiväe polgus ja oli sel ajal Peterburis. Niisiis rebis Jegorovna kuluarveraamatust lehe välja ja dikteeris kokk Haritonile, kes oli Kistenjovkas ainus kirjaoskaja, ette kirja, mille ta veel samal päeval saatis linna posti panemiseks.

Kuid aeg on tutvustada lugejat meie jutustuse tõelise kangelasega.

Vladimir Dubrovski sai kasvatuse kadetikorpuses[1] ja saadeti pärast selle lõpetamist kornetina[2] kaardiväkke; ta isal ei olnud millestki kahju, et aga võimaldada pojale korralikku äraelamist, ja noormees sai kodunt rohkem, kui ta võis loota. Pillajana ja auahnena lubas ta endale luksuslike kapriiside rahuldamist; ta mängis kaarte ja tegi võlgasid, ilma et oleks muret tundnud tuleviku pärast, lootes varem või hiljem abielluda rikka pruudiga, mis on ikka olnud kehvade noormeeste unistuseks.

Kord õhtul, kui mõned ohvitserid viibisid mugavalt diivanitel istudes ja merivaigust piipusid suitsetades tema pool, ulatas Griša, tema kammerteener, talle kirja, mille aadress ja pitser talle juba esimesel pilgul valmistasid suure üllatuse. Ta avas kähku kirja ja luges järgmist:

---

[1] Kadetikorpus — kinnine sõjaväeline õppeasutus tsaariaegsel Venemaal ohvitseride ettevalmistamiseks, andis keskhariduse.

[2] Kornet — ratsaväe nooremohvitser tsaariaegses sõjaväes.

„Vladimir Andrejevitš, meie isand, — mina, sinu vana hoidja, võtsin julguse sulle teadustada papakese tervise kohta. Tema tervis on väga vilets, vahel räägib ta mõttetuid asju ja istub päevad otsa nagu mõistmatu laps — aga jumal ise otsustab meie elu ja surma üle. Tule koju, mu kallis laps, me saadame sulle Pessotšnojesse hobused vastu. On kuulda, et maakohus tuleb siia, meile, et anda meid Kirila Petrovitš Trojekurovi valitsuse alla — sellepärast, et meie olevat nende omad, aga meie oleme mäletamata ajast Teie omad, — ja ei muust eluilmaski midagi kuulnud. — Sina võiksid, kuna sa Peterburi linnas eiad, sellest teadust anda isakesele tsaarile ja tema juba ei laseks meile ülekohut teha. — Jään su truuks orjaks, sinu hoidja

Orina Jegorovna Buzõrjova.

Saadan oma emaliku õnnistuse Grišale! kas ta teenib sind hästi? — Meil sajab nüüd juba teist nädalat vihma ja karjus Rodja suri nigulapäeva aegus ära."

Vladimir Dubrovski luges need üsna segased read väga suure erutusega mitu korda järjest läbi. Ta kaotas oma ema juba varases lapsepõlves ja ilma et ta oma isa peaaegu sugugi oleks tundnud, toodi ta juba seitsmeaastasena Peterburi; — ometi oli ta nagu mõnes romaanis kiindunud oma isasse ja armastas kodust elu seda enam, mida vähem oli saanud maitsta selle vaikseid rõõmusid.

Mõte kaotada oma isa näris rängalt tema südant ja vaese haige olukord, mille kohta tal tekkis aimus oma hoidja kirja järgi, kohutas teda. Ta kujutas endale ette isa, kes oli jäetud kõrvalisse külla rumala vanaeide ja teenrite hoole alla, keda ähvardas mingi oht ja kes abitult oli kustumas kehaliste ja hingeliste piinade käes. Vladimir süüdistas ennast lubamatus hoolimatuses. Juba kaua aega polnud ta isa käest mitte mingit teadet saanud ja talle ei olnud tulnud mõttesse ise tema kohta järele pärida, ta arvas tema olevat sõitudel või seotud majapidamismuredega.

Ta otsustas tema juurde sõita ja isegi teenistusest lahkuda, kui isa haigus nõuaks tema juuresolekut. Tema rahutust märgates läksid ta seltsimehed minema. Üksi jäädes kirjutas Vladimir palve puhkuse saamiseks, pani piibu põlema ja vajus sügavaisse mõtteisse.

Jalamaid hakkas ta puhkuseasja ajama ja kaks päeva hiljem oli ta juba teel.

Vladimir Andrejevitš lähenes sellele jaamale, kust ta pidi kõrvale käänama Kistenjovka poole. Ta süda oli tulvil kurbadest eelaimustest, tal oli hirm, et ta ei leia enam isa elavate hulgast, ta kujutas endale ette rõõmutut elu, mis teda ootas maal: kauge kolk, seltskonna puudumine, vaesus ja niisuguste asjade õiendamine, millest tal polnud aimugi. Postijaama jõudes astus ta jaamaülema juurde sisse ja küsis erahobuseid. Jaamaülem päris

järele, kuhu tal oli sõita, ja teatas, et hobused, kes Kistenjovkast on vastu saadetud, ootavad teda juba neljandat päeva. Peagi ilmus Vladimir Andrejevitši juurde vana kutsar Anton, kes kunagi saatis teda tallis ja hoolitses tema väikese hobuse eest. Antonil tulid teda nähes pisarad silmi, ta kummardas Vladimir Andrejevitši ees maani, ütles talle, et vana mõisahärra on veel elus, ja ruttas hobuseid ette rakendama. Vladimir Andrejevitš keeldus pakutud hommikueinest ja kiirustas teele asuma. Anton sõitis mööda külavaheteid — ja nende vahel tekkis jutt.

„Ole hea, ütle mulle, Anton, mis tüliasi see on minu isal Trojekuroviga?"

„Jumal neid teab, isake Vladimir Andrejevitš ... kuuled sa, härra läks Kirila Petrovitšiga tülli ja see andis asja kohtusse — kuigi ta muidu tihtipeale on ise endale kohtumõistjaks. Pole see meie, orjade asi härraste tahtmisi arutada, aga, jumala eest, ilmaaegu hakkas teie isa Kirila Petrovitšile vastu, ega ülevõimu vastu ei saa."

„Paistab, et see Kirila Petrovitš teeb siin teie juures, mida aga tahab?"

„Teadagi, et teeb, härra, — kaasistujast, kuuled sa, ei pea krossivõrdki lugu, politseiülem on talle jooksupoisiks. Härrased sõidavad tema poole kokku teda kummardama, ja tõepoolest, kui aga mollis oleks solki, sigu leidub ikkagi."

„Kas see on tõsi, et ta võtab meie käest mõisa ära?"

„Oh, härra, meiegi oleme seda kuulnud. — Neilgi päevil ütles Pokrovskoje kellamees ristsetel meie külavanema juures: aitab teil juba küll logelemisest; küllap juba Kirila Petrovitš võtab teid käsile. Seepeale vastaski talle sepp Mikita: jäta, Saveljitš, ära tee vaderi meelt kurvaks, ära riku külalistel tuju — Kirila Petrovitš on omaette ja Andrei Gavrilovitš on omaette — aga meie kõik oleme jumala ja keisri päralt; aga saad sa siis teise inimese suud kinni panna."

„Siis, tähendab, et teie ei tahagi Trojekurovi omaks saada?"

„Kirila Petrovitši omaks! Jumal kaitsku ja hoidku — tal on seal omadelgi vahel vilets elu, aga kui ta veel võõrad kätte saab, siis võtab ta maha naha — ja liha luudelt takka järel. Ei, andku jumal Andrei Gavrilovitšile pikka iga, ja kui ta tema kord ära kutsub, siis ei ole meil kedagi teist tarvis peale sinu, meie toitja. Ära jäta meid maha, küll seisame siis meiegi sinu eest." — Nende sõnade juures keerutas Anton piitsa, raputas ohje ja hobused hakkasid kiires traavis jooksma.

Vana kutsari ustavusest liigutatuna jäi Dubrovski vait ja andus jälle mõtetele. Möödus üle tunni, kui Griša tema järsku üles äratas hüüdega: „Näe, Pokrovskoje!" Dubrovski tõstis pea üles. Ta sõitis laia järve kallast mööda, järvest voolas välja jõgi ja lookles kaugemal küngaste vahel; ühel nendest küngastest kerkisid üle puudesalu tiheda lehestiku hiiglasuure kivimaja roheline katus ja torn; teisel viie kupliga kirik ja vana kellatorn;

ümberringi olid laiali pillatud talumajad köögivilja-aedade ja kaevudega. Dubrovski tundis ära need paigad, — talle tuli meelde, et selsamal künkal mängis ta väikese Maša Trojekurovigа, kes oli temast kaks aastat noorem ja kes juba siis tõotas sirguda kaunitariks. Ta tahtis Antonilt midagi tema kohta kuulda saada, kuid mingi häbelikkus hoidis teda tagasi.

Härrastemaja kohale jõudes nägi ta pargi puude vahel valget kleiti välgatavat. Samal ajal andis Anton hobustele piitsa, ja end haarata lastes auahnusest, mis on ühiselt omane nii kutsaritele maal kui ka voorimeestele, kihutas tuhatnelja üle silla ja läbi küla. Külast välja jõudes tõusid nad mäkke ja Vladimir nägi kasesalu ning vasemal pool lagedal punase katusega halli maja; ta süda hakkas rinnus peksma; ta nägi enda ees Kistenjovkat ja oma isa kehva maja.

Kümne minuti pärast sõitis ta härrastemaja õue. Kirjeldamatu erutusega silmitses ta enda ümber. Kaksteist aastat ei olnud ta oma kodukohta näinud. Kased, mis veel tema siinoleku ajal olid aia äärde istutatud, olid sirgunud ja kasvanud kõrgeteks laia võraga puudeks. Õu, mida kunagi varem kaunistas kolm korrapärase kujuga lillepeenart, mille vahel oli alati puhtaks pühitud lai tee, oli nüüd lastud muutuda karjamaaks, kus kammitsasse pandud hobune sõi pikka, niitmata rohtu. Koerad pistsid haukuma, kuid jäid Antonit ära tundes vait ja hakkasid liputama oma pulstunud karvadega sabasid. Mõisarahvas ruttas välja teenijate majadest ja kogunes valjude rõõmuhüüetega noorhärra ümber. Suure vaevaga pääses ta läbi sellest õhinal vasturutanud rahvahulgast ja tormas lagunenud trepist üles. Eeskojas tuli talle vastu Jegorovna ja embas nuttes oma kasvandikku. —

„Tere, nänn, tere," kordas Vladimir heasüdamlikku eidekest tugevasti süleldes, „kuidas on isaga, kus ta on? Kuidas on ta tervis?"

Sel hetkel sisenes saali kõrget kasvu vanamees, kes vaevalt suutis käia; ta oli kahvatu ja kõhn, seljas oli tal hommikukuub ja peas öömüts.

„Tere, Volodka!" ütles ta nõrga häälega, ja Vladimir embas tuliselt oma isa. Rõõm mõjus haigele liiga erutavalt, jõud kadus tal, ta põlved hakkasid nõtkuma ja ta oleks peaaegu kukkunud, kui poeg teda poleks toetanud.

„Miks te voodist välja tulite," ütles talle Jegorovna, „ise ei seisa jalul, aga kipub ka sinna, kuhu teised ees lähevad."

Vanamees talutati magamistuppa. Ta tegi pingutusi, et pojaga rääkida, kuid mõtted läksid tal peas segamini ja ta sõnadel polnud mingisugust sidet. Ta jäi vait ja vajus unne. Isa seisukord mõjus Vladimirile rabavalt. Ta seadis ennast sisse isa magamistoas ja palus jätta teda isaga üksi. Kodakondsed täitsid ta soovi ja pöördusid nüüd kõik Griša poole; nad viisid ta peretuppa, kus nad maarahva kombel kostitasid teda suurima külalislahkusega ja tüütasid ta ära oma järelepärimiste ja tervitussõnadega.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missuguse uue tegelasega me siin tutvume? Mis me tema kohta teada saame?
2. Süveneda hoidja Orina kirjasse. Milline on tema suhtumine oma isandasse, tsaarisse?
3. Süveneda kutsar Antoni ja noore Dubrovski jutuajamisse. Millisena kujutab kutsar Trojekurovit? Mida tähendab kõnekäänd: *oleks aga mold, küll sigu leidub?*

IV peatükk.

Nüüd lein on siin, kus rõkkas rõõm.

Mõni päev pärast oma päralejõudmist kavatses noor Dubrovski asuda asjaajamise kordaseadmisele, kuid isa polnud võimeline vajalikke seletusi andma ja usaldusmeest Andrei Gavrilovitšil ei olnud. Isa pabereid läbi vaadates leidis ta ainult kaasistuja esimese kirja ja selle peale kirjutatud vastuse mustandi, millest ta aga kohtuasja kohta endale selgemat pilti ei suutnud luua; ta otsustas asjade arenemist ära oodata, pannes lootuse sellele, et asi ise on õige.

Samal ajal läks Andrei Gavrilovitši tervis järjest halvemaks. Vladimir nägi ette tema peatset hääbumist ja ei lahkunud vanakese juurest, kes oli muutunud täiesti lapsikuks.

Vahepeal möödus ettenähtud tähtaeg, ilma et edasikaebust oleks esitatud. Kistenjovka oli saanud Trojekurovi omaks. Šabaškin ilmus tema juurde kummarduste ja õnnesoovidega ja palvega kindlaks määrata, millal tema ekstsellents suvatseb asuda äsjaomandatud mõisa valitsemisele — kas iseenda isikus või selle kaudu, kellele arvab heaks anda volituse. Kirila Petrovitš sattus segadusse. Loomu poolest ei olnud ta omakasupüüdlik, kättemaksuhimu oli meelitanud teda liiga kaugele minema, südametunnistus piinas teda. Ta teadis, missuguses olukorras viibis tema vastane, vana seltsimees tema nooruseajast, — ja oma südames ei tundnud ta võidu üle rõõmu. Ta heitis Šabaškini poole ähvardava pilgu, püüdes midagi leida, millest kinni hakata, et teda läbi sõimata, kuid küllaldast põhjust leidmata lausus talle pahaselt:

„Käi minema, mul pole sinu jaoks aega."

Märgates, et ta pole tujus, tegi Šabaškin kummarduse ja katsus, et minema sai. Üksi jäädes hakkas Kirila Petrovitš edasitagasi käima, vilistades seejuures lauluviisi „Võidumürin valjult kostku",[1] mis tema juures alati tähendas seda, et ta oli erutavate mõtete võimuses.

Viimaks andis ta käsu hobused troska ette rakendada, pani

[1] esimene rida ühest koorilaulust.

ennast soojemalt riidesse, (see oli juba septembri lõpul) ja sõitis ise hobuseid juhtides minema.

Peagi avanes ta ees vaade Andrei Gavrilovitši majale ja üksteisele risti vastukäivad tunded täitsid ta südame. Rahuldatud kättemaksuiha ja võimuahnus surusid mõningal määral maha tema õilsamad tunded, kuid lõpuks võtsid viimased siiski võimust. Ta otsustas oma vana naabrimehega ära leppida ja talle ta varandust tagasi andes kaotada tüli jäljedki. Kergendades oma südant niisuguste heade kavatsustega, ajas ta hobuseid kiiremale sõidule naabrimõisa suunas ja keeras seal otse õue sisse.

Haige istus sel ajal oma magamistoas akna all. Ta tundis Kirila Petrovitši ära ja tema näoilmes väljendus hirmuäratav segadus — õhetav puna tekkis tavalise kahvatuse asemele, silmad hakkasid välkuma, ta suust tuli kuuldavale arusaamatuid häälitsusi. Ta poeg, kes istus siinsamas arveraamatute taga, tõstis pea ja kohkus isa seisukorda nähes. Täis hirmu ja viha näitas haige näpuga õue. Kiirustades kohendas ta oma hommikukuue hõlmu ja püüdis toolilt püsti tõusta, ta tõusiski, kuid vajus äkitselt kokku. Poeg tormas tema juurde, vanake lamas hingetult ja meelemärkusetult maas — teda oli tabanud halvatus.

„Ruttu, ruttu linna arsti järele!" hüüdis Vladimir.

„Kirila Petrovitš küsib teid," ütles talle sisseastunud teener.

Vladimir heitis tema poole hirmuäratava pilgu.

„Ütle Kirila Petrovitšile, et ta kaoks enne, kui ma teda olen lasknud õuest minema kihutada, — võid minna." Teener ruttas rõõmsalt oma isanda käsku täitma; Jegorovna lõi ainult käsi kokku.

„Hukatusse saadad sa ennast, meie isake!" ütles Jegorovna nutuse häälega. „Kirila Petrovitš sööb meid ära."

„Ole vait, nänn," ütles Vladimir talle pahaselt, „saada Anton kohe linna arsti järele."

— Jegorovna väljus. Eestoas polnud mitte kedagi — kõik olid rutanud õue, et Kirila Petrovitšit näha saada. Jegorovna astus trepile ja kuulis vastust, mille teener Kirila Petrovitšile noorhärra nimel edasi andis. Kirila Petrovitš kuulas troskas istudes teenri vastuse ära. Ta tõmbus näost süngemaks kui öö, naeratas põlglikult, heitis ähvardava pilgu mõisarahva poole ja sõitis sammu õuest välja. Ta vaatas ka selle akna poole, mille juures natukese aja eest oli istunud Andrei Gavrilovitš ja kus teda nüüd enam polnud. Jegorovna oli härra käsu unustanud ja seisis trepil. Mõisarahvas kõneles kärarohkelt juhtunud sündmusest. Ootamatult ilmus mõisarahva keskele Vladimir ja ütles katkeval häälel: „Arsti pole tarvis, isa on surnud."

Tekkis segadus. Mõisarahvas tormas vanahärra tuppa. Vanahärra lebas tugitoolis, kuhu Vladimir oli ta asetanud; ta parem käsi oli jäänud rippu ja ulatus maani, pea oli vajunud rinnale — polnud enam elumärkigi ihus, mis ei olnud veel jahtunud, kuid mida juba oli jõudnud moonutada surm. Jegorovna hakkas

uluma. Teenrid asusid laiba juurde, mis jäeti nende hoole alla; nad pesid selle puhtaks, panid selga mundri, mis oli õmmeldud juba 1797. aastal, ja asetasid siis kadunu samale lauale, mille juures nad teda palju aastaid olid teeninud.

V peatükk.

Matused olid kolmandal päeval. Surnulinaga kaetuna ja küünaldest ümbritsetuna lamas vaese vanakese põrm laual. Söögituba oli mõisarahvast täis. Valmistuti surnu väljakandmisele. Vladimir ja kolm teenijat tõstsid puusärgi laualt. Preester hakkas sammuma ees, köster saatis teda matusepalveid lauldes. Kistenjovka peremees astus viimast korda üle oma maja läve. Puusärk kanti läbi metsasalu. Kirik asetses selle taga. Ilm oli selge ja külm. Sügisesi lehti varises puudelt maha.

Kui metsasalust välja jõuti, hakkas paistma Kistenjovka puust kirik ja kalmistu, mis asetses põliste pärnade varjus. Seal puhkas Vladimiri ema põrm ja sinna, ema kalmukünka kõrvale, oli eelmisel päeval kaevatud värske haud.

Kirik oli Kistenjovka talurahvast täis, kes oli tulnud oma isandale viimast austust avaldama. Noor Dubrovski jäi seisma koori juurde; ta ei nutnud ega palvetanud, kuid ta ilme oli hirmuäratav. Kurb talitus lõppes. Esimesena läks kadunuga jumalaga jätma Vladimir ja tema järel kogu mõisarahvas. Toodi kaas, ja puusärk naelutati kinni. Naised nutsid valju häälega; mehedki äigasid tihti kämblaga pisaraid silmist. Vladimir ja samad kolm teenijat kandsid kogu külarahva saatel kadunu põrmu kalmistule. Puusärk lasti hauda, kõik, kes olid juures, viskasid sinna peotäie liiva, haud aeti kinni, tehti selle poole kummardus ja mindi laiali. Vladimir lahkus rutates; ta jõudis kõigist teistest ette ja kadus Kistenjovka metsasallu.

Jegorovna kutsus tema nimel papi ja kõik kirikuteenrid matusesöögile, teatades, et noorhärra ei kavatse sellel viibida; ja nõnda siis siirdusid isa Anton, papinaine Fedotovna ja köster jalgsi härrastemajja, kõneldes teel Jegorovnaga kadunu voorustest ja sellest, mis nähtavasti oli ootamas pärijat. (Trojekurovi külaskäik ja vastuvõtt, mis talle osaks sai, olid juba teatavaks saanud kogu ümbruskonnas, ja kohalikud poliitikud ennustasid nimetatud sündmusele tähtsaid tagajärgi.)

„Mis tuleb, see tuleb," ütles papinaine, „aga sellest on kahju, kui Vladimir Andrejevitš ei peaks saama meie peremeheks. Pole midagi ütelda, ta on tubli poiss."

„Aga kes siis veel, kui mitte tema, peaks saama meie isandaks," katkestas teda Jegorovna. „Ilmaaegu Kirila Petrovitš ägetseb, pojuke seisab ise enda eest ja kui jumal tahab, ei jäta teda ka heategijad maha. Liiga uhke ja upsakas on see Kirila Petrovitš! Aga eks ta pidanud ikkagi hänna jalgade vahele tõmbama,

kui minu Griša talle käratas: välja, sa vana koer! Käi õuest minema!"

„Oi-oi, Jegorovna," ütles köster, „kuidas see Grigori ometi sai need sõnad suust välja, mina võiksin vist küll ennemini piiskopile vastu hakata kui Kirila Petrovitši poole halvakspaneva pilgu heita. Niipea kui sa teda näed, hirm ja värin tuleb peale ja selg, see muudkui paindub iseendast looka, muudkui aga paindub . . ."

„Tühi kõik," lausus preester, „ka Kirila Petrovitšile tuleb kord matusetalitust pidada, kõik niisama nagu täna peeti Andrei Gavrilovitšile, vahest ainult peied on uhkemad ja võõraid kutsutakse rohkem kokku, — aga kas ei ole see jumala ees üks ja seesama! . . ."

„Ah, isake! Ka meie tahtsime kõik ümbruskonna inimesed kokku kutsuda, aga Vladimir Andrejevitš ei olnud nõus. Ega meil puudust pole — ikka oleks leidunud, mida külalistele pakkuda, aga mis sa teed. Olgu siis sedagi, kui rahvast ei ole, et kostitan teid, meie kallid peielised. "

See lahke lubadus ja lootus leida eest maitsvat pirukat sundisid vestlejaid kiirendama sammu ja peagi jõudsid nad õnnelikult härrastemajja, kus laud oli juba kaetud ja viin valmis pandud.

Samal ajal tungis Vladimir ikka sügavamale tihedasse metsa, püüdes summutada oma hingepiina liikumisega ja enda väsitamisega. Ta ruttas edasi, ilma et teed oleks märganud; kogu aja jäid oksad talle teele ette ja kriimustasid teda; soistel kohtadel vajus ta alatasa mutta — ta ei pannud mitte midagi tähele. Lõpuks jõudis ta väikesse nõkku, mis oli igast küljest metsaga piiratud; puude vahel, mida sügis oli pooleldi paljaks laastanud, lookles vaikne oja. Vladimir peatus, istus maha külmale murule ja ta peas hakkasid kihama mõtted, üks süngem kui teine . . . Teda rõhus raskesti tema üksindus. Tema tulevik oli kaetud hirmuäratavate pilvedega. Vaen Trojekuroviga ähvardas talle kaela tuua uusi õnnetusi. Ta väike varandus võis minna võõra inimese kätte — sel juhul ootaks teda kerjuse saatus. Kaua aega istus ta liikumatult ühel ja samal kohal, silmitsedes ojakese vaikset voolu, mis viis endaga kaasa mõned koltunud lehed, ja elavalt kerkis tema silmade ette elu täpne võrdkuju, võrdkuju, mis oli nii tavaline. Viimaks märkas ta, et hakkas juba hämarduma; ta tõusis ja asus otsima teed koju, kuid veel kaua eksles ta tundmatus metsas ringi, kuni sattus teerajale, mis viis ta otse koduväravate ette.

Dubrovskile juhtus teel vastu tulema papp koos teiste kirikuteenritega. Mõte halvast endest tuli Vladimirile pähe. Tahtmatult käänas ta kõrvale ja peitis enda puu taha. Vastutulijad ei pannud teda tähele, temast möödudes ajasid nad omavahel elavalt juttu.

„Hoia eemale kurjast ja tee head," kõneles papp oma naisele, „meid pole siia tarvis. Mis see sinu mure on, kuidas see asi ka ei lõpeks."

Papinaine vastas midagi, kuid Vladimir ei kuulnud seda hästi.

Kodule lähemale jõudes märkas Vladimir suurt rahvahulka — mõisaõu oli talurahvast ja mõisateenijaid tungil täis. Juba kaugelt kuulis ta ebatavalist kära ja jutusuminat. Kuuri juures seisis kaks troikat. Trepil olid mõned võõrad inimesed, kes kandsid mundrikuubesid ja nagu näha, arutasid omavahel mingisugust asja.

„Mis see tähendab?" küsis ta vihaselt talle vastu ruttavalt Antonilt. „Kes need inimesed on ja mida nad tahavad?"

„Ah, isake Vladimir Andrejevitš," vastas vanamees hingeldades. „Kohus on tulnud. Tahavad anda meid Trojekurovile ja võtta ära teie käest, armuline isand! . . ."

Vladimiri pea vajus norgu, inimesed kogunesid oma õnnetu isanda ümber.

„Isake," hüüdsid nad tema käsi suudeldes, „meie ei taha teist peremeest, tahame ainult sind, anna meile käsk, härra, ja me tuleme kohtuga toime. Lähme kas või surma, aga teid me maha ei jäta." — Vladimir silmitses neid ja kummalised tunded haarasid teda.

„Olge rahulikud," ütles ta neile, „ma räägin kohtuametnikkudega."

„Räägi, isake!" hüüti talle rahvahulgast, „tee neile nurjatuile häbi!"

Vladimir läks ametnikkude juurde. Nokkmüts peas, käed puusas, seisis Šabaškin ja vahtis upsakalt ringi . . . Politseiülem, umbes viiekümneaastane pikk ja tüse punase näoga ning vurrudega mees köhatas Dubrovski lähenemist märgates ja hüüdis käriseva häälega:

„Niisiis, ma kordan teile veel, mida juba ütlesin: maakonnakohtu otsusel kuulute teie nüüdsest peale Kirila Petrovitš Trojekurovile, kelle volinikuks siin on härra Šabaškin. Kuulake tema sõna igas asjas, mida ta arvab heaks käskida . . ." Vladimir kees vihast.

„Lubage küsida, mida see tähendab?" päris ta ennast rahulikuks jääma sundides lõbusalt politseiülemalt.

„See tähendab seda," vastas keerutada armastav ametnik, „et meie tulime Kirila Petrovitš Trojekurovit peremeheks seadma kõige selle üle, mis siin on, ja paluma, et i g a s u g u s e d m u u d i s i k u d koristaksid ennast siit terve nahaga minema."

„Aga mulle näib, et teie oleksite võinud enne talupoegade poole pöördumist pöörduda minu poole ja teatada mõisa omanikule voli äravõtmisest tema käest . . ."

„Kes sa niisugune oled?" ütles Šabaškin tema poole väljakutsuvat pilku heites, „endine mõisa omanik Andrei Gavrili poeg Dubrovski on jumala tahtmisel surnud, teid meie ei tunne ega tahagi tunda."

„See on meie noorhärra Vladimir Andrejevitš," ütles hääl rahva hulgast.

„Kes julges seal suud lahti teha?" hüüdis politseiülem ähvardavalt. „Missugune härra? Missugune Vladimir Andrejevitš?

Teie härra on Kirila Petrovitš Trojekurov, kas kuulete, teie puupead."

„Nagu see nõnda oleks," kostis sama hääl.

„See on ju mäss," karjus politseiülem. „Hei, külavanem, siia!"

Külavanem tuli lähemale.

„Silmapilk otsi üles see mees, kes julges mulle vastu rääkida, ma talle näitan!"

Külavanem pöördus rahva poole küsimusega, kes rääkis. Kuid kõik vaikisid; peagi tekkis tagumistes ridades sumin, hakkas valjenema ja muutus mõne silmapilguga kohutavaks kisaks. Politseiülem alandas häält ja tahtis rahvast manitsema hakata . . .

„Mis teda ikka vahtida," karjusid mõisateenrid. „Poisid! Lööge nad maha!" — ja rahvahulk hakkas liikuma.

Šabaškin ja teised kohtuliikmed tormasid eeskotta ja lukustasid ukse.

„Poisid, siduge nad kinni!" karjus seesama hääl ja rahvas hakkas peale suruma . . .

„Pidage, lollpead!" hüüdis Dubrovski. „Mis te teete? Te saadate hukatusse nii ennast kui ka mind. — Minge koju ja andke mulle rahu. Ärge kartke, keiser on armulik, ma esinen tema ees palvega. Ta ei lase meile ülekohut teha. Meie kõik oleme tema lapsed, aga kuidas saab ta teie eest seista, kui teie muutute mässajateks ja röövliteks?"

Noore Dubrovski sõnad, tema kõlav hääl ja tema suurepärane kuju avaldasid soovitud mõju. Rahvas rahunes ja läks laiali — õu jäi tühjaks. Kohtuliikmed olid majas varjul. Viimaks avas Šabaškin tasakesi ukse, tuli välja trepile ja hakkas Dubrovskit alandlikkude kummarduste saatel tänama heatahtliku kaitse eest.

Vladimir kuulas teda põlastusega ja ei lausunud sõnagi.

„Meie otsustasime teie loal siia ööbima jääda," jätkas kaasistuja, „on juba pime ja teie talumehed võivad meile teel kallale tungida. Olge nii lahke ja käskige vähemalt heinugi võõrastetuppa põrandale tuua; niipea kui valgeks läheb, sõidame minema."

„Tehke mis tahate," vastas Dubrovski neile jahedalt, „ma pole siin enam peremees."

Nende sõnadega läks ta oma isa tuppa ja keeras ukse lukku.

Ülesandeid.

1. Jutustada ametnike käitumisest, kes tulid „Kirila Petrovitš Trojekurovit peremeheks seadma kõige selle üle, mis siin on, ja paluma, et igasugused muud isikud koristaksid ennast siit minema, kuni neil nahk veel terve on".
2. Jälgida teksti järgi, kuidas kasvab talupoegade viha.
3. Võrrelda Šabaškini suhtumist Trojekurovisse (I ptk.) ja Vladimir Dubrovskisse. (V ptk.)

„Niisiis, kõik on lõpetatud," ütles ta endamisi, „veel hommikul oli mul peavari ja tükk leiba. Homme pean ma jätma maja, kus ma sündisin ja kus suri mu isa, sellele, kes on süüdi minu isa surmas ja minu enda muutumises kerjuseks." Ja ta silmad jäid liikumatult peatuma ema pildil. Kunstnik oli maalinud ema käsipuule nõjatuvana, valges hommikukleidis ja roosiga juustes. „Ka see portree satub minu perekonna vaenlase kätte," mõtles Vladimir, „see visatakse koos katkiste toolidega kolikambrisse või riputatakse üles eeskotta, kus ta saab tema koerapoiste märkuste ja irvituste märklauaks, ema magamistuppa aga, tuppa... kus suri isa, asub elama tema valitseja või siis paigutatakse sinna tema haarem[1]. Ei, ei! Ärgu saagu see kurb maja, kust ta mind välja kihutab, ka tema omaks mitte." Vladimir surus hambad kokku, kohutavad mõtted tulid talle pähe. Kohtuametnikkude hääled kostsid siia — need inimesed käitusid majas nagu peremehed, nad nõudsid ühte ja teist asja ja kiskusid tähelepanu keset tema nukraid mõtisklusi ebameeldivalt endale. Lõpuks jäi kõik vaikseks.

Vladimir avas kummutid ning laekad ja hakkas läbi vaatama kadunu pabereid. Suurema osa neist moodustasid arved ja asjaajamisega seotud kirjad. Vladimir rebis need läbi lugemata puruks. Nende vahel puutus talle kätte pakk kirju, millele oli peale kirjutatud: „Minu naise kirjad". Suure meeleliigutusega hakkas Vladimir neid lugema: need olid kirjutatud Türgi sõja ajal ja saadetud Kistenjovkast sõjaväe aadressil. Ema kirjeldas isale oma üksluist elu, askeldamist majapidamise alal, ta kaebas õrnalt lahusoleku üle ja kutsus isa tagasi koju hea elukaaslase embusse. Ühes kirjadest väljendas ta oma rahutust väikese Vladimiri tervise pärast; teises tundis ta rõõmu poisi varaste vaimuannete üle ja ennustas talle õnnelikku ning hiilgavat tulevikku. Vladimir süvenes lugemisse ja oma vaimus perekonnaelu õnne õhkkonda sukeldudes unustas ta kõik maailmas, ta ei pannud tähelegi, kuidas möödus aeg; seinakell löi üksteist. Vladimir pani kirjad taskusse, võttis küünla ja väljus kabinetist. Saalis põrandal magasid kohtu-ametnikud. Laual seisid klaasid, millest oli joodud, ja kogu ruum oli täidetud tugeva rummilõhnaga. Vastikust tundes möödus Vladimir magajaist ja astus eeskotta. Uks oli lukus; ta ei leidnud võtit ja pöördus tagasi — võti oli saali laual. Vladimir avas ukse ja sattus kellelegi peale, kes hoidus nurka, — käes läikis sellel kirves. Vladimir tõstis talle küünla lähemale ja tundis temas ära sepp Arhipi.

„Mis sa siin teed?" küsis Vladimir.

„Ah, Vladimir Andrejevitš, see olete teie," vastas Arhip sosinal, issand halastagu ja hoidku! Hea, et teil oli küünal kaasas!"

[1] Haarem — muhamediusulistes maades jõukama kihi majades ruumid, mis on määratud elamiseks ainult majaisanda naistele.

Vladimir vaatas talle imestusega otsa.

„Miks sa ennast siin peidad?" päris ta sepalt.

„Ma tahtsin... ma tulin... vaatama, kas kõik on kodus," vastas Arhip vaikselt ja kogeldes.

„Aga miks on sul kirves kaasas?"

„Ah, kirves või? — Aga kuidas sa lähed praegu ilma kirveta välja? Need kohtuametnikud on ju niisugused kõrilõikajad, et vaata, kui nad..."

„Sa oled purjus, pane kirves ära ja mine maga ennast välja."

„Mina purjus? Isake, Vladimir Andrejevitš, jumal taevas ise näeb, mitte tilgakest ei ole saanud suhu... ja kas tuleb nüüd viin meeldegi, see on ju ennekuulmatu asi — kohtukirjutajad tahavad meid enda võimu alla saada, kohtukirjutajad ajavad meie härraseid härrastemajast välja... Kuule, kuidas nad nurjatud norskavad — kui neile vaikselt kõigile korraga... ja aja siis veel jälgi."

Dubrovski kortsutas kulme.

„Kuule, Arhip," ütles ta, kui ta natuke aega oli vaikinud, „see asi, mida sa mõtled ette võtta, ei ole õige. Ega siis kohtukirjutajad pole süüdi. Pane õige latern põlema ja tule minuga kaasa."

Arhip võttis härra käest küünla, otsis ahju tagant laterna, süütas selle põlema ja mõlemad läksid vaikselt trepist alla ja üle õue. Öövaht hakkas taguma malmist lokulauda, koerad pistsid haukuma.

„Kes on öövahiks?" küsis Dubrovski.

„Meie, isake," vastas hele hääl, „Vassilissa ja Lukerja."

„Minge koju," ütles neile Dubrovski, „teid pole enam tarvis."

„Küllalt," lausus Arhip.

„Suur tänu, heategija," vastasid naised ja ruttasid kohe minema.

Dubrovski läks edasi. Kaks meest tulid lähemale; nad hüüdsid teda — hääle järgi tundis Dubrovski ära Antoni ja Griša.

„Miks teie ei maga?" küsis ta nende käest.

„Saad sa nüüd siis und silmile," vastas Anton, „mis kõik ära nägema peab, kes oleks võinud seda arvata..."

„Tasemini!" katkestas teda Dubrovski, „kus on Jegorovna?"

„Ta on härrastemajas, oma toas," vastas Griša.

„Mine, kutsu ta siia ja too majast välja kõik omad inimesed, nii et sinna ei jääks mitte hingegi — peale kohtuametnikkude, — ja sina, Anton, rakenda hobune vankri ette."

Griša läks ja tuli hetke pärast koos oma emaga tagasi. Vanake ei olnud sel ööl ennast lahti riietanud; mitte keegi majas peale kohtuametnikkude ei saanud silma kinni.

„Kas kõik on siin?" päris Dubrovski, „kas majja ei jäänud enam kedagi?"

„Mitte kedagi peale kohtukirjutajate," vastas Griša.

„Tassige siia heinu või õlgi," ütles Dubrovski.

Teenijad ruttasid talli poole ja tulid tagasi heinasületäitega.

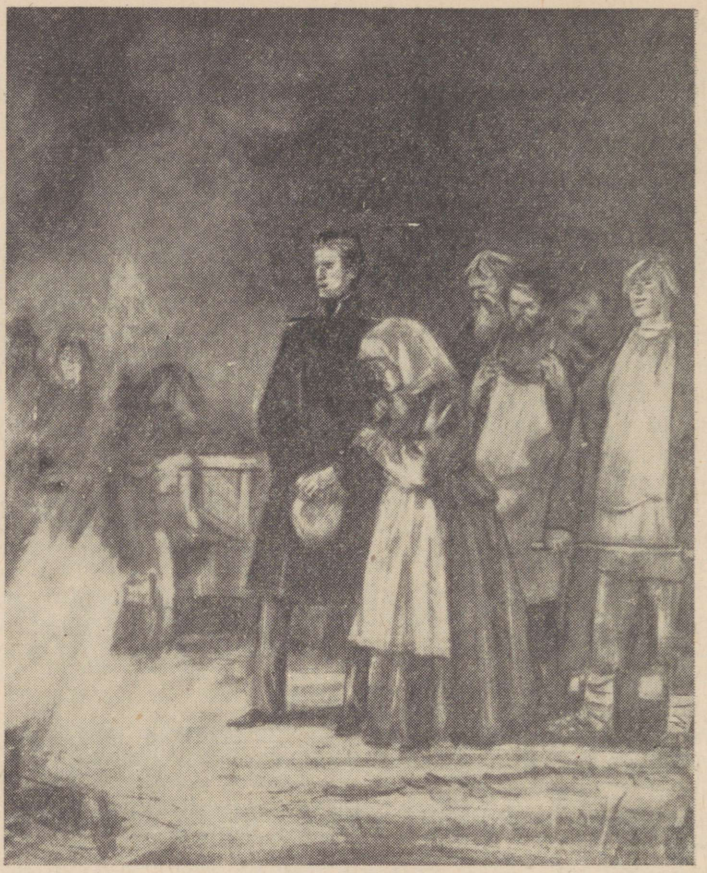

„Pange trepi alla. Vaat nõnda. Noh, poisid, tuld!"

Arhip avas laterna ja Dubrovski süütas põlema pirru.

„Oota," ütles ta Arhipile, „kiiruga panin ma vist eeskoja ukse lukku, mine kähku ja keera lukust lahti."

Arhip tõttas eeskotta — uks oli lukustamata. Arhip pani ukse lukku ja sõnas endamisi: „Või veel, või keera lukust lahti!" Ja ta pöördus tagasi Dubrovski juurde.

Dubrovski tõstis pirru heintele lähemale, heinad pahvatasid põlema, leek tõusis kõrgele ja valgustas kogu õue.

„Oh õnnetust!" hakkas Jegorovna hädaldama, „Vladimir Andrejevitš, mis sa ometi teed!"

„Ole vait," ütles Dubrovski. „Noh, lapsed, jääge jumalaga, lähen sinna, kuhu jumal juhib; olgu teil õnne uue peremehega."

„Isake, heategija," vastasid teenijad, „tulgu või surm, aga meie sind maha ei jäta, me läheme sinuga kaasa."

Vanker sõitis ette — Dubrovski istus koos Grišaga vankrisse ja määras teistele kokkusaamise kohaks Kistenjovka metsa. Anton andis hobustele piitsa ja nad sõitsid õuest minema.

Tõusis tuul. Ainsa hetkega haarasid leegid kogu maja enda võimusesse. Punakas suits keerles katuse kohal. Aknaklaasid purunesid ja pudenesid eest, põlevad palgid hakkasid maha langema, oli kuulda kaeblikku hädakisa ja hüüdeid: „Põleme! Appi! Appi!"

„Või veel!" lausus Arhip, kes tigeda naeratusega silmitses tulekahju.

„Arhip, kallis," ütles talle Jegorovna, „päästa nad, nurjatud, jumal tasub seda sulle."

„Või veel!" vastas sepp.

Sel hetkel oli akna juures näha kohtuametnikke, kes püüdsid kahekordseid aknaraame eest ära murda. Kuid siis langes katus sisse ja hädakisa vaikis.

Peagi kogunes kogu mõisarahvas õue kokku. Kisades ruttasid naised oma majakraami päästma, tulekahju imetelles karglesid ringi lapsed. Tulise tuisukeerisena lendlesid sädemed ja talumajad hakkasid tuld võtma.

„Nüüd on kõik korras," ütles Arhip, „hästi põleb, mis? Küllap vist on Pokrovskojest tore seda vaadata."

Sel silmapilgul äratas uus asi tema tähelepanu: põleva kuuri katusel jooksis kass, ilma et oleks teadnud, kuhu põgeneda — igast küljest ümbritsesid teda leegid. Kaeblikult näugudes kutsus vaene loomake endale appi. Kassi häda nähes tahtsid poisid naeru käes lõhkeda.

„Mida te põrgulised irvitate?" ütles neile pahaselt sepp, „kas te jumalat ei karda — jumala loom saab otsa ja teie lõkerdate nagu mõistmatud," — ja nõjatanud redeli vastu põlevat katust, ronis ta üles kassile järele. Kass sai aru tema kavatsusest ja haaras tõtliku tänulikkuse ilmega kinni tema käisest. Poolkõrbenud sepp ronis oma saagiga alla.

„Noh, mehed, jääge jumalaga," ütles ta segadusse sattunud mõisaperele, „mul pole siin enam midagi teha. Elage hästi, ärge tuletage minust halba meelde."

Sepp läks minema, tuli möllas veel tükk aega edasi. Siis kustus see ja ööpimeduses jäid helendama ainult leegita hõõguvad söehunnikud; nende ümber lonkisid Kistenjovka paljakspõlenud elanikud.

Ülesanne.

1. Mis väärtus on sepp Arhipi kujul talupoegade ülestõusude mõistmiseks? Missugune ta on?

Teisel päeval levis sõnum tulekahjust kogu ümbruskonnas. Igaüks rääkis sündmusest oma arvamusi avaldades ja oletusi tehes. Mõned kinnitasid, et Dubrovski mõisateenijad jõid ennast peiedel purju ja panid maja ettevaatamatuse tõttu põlema, teised süüdistasid kohtuametnikke, kes hakkasid uue elukoha puhul liiku jooma, paljud väitsid, et Dubrovski põles koos maakohtu ametnikkudega ja kõigi oma mõisateenijatega sisse. Mõned aimasid tõde ja kinnitasid, et süüdlane selles kohutavas õnnetuses on Dubrovski ise, keda kihutasid taga viha ning meeleheide. Trojekurov sõitis juba järgmisel päeval tulekahjukohale ja korraldas ise juurdluse. Selgus, et politseiülem, maakohtu kaasistuja, asjaajaja ja kirjutaja, samuti ka Vladimir Dubrovski, Jegorovna, teener Grigori, kutsar Anton ja sepp Arhip olid teadmata kadunud. Kõik mõisateenijad tunnistasid, et kohtuametnikud hukkusid tules sel ajal, kui katus langes sisse; nende põlenud luud kaevati välja. Naised Vassilissa ja Lukerja rääkisid, et nägid Dubrovskit ja sepp Arhippi natuke aega enne tulekahju. Nagu tunnistasid eranditult kõik, oli sepp Arhip elus ja tulekahju tekkimises peamine, kui mitte ainus süüdlane. Raske kahtluse alla langes ka Dubrovski. Kirila Petrovitš saatis kogu sündmustekäigu kohta üksikasjalise kirjelduse kubernerile ja uus kohtuasi sai alguse.

Peagi andsid uued sõnumid uudishimule ja kuulujuttudele uut ainet. ** kubermangu olid tekkinud röövlid ja tekitanud inimestes kõikjal hirmu. Abinõud, mida võeti röövlite vastu tarvitusele valitsuse poolt, ei osutunud küllaldasteks. Röövimised, üks tähelepanuväärsem kui teine, järgnesid üksteisele. Ei võinud julge olla ei maanteel ega külas. Mitu kolmehobusevankrit, röövleid täis, kihutas päise päeva ajal ringi mööda kogu kubermangu, — nad pidasid kinni reisijaid ja postivankreid, tulid küladesse, rüüstasid härrastemaju ja põletasid neid maha. Jõugu juht oli kuulus oma nupukuse, vahvuse ja isesuguse suuremeelsuse poolest. Temast jutustati imelugusid; Dubrovski nimi oli kõigi huultel, kõik olid veendunud, et mitte keegi teine, vaid just tema on julgete röövlite pealikuks. Ainult ühte asja pandi imeks — Trojekurovi mõisad olid jäänud puutumata; temal ei riisunud röövlid tühjaks mitte ühtki hoonet; ei peetud tal teel kinni ühtki koormat. Oma tavalise suurustlemisega kirjutas Trojekurov selle, et ta oli jäänud erandiks, hirmu arvele, mida ta oli suutnud sisendada kogu kubermangule, ja samuti ka eriti hea politsei arvele, mille ta oli seadnud sisse oma külades. Alguses naersid naabrid omavahel Trojekurovi suurustlemise üle ja ootasid iga päev, et kutsumata külalised teeksid külaskäigu Pokrovskojesse, kus neile leiduks külluses saaki, kuid lõpuks pidid nad Trojekuroviga nõustuma ja tunnistama, et ka röövlid tunnevad tema ees arusaamatut aukartust... Trojekurov võidurõõmutses ja ei jõudnud iga uue sõnumi puhul Dubrovski röövkäikude kohta küllalt nalja heita

kuberneri, politseiülemate ja roodukomandöride üle, kelle käest Dubrovski alati terve nahaga minema pääses.

Vahepeal jõudis kätte 1. oktoober — kirikupüha Trojekurovi külas. Aga enne kui me asume selle pidupäeva ja edasiste sündmuste kirjeldamisele, peame meie lugejat tutvustama tegelastega, kes on talle tundmatud või keda ainult möödaminnes on nimetatud meie jutustuse alguses.

Ülesandeid.

1. Jutustada Dubrovski mõisarahva suhtumisest Vladimir Dubrovskisse ja Trojekurovisse.
2. Teha kirjalikult väga lühike, ainult mõne lausega piirduv kokkuvõte kahest peatükist (6. ja 7.), jättes seejuures kõrvale kõik üksikasjad.
3. Kuidas seletas Trojekurov röövlite „arusaamatut aukartust" tema vastu?
4. Missugune pööre tegevuse arengus toimub selles peatükis?

VIII peatükk.

...Kirila Petrovitš kutsus Moskvast oma väikese Saša jaoks prantslasest õpetaja, kes saabuski Pokrovskojesse nende sündmuste ajal, mida meie praegu kirjeldame.

Oma hea välimuse ja lihtsa käitumise tõttu oli see õpetaja Kirila Petrovitšile meelt mööda. Õpetaja esitas Kirila Petrovitšile oma tunnistused ja kirja ühelt Trojekurovi sugulaselt, kelle juures ta oli olnud neli aastat lastekasvatajaks. Kirila Petrovitš vaatas kõik need paberid läbi ja ainuke asi, mis tekitas temas rahuloleматust, oli prantslase noorus, — mitte sellepärast, nagu oleks ta pidanud seda armastusväärset puudust kokkusobimatuks kannatlikkuse ja vilumusega, mis on nii vajalikud õpetaja õnnetus elukutses, vaid tal olid omad kahtlused, mille kohta ta kohe otsustas anda prantslasele seletuse. Selleks laskis ta enese juurde kutsuda Maša (Kirila Petrovitš ei osanud prantsuse keelt ja Maša oli talle tõlgiks).

„Tule siia, Maša, ja ütle sellele musjööle, et olgu siis nõnda — ma võtan ta ametisse; aga ainult sel tingimusel, et ta ei julgeks hakata mul siin tüdrukute ümber lipitsema, muidu ma talle, koerapojale... Pane see talle ümber, Maša."

Maša punastas ja ütles õpetaja poole pöördudes prantsuse keeles, et isa rajab oma lootuse tema tagasihoidlikkusele ja heale käitumisele.

Prantslane tegi Maša poole kummarduse ja vastas, et ta loodab ära teenida lugupidamist enda vastu isegi siis, kui temale ei peaks osutatama heatahtlikkust.

Maša tõlkis prantslase vastuse sõna-sõnalt.

„Hea küll, hea küll," ütles Kirila Petrovitš, „pole talle tarvis ei heatahtlikkust ega lugupidamist. Tema asi on Saša järele vaadata ja poisile grammatikat ja geograafiat õpetada, pane see talle ümber."

Marja Kirilovna pehmendas oma tõlkes isa jämedakoelisi väljendusi ja Kirila Petrovitš laskis prantslase minna tiibhoonesse, kus viimasele oli antud tuba.

Aristokraatlikkude eelarvamuste vaimus kasvatatuna ei pööranud Maša mingit tähelepanu noorele prantslasele; õpetaja oli temale midagi teenija või käsitööline taolist ja teenija või käsitööline ei olnud tema silmis mees. Ta ei pannud tähele ka seda muljet, mis ta avaldas monsieur Deforges'ile, ega ka tema kohmetust ja hämmeldust ja tema hääle värisema hakkamist. Hiljem kohtas Maša õpetajat mitmel päeval järjest üsna sageli, ilma et ta temale oleks pööranud tähelepanu. Ootamatul kombel tekkis aga temal õpetajast hoopis uus kujutlus.

Kirila Petrovitši mõisa oli harilikult ikka toodud kasvama karupoegi ja need karupojad pakkusidki Pokrovskoje mõisnikule peamist lõbu ja ajaviidet. Veel üsna väikestena toodi karupoegi iga päev võõrastetuppa, kus Kirila Petrovitš nendega jändas tundide viisi, ajades neid kiskuma kasside ja kutsikatega. Kui karud suureks olid kasvanud, pandi nad ketti ja jäädi ootama tõelist ajujahti. Vahetevahel toodi nad välja härrastemaja akende alla ja veeretati nende juurde tühi veinivaat, mis oli raudnaelu täis taotud; karu hakkas nuuskides vaadi ümber käima, puudutas siis seda ettevaatlikult käpaga, tegi endale haiget, andis vihastudes vaadile tugevamaid hoope ja tegi endale veel rohkem haiget. Siis sattus ta täielikku märatsemishoogu ja tormas mõmisedes vaadile kallale, kuni lõpuks vaese looma käest ära võeti asjatut raevu põhjustanud ese. Vahel rakendati kaks karu vankri ette, sunniti külalisi hea või kurjaga vankrisse istuma ja lasti siis karudel kihutada, kuhu jumal tahab. Kuid kõige paremaks peeti järgmist Kirila Petrovitši nalja.

Näljane karu suleti tühja tuppa ja seoti köiega rõnga külge, mis oli seina kruvitud. Köis ulatus peaaegu üle terve toa, nõnda et ainult vastasnurk oli kaitstud hirmuäratava looma kallaletungide eest. Harilikult juhiti võõras selle toa ukse juurde, tõugati ootamatult tuppa sisse, uks lukustati ja õnnetu ohver jäeti üksi sassis karvaga metsaeraku seltsi. Vaene külaline, kelle riided käristati puruks ja kes ise kriimustati veriseks, otsis peagi üles ohutu toanurga, kuid vahel oli ta sunnitud vastu seina surutuna seisma tundi kolm ja vaatama, kuidas vihane metsloom paari sammu kaugusel möirgas, kargles, tagumistele jalgadele püsti tõusis, ennast lahti kiskuda ja võõrast oma käppade vahele haarata püüdis. Niisugused olid vene mõisniku õilsad meelelahutused! Mõni päev pärast seda, kui õpetaja oli kohale jõudnud, tuli ta Trojekurovile meelde ja Trojekurov otsustas talle pakkuda külakostiks karutoas viibimist: selleks laskis ta ühel hommikul õpetaja enese juurde kutsuda ja asus teda läbi pimedate koridoride kuhugi juhtima; järsku avanes üks kõrvaluks — kaks teenrit tõukavad prantslase uksest sisse ja lukustavad selle. Ennast kogudes märkas õpetaja köietatud karu; loom hakkas turtsuma, nuu-

sutas oma külalist eemalt, ajas enda siis järsku tagumistele jalgadele püsti ja hakkas lähenema . . . Prantslane ei kaotanud pead, ta ei põgenenud, vaid jäi ootama kallaletungi. Karu jõudis lähemale, Deforges võttis taskust väikese püstoli, pistis selle otsa näljasele loomale kõrva ja tulistas. Karu kukkus põrandale. Kõik jooksid kokku, uks avati ja oma nalja niisugusest lahendusest hämmastatud Kirila Petrovitš astus tuppa.

Kirila Petrovitš tahtis tingimata saada seletust kogu asja kohta — kes hoiatas Deforges'i üllatuse eest, mida talle taheti valmistada, ja milleks oli tal taskus laetud püstol. Kirila Petrovitš saatis järele Mašale, Maša tuli ja tõlkis prantslasele isa küsimused prantsuse keelde.

„Karust ei olnud ma mitte midagi kuulnud," vastas Deforges, „aga püstolit kannan ma alati kaasas, kuna ma ei mõtlegi kannatada solvamisi, mille eest ma oma seisuse tõttu ei saa nõuda satisfaktsiooni."

Maša silmitses teda imestunult ja tõlkis tema vastuse Kirila Petrovitšile. Kirila Petrovitš ei ütelnud selle peale mitte midagi, ta käskis karu ära viia ja naha maha nülgida; hiljem lausus ta oma inimeste poole pöördudes: „Tubli poiss! Ei löönud kartma, jumala eest, ei löönud kartma." Sellest peale hakkas Deforges talle meeldima ja talle ei tulnud enam mõttesse prantslast proovile panna.

Veel sügavamat muljet avaldas see juhtum Marja Kirilovnale. Tema kujutluste maailma tabas üllatus: ta nägi elutut karu ja Deforges'i, kes rahulikult seisis surnud karu juures ja rahulikult ajas temaga juttu. Ta nägi, et vaprus ja iseteadev enesest lugupidamine on omased mitte ainult üheleainsale seisusele, — ja sellest peale hakkas ta noore õpetaja ees tundma aukartust, mis järjest muutus sügavamaks. Nende vahel tekkis mõnevõrra läbikäimist. Mašal oli ilus hääl ja ta oli muusika alal väga andekas. Deforges avaldas nõusolekut talle tunde anda. Pärast seda kõike pole lugejal enam raske aimata, et Maša armus Deforges'i, ilma et ta seda esialgu veel endalegi oleks tunnistanud.

Ülesanne.

1. Milliste uute tegelastega me siin tutvusime?
2. Jutustada võimalikult tekstilähedaselt mõisahärra „meelelahutustest". Kuidas need iseloomustavad teda?
3. Mis üllatas Mašat ja põhjustas muutuse tema suhtumises Deforges'isse?

TEINE RAAMAT.

IX peatükk.

Kirikupüha eelpäeval hakkasid külalised kokku voolama; mõned peatusid härrastemajas ja selle tiibhoones, teised valitseja juures, kolmandad preestri juures, neljandad jõukamate talupoe-

gade juures. Tallid olid täis teeliste hobuseid, õued ja kuurid tulvil igasuguseist sõidukeist. Kell üheksa hommikul kutsusid kirikukellad päevasele jumalateenistusele ja kõik hakkasid liikuma uue kivist kiriku poole, mille oli lasknud ehitada Kirila Petrovitš ja mida ta oma annetustega iga aasta kaunistas. Auväärseid kirikulisi oli kogunenud niisugune hulk, et lihtrahvas ei mahtunud kirikusse, vaid pidi seisma jääma trepile ja õue. Jumalateenistus veel ei alanud — oodati Kirila Petrovitšit. Ta tuli kirikusse kuuehobusesõidukis ja sammus Marja Kirilovna poolt saadetuna pidulikult oma kohale. Nii meeste kui ka naiste pilgud pöördusid Marja Kirilovna poole; esimesed panid imeks tema ilu, teised silmitsesid tähelepanelikult tema riietust. Jumalateenistus algas, kooril laulsid kodulauljad, Kirila Petrovitš laulis ka ise kaasa, ta palvetas, ilma et oleks vaadanud paremale või pahemale, ja kui diakon[1] valju häälega tuletas meelde ka „selle templi ehitajat", siis tegi Kirila Petrovitš väärika alandlikkusega maani kummarduse.

Jumalateenistus lõppes. Kirila Petrovitš läks esimesena risti suudlema. Temale järgnesid kõik teised, pärast seda pöördusid naabrid tema poole, et talle oma lugupidamist avaldada. Daamid kogunesid Maša ümber. Kirikust väljudes kutsus Kirila Petrovitš kõiki enda poole lõunastama, istus siis kalessi ja sõitis koju. Teised järgnesid talle oma sõidukeis. Toad kogunesid külalisi täis. Iga hetk sisenes uusi külalisi ja suure vaevaga suutsid nad tungida rahvast läbi peremehe juurde. Prouad võtsid istet viisipärase poolringi kujul, nad olid riietatud ajastläinud moe järgi, nende riietus oli kantud ja kallis, kõik nad olid ehitud pärlite ja briljantidega, mehed tunglesid kärarikkalt vesteldes kaaviari ja viina juures. Saalis kaeti lauda kaheksakümnele inimesele. Teenijad askeldasid pudeleid ning karavine lauale seades ja laudlinu korraldades. Lõpuks teatas ülemteener: „Laud on kaetud," ja esimesena hakkas liikuma Kirila Petrovitš, et laua taha istuda, temale järgnesid daamid ja võtsid tähtsalt istet, pidades seejuures teataval määral silmas vanemusvahesid, preilid olid tiheda salgana koos nagu kitsetallede pelglik kari ja võtsid istet üksteise kõrval. Nende vastu asetusid istuma mehed. Laua otsa istus õpetaja väikese Saša kõrvale.

Teenijad hakkasid toitusid külalistele ette kandma nende auastmete järjekorras ... Taldrikute ja lusikate kõlin sulas ühte külaliste valju jutusuminaga. Kirila Petrovitš silmitses heal meelel lõunalauda ja nautis sügavalt külalislahke võõrustaja õnne. Sel ajal sõitis õue kaless, mille ette oli rakendatud kuus hobust.

„Kes see on?" küsis peremees.

„Anton Pafnutjitš," vastas mitu häält. Uks avanes ja Anton Pafnutjitš Spitsõn, tüse, umbes viiekümneaastane mees, ümmarguse ja rõugearmilise näoga, mida kaunistas kolm volti lõua all,

[1] Diakon — abivaimulik, preestri abiline.

vajus kummardudes, naeratades ja vabandama hakates söögituppa...

„Katke siia," hüüdis Kirila Petrovitš, „ole lahke, Anton Pafnutjitš, istu ja räägi meile, mis see tähendab: sind ei olnud jumalateenistusel ja ka lõunale jäid sa hiljaks. See ei ole sugugi sinu komme, sa oled ju jumalakartlik ja ka süüa armastad sa hästi."

„Vabandage," vastas Anton Pafnutjitš salvrätikut oma hernesrohelise kuue nööpauku sidudes, „vabandage, isake Kirila Petrovitš, ma asusin juba varakult teele, aga ei saanud veel kümmetki versta ära sõita, kui järsku esimese ratta rehv läks pooleks — mis sa tahad ära teha? Õnneks juhtus see küla lähedal, aga kuni külla jõudsime ja sepa üles leidsime ja kõik kuidagiviisi korda saime, oli möödunud siiski täpipealt kolm tundi — parata polnud midagi. Otseteed läbi Kistenjovka metsa sõita ma ei julgenud, sõitsin ümberringi..."

„Ehee!" katkestas teda Kirila Petrovitš, „julgete meeste kilda ei paista sa nagu kuuluvat; mida sa kardad?"

„Kuidas — mida, isake Kirila Petrovitš? Aga Dubrovski ometi; muudkui ole aga valvel, et sa talle pihku ei satu. Ta on osav poiss ja ega ta kellelegi ei kingi, minu seljast aga võtab vahest veel koguni kaks nahka."

„Miks siis niisugune vahetegemine, vennas?"

„Kuidas miks, isake Kirila Petrovitš? Kadunud Andrei Gavrilovitši kohtuasja pärast muidugi. Kas ma ei tunnistanud siis teie heameeleks, see tähendab südametunnistuse järgi ja tõemeeles, et Kistenjovka on Dubrovskite käes ilma igasuguse õigusliku aluseta, ja ainult tänu teie heatahtlikkusele. Juba kadunu (rahu tema põrmule) ähvardas arved minuga ise omal käel ära õiendada ja poeg vahest täidabki isa ähvarduse. Seni on jumal kaitsnud. — Kõigest üheainsa aida ongi nad tühjaks teinud, aga tuleb valvel olla, tungivad viimaks häärberigi."

„Häärberis oleks neil alles pidu," tähendas Kirila Petrovitš, „ma arvan, et varandusekastike on ääreni täis..."

„Kus sellega, isake Kirila Petrovitš. Oli täis, aga nüüd on päris tühjaks jäänud!"

„Ära nüüd luiska, Anton Pafnutjitš. Küllap me teid juba tunneme: kuhu sa oma raha paned, kodus elad sa nagu viimane siga, kedagi külla ei kutsu, koorid aga oma talupoegi, teadagi, et kogud raha, ja muud midagi."

„Teie teete ikka nalja, isake Kirila Petrovitš," pomises Anton Pafnutjitš naeratades, „aga jumala eest, meie oleme laostunud," — ja Anton Pafnutjitš püüdis rasvast pirukatükki sööma hakates peremehe härrasmehelikku nalja unustada.

Kirila Petrovitš jättis ta rahule ja pöördus uue politseiülema poole, kes esimest korda oli tema juurde külla sõitnud ja laua otsas, õpetaja kõrval istus.

„Kuidas on, härra politseiülem, teie vähemalt saate ju ikkagi Dubrovskist jagu?"

Politseiülem kohmetus, tegi kummarduse, naeratas, hakkas kogelema ja ütles viimaks:

„Püüame, teie ekstsellents."

„Hm, püüame. Ammu, ammu juba püütakse tast jagu saada, aga välja tulnud pole sellest midagi. Ja õige kah, miks teda kinni võttagi. Dubrovski röövimised on politseiülematele ju lausa õnnistuseks — sõidud, juurdlused, küüdihobused, aja muudkui aga raha taskusse. — Kuidas võib siis niisugust heategijat ära hävitada? Kas pole tõsi, härra politseiülem?"

„Sula tõsi, teie ekstsellents," vastas täiesti segadusse sattunud politseiülem.

Külalised pahvatasid naerma.

„Tubli poiss oma otsekohesusega," ütles Kirila Petrovitš. „Aga kahju on meie kadunud politseiülemast Tarass Aleksejevitšist; kui teda poleks ära põletatud, siis oleks ümbruskonnas vaiksem. Aga mis on kuulda Dubrovskist? Kus on teda viimati nähtud?"

„Minu pool, Kirila Petrovitš," põrises jäme naisehääl, „mineval teisipäeval sõi ta minu pool lõunat . . ."

Kõigi pilgud pöördusid Anna Savišna Globova, kaunis lihtsameelse lese poole, keda kõik armastasid tema hea ja lõbusa iseloomu pärast. Uudishimulikult asuti kuulama tema jutustust.

„Peate teadma, et kolm nädalat tagasi saatsin ma valitseja viima raha postile minu Vanjuša jaoks. Oma poega ma ei hellita ega saagi seda teha, kui ma ka tahaksin; aga nagu isegi teate: kaardiväe ohvitser peab viisakalt elama, ja ma jagan temaga võimalust mööda oma väikesi sissetulekuid. Nõnda ma siis saatsingi talle 2000 rubla, olgugi et Dubrovski tuli mulle mitu korda meelde, aga ma mõtlesin: linn on ligidal, kõigest seitsme versta kaugusel, vahest jumal aitab. Mis ma aga näen: õhtul tuleb valitseja tagasi, näost valge, räbalais, jalgsi — ma päris jahmusin. „Mis on? Mis on sinuga juhtunud?" Tema mulle vastu: „Emake Anna Savišna, röövlid riisusid mu paljaks; palju ei puudunud, et oleksid mind ära tapnud — Dubrovski ise oli seal, tahtis mind üles puua, aga halastas mu peale ja laskis tulema, selle eest aga tegi puupaljaks, võttis ära nii hobuse kui ka vankri." Mul jäi süda rinnus seisma; taevane jumal, mis saab minu Vanjušast? Polnud midagi parata: ma kirjutasin pojale kirja, jutustasin sellest kõigest ja saatsin talle oma õnnistuse kopikat raha juurde lisamata.

Möödus nädal, teine — seal sõidab minu poole õue sisse kaless. Keegi kindral soovib minuga kokku saada — ma lasen paluda; sisse astub umbes kolmekümneviieaastane mees, tõmmu, mustade juustega, kannab vurrusid ja habet, täpipealt niisugune, nagu Kulnev[1] pildi peal; ta tutvustas ennast ja ütleb, et ta on

[1] J. Kulnev (1763—1812) — vene kindral, kes saavutas rea hiilgavaid võite sõjas Rootsiga aastail 1808—1809. Sai surma 1812. a. sõja ajal.

kadunud mehe Ivan Andrejevitši sõber ja teenistuskaaslane; ta olevat olnud läbisõidul ja teades, et ma elan siin, polevat suutnud jätta sisse käänamata Ivan Andrejevitši lese poole. Ma kostitasin teda sellega, mis mul käepärast oli, me hakkasime ühest ja teisest asjast juttu ajama ja lõpuks ka Dubrovskist, — ma jutustasin, missugune õnnetus mulle oli juhtunud. Kindrali kulmud tõmbusid kortsu.

„See on imelik," ütles ta, „ma olen kuulnud, et Dubrovski ei tungi kallale mitte igaühele, vaid ainult neile, kellest on teada, et nad on rikkad, ja neidki ei röövi ta päriselt paljaks, vaid jätab osa alles, tapmises aga ei süüdista teda mitte keegi, kas siin ei ole tegemist pettusega, laske õige oma valitseja siia kutsuda."

Mindi valitsejale järele, see tuli: niipea kui ta kindralit nägi, jäi ta nagu soolasammas seisma. „Jutusta mulle õige, vennas, kuidas sind Dubrovski paljaks röövis ja kuidas ta sind tahtis üles puua." Valitseja hakkas värisema ja langes kindrali ette põlvili. „Isake, olen süüdi — kuri kiusas mind, ma valetasin." — „Kui lugu nõnda on", vastas kindral, „siis jutusta prouale kõik ära, kuidas asi tõepoolest oli, mina aga kuulan pealt." Valitseja ei suutnud ennast kuidagi koguda. „Noh, mis on," jätkas kindral, „jutusta: kus kohal sa Dubrovskiga kokku puutusid?" — „Kahe männi juures, isake, kahe männi juures." — „Ja mis ta sulle ütles?" — „Ta küsis minu käest, kelle talupoeg ma olen, kuhu ma sõidan ja milleks?" — „Noh, ja siis?" — „Siis nõudis ta minult kirja ja raha." — „Noh?" — „Ma andsin kirja ja raha tema kätte." — „Noh, ja tema?" — „Isake, olen süüdi." — „Noh, mis ta siis tegi?" — „Ta andis mulle raha ja kirja tagasi, ja ütles: „Mine jumala rahus ja vii see postile.""

„Noh, ja sina?"

— „Isake, olen süüdi."

— „Küllap ma sinuga, vennike, juba toime tulen," ütles vali kindral, „aga teie, armuline proua, laske selle kelmi kast läbi otsida ja ta ise andke minu kätte, ma teda õpetan. Olgu teile teada, et Dubrovski oli ise kaardiväe ohvitser ja ei tee liiga oma seltsimehele." Ma hakkasin aimama, kes tema ekstsellents oli, ja mul polnud temaga enam mitte midagi pikemat arutada. Kutsarid sidusid valitseja kalessi puki külge kinni, raha saadi kätte; kindral sõi minu pool lõunat, pärast seda sõitis ta kohe minema ja viis valitseja endaga kaasa. Teisel päeval leiti valitseja metsast, ta oli tammepuu külge kinni seotud ja nagu niinepuu paljaks kooritud."

Kõik, eriti aga preilid, kuulasid Anna Savišna jutustust tähelepanelikult. Paljud nendest tundsid südamepõhjas Dubrovskile kaasa, nähes temas romantilist kangelast, — seda kõigepealt just Marja Kirilovna, taltsutamatu unistaja ...

„Ja sina, Anna Savišna, arvad, et sinu pool käis Dubrovski ise?" küsis Kirila Petrovitš. „Sa eksid väga. Ma ei tea, kes sind külastas, kuid igatahes mitte Dubrovski."

„Kuidas nii, isake, et mitte Dubrovski? Kes siis peale tema veel läheb maanteele ja hakkab teelisi kinni pidama ja läbi otsima?"

„Ma ei tea, aga igatahes mitte Dubrovski. Ma mäletan teda, kui ta oli alles laps; ma ei tea, võib-olla on tal juuksed tumedamaks läinud, aga siis oli ta heleda käharpeaga poiss; kindlasti tean ma aga seda, et Dubrovski on viis aastat vanem minu Mašast ja järelikult ei ole ta mitte kolmekümne viie aastane, vaid umbes kahekümnekolmene."

„Just nii, teie ekstsellents," teatas politseiülem, „mul on taskus paber Vladimir Dubrovski tundemärkidega. Seal on täpselt öeldud, et tal on kahekümne kolmas eluaasta käes."

„Ahah!" lausus Kirila Petrovitš, „aga, muide, loe õige ette ja meie kuulame, ega meil pole paha tema tundemärke teada, kui ta juhtuks ehk silma puutuma, siis pole tal pääsemist."

Politseiülem võttis taskust kaunis määrdunud paberilehe, keeras selle tähtsalt lahti ja hakkas laulva häälega lugema:

„Vladimir Dubrovski tundemärgid, üles märgitud tema endiste mõisateenijate seletuste järgi.

Vanus 22 aastat, kasv keskmine, nägu puhas, habe aetud, silmad pruunid, juuksed ruuged, nina sirge. Erilised tundemärgid: neid ei ole."

„Ja see on kõik," ütles Kirila Petrovitš.

„Kõik," vastas politseiülem paberit kokku pannes.

„Soovin teile õnne, härra politseiülem. See alles on paber! Nende tundemärkide järgi ei ole teil raske Dubrovskit leida. Aga kes ei ole siis keskmist kasvu, kellel ei ole siis ruuged juuksed, sirge nina ja pruunid silmad! Ma vean kihla, et sa ajad Dubrovski endaga kolm tundi järjest juttu ja ei taipa, kellega sind jumal kokku on juhtinud. Pole midagi ütelda, neil kantseleirottidel on nuppu!"

Politseiülem pani leplikult oma paberi tasku ja asus vaikides hane ning kapsaste kallale. Samal ajal olid teenrid jõudnud juba mitu korda külalised läbi käia ja igaühe klaasi täita. Kärarikkalt oli avatud ja heatahtlikult šampanja pähe ära joodud mitu pudelit gorskojet ja tsõmljanskojet, palged hakkasid õhetama, jutt muutus valjemaks, segasemaks ja lõbusamaks.

„Ei," jätkas Kirila Petrovitš, „niisugust politseiülemat, nagu oli kadunud Tarass Aleksejevitš, meie enam ei näe! See ei lasknud ennast alt vedada, see polnud molutaja. Kahju, et see tubli poiss majja sisse põletati, tema käest ei oleks minema pääsenud mitte üksainus mees sellest salgast. Ta oleks nad viimseni kinni püüdnud — poleks tema käest ka Dubrovski ise välja libiseda ega ennast lahti osta saanud. Raha oleks Tarass Aleksejevitš muidugi vastu võtnud, aga ka mehe enda kinni jätnud — niisugused olid kadunu kombed. Nähtavasti ei jää midagi muud üle, kui tuleb mul endal see asi käsile võtta ja oma mõisameestega röövleid püüdma minna. Esialgu jätkub, kui saadan välja inimest

paarkümmend, küllap nad juba teevad selle röövlimetsa puhtaks; nad pole arad poisid, igaüks neist tuleb jahil karuga üksi toime — röövlite ees nad taganema ei hakka!"

„Kas teie karu on elus ja terve, Kirila Petrovitš?" küsis Anton Pafnutjitš, kellele viimaste sõnade juures meenusid karune tuttav ja mõned naljad, mille ohvriks kunagi oli langenud ka tema ise.

„Miška on surnud," vastas Kirila Petrovitš, „ta suri kuulsusrikast surma, ta langes vaenlase käe läbi. Seal on tema võitja," — ja Kirila Petrovitš osutas Deforges'ile; — „võta minu prantslasest eeskuju. Ta tasus kätte sinu ... kuidas seda viisakalt öelda ... eest ... Kas mäletad?"

„Miks ei mäleta," lausus Anton Pafnutjitš ennast sügades, „väga hästi mäletan. Niisiis, Miška on surnud — kahju Miškast, jumala eest, kahju! Missugune naljahammas ta oli! Ja kui nupukas! Teist niisugust karu ei leia. Miks siis musjöö tema ära tappis?"

Kirila Petrovitš hakkas suure mõnuga jutustama oma prantslase kangelasteost, kuna tal oli õnnelik omadus uhkust tunda kõige selle üle, mis teda iganes ümbritses. Külalised kuulasid tähelepanelikult jutustust Miška surmast ja silmitsesid imestusega Deforges'i, kes seda aimamata, et jutt oli tema vahvusest, istus rahulikult oma kohal ja jagas oma vallatule kasvandikule õpetusi kombeka käitumise kohta.

Lõuna, mis oli kestnud umbes kolm tundi, jõudis lõpule; piduperemees pani salvräti lauale, kõik tõusid laua tagant ja siirdusid võõrastetuppa, kus neid ootasid kohv, kaardid ja jooming, mis juba söögisaalis nii toredasti oli alanud.

Ülesandeid.

1. Koostada selle peatüki kava.
2. Esitada mõisnikuproua Globova jutustus Dubrovskist esimeses ja kolmandas isikus.
3. Iseloomustada mõisnik Spitsõnit.

X peatükk.

Õhtul kella seitsme paiku tahtsid mõned külalised ära sõita, kuid peremees, kelle tuju punši[1] juues oli tõusnud, käskis väravad sulgeda ja teatas, et enne järgmist hommikut ei lase mitte kedagi minema. Varsti hakkas muusika mürtsuma, saaliuksed avanesid ja ball algas. Peremees ja temale kõige lähedasemad külalised istusid nurgas, tühjendades ühe klaasi teise järel ja jälgides mõnuga noorte lõbutsemist. Vanemad daamid mängisid kaarte. Nagu igal pool, kus ei asu mõnd ulaanide brigaadi, oli

[1] Punš — alkohoolne jook.

kavalere vähem kui daame ja kõik mehed, kes selleks sobisid, olid värvatud tantsuks. Õpetaja paistis teiste hulgas kõige rohkem silma; ta tantsis teistest enam, kõik preilid püüdsid valida teda ja leidsid, et temaga on väga hea valssi tantsida. Mõnegi korra keerutas ta tantsu Marja Kirilovnaga ja kõik preilid jälgisid neid pilkavalt. Kesköö paiku lõpetas peremees viimaks balli ja käskis katta laua õhtusöögiks, kuna ta ise läks magama.

Kirila Petrovitši puudumine tegi seltskonna vabamaks ja elavamaks, kavalerid julgesid istet võtta daamide kõrvale. Tütarlapsed naersid ja sosistasid naabritega; daamid ajasid valjult üle laua juttu. Mehed jõid viina, vaidlesid ja lagistasid naerda — sõnaga, õhtusöök oli väga lõbus ja jättis järele palju ilusaid mälestusi.

Ainult üks külalistest ei võtnud osa üldisest rõõmust — Anton Pafnutjitš istus pilvisena ja vaikivana oma kohal, sõi õhtust hajameelselt ja näis väga rahutu olevat. Jutud röövlitest erutasid tema mõttekujutust. Me näeme peagi, et tal oli küllaldasel määral põhjust röövleid karta.

Kui Anton Pafnutjitš kutsus jumalat endale tunnistajaks, et tema varandusekastike on tühi, siis ta ei valetanud, ega teinud pattu — varanduselaegas oli tõepoolest tühi, varem seal hoitud raha oli nüüd nahkkotis, mida Anton Pafnutjitš kandis särgi all rinnal. Ainult selle ettevaatusabinõuga suutis ta talutavamaks muuta oma umbusku kõikide vastu ja alatist hirmu. Olles sunnitud võõrasse majja ööbima jääma, kartis ta võimalust, et teda saadetakse magama mõnda kaugemal asetsevasse üksikusse tuppa, kuhu kergesti võiksid sisse tungida vargad; ta otsis silmadega usaldatavat seltsilist ja peatus lõpuks Deforges'il. Deforges'i välimus, mis kõneles jõust, ja veel rohkem vahvus, mida ta osutas kokkupuutumisel karuga, kellele vaene Anton Pafnutjitš ei saanud mõtelda ilma värinata, otsustas valiku. Kui laua tagant üles tõusti, hakkas Anton Pafnutjitš ägisedes ja köhatades noore prantslase ümber keerlema ning pöördus lõpuks seletades tema poole.

„Khm, khm, musjöö, kas ei saaks ma ehk teie kongikeses ööd olla; sest vaadake . . ."

„*Que desire monsieur*[1]?" küsis Deforges viisakalt kummardades.

„Vaat kus häda, sina musjöö, ei ole vene keelt ära õppinud. Žö vö, mua, še vu kušee,[2] saad aru?"

„*Monsieur, tres volontiers*", vastas Deforges, „*veuillez donner des ordres en consequence*[3]."

Anton Pafnutjitš, kes oli väga rahul oma prantsuse keele oskusega, läks korraldusi tegema.

Külalised soovisid üksteisele head ööd ja igaüks läks temale

---

[1] Mida härra soovib?

[2] Ma tahan teie tuppa magama heita.

[3] Väga hea meelega, härra, suvatsege teha vastavad korraldused.

määratud tuppa. Anton Pafnutjitš aga asus koos õpetajaga tiibhoonesse minekule. Öö oli pime. Deforges valgustas laternaga teed, Anton Pafnutjitš järgnes temale üsna reipalt, surudes peidetud kotikese vahetevahel vastu rinda, et veenduda raha allesolekus.

Tiibhoonesse jõudnud, pani õpetaja küünla põlema ja mõlemad hakkasid lahti riietuma; samal ajal käis Anton Pafnutjitš toas ringi, lukkusid ja aknaid silmitsedes ning vähe lohutust pakkuva ülevaatuse puhul pead vangutades. Uksi sai sulgeda ainult riiviga ja akendel ei olnud veel teisi raame ees. Ta tegi katset kaevata selle üle Deforges'ile, kuid tema teadmised prantsuse keele alal olid liiga piiratud nii keerulise seletuse jaoks — prantslane ei saanud temast aru ja Anton Pafnutjitš oli sunnitud hädaldamast lakkama. Nende voodid asetsesid teineteise vastas; nad heitsid asemele ja õpetaja kustutas küünla.

„Purkuaa vu tušee, purkuaa vu tušee[1]?" hakkas Anton Pafnutjitš kaeblema, pöörates hädaga vene verbi „tušitj" prantsuse moodi. „Ma ei saa pimedas dormir[2]."

Deforges ei taibanud, miks ta hädaldas, ja soovis talle head ööd.

„Neetud pagan," urises Spitsõn ennast vaipa mässides, „oli tal siis tarvis küünalt ära kustutada. Talle endale on see ju halvem. Ma ei saa magada ilma tuleta. — Musjöö, musjöö," jätkas ta, „žö vö avek vu parlee[3]." Kuid prantslane ei vastanud ja hakkas peagi norskama.

„See prantslasest lojus norskab," mõtles Anton Pafnutjitš, „mulle aga ei tule uni meeldegi. Muudkui aga ole valvel, et vargad lahtistest ustest või aknast sisse ei roni — ega teda, lojust, ei ärata suurtükkidegagi üles."

„Musjöö, kuule, musjöö, kurat sind võtaks!"

Anton Pafnutjitš jäi vait — väsimus ja viinauim said pikkamisi jagu tema hirmust — ta jäi tukkuma ja peagi haaras sügav uni tema täiesti enda võimusesse.

Teda ootas kummaline ärkamine. Ta tundis läbi une, kuidas keegi tasakesi rebis tema särgi kaelust. Anton Pafnutjitš avas silmad — sügishommiku kahvatul valgusel nägi ta enda ees Deforges'i; ühes käes oli prantslasel väike püstol, kuna ta teisega päästis kaelast lahti peidetud kotikest. Anton Pafnutjitš tardus hirmust.

„Kes kö se, musjöö, kes kö se[4]?" lausus ta väriseva häälega.

„Tasa, vait," vastas õpetaja selges vene keeles, „vaikige või te olete kadunud. Ma olen Dubrovski."

---

[1] Miks te puutute, miks te puutute?
[2] Magada.
[3] Ma tahan teiega rääkida.
[4] Mis on, härra, mis on?

Nüüd palume lugejalt luba selgitada meie jutustuse viimaseid sündmusi neile eelnenud seikade abil, millistest me seni veel ei ole saanud kõnelda.

** postijaamas, jaamaülema majas, millest meil juba oli kord juttu, istus nurgas reisija, kellel oli niisugune alandlik ja kannatlik ilme, mis paljastas teda kui privilegeeritud seisusest väljaspool olevat isikut või välismaalast, see tähendab inimest, kellel postiteel puudub hääle tõstmise õigus. Tema kaless seisis õues ja ootas määrimist. Kalessis oli väike kohver, mitteküllaldase jõukuse kehv tunnistaja. Reisija ei tellinud endale ei teed ega kohvi, ta vahtis aknast välja ja ajas vaheseina taga istuva jaamaülema naise suureks meelepahaks vilet.

„Vaat kus alles issand jumal on saatnud kaela vilemehe," kõneles ta endamisi, „vaat kus alles vilistab, — neetud pagan, et ta kärvaks."

„Mis siis sellest?" lausus jaamaülem, „kus mul asi, las vilistab."

„Mis siis sellest?" vaidles pahandatud abikaasa vastu. „Kas sa siis ei tea, mis tähendus sellel on?"

„Mis tähendus? Et vile peletab raha eemale. Vaat kus veel! Meil, Pahhomovna, kas aja vilet või ära aja vilet: raha ei ole ega saagi olema."

„Saada ta kord juba minema, Sidorõtš. Mis heameelt see sulle valmistab teda siin kinni pidada. Anna talle hobused ja käigu ta kuradile."

„Las ootab, Pahhomovna; tallis on ainult kolm troikat hobuseid, neljas puhkab. Iga silmapilk võivad tulla korralikud reisijad ja ma ei taha prantslase pärast pähe saada. Kuula, nii see ongi! Seal nad tulevad. Ohoh, missuguse kihutamisega; kas see pole viimati mõni kindral?"

Kaless peatus trepi ees. Teener hüppas pukist, avas kalessi ukse ja hetk hiljem astus jaamaülema juurde sisse sõjaväesinelit ja valget vormimütsi kandev noormees; temale järgnev teener tõi tuppa laeka ning asetas selle aknale.

„Hobuseid," lausus ohvitser käskival toonil.

„Kohe," vastas jaamaülem. „Lubage küüdipaber."

„Mul ei ole küüdipaberit. Ma sõidan postiteelt kõrvale . . . Kas sa mind ära ei tunne?"

Jaamaülem hakkas askeldama ja tormas postipoisse kiirustama. Noormees hakkas toas edasi-tagasi käima, astus siis vaheseina taha ja küsis tasakesi jaamaülema naiselt, kes see võõras reisija on.

„Jumal teda teab," vastas jaamaülema naine, „mingisugune prantslane. Viis tundi ootab ta juba hobuseid ja vilistab. Ära on tüüdanud, ta neetud."

Noormees hakkas reisijaga prantsuse keeles vestlema.

„Kuhu te suvatsete sõita?" küsis ta reisijalt.

„Lähemasse linna," vastas prantslane, „sealt sõidan ma ühe mõisniku juurde, kes mind teiste isikute kaudu palkas õpetajaks. Mul oli lootus juba täna kohale jõuda, kuid härra jaamaülem arvab nähtavasti teisiti — siin maal on raske hobuseid saada, härra ohvitser."

„Missuguse siinse mõisniku juurde te asute ametisse?" päris ohvitser.

„Härra Trojekurovi juurde," vastas prantslane.

„Trojekurovi juurde? Kes see Trojekurov on?"

„*Ma foi, monsieur*[1]... ma olen temast vähe kuulnud head. Räägitakse, et ta on uhke ja isemeelne mõisnik, kes kalgilt kohtleb oma teenijaid — et keegi ei saa temaga läbi, et kõik värisevad juba tema nime kuuldes, et ka õpetajatega *(avec les outchitels)* käib ta ümber ilma igasuguste tseremooniateta ja et ta kaks nendest on peksnud juba surnuks."

„Issand hoidku! Ja niisuguse koletise juurde olete teie otsustanud ametisse asuda."

„Mis seal teha, härra ohvitser. Ta pakub mulle head palka, 3000 rubla aastas ja täielik ülalpidamine. Võib-olla on mul rohkem õnne kui teistel. Mul on elatanud ema, poole palgast kavatsen ma saata temale äraelamise võimaldamiseks, ülejäävast rahast võin koguda viie aastaga väikese kapitali, millest jätkub tulevaseks iseseisvaks eluks ja siis *bonsoir*[2], sõidan Pariisi ja hakkan tegutsema ärialal."

„Kas teid Trojekurovi mõisas keegi tunneb?" küsis ohvitser

„Mitte keegi," vastas õpetaja, „Trojekurov palkas mind Moskvast ühe oma sõbra kaudu, kelle kokk, minu kaasmaalane, mind soovitas. Olgu teile teada, et ma valmistun mitte õpetajaks, vaid kondiitriks saama — kuid mulle räägiti, et teie maal on õpetaja amet kaugelt kasulikum..."

Ohvitser jäi mõttesse.

„Kuulge," katkestas ta prantslase jutu, „mis oleks, kui teile nende tulevikuväljavaadete eest pakutaks 10 000 puhtas rahas tingimusel, et te kohe pöördute tagasi Pariisi."

Prantslane vaatas imestades ohvitserile, naeratas ja raputas pead.

„Hobused on sõiduvalmis," lausus jaamaülem tuppa tulles.

Teener kinnitas seda.

„Kohe," vastas ohvitser, „minge natukeseks välja." Jaamaülem ja teener väljusid. „Ma ei tee nalja," jätkas ohvitser prantsuse keeles. „10 000 võin ma teile anda, mulle on vaja ainult teie eemalolekut ja teie pabereid."

Nende sõnade juures avas ta kasti ja võttis sealt välja mõned pakid paberraha.

---

[1] Tõesti, härra.

[2] Hüvasti.

Prantslasel läksid silmad suureks. Ta ei teadnud enam, mida arvatagi.

„Minu eemalolek ... minu paberid," kordas ta üllatunult. „Siin on minu paberid ... aga teie teete nalja: milleks teile minu paberid?"

„See pole teie asi. Ma küsin, kas teie olete nõus või mitte?"

Ikka veel oma kõrvu uskumata ulatas prantslane oma paberid ohvitserile, kes need kiiresti läbi vaatas.

„Teie pass ... hüva. Soovituskiri, vaatame. Sünnitunnistus, suurepärane. Siin on teile teie raha, võite sõita tagasi. Jumalaga ..."

Prantslane seisis oma kohal nagu kinni naelutatud.

Ohvitser pöördus ümber.

„Ma oleksin peaaegu unustanud kõige tähtsama: andke oma ausõna, et see kõik jääb meie kahe vahele — teie ausõna."

„Minu ausõna," vastas prantslane. „Aga minu paberid, mis hakkan peale ilma nendeta?"

„Esimeses linnas, kuhu te jõuate, teatage, et Dubrovski röövis teid paljaks. Teid ustakse ja teile antakse vajalikud paberid. Jumalaga, andku jumal, et teie kiiremini jõuaksite Pariisi ja leiaksite oma ema heas tervises eest."

Dubrovski väljus, istus kalessi ja sõitis minema.

Jaamaülem vaatas läbi akna talle järele ja kui kaless oli jõudnud juba kaugemale, pöördus ta naise poole ja hüüatas:

„Kas sa tead ka, Pahhomovna? See oli ju Dubrovski."

Jaamaülema naine tormas ülepeakaela akna juurde, kuid oli hilja — Dubrovski oli juba kaugel. Pahhomovna hakkas pragama oma meest.

„Jumalat sa ei karda, Sidorõtš, miks sa ei ütelnud seda mulle varem, ma oleksin kas või üheainsagi pilgu heitnud Dubrovskile, nüüd aga oota, millal ta jälle tuleb. Südameta inimene oled sa, tõepoolest südameta!"

Prantslane seisis nagu kohale naelutatud. Ohvitseriga sõlmitud kokkulepe, raha, kõik see näis talle unenäona. Kuid paberraha pakid olid tal taskus ja kinnitasid veenvalt imepärase sündmuse tõelikkust.

Ta otsustas palgata hobuseid, et sõita linna. Postipoiss sõitis sammu ja öösel said nad kuidagiviisi pärale.

Enne linnaväravateni jõudmist, kus tunnimehe asemel seisis ainult lagunenud vahiputka, käskis prantslane peatada — ta väljus kalessist ja läks edasi jalgsi; voorimehele seletas ta märkide abil, et ta kalessi ja kohvri kingib jootrahaks. Postipoiss tundis selle helduse üle niisama suurt imestust, nagu prantslane ise oli tundnud Dubrovski ettepaneku üle. Kuid otsusele jõudes, et „sakslane" on läinud hulluks, tänas voorimees prantslast püüdliku kummardusega ja pidades paremaks linna mitte sisse sõita, suundus ta temale teadaolevasse lõbustuskohta, mille peremees oli tema üsna hea tuttav. Seal saatis ta mööda kogu öö ja pöördus

järgmise päeva hommikul koju tagasi ainult kolme hobusega — ilma kalessita ja ilma kohvrita, tursunud näo ja punetavate silmadega.

Prantslase paberite omanikuks saades ilmus Dubrovski, nagu meie juba nägime, julgesti Trojekurovi juurde ja asus tema majja elama. Missugused ka poleks olnud tema varjatud kavatsused (nendega tutvume meie hiljem), kuid tema käitumises ei ilmnenud midagi laiduväärset. Tõsi küll, ta tegi väga vähe tegemist Saša kasvatamisega, ta andis Sašale täieliku vabaduse vallatlemiseks ega olnud kuigi nõudlik nende õppetükkide suhtes, mida ta ainult moepärast üles andis, — seda suurema hoolega aga jälgis ta Marja Kirilovna edusamme muusika alal ja istus koos temaga tundide viisi klaveri taga. Kõik armastasid noort õpetajat — Kirila Petrovitš julge hakkavuse pärast jahil, Marja Kirilovna piiritu hoolsuse ja tagasihoidliku tähelepanelikkuse pärast, Saša heatahtliku suhtumise pärast tema vallatustesse, teenijad heasüdamlikkuse pärast ja selle helduse pärast, mis ei paistnud vastavat tema ainelisele seisukorrale. Ta ise, nagu näis, oli kiindunud kogu perekonda ja tundis ennast juba selle liikmena.

Tema asumisest õpetaja-ametisse kuni mälestusväärse pidupäevani oli möödunud umbes kuu aega, kuid mitte keegi ei võinud aimata, et tagasihoidliku noore prantslase isikus oli varjul kohutav röövel, kelle nimi ajas hirmu peale kõigile ümbruskonna mõisaomanikkudele. Kogu selle aja jooksul ei lahkunud Dubrovski kordagi Pokrovskojest, kuid tänu maainimeste leidlikule fantaasiale ei vaikinud kuuldused tema röövimistest, aga on võimalik seegi, et tema jõuk jätkas oma tegevust ka pealiku äraolekul.

Magades ühes toas inimesega, keda ta võis pidada oma isiklikuks vaenlaseks ja üheks oma õnnetuse peasüüdlaseks, ei suutnud Dubrovski kiusatusest hoiduda. Ta oli teadlik kotikese olemasolust ja otsustas selle röövida. Me nägime, missuguse üllatuse valmistas ta Anton Pafnutjitšile oma ootamatu moondumisega õpetajast röövliks.

Kell üheksa hommikul hakkasid Pokrovskojes ööbinud külalised üksteise järel kogunema võõrastetuppa, kus juba kees samovar, mille juures istus hommikukleidis Marja Kirilovna, kuna Kirila Petrovitš, boiriidest kuub seljas ja tuhvlid jalas, jõi teed suurest tassist, mis meenutas loputusnõu. Viimasena ilmus võõrastetuppa Anton Pafnutjitš; ta oli nii kahvatu ja paistis tujust ära olevat, et äratas oma väljanägemisega kõigis imestust ja et Kirila Petrovitš hakkas tema tervise üle järele pärima. Spitsõn vastas mõttetute sõnadega ja heitis seejuures hirmunud pilke õpetaja poole, kes istus rahulikult siinsamas, nagu poleks mitte midagi juhtunud. Mõne hetke pärast tuli teener ja teatas Spitsõnile, et tema kaless teda ootab — Anton Pafnutjitš ruttas jumalaga jätma, lahkus peremehe manitsusest hoolimata tõtates võõrastetoast ning sõitis kohe minema. Keegi ei suutnud mõista,

mis temaga oli juhtunud, ja Kirila Petrovitš arvas, et Anton Pafnutjitš oli oma tervist rikkunud liigsöömisega. Pärast teejoomist ja lahkumiseinet hakkasid ka teised külalised ära sõitma, Pokrovskoje jäi peatselt tühjaks ning elu läks jälle tavalistesse rööbastesse.

Ülesandeid.

1. Vaadata läbi kõik peatükid ja selgitada, missugusel viisil Puškin muudab sündmuste järjekorda noore Dubrovski elus. Miks ta seda teeb?
2. Märkida Dubrovski juhtumised pärast tulekahju nende õiges järjekorras.

XII peatükk.

Möödus mõni päev, ilma et midagi märkimisväärset oleks juhtunud. Elu Pokrovskojes oli ühetooniline. Kirila Petrovitš käis iga päev jahil; lektüür, jalutuskäigud ja muusikatunnid, eriti just muusikatunnid pakkusid ajaviidet Marja Kirilovnale. Ta hakkas oma südame kõnet mõistma ja pidi tahtmata pahameelega endale tunnistama, et ta süda polnud ükskõikne noore prantslase vooruste vastu. Deforges omalt poolt püsis viisakuse ja range sündsuse piirides ning avaldas sellega rahustavat mõju tema uhkusele ja arglikkudele kahtlustele. Marja Kirilovna andus ikka suurema ja suurema usaldusega meeldivale harjumusele. Tal oli ilma Deforges'ita igav, Deforges'i juuresolekul tegi ta kogu aja temaga tegemist, ta tahtis igas asjas teada Deforges'i arvamust ja oli alati temaga ühel nõul. Võib-olla ei olnud ta veel armunud, kuid esimese juhusliku takistuse või ootamatu katsumuse puhul pidi tema südames lõkkele lööma kireleek.

Kord saali astudes, kus õpetaja teda ootas, märkas Marja Kirilovna imestusega tema kahvatul näol hämmeldunud ilmet. Marja Kirilovna avas klaveri kaane, laulis mõne noodi, kuid Dubrovski vabandas peavalu ettekäändel, katkestas tunni ja ulatas talle noote kokku pannes salaja sedelikese. Järele mõtlemata võttis Marja Kirilovna sedeli vastu ja tundis samal hetkel oma teo pärast kahetsust, kuid Dubrovski oli saalist juba kadunud. Marja Kirilovna läks oma tuppa, tegi sedeli lahti ja luges järgmist:

„Tulge täna kell seitse lehtlasse oja ääres. — Mul on tarvis teiega rääkida."

Marja Kirilovnas tärkas pinev uudishimu. Ta oli juba ammu oodanud armastusavaldust, seda ühel hoobil igatsedes ja kartes. Talle oleks meeldiv olnud kuulda selle kinnitust, mida ta aimas, kuid ühtlasi tundis ta, et temal poleks sobiv kuulda võtta niisugust avaldust mehelt, kes oma seisuse tõttu kunagi ei võinud loota teda kosida. Ta otsustas kohtamisele minna, kuid kahtles ühes asjas: kuidas tuleks tal vastu võtta õpetaja armastusavaldus, kas aristokraatliku meelepahaga, manitsemisega sõpradeks jääda,

lõbusa näljatamisega või sõnatu kaastunde-avaldusega. Samal ajal heitis ta iga hetk pilgu kella poole. Läks pimedaks ja süüdati küünlad, Kirila Petrovitš hakkas külla tulnud naabritega bostonit[1] mängima; kell söögitoas lõi kolmveerand seitse — Marja Kirilovna läks tähelepandamatult välja trepile, heitis pilgu ümberringi ja jooksis parki.

Öö oli pime, taevas oli kaetud pilvedega — kahe sammu kaugusel polnud enam midagi näha, kuid Marja Kirilovna liikus pimedas mööda tuttavaid teid ja jõudis mõne silmapilgu pärast lehtla lähedale; siin jäi ta seisma, et hinge tagasi tõmmata ja siis Deforges'i ette ilmuda rahuliku ning ükskõikse ilmega. Kuid Deforges seisiski juba tema ees.

„Tänan teid," ütles Deforges talle vaikse ja nukra häälega, „et te ei keeldunud minu palvet täitmast. Ma oleksin olnud meeleheitel, kui te poleks nõustunud tulema."

Marja Kirilovna vastas ette valmis mõeldud fraasiga:

„Ma loodan, et te ei sunni mind minu heatahtlikkust kahetsema."

Deforges vaikis ja kogus nähtavasti julgust.

„Asjaolud nõuavad... et ma teist pean lahkuma," lausus ta viimaks, „võib-olla kuulete te peagi... Kuid enne lahkumist pean ma ise kõik selgitama..."

Marja Kirilovna ei vastanud midagi. Ta suhtus nendesse sõnadesse kui sissejuhatusse oodatavale armastusavaldusele.

„Ma ei ole see, kelleks te mind peate," jätkas noormees pead langetades, „ma ei ole prantslane Deforges, vaid Dubrovski."

Marja Kirilovna kiljatas.

„Jumala pärast, ärge kartke, teil pole vaja minu nime kuuldes hirmu tunda. Jah, ma olen see õnnetu, kelle teie isa jättis ilma tükikesest leivast, kihutas välja isamajast ja saatis maanteele röövima. Kuid teil ei tarvitse mind karta — ei enda ega oma isa pärast. Kõik on lõpetatud. — Ma olen talle andeks andnud. Kuulake mind, teie olete tema päästnud. Minu esimese veretöö ohvriks pidi langema tema. Ma liikusin ringi ümber härrastemaja, kaaludes, kust pidi puhkema tulekahju, kust võiks pääseda tema magamistuppa, kuidas takistada tema põgenemist — sel hetkel möödusite teie otsekui taevalik nägemus minust ja mu süda rahunes. Ma tundsin, et maja, kus elate teie, on püha ja et ühtki olevust, keda teiega seovad veresidemed, ei pea tabama minu needus. Ma loobusin kättemaksust kui meeletusest. Päevade kaupa hulkusin ma Pokrovskoje pargi ümber lootuses, et ma kas või kaugeltki saan näha teie valgesse riietatud kuju. Teie ettevaatamatuil jalutuskäikudel järgnesin ma teile põõsa tagant põõsa taha hiilides, ja mind tegi õnnelikuks mõte, et ma kaitsen teid, et teie jaoks ei ole hädaohtu seal, kus ma salaja viibin lähedal. Lõpuks avanes mulle hea juhus. Ma asusin elama teie majja.

[1] Boston — kaardimäng.

Need kolm nädalat olid mulle õnnelikkudeks päevadeks. Mälestus nendest on mulle lohutuseks minu kurvas elus... Täna sain ma teate, mis teeb mulle võimatuks veel kauemaks siia jääda. Ma pean täna teist lahkuma... kohe nüüdsama... Kuid enne seda pidin ma teiega avameelselt rääkima, et te mind ei neaks ega põlgaks. Mõtelge vahetevahel Dubrovskile. Olgu teil teada, et ta saatus oleks võinud olla teistsugune, et ta oma südames armastas teid, et mitte kunagi..."

Sel hetkel oli kuulda tasast vilet ja Dubrovski jäi vait. Ta haaras Marja Kirilovna käe ja surus selle oma hõõguvate huulte vastu. Vile kordus.

„Andke mulle andeks," lausus Dubrovski, „mind kutsutakse, väiksemgi viivitus võib saada mulle saatuslikuks."

Dubrovski hakkas minema, Marja Kirilovna seisis liikumatult paigal. Dubrovski pöördus tagasi ja võttis uuesti Marja Kirilovna käe.

„Kui kunagi," ütles ta Marja Kirilovnale hellalt ja liigutatult, „kui kunagi tabab teid õnnetus ja teie ei looda mitte kelleltki ei abi ega kaitset, kas lubate mulle, et te niisugusel korral pöördute enda päästmiseks minu poole ja nõuate minult ükskõik mida? Kas te lubate mulle mitte tagasi lükata minu sõprust?"

Marja Kirilovna nuttis hääletult. Vile kuuldus kolmandat korda.

„Te saadate mind hukatusse!" hüüatas Dubrovski. „Ma ei lahku enne teist, kui te pole andnud mulle vastust — kas lubate või mitte?"

„Luban," sosistas õnnetu kaunitar.

Dubrovskiga kohtumisest erutatuna pöördus Marja Kirilovna pargist koju tagasi. Talle paistis, nagu oleks vahepeal kõiki haaranud mingi kihin-kahin — majarahvas oli liikvel, õu oli inimesi täis, trepi ees seisis troika, kaugemalt kuulis ta Kirila Petrovitši häält, ta püüdis kiiresti pääseda majja, tundes hirmu selle pärast, kas ehk ei ole märgatud tema puudumist. Saalis võttis teda vastu Kirila Petrovitš, külalised olid sagaras koos meile tuttava politseiülema ümber, kes teelise kombel riides ja pealaest jalatallani relvastatud, jagas neile vastuseid salapärase ja kärsitu näoilmega.

„Kus sa olid, Maša?" küsis Kirila Petrovitš, „kas sa pole näinud monsieur Deforges'i?"

Maša suutis vaevu anda eitava vastuse.

„Kujuta endale ette," jätkas Kirila Petrovitš, „politseiülem sõitis siia teda vahistama ja kinnitab mulle, et Deforges on Dubrovski ise."

„Kõik tundemärgid langevad ühte, Teie ekstsellents," ütles politseiülem aupaklikult.

„Ah, vennas," katkestas teda Kirila Petrovitš, „korista ennast koos kõigi oma tundemärkidega tead isegi kuhu. Mina oma prantslast seni sulle välja ei anna, kuni ma ise pole asjasse selgust saanud. Kuidas võib Anton Pafnutjitši, selle argpüksi ja luiskaja

juttu uskuma jääda: ta nägi seda unes, et õpetaja tahtis teda paljaks röövida. Miks ta siis kohe selsamal hommikul ei lausunud mulle sellest sõnagi?"

„Prantslane hirmutas ta ära, teie ekstsellents," vastas politseiülem, „ja võttis temalt tõotuse asjast vaikida..."

„Loba," otsustas Kirila Petrovitš, „ma selgitan kohe kõik välja. Kus siis õpetaja on?" küsis ta saali tulnud teenrilt.

„Teda ei leita kuskilt," vastas teener.

„Siis otsige ometi!" käratas Trojekurov, kelles hakkas kahtlus tekkima. „Näita mulle õige oma kuulsaid tundemärke," ütles ta politseiülemale, kes kohe ulatas talle paberi.

„Hm, hm, kahekümne kolme aastane... keskmist kasvu, näolt puhas, habe aetud, silmad pruunid... Nõnda see ju on, aga see ei tõenda veel mitte midagi. Kuidas on lugu õpetajaga?"

„Teda ei leita," vastati jällegi.

Kirila Petrovitš hakkas rahutuks muutuma. Marja Kirilovna oli ärevusest poolsurnud.

„Sa oled kahvatu, Maša," ütles talle isa, „sa lasksid ennast ära hirmutada."

„Ei, isa," vastas Maša, „mul valutab pea."

„Mine oma tuppa, Maša, ja ära eruta ennast." — Maša suudles isa kätt ja ruttas oma tuppa, kus ta viskus voodisse ja puhkes hüsteeriliselt nutma. Teenijatüdrukud jooksid kokku, võtsid ta riidest lahti ja suutsid suure vaevaga teda külma vee ja igasuguste tinktuuride abil rahustada — ta pandi magama ja ta vajus unne.

Prantslast aga ei leitud. Ähvardavalt lauluviisi „Võidu mürin kostku valjult" vilistades käis Kirila Petrovitš edasi-tagasi mööda saali. Külalised sosistasid omavahel, politseiülem oli sattunud rumalasse olukorda — prantslast ei leitud. Arvatavasti oli teda hoiatatud ja ta põgenes. Aga kelle poolt hoiatatud ja kuidas, see jäi saladuseks.

Kell oli juba üksteist, kuid keegi ei mõtelnudki magamisele. Lõpuks lausus Kirila Petrovitš pahaselt politseiülemale:

„Noh, kuidas on? Ega sa ometi ei kavatse hommikuvalgeni siia jääda, minu maja pole kõrts; ja kui see juba kord oli Dubrovski, siis, vennas, ei jätku sinu osavusest, et teda kinni püüda. Mine oma teed ja ole edaspidi kärmem. Ka teil on aeg minema hakata," jätkas ta külaliste poole pöördudes. „Käskige hobused ette rakendada — mina tahan magada."

Nii ebalahkelt jättis Trojekurov oma külalistega jumalaga!

Ülesanne.

Kuidas see peatükk toob selgust röövlite „arusaamatusse aukartusesse" Trojekurovi vastu?

Harilikust valjemini oma lauluviisikest vilistades käis Kirila Petrovitš edasi-tagasi mööda saali. Kogu majarahvas oli liikvel — teenrid jooksid ringi, tüdrukud askeldasid, tõllakuuris rakendasid kutsarid hobuseid tõlla ette. Õues oli rahvast murruna koos. Preili buduaaris ehtis teenijatest ümbritsetud daam peegli ees kahvatut ja liikumatut Marja Kirilovnat; Marja Kirilovna pea oli briljantide raskuse all abitult longu vajunud; kui kellegi ettevaatamatu käsi teda nõelaga torkas, võpatas ta pisut, kuid ta vaikis ja vahtis mõtlematult peeglisse.

„Kas saab juba?" kuuldus ukse poolt Kirila Petrovitši häält.

„Otsekohe," vastas daam, „Marja Kirilovna, tõuske püsti, vaadake, kas on korras?"

Marja Kirilovna tõusis püsti, kuid ei vastanud midagi. Uks avanes.

„Mõrsja on valmis," ütles daam Kirila Petrovitšile, „võib istuda tõlda."

„Jumala nimel," vastas Kirila Petrovitš ja jätkas, laualt pühakuju võttes: „tule siia, Maša," ütles ta liigutatult, „ma õnnistan sind..."

Õnnetu tütarlaps langes ta jalgade ette maha ja puhkes nutma.

„Isa... isake..." kõneles ta läbi pisarate ja sõnad jäid talle kurku kinni.

Kirila Petrovitš andis rutates talle oma õnnistuse — Marja Kirilovna aidati jalule ja peaaegu kanti tõlda. Tema kõrvale istusid saajanaine[1] ja üks teenijaist. Nad asusid teele kiriku poole. Peigmees ootas neid juba seal. Ta tuli mõrsjale vastu ja oli hämmastunud Marja Kirilovna kahvatusest ja kummalisest näoilmest. Nad sisenesid üheskoos külma, tühja kirikusse, nende järel suleti uks. Preester väljus altariruumist ja algas kohe laulatust. Marja Kirilovna ei pannud mitte midagi tähele, ta ei kuulnud mitte midagi, ta peas püsis üksainus mõte; hommikust saadik ootas ta Dubrovskit ja lootus ei jätnud teda mitte hetkekski maha, aga kui preester pöördus tema poole tavakohase küsimusega, võpatas ta ja tardus, kuid ikka veel viivitas ta, ikka veel ootas, ilma et ära oleks jõudnud oodata tema vastust, lausus preester sõnad, mida ei saa tagasi võtta.

Laulatustalitus oli lõppenud. Marja Kirilovna tajus vastumeelse abikaasa külma suudlust, ta kuulis juuresolijate rõõmsaid õnnesoove, kuid ta ei suutnud ikka veel uskuda, et ta elu on aheldatud alatiseks, et Dubrovski ei saabunud teda vabastama. Vürst pöördus lahkete sõnadega tema poole, kuid ta ei taibanud nende mõtet; nad väljusid kirikust, kirikutrepil oli murruna koos Pokrovskoje talupoegi. Marja Kirilovna pilk libises kiiresti nen-

[1] Saajanaine — pruudipoolne pulmakorraldaja.

dest üle ja väljendas siis jälle endist osavõtmatust. Noorpaar istus koos tõlda ja asus teele Arbatovo poole, kuhu Kirila Petrovitš oli juba ette sõitnud, et noorpaari seal vastu võtta. Noore naisega kahekesi jäädes ei lasknud vürst ennast naise jahedast ilmest häirida. Ta ei hakanud Marja Kirilovnat tüütama läägete armastusavaldustega ja naeruväärse imetlemisega, tema sõnad olid lihtsad ja neile ei olnud tarvis vastata. Nõnda olid nad umbes kümme versta ära sõitnud; hobused traavisid kiiresti konarlikul külavaheteel, kuid inglise vedrudega tõld peaaegu ei kõikunudki. Järsku kostsid taga-ajajate hüüded, tõld jäi seisma, salk relvastatud inimesi piiras selle ümber, poolmaskis mees avas tõlla ukse sellelt küljelt, kus istus noor vürstinna, ja lausus viimase poole pöördudes:

„Teie olete vaba, võite väljuda."

„Mis see tähendab?" hüüdis vürst, „kes sa niisugune oled?"

„See on Dubrovski," ütles vürstinna.

Meelekindlust kaotamata haaras vürst külgmisest taskust reisipüstoli ja tulistas maskeeritud röövlit. Vürstinna karjatas ja kattis kohkudes oma näo kätega. Dubrovski sai õlast haavata, veri hakkas tal läbi riiete imbuma. Silmapilkugi viivitamata tõmbas vürst teise püstoli. Kuid temale ei antud mahti tulistamiseks, tõllauks kisti lahti, mitu tugevat kätt haaras vürstist kinni, ta tõmmati tõllast välja ja püstol kisti tal käest. Ta kohal välgatasid noad.

„Ärge puutuge teda!" hüüdis Dubrovski ja tema sünged kaaslased tõmbusid tagasi.

„Teie olete vaba," jätkas Dubrovski kahvatu vürstinna poole pöördudes.

„Ei," vastas vürstinna. „On hilja, ma olen laulatatud, olen vürst Vereiski naine."

„Mis te räägite!" hüüdis Dubrovski meeleheitel, „ei, te pole tema naine, teid sunniti selleks, te ei võinud iialgi sellega nõustuda..."

„Ma nõustusin, ma andsin tõotuse," vastas vürstinna kindlameelselt, „vürst on minu mees, käskige ta vabastada ja jätke mind temaga. Ma ei petnud. Ma ootasin teid kuni viimase silmapilguni... kuid nüüd, kinnitan teile, nüüd on hilja. Laske meil minna."

Kuid Dubrovski ei kuulnud enam ta sõnu, valutav haav ja hingeline vapustus röövisid temalt ta jõu. Ta langes tõllaratta juurde maha, röövlid asusid ringi tema ümber. Ta jõudis neile veel öelda mõne sõna, nad tõstsid ta hobuse selga, kaks neist hoidsid teda kinni, kuna kolmas talutas hobust valjaid pidi, ja kõik nad pöördusid teelt kõrvale käänates minema, nad jätsid maha keset teed tõlla, kinniseotud inimesed, lahtirakendatud hobused, kuid nad ei röövinud ära kõige vähematki ega valanud tilkagi verd kättemaksuks oma pealiku vere eest.

Keset pimedat laant kerkis väikesel lagendikul ümbrusest kõrgemale tilluke mullast kindlus, mis moodustus vallist ja kraavist; nende taga asetsesid mõned hagudest hütid ja muldonnid.

Ilma mütsideta ühise katla ümber istudes sõi õues lõunat suur hulk mehi, kelles nende rõivastuse kirevuse järgi ja selle järgi, et nad kõik kandsid relvi, võis kohe ära tunda röövleid. Vallil väikese kahuri kõrval istus tunnimees, jalad enda alla risti kõverasse tõmmatud; ta õmbles paika peale oma riiete teatud kohale, käsitsedes nõela niisuguse osavusega, mis paljastas temas vilunud rätsepat, ja laskis alatasa oma pilgul ringi käia.

Kuigi teatud kapakest ulatati juba mitmendat korda käest kätte, valitses ses salkkonnas imelik vaikus; röövlid lõpetasid söömise, üksteise järel tõusid nad püsti ja tänasid jumalat, mõned läksid hüttidesse, kuna teised valgusid laiali mööda metsa või heitsid vene kombe järgi puhkama.

Tunnimees lõpetas töö, raputas oma räbalaid, imetles pealeõmmeldud paika, kinnitas nõela varruka külge, istus siis kaksiratsa kahurile ja hakkas kogu kõrist laulma vana melanhoolset laulu:

„Kulla tammik haljas, ära kohise,
lase noorel mehel mõtet mõtelda."

Sel silmapilgul avanes ühe onni uks ja valge tanuga, puhtalt ja äärmise korralikkusega riietatud vana naine ilmus lävele.

„Jäta järele, Stjopka," lausus ta pahaselt, „härra magab, aga sina muudkui karjud — ei tunne teie häbi ega ole teil kellestki kahju."

„Anna andeks, Jegorovna," vastas Stjopka, „hea küll, enam ma ei laula, las ta, isake, puhkab ja paraneb."

Vanake läks minema, kuna Stjopka hakkas mööda valli edasitagasi käima.

Onnis, kust vanaeit väljus, lamas vaheseina taga välivoodil haavatud Dubrovski. Tema ees väikesel laual olid tema püstolid, kuna mõõk rippus peatsis. Muldonni põrand ja seinad olid kaetud kallite vaipadega, nurgas asetses naiste hõbedast tualettlaud ja suur peegel. Dubrovski hoidis käes lahtist raamatut, kuid ta silmad olid suletud. Ja vanaeit, kes silmitses teda vaheseina tagant, ei saanud aru, kas ta magas või oli ainult mõttesse vajunud.

Äkki Dubrovski võpatas ... kindlustuses kostsid häiresignaalid ja Stjopka pistis läbi akna pea sisse Dubrovski onni.

„Isake Vladimir Andrejevitš!" hüüdis ta, „meie omad annavad märku, meil ollakse jälil."

Dubrovski hüppas voodilt, haaras relvad ja väljus onnist. Röövlid olid õues käratseva salgana koos, kuid tema ilmudes tekkis sügav vaikus.

„Kas kõik on siin?" küsis Dubrovski.

„Kõik peale piilurite," vastati talle.

„Kohtadele!" hüüdis Dubrovski. Ja iga röövel asus kindlaksmääratud kohale.

Sel ajal saabusid joostes värava juurde kolm piilurit; Dubrovski läks neile vastu.

„Mis on juhtunud?" päris ta neilt.

„Metsas on sõdurid," vastasid need, „nad piiravad meid ümber."

Dubrovski käskis värava sulgeda ja läks ise kahurit üle vaatama. Metsast oli kuulda hääli — need hakkasid lähenema; röövlid ootasid vaikides. Äkki ilmus kolm-neli sõdurit metsaservale, kuid nad tõmbusid kohe tagasi, andes püssipaukudega seltsimeestele märku.

„Valmistuda lahingu vastu," ütles Dubrovski, ning röövlite hulgas tekkis kahin; ja jälle jäi kõik vaikseks.

Siis kuuldi läheneva meeskonna hääli, relvad välgatasid puude vahel, umbes sada viiskümmend sõdurit tuli metsast välja ja tormas karjudes valli poole. Dubrovski läitis süütenööri, lask oli tabav: kuul rebis ühel sõduril pea otsast ja haavas kahte. Sõdurite hulgas tekkis segadus, kuid ohvitser tormas edasi, sõdurid järgnesid talle ja jõudsid juba kraavi; röövlid andsid neile püssidest ning püstolitest tuld ja hakkasid kirvestega kaitsema valli, millele ronisid raevunud sõdurid, jättes kraavipõhja maha paarkümmend haavatud seltsimeest. Algas käsitsivõitlus; sõdurid olid juba vallil, röövlid hakkasid taganema, kuid Dubrovski sööstis ohvitseri poole, tõstis püstoli tema rinna kohale ja tulistas, ohvitser langes selili maha, mõned sõdurid tõstsid ta kätele ja ruttasid teda ära viima metsa, teised aga, kaotanud oma pealiku, jäid peatuma. Julgust kogunud röövlid kasutasid seda kõhkluse silmapilku, nad murdsid sõdurite jõu ja tõrjusid nad tagasi kraavi; piirajad hakkasid põgenema, röövlid tormasid neile kisades järele. Võit oli saavutatud. Pidades vaenlast täiesti segilöödud, peatas Dubrovski oma mehed ja tõmbus tagasi kindlusse, käskides ära tuua haavatud ja kahekordistada valvet ning ära keelates kindlusest lahkumise.

Viimased sündmused juhtisid juba tõsiselt võimude tähelepanu Dubrovski jultunud röövimistele. Koguti andmeid tema asupaiga kohta. Saadeti välja rood sõdureid, et teda kas elusalt või surnult tabada. Püüti kinni mõned mehed tema salgast ja saadi nende käest teada, et Dubrovski ei viibinud enam nende keskel. Mõne päeva eest olevat ta kõik oma kaaslased kokku kogunud ja neile teatanud, et ta on nõuks võtnud nendest jäädavalt lahkuda, ühtlasi olevat ta neile soovitanud oma eluviisi muuta.

„Minu juhtimise all olete te läinud rikkaks, igaühel teist on paberid, mis aitavad teil ohutult pääseda mõnda kaugemasse kubermangu ja saata seal järelejäänud elupäevad mööda ausat tööd tehes ja külluses elades. Kuid te olete kõik niisugused võllaroad, kes arvatavasti ei taha oma ametit maha jätta."

Pärast seda lahkus ta nende juurest, võttes endaga kaasa ainult **. Keegi ei teadnud, kuhu ta kadus. Algul ei tahetud neid tunnistusi uskuda: röövlite kiindumus oma pealikusse oli tuntud. Arvati, et nad tahavad teda päästa. Kuid järgnevad sündmused kinnitasid nende tunnistuste tõepärasust: kohutavad retked, tulekahjud ja röövimised lakkasid. Teed muutusid vabalt läbipääsetavaiks. Teiste andmete järgi saadi teada, et Dubrovski olevat põgenenud välismaale.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Võrrelda mõisnikke Trojekurovit ja Dubrovskit (varanduslik seisund, suhtumine talupoegadesse ja naabritesse, iseloomujooned).
2. Jututada lühidalt „Vladimir Dubrovski lugu", alustades tema elust Peterburis.

3. Esitada Vladimir Dubrovski positiivsed iseloomujooned: vägivalla vihkamine, õiglustunne ja julgus; tõestada neid näidetega teosest.

4. Mida võime ütelda autori suhtumisest oma teose tegelastesse? Kellele kuulub Puškini poolehoid?

5. Mida ütleb Dubrovski lahkudes oma talupoegadele? Kuidas see aitab teha vahet Dubrovski talupoegade mässu ja teiste Venemaa talupoegade ülestõusude vahel?

6. Tuletada meelde, mida nimetatakse jutustuseks.

MIHHAIL LERMONTOV.

(1814—1841)

Puškini surma järel hingas sandarmiülem kergendatult: oli ometi kord lõppenud see tülikas järelevalve. Ja äkki tuuakse talle paberileheke, millele väikese tiheda ja närvilise kirjaga on kirjutatud luuletus „Poeedi surm". Ta loeb, kohkub ja tormab otsekohe ettekandega tsaari juurde. Tsaar heidab pilgu esimesele reale.

Au vangina nüüd laulik hukkus

Tsaar loeb lõpuni. Kes on see jultunu? Kes julgeb? Sandarmeeria ülem osutab tundmatule allkirjale luuletuse lõpus. Tsaar loeb: Lermontov.

Oli ilmunud vääriline järglane Puškinile. Kuid kes oli see tundmatu noor luuletaja?

Lermontov sündis 1814. a. Moskvas. Isa poolt põlvnes Lermontov väga vanast, kuid vaesunud aadliperekonnast. Kirjaniku ema Maria Arsenjeva põlvnes aga rikkast aadlisuguvõsast. Poeedi vanaema pidas seda abielu suguvõsa häbiplekiks ja ta suhtus oma väimehesse kuni tema surmani kui võõrasse ja alaväärtuslikku inimesse. See põhjustas alatisi arusaamatusi ja Mihhaili vanemate abielu ei olnud õnnelik, mis ei jätnud mõju avaldamata ka tulevasele luuletajale.

Mõni kuu pärast Mihhaili sündimist läheb kogu Lermontovide perekond Moskvast kirjaniku vanaema toredasse ja rikkasse mõisa, mis asus Pensa kubermangus Tarhanõ (nüüd Lermontovi) külas. Mihhaili ema haigestus varsti pärast poja sündimist tiisikusse ja suri 22-aastasena, kui poeg ei olnud veel kolmeaastanegi. Arsenjevite esiisade kullatud mööbliga maja jäi tühjaks ja kurvaks. Isa tahtis viia poisi oma mõisa, vanaema aga ei raatsinud Mišast loobuda. Poiss jäi vanaema hooldamisele ja nägi oma isa väga harva. Nii kaotas ta mitte ainult ema, vaid ka isa. Tarhanõs hellitasid teda vanaema ja hoidjad. Poiss oli tujukas ja jonnakas. Kord jooksis ta kisades mööda tube, kari hoidjaid järel, kord jälle norutas vanas tugitoolis ja ükski nali ei liigutanud teda. Suvel armastas ta lonkida aias, kus ta kord endast vahvat väejuhti kujutades peksis kepiga puruks kõik lilled vanaema peenardel.

Vanaema armastas oma lapselast väga ega hoolinud kuludest tema kasvatamisel. Poissi ümbritsesid välismaalastest kasvatajad, kelle juhtimisel ta õppis peamiselt kreeka ja ladina keelt. Saksa ja prantsuse keelt oskas ta juba lapseeas nõnda hästi, et sepitses neis keeltes värsse. Ta õppis ka muusikat ja joonistamist.

Lermontov kasvas nõrga ja haiglase poisina ja vanaema käis temaga kolm korda Kaukaasias Pjatigorski tervisvetel.

Kui Lermontov sai 13-aastaseks, viidi ta Moskvasse ja paigutati ülikooli juures asuvasse aadlike pansioni. Lermontov õppis hästi. Klassi lõpetamisel sai ta sageli auhindu. Kokkutulekutel esines ta deklameerijana või mängis viiulit. Tugev oli ta veel maalimises, luuletusi aga kirjutas ta juba enne pansioni astumist.

1830. a. muudeti pansion gümnaasiumiks, selles seati sisse ihunuhtlus ja kaotati kõik eesõigused. Lermontov lahkus koolist. Sama aasta sügisel astus ta Moskva ülikooli.

Ta luges palju, ja kord vene kirjanduse eksamil hakkas ta vastama mitte õpiku, vaid loetud raamatute ja ajakirjade järgi. Professor peatas teda: „Palun teid vastata seda, mis mina läbi võtsin. Kust olete hankinud need pentsikud teadmised?" Lermontov vidutas oma välkuvaid silmi ja vastas aeglaselt: „Teie, härra professor, ei ole seda tõepoolest meile lugenud ega võinudki lugeda: see on liiga uus ega ole teieni veel jõudnud." Professor ütles vihaselt: „Väga halb, härra Lermontov! Tuleb kuulata loenguid, aga mitte lugeda tühiseid ja kahjulikke raamatuid." Lermontov kehitas õlgu ja istus kohale.

Järgmistel eksamitel kukutati ta läbi ja ta pidi Moskva ülikoolist lahkuma. Koos vanaemaga otsustati sõita Peterburi, et seal õpingud lõpule viia. Ülikooli astumine aga ei õnnestunud. Lermontov astus ohvitseride kooli, mille ta ka 1834. a. lõpetas. Ta määrati kaardiväe ratsapolku ja jäeti Peterburi.

Sõjaväeteenistus Lermontovile ei meeldinud, nagu ei meeldinud talle ka kõrgem seltskond.

1837. a. jaanuari lõpul leidis aset traagiline sündmus, mis viis meeleheitele kõik, kellele oli kallis vene kirjandus: tapeti Puškin.

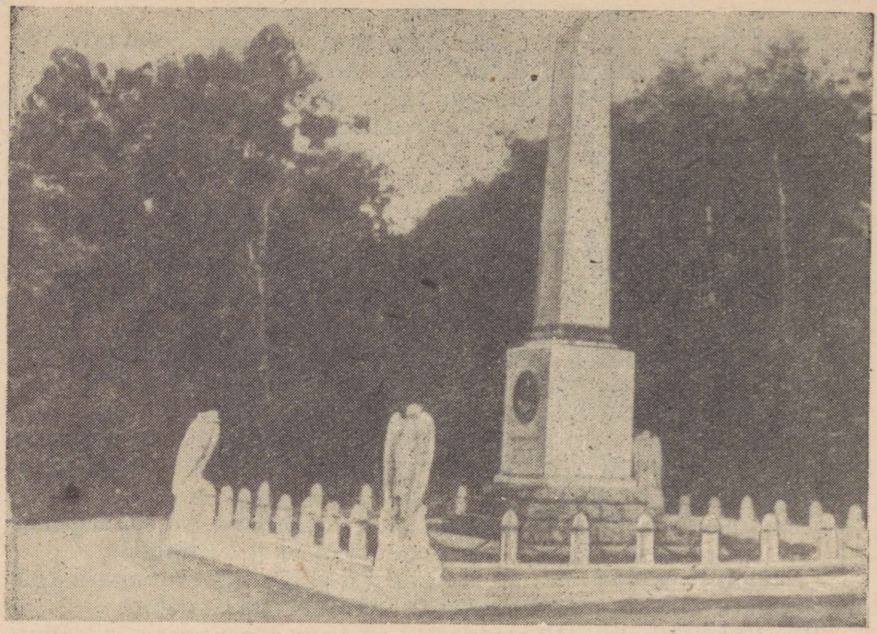

Mälestussammas kohal, kus langes Lermontov.

Vapustatuna armastatud poeedi surmast kirjutas Lermontov luuletuse „Poeedi surm". Selles luuletuses väljendas Lermontov suure kunstilise jõuga oma kurvastust poeedi hukkumise üle ja viha ning põlgust kõrgema seltskonna vastu, kelles ta põhjusega nägi Puškini surma peasüüdlast.

Lermontovi luuletus levis lugematute ärakirjadena. Pealkirjaga „Üleskutse revolutsioonile" esitati luuletus tsaarile. Lermontov areteeriti ja saadeti Kaukaasiasse tragunipolku.

Lermontov ei jäänud Kaukaasiasse kauaks: vanaemal õnnestus välja kaubelda andeksandmine, ja 1838. aasta algul oli Lermontov jälle husaar samas polgus, kus ta teenis enne väljasaatmist.

Kuid Lermontov tuli Peterburi tagasi täiesti muutununa. Nooruslik rõõm andis ikka enam maad nukrusele. Ta oli teadlik oma ande suurusest ja nägi oma olemise ebaloomulikkust tühiste suurmaailma inimeste keskel, keda ta põlgas.

Selliste meeleoludega ei suutnud Lermontov end alati valitseda ega pidanud seda vajalikukski. Aastal 1840 ütles ta ühel ballil Prantsuse saadiku pojale Barante'ile mingi teravuse ja ta kutsuti kahevõitlusele. Duell lõppes õnnelikult: Barante tulistas mööda, Lermontov laskis õhku. Kuid Lermontov pagendati uuesti Kaukaasiasse.

Kohale sõites pööras Lermontov sisse Pjatigorskisse. Suveks sõitis siia Peterburist palju noori inimesi. Nende hulgas oli ka

hoobelda armastav Martõnov, Lermontovi kaaslane junkrute koolist. Juba koolis oli Lermontov armastanud pilgata seda tühist, upsakat ja kelkijat ohvitseri ega jätnud juhust kasutamata ka nüüd.

Ühel ballil läksid nad omavahel tülli. Poeedi vaenlaste õhutusel kutsus Martõnov Lermontovi kahevõitlusele. Duell peeti Mašuki mäe jalal 1841. aasta juulis. Kahevõitluse tingimused olid rasked: kolm lasku 10 sammu kauguselt. Teine vastastest pidi tingimata surema.

Lermontov seisis vastase püstolitoru ees rahulikult, peaaegu rõõmsalt. Aga tema ei saanudki tulistada: vastase kuul läbistas tal kopsu ja südame. Ta langes nagu niidetud, olles elanud ainult 27 aastat.

Poeet maeti Pjatigorskisse, kust puusärk hiljem viidi Tarhanõsse ja paigutati ema kõrvale. Tapjat aga karistati ainult kolmekuise arestiga.

Mõni päev hiljem teatati väeosast tsaarile Lermontovi surmast. Tsaar vastas: „Koerale koera surm. Nimekirjast kustutada." Ja 1841. a. juulikuus kustutas polgukirjutaja jalaväepolgu ohvitseride nimekirjast Lermontovi nime, kuid samal ajal kandis vene rahvas suure poeedi Lermontovi nime oma surematute poegade nimekirja.

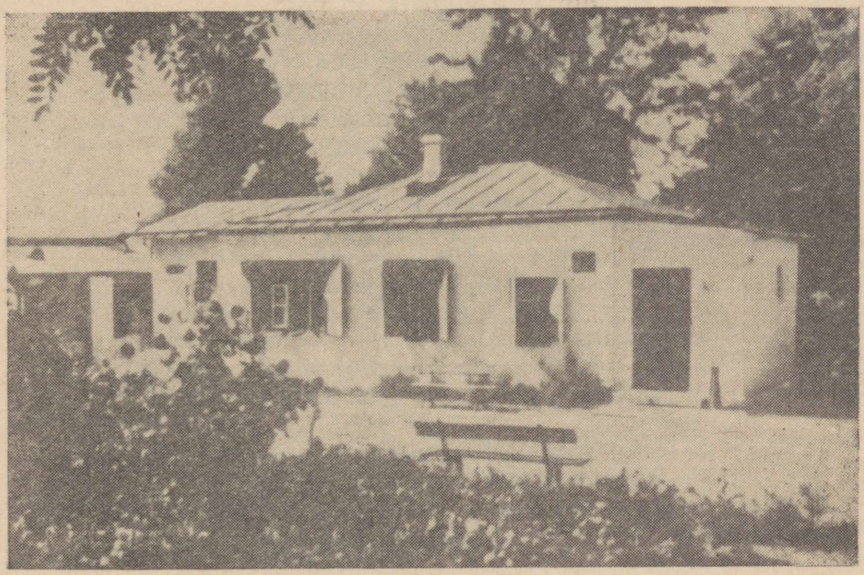

M. Lermontovi maja-muuseum Pjatigorskis.

Jooksik.

(Mäestiku legend.)

Kui hirv, kes kuuleb koerte kära
või nagu jänes kotka eest
nii jooksis võitlusväljalt ära
Harun, tšerkessi sõjamees.
Au, priiust kaitstes langes isa,
kaks venda surnult maha jäid,
ja vaenlane kesk sõjakisa
nüüd tolmu sõtkub nende päid.
Las veri nõuda vere hinda —
Harun on heitnud püssi käest
ja mütsi peast — ta au ei hinda,
eest põgeneb ta kõigest väest.

Ju päev end mägedesse peitis
ja tumedale maale heitis
öö valge uduliniku.
Head kargust idakaarest uhkas,
ja kõrbele, mis unes puhkas,
nii vaikselt tõusis kuldne kuu . . .
Kurk janust kõrbeb. Verd ja higi
näolt ära pühib väsind mees
ja näeb, et kodupaik on ligi.
Kuupaistes on auul[1] ta ees.
Seal oodata ei teatud teda.
Öös hooned tummalt tukkusid.
Vaid tema suutis põgeneda,
kõik teised sõjas hukkusid.

Ta tuntud saklja[2] poole tõttab.
Lamp põleb — peremees on toas.
Ja julguse ta kokku võtab
ja seisab akna valgusjoas.
Selimiga ta seltsis mängis
ja suureks sai. Nüüd sõpra see
ei tundnud ära: tõvesängis
ta lamas maas, ees viimne tee.

„Au Allahile! Sinu kaitseks
on väljas tema keerubim[3],
et sa veel au ja võite maitseks."
„Mis uut on?" küsib talt Selim

[1] Auul — mägiküla.
[2] Saklja — mägilaste elamu.
[3] Keerub (im) — Vana-Idamaal: inimese pea ja lõvi või härja kehaga kujutletud valvur.

ja tõstab pead — näo närtsind joontes
lööb lootus särama — tal soontes
ka läheneva surma eel
keeb sõjamehe veri veel.
„Kaks päeva visalt taplesime.
Mu taat ja vennad surma said.
Et ise pääsesin, on ime.
Ma jooksin mööda mägismaid,
kust ainult kiskjad läbi saavad,
kuid iial inimhing ei käi.
Mu jalgel kividest on haavad.
Tšerkessid löödud on. Mis jäi
mul üle muud kui põgeneda?
Oh ütle, et sa minust end
ei pöora ära, verevend,
ma surmani pean meeles seda."
Kuid vastas temale Selim:
„Ma põlgan sind! Mu majast kasi!
Argpüks, kes teotab mägilasi,
ei leia õigeksmõistu siin."
Näol ahastus ja häbipuna
Harun neid sõnu kuulas pealt
ja norus peaga, sõnatuna
ta jälle öösse astus sealt.

Üks mõte hetkeks seisma sundis
meest uue saklja lähedal
ja mälestuste võimu all
ta jälle värsket lootust tundis
ja oli korraga ta hing
täis rahu, rõõmu, valgust ning
öövaikuses, mis kattis ilma
kaht hella, leegitsevat silma
ta nägi selgelt enda ees.
„Ta armastab mind!" mõtles mees
ja tahtis maja poole minna,
kui äkki vaikselt kostis sinna
üks ennemuistse laulu viis,
tal viimse vere palgelt viis:

Kuu ujub öös,
vaikne ja kindel.
Noormehel rindel
taplus on ees.
Džigitt end relvale najatab,
tütarlaps temale pajatab:
Käies võitluseteel
kõik raskused talu
ja prohvetit palu,

ole usule ustav,
aule ustavam veel.
Reeta on kole,
midagi loota
argadel pole,
au neid ei oota.
Usse on täis nende haavad,
kiskjate söögiks nad saavad.
Kuu ujub öös.
vaikne ja kindel.
Noormehel rindel
taplus on ees.

Ta möödub asulast, mis tukub
kottpimeda öötaeva all
ja ainult raske pisar kukub
aeg-ajalt ripsmeilt näole tal.
Nüüd aga on ta koduõues.
Seal paistab väike, küürus onn.
Ta peatab akna all ja põues
tal jälle värske lootus on.
Veel ärkvel muidugi on ema
ja palvetab nüüd pere eest
ja ootab seal. Kuid ootab tema
ka teisi poegasid ja meest.
„Tee lahti! Sinu lemmikpoju
on siin. Ma suure vaevaga
sain tagasi su juurde koju."
„Kas üksinda?" — „Jah, üksinda!"
„Kuid isa, vennad?" — „Jäidki sinna!
Ja hinged teele asusid,
et taeva õndsusesse minna."
„Kuid kas sa kätte tasusid?"
„Oh ei! Ma sain sealt põgenema
ja koju jooksin sedamaid,
et sulle rõõmuks olla, ema,
ja pühkida su pisaraid."
„Vait, neetud gjaur[1]! Kui hädaohus
sul meelest unus au ja kohus,
siis ela üksinda ja tea:
koos ara orja, reeturiga
on piinaks mulle raugaiga.
Ma pojaks enam sind ei pea."
Ja vaikseks jäi kõik väikses majas.
Veel kaua aega akna all
Haruni palveid, needeid kajas.

[1] Gjaur — uskmatu, mittemuhameedlane (sõimunimi).

Pistoda käes siis välkus tal
ja lõpule sai piin ja häbi...
Kui koitis, ema lihast last
maas märkas, tera rinnust läbi,
ja pilgu ära pööras tast.

Ei ükski tahtnud teda matta.
Laip mahajäetult vedeles.
Koer ulgus vahetpidamata
ta verist haava lakkudes.
Ka lapsed mõnitasid korjust.
Veel elab rahva seas legend
argpüksist, kes ei põland orjust
ja põgenes, et päästa end.
Kus paigad õudsed, üksildased,
ta neetud hing öös eksleb nüüd,
sest õige rahva eluaset
ta pelgab, tundes oma süüd.
Küll koputamas ukse taga
võib vahel kuulda hukkund meest.
Koraanisalmi[1] kuuldes aga
ööpimedusse selle eest
kaob hing, kes hirmuvärinaga
kord elus hoidus võitlusteest.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Määrata luuletuse teema.
2. Milleks see luuletus üles kutsub?
3. Kellele tunneb kaasa noor ohvitser Lermontov, võttes osa lahingutest Kaukaasia mägielanike vastu, kes kaitsesid oma vabadust?
4. Kelle suu läbi mõistab luuletaja hukka Haruni?
5. Kuidas vaheldub siin rõhuline silp nõrgarõhulisega, milline seaduspärasus siin valitseb?

Seotud ja sidumata kõne.

Seotud kõne aluseks on r ü t m.

R ü t m i k s nimetatakse ühesuguste nähtuste süsteemipärast kordumist teatava kindla ajavahemiku järel. Rütmilisi nähtusi esineb nii inimese kui ka looduse elus. Inimesel toimub rütmiliselt hingamine. Rütmiliselt töötab ka vereringe ja sellest olenevalt pulss.

Looduses on rütmiline näit. vee lainetus.

Rütmilisus, liigutuste korrapärane kordumine on omane ka inimeste tööle; see aitab jõudu kokku hoida.

[1] K o r a a n — muhamediusuliste püha raamat.

Ka luulekeel on rütmiline, sest see allub samuti teatavale korrale.

Vaatleme r õ h u esinemist järgmistes värssides.

Koos ara orja, reeturiga
on piinaks mulle raugaiga.

Näeme, et siin esineb korrapärasus, et tugeva- ja nõrgarõhulise silbi vaheldumises valitseb kindel seaduspärasus. See rõhuliste ja rõhutute silpide korrapärane vaheldumine loobki luulekeele rütmilisuse, annab seotud kõne. Korduvat osa (eespool toodud värssides on see ◡—) nimetatakse värsijalaks.

Rütmiline, seotud kõne on muusikaline, on kõrvale meeldivam.

Nii erineb seotud kõne igapäevasest kõnekeelest kõigepealt selle poolest, et ta on rütmiline ja väga sageli ka veel riimitud.

Borodino.

„Eks, onu — asjata ju minna
me käest ei lasknud kallist linna,
kui Prantsus Moskvas käis.
Siis löödi lahinguid! Neid aegu
me rahvas mäletab veel praegu.
Borodinost ju ilmaaegu
ei mõelda, uhkust täis."

„Jah, poeg, siis oli teine lugu,
siis elas kangelaste sugu,
ei enam sääraseid.
Ei nende käsi hästi käinud —
ei paljud sõja lõppu näinud...
Nad Moskva alt ei oleks läinud,
kui poleks kästud neid.

Sai kaua tummalt taganeda.
Me tuju langes, nähes seda,
hallpead ju rääkisid:
„Mis tuleb ülematel pähe?
Kas on neil tõesti julgust vähe,
et ikka proovima ei lähe
häid vene tääkisid?"

Siis lagendikku nägid roodud,
mis võitlusväljaks justkui loodud.
Reduut[1] sai tehtud seal.

[1] Reduut — kindlustus.

Uus lootus poiste põues tärkas,
ja koiduga, kui vägi ärkas,
ta silmapiiril prantslast märkas
just nagu pihu peal.

Mul oli käsil laadimine.
Ma mõtlesin: „Oot, külaline,
nüüd alles kosti saad!
Noh, vend musjöö! Käi lagedale!
Ka elust meil ei ole hale,
et lööke anda ründajale
ja kaitsta kodumaad."

Kaks päeva tuuris kahurtuli.
Ja nurin kuuldavale tuli,
et see on tühi töö.
„Nii hirmu nahka neil ei aja.
Kartetšidega oleks vaja..."
Ja üle sünge võitlusraja
siis tiivad laotas öö.

Ma lamasin — ei tulnud uni.
Öös hõiskeid kostis hommikuni —
seal Prantsus pidutses.
Kuid vaikne oli meie leeris:
siin mõlkis kiivrit mees poleeris,
seal teine relvi revideeris
ja süngelt urises.

Ja vaevalt kerkis koidusära
kui algas laagris kisa-kära,
kõik äkki kihas-kees.
Me polguülem oli visa,
aus tsaari teener, meile isa.
Jah, kurb, et päevadele lisa
ei saanud taevalt mees.

Ta hüüdis meile õhinaga:
„Eks olé Moskva meie taga!
Siis seiskem kindlalt koos
ja surgem, kaitstes kallist linna!"
Me tõotasime surma minna
ja läksime — jah, palju sinna
meid jäi Borodinos.

See oli päev: suits ümber kiikus,
just nagu pilv me poole liikus
musttuhat sõjameest.

Seal tragunite mõõku täras,
ulaane uhkes mundrisäras
me peale langes sõjakäras
ja möödus meie eest.

Nii enam lahinguid ei lööda...
Kui varjud lipud sööstsid mööda.
Silm vaenlase armeed
veel läbi suitsu vaevalt nägi.
Täis vimma väge raius vägi
ja segas langenute mägi
suurtükikuuli teed.

Jah, prantslane veel kaua räägib,
kui vahedad on vene täägid,
kui täpne nende löök.
Kartetšivihin, tulevalgus!
Maa põrus hirmsas tapatalgus
ja kestvaks möirgeks ühte valgus
seal kahurite röök.

Ju hämardus. Me tõotasime,
et homme jätkub taplemine
sealsamas lõpuni.
Siis aga kostis trummikaja,
väed ära tõmbas vallutaja,
kuid kokku võtta oli vaja
meil oma kaotusi.

Jah, poeg, siis oli teine lugu,
siis elas kangelaste sugu,
— nüüd pole sääraseid.
Ei nende käsi hästi käinud,
ei paljud sõja lõppu näinud.
Nad Moskva alt ei oleks läinud,
kui poleks kästud neid."

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Koostada luuletuse „Borodino" kava.
2. Missugune küsimus erutab noort sõdurit?
3. Missugused vene rahva suurepärased omadused avab vana soldati jutustus? Märkida nende omaduste esinemist enne lahingut, lahingu ajal ja pärast lahingut.
4. Missugustes luuletuse ridades on antud Borodino lahingu kirjeldus? Missugused sõnad näitavad sündmuste kiiret muutust ja lahingu pinget? Leida sõnad, mis näitavad, et lahing oli hirmus ja verine.
5. Missugused read näitavad kõige ilmekamalt vene rahva tulist patriotismi?
6. Mis on selle luuletuse idee?

Pilved.

Pilved, kesk taevaste steppide sina
kõrgel kui helendav pärlikee ripute!
Lahkuma sunnitud nii nagu mina
koduselt Põhjamaalt lõunasse kipute.

Mis teid küll ajab siit? Saatuse kurjus?
Avalik vihavaen? Varjatud kadestus?
Koormab teid süü? Mõni lootus ehk
nurjus?
Sõprade laim rinda mürgina ladestus?

Ei, teid on tüüdanud viljatud rabad...
Tundmata teile on kired ja kannatus.
Jäädavalt külmad ja jäädavalt vabad,
kodutult rändate laotuses rannatus.

1. Miks võrdleb Lermontov end pilvedega?
2. Missugune epiteet näitab, et tal on kahju kodukohast lahkuda?

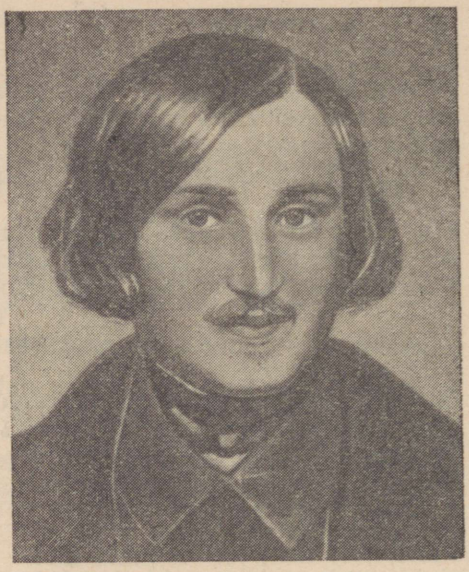

Nikolai Gogol.

(1809—1852)

Nikolai Gogol sündis aastal 1809 Ukraina mõisniku pojana. Tema lapsepõlv möödus isa mõisas, vaikses ja rahulikus Vassiljevka külas Poltaava kubermangus. Siin õppis ta armastama Ukraina loodust, siin kuulas ta rändavate rahvalaulikute laule ja rahvuspilli banduurat, siin kuulas ta oma vanaema jutustusi Zaporožje Setši kasakatest.

Tema isa ei olnud jõukas mõisnik, ent armastas kirglikult kunsti, raamatuid ja teatrit, kirjutas isegi luuletusi ja naljamänge koduteatri lavadele ning mängis neis hea eduga ka ise kaasa — oma kauge ja rikka sugulase lähedalasuvas mõisas, kuhu tehti väljasõite. Neil väljasõitudel nägi poiss uhkeid pidusid ilutulestiku, näitemängude ja ballidega. See kõik avaldas tugevat mõju ja tal tekkis huvi kunsti, eriti aga teatri vastu.

Alghariduse sai Gogol, nagu kõik mõisnike lapsed tollal, koduõpetajailt. Kümneaastaselt astus ta Poltaava kreiskooli ja kaks aastat hiljem Nežini gümnaasiumi. Gümnaasiumis tundis ta end üksildasena. Teised pilkasid teda ta haiglase oleku pärast. Tema ainukeseks lohutajaks neil päevil oli vana teener Semjon, kes õhtuti tundide viisi istus tema voodi kõrval.

Vabadel silmapilkudel käis poiss linnas ja turul, lihtsate inimeste keskel. Gümnaasiumis luges Gogol palju, olles eriti vaimustatud Puškinist, kelle luuletusi ta oma vihikusse ümber kir-

jutas. Ta hakkas ka ise kirjutama luuletusi ja jutte ning avaldas neid gümnaasiumi käsitsi kirjutatud ajakirjas. See lähendas teda kaasõpilastele, kes hakkasid hindama tema teravat mõistust, torkavat huumorit ja tabavaid võrdlusi. Gümnaasiumis tegutses ka näitering, kus õpilased mängisid üsna sagedasti laulu- ja naljamänge, kuid ka draamasid. Gogolil on näitlejana suur edu, iseäranis naisosades, ja õpetajad ning kaasõpilased ennustavad talle näitleja tulevikku.

Siis suri ta isa. Nikolai on lastest kõige vanem, ta peab oma kohuseks perekonna eest hoolitseda. Pikemate kaalutluste järel otsustab ta riigiteenistusse astuda. Pärast gümnaasiumi lõpetamist, kui ta oli saanud üheksateistkümneaastaseks, sõidabki ta, pakk mõjuvõimsate sugulaste soovituskirju taskus, Peterburi, tolleaegsesse pealinna. Kuid pealinn võttis ta külmalt vastu. Kõik katsed leida ametnikukohta jäid tagajärjeta. Ei aidanud ka soovituskirjad. Gogol hakkas tegelema kirjandusliku tööga. Ta kirjutas värssjutustuse kõrgete ideaalidega inimesest, kes unistab kuulsusest ja on elust pettunud. Aga sel teosel ei olnud edu. Noor kirjanik võttis oma esikteose müügilt tagasi ja põletas ära.

Pärast niisugust ebaõnne otsustas ta pealinnast lahkuda ja sõitis Saksamaale, kuid kahe kuu pärast oli ta juba tagasi. Nüüd õnnestus tal saada väike ametnikukoht. Poole aasta pärast saab ta juba hästitasutava koha tsaarikoja tulude osakonnas. Kuid nüüd selgub, et kantseleitöö teda ei rahulda. Üha enam hakkab Gogolit köitma kirjandus ja kunst. Juba koolipõlves oli ta harrastanud joonistamist. Nüüd astub ta õppima Kunstide akadeemiasse. Ühtlasi ilmub temalt ajakirjas jutustus Ukraina elust. Siitpeale algab edu. Gogol on leidnud oma õige ala ja ka õige aine. Tema tutvusringkond laieneb, ta tutvub mitme kriitiku ja kirjanikuga, nende hulgas ka Puškiniga. Uute tuttavate vahendusel saab ta ajaloo õpetaja koha ühes aadlisoost neidude õppeasutuses. Tema majanduslik olukord paraneb.

Suure innuga hakkas ta nüüd kirjutama teost ukraina rahvaluule ainetel, mille esimene osa valmis 1831. a. Raamat võeti kriitika ja lugejate poolt vaimustusega vastu. Ka Puškin hindas seda kõrgelt: „... kõik tundsid rõõmu selle laulu ja tantsu armastava sugurahva elavast kirjeldusest, nende väikevene[1] looduse värskete piltide, selle lihtsameelse ja ühtlasi kelmika rõõmu üle ..."

Eriti armas oli Gogolile Puškini tunnustus, keda ta nimetas vene luule tipuks.

Gogol töötab edasi Ukraina elu käsitlevate jutustuste kallal, süveneb Ukraina ajaloo uurimisse ja sõidab selleks isegi oma kodukohta Vassiljevkasse. Järgnevad jutustused, nende hulgas ka Ukraina ajaloo aineline „Tarass Bulba", tagavad talle silmapaistva vene kirjaniku kuulsuse.

Sel ajal määratakse Gogol Peterburi ülikooli ajaloo professo-

[1] väikevene — ukraina.

riks, kuid aasta pärast loobub ta üldse pedagoogilisest tegevusest ja hakkab tegelema ainult kirjandusliku tööga.

Nende tutvuse algusest peale jälgis Puškin tähelepanelikult noore kirjaniku arenemist, kelles ta eriti hindas oskust „mõista inimest ja mõne joonega tuua ta nagu elavalt esile . . ."

Üks Puškini jutustatud lugu andis Gogolile tõuke kirjutada komöödia, „mis kajastaks vene elu nagu peegel". 1836. a. ilmuski tema kuulus komöödia „Revident", mis tegi naeruväärseks kogu Nikolai I aegse vene ametnikkonna. Ühiskonna eesrindlik osa tervitas komöödiat, tagurlased aga mõistsid selle hukka. „Nüüd ma näen, mis tähendab olla kirjanikuks-koomikuks. Kõige väiksem vihje tõsioludele, ja sinu vastu tõusevad üles mitte üksikud, vaid terved seisused," kirjutas Gogol. Et oma tuska peletada, otsustas ta pealinnast ajutiselt lahkuda ja välismaale sõita, kuhu ta jäi kaheteistkümneks aastaks, käies vahetevahel küll ka Venemaal. Gogoli viimaseks suuremaks teoseks jäi „Surnud hinged".

Gogol külastas Saksamaad, Prantsusmaad, Šveitsi ja Itaaliat. Viimane meeldis talle kõige enam ja ta asus Rooma elama. 1848. a. sõitis ta tagasi Venemaale. Ta suri 1852. a. ja maeti Moskvasse.

Nõukogude rahvas peab Gogoli teoseid üheks möödunud aegade kõige kallimaks päranduseks.

Tarass Bulba.

(Lühendatult.)

I

„No näita õige ennast, poeg! Sa ajad ju lausa naeru peale! Ja mis papikuued need teil seljas on? Või kannavad akadeemias kõik sihukesi?"

Niisuguste sõnadega tervitas vana Bulba oma kaht poega, kes olid õppinud Kiievi bursas[1] ja jõudnud nüüd koju isa juurde.

Pojad olid just alles hobuste seljast maha tulnud. Mõlemad olid pikad, tugeva kondiga noormehed, kes vahtisid veel altkulmu nagu hiljuti väljalastud seminaristid. Nende tugevaid, tervisest õhetavaid nägusid katsid esimesed karvaudemed, mida habemenuga polnud veel puudutanud. Pojad seisid liikumatult, silmad maas; nad olid jahmunud, et isa neid nõnda vastu võttis.

„Seiske aga seiske! Laske ma vaatan teid lähemalt," jätkas Bulba poegi ringi pöörates. „Mis pikad ürbid teil ometi seljas on! No on alles ürbid! Säherdusi pole maailmas küll enne nähtud. Eks katsugu kumbki teist sellega joosta! Ma tahan näha, kuidas ta hõlmadesse kinni jääb ja maha prantsatab."

---

[1] Bursa — tolleaegne vaimulik kool.

„Ära naera, taat, ära naera midagi!" ütles lõpuks vanem poeg.

„Kas sa näe, kui uhke! Aga miks ma ei peaks naerma?"

„Sellepärast, et kui naerad, siis jumala eest kolgin läbi, kuigi oled mu isa!"

„Ah sa sunnik! Mis?... Kolgid oma isa?..." imestas Tarass Bulba ja taganes mõne sammu.

„Kas või isa. Kui pilgatakse, siis ei löö ma millegi juures risti ette."

„Kuidas sa siis tahad minuga kokku minna? Kas rusikatega?"

„Olgu kuidas tahes."

„Noh, las käia rusikatega!" ütles Bulba varrukaid üles kääride. „Ma tahan õige näha, mis mees sa rusika poolest oled!"

Ning pärast kauast lahusolekut hakkasid isa ja poeg tervituse asemel jagama teineteisele tümakaid küll ribide vahele, küll nimmekohta, küll rindu, kord taganedes ja ringi vaadates, kord uuesti peale tungides.

„Vaadake ometi, kulla inimesed: vana on ogaraks läinud! Täitsa aru kaotanud!" kurtis nende kahvatu, kõhn ja hea ema, kes seisis läve juures ja polnud veel jõudnud kallistada oma lapsi, keda ta oli nii kaua igatsusega oodanud. „Lapsed tulid koju, üle aasta pole me neid näinud, aga temal tuleb pähe teab mis; muudkui rusikatega võmmima!"

„Aga vahvasti annab!" sõnas Bulba peatudes. „Jumala eest, hästi!" jätkas ta ennast pisut kohendades. „Nii et jäta kas või proovimata. Tubli kasakas tuleb temast! Noh, tere kah, pojuke! Las ma kaelustan sind!" Ning isa ja poeg hakkasid teineteist suudlema. „Tubli, pojuke! Igaüht kolgi nii, nagu sa mulle praegu andsid. Ära jäta kellelegi! Aga kehakate on sul siiski kentsakas — mis nöör see siin ripub? Ja mis sina, lontrus, seisad, käed sorakil?" pöördus ta noorema poole. „Miks siis sina, koerapoeg, mulle kolki ei anna?"

„No mis ta veel välja ei mõtle!" lausus ema, kes parajasti nooremat kaelustas. „Mis inimesele küll pähe ei tule — lihane laps peaks peksma oma isa! Ja leidis ka paraja aja — laps on noor, pikalt teelt tulnud, väsinud... (see laps oli üle kahekümne aasta vana ja täpselt süllapikkune). Ta peaks hoopis puhkama ja midagi sööma; isa aga sunnib teda kaklema!"

„Äh, memmepoeg oled, nagu näen!" sõnas Bulba. „Sa, pojuke, ära ema kuula — tema on naine ega tea midagi. Mis hellitust teil vaja on? Kes teid hellitavad? Lage väli ja tubli ratsu — need olgu teie hellitajad! Näete seda saablit siin? See olgu teie ema! Kõik muu on praht, mis teile pähe tuubitakse: akadeemia ja kõik need raamatud, aabitsad ja filosoofia, ja pagan teab mis veel, — ma sülgan kõige selle peale!..." Siin poetas Bulba jutu sekka säärase sõna, mis ei kannata isegi kirja panna. „Parem saadan teid veel selsamal nädalal Zaporožjesse. Seal on alles teadus, mis on teadus! Seal on teie kool: ainult seal pannakse teile aru pähe."

„Siis kõigest ühe nädala saavadki nad kodus olla?“ kurtis vana kõhetu ema pisarsilmil haleda häälega. „Ei lasta neil, vaesekestel, ringi vaadata, ei saa nad isakoduga harjuda ega saa mina neid õieti vaadatagi.“

„No aitab juba ulumisest, vanamoor! Kasaka asi pole eitedega askeldada. Sina peidaksid nad küll mõlemad endale seeliku alla ja istuksid nende peal nagu hauduja kana. Mine nüüd juba rutem ja too meile lauale kõik, mis on. Pole vaja kukleid, mesipräänikuid, moonipirukaid ega muud suri-muri; tiri meile välja terve oinas, too kits ja neljakümneaastast mõdu! Ja vana kibedat rohkem, mitte mingit äranarritud märga, rosinate ja kõiksugu mokapoolisega, vaid puhast vahutavat märjukest, et see sätendaks ja särtsuks kui kurivaim.“

Bulba viis pojad tagakambrisse, kust kärmesti jooksid välja kaks kena punaste kaelakeedega teenijatüdrukut, kes olid tube kraaminud. Nagu näha olid perepojad, kes ei ärmastanud kellelegi niisama jätta, oma tulekuga nad ära ehmatanud, või tahtsid tüdrukud lihtsalt käia oma naiseliku kombe järgi — meest nähes kiljatada ja ülepeakaela jooksu pista, pärast aga varjata hulk aega kange häbi pärast varrukaga nägu. Tagakamber oli sisse seatud tolle aja maitse kohaselt, missugusest ajast on säilinud elavaid mälestusi üksnes rahvalauludes, mida ukraina pimedad habemikud vanakesed banduura tasase tilina saatel nüüd enam ei laula nende ümber kogunenud rahvale; tolle raske sõjaka aja maitse kohaselt, millal Ukrainas algasid kokkupõrked ja lahingud uniooni[1] pärast. Kõik oli puhas, värvilise saviga üle võõbatud. Seintel saablid, nagaikad, linnupüünised, noodad ja püssid, osava käega meisterdatud püssirohusarv, kullaga kaunistatud valjad ja hõbenaastudega hobuse jalakammitsad. Kambri aknad olid väikesed, ümmarguste tuhmide klaasidega; niisuguseid aknaid võib nüüdsel ajal näha üksnes vanaaegsetel kirikutel ja neist ei saa muidu läbi vaadata, kui lükatavat klaasi üles nihutades. Akendel ja ustel punased kaitsepiidad. Nurkades riiuleil seisid kannud, rohelisest ja sinisest klaasist ümmargused ja lapikud pudelid, graveeritud hõbepeekrid ja kullatud karikad, veneetsia, türgi, tšerkessi töö, mis sattunud Bulba kambrisse igasugusel teel kolmandate ja neljandate käte läbi, kuna see noil vahvatel aegadel oli väga tavaline. Koorimata kasest pingid ringi ümber toa, hiiglasuur laud puhasnurgas pühakujude all, ja kirjudest värvilistest kahhelkividest lai ahi oma taguste, aukude ja nukkadega, — see kõik oli väga tuttav meie kahele tublile noormehele, kes olid käinud igal aastal koolivaheajal kodus; käinud jala, sellepärast et neil polnud veel ratsahobuseid ja sellepärast et polnud kombeks lasta koolipoistel ratsa sõita. Neil olid ainult pikad juuksetutid paljaksaetud pealael, millest neid võis sakutada iga sõja-

[1] Unioon — katse ühendada Rooma ja Kreeka katoliku kirikuid paavsti ühtse võimu alla.

riista kandev kasakas. Alles kooli lõpetamise puhul oli Bulba saatnud neile oma hobusekarjast kaks noort täkku.

Poegade saabumise puhul käskis Bulba kutsuda kokku kõik sotnikud ja polgu ametimehed, kes aga käepärast olid; ja kui kaks neist ning ta vana sõber jessaul Dmitro Tovkatš kohal olid, tõi ta kohe oma pojad nende ette ja ütles: „Näete, missugused tublid poisid! Varsti saadan nad Setši." Külalised soovisid nii Bulbale kui ka mõlemale noormehele õnne ja ütlesid, et see on mõistlik tegu, mis nad teevad, sest Zaporožje Setš on kõige parem kool noorele inimesele.

„Nüüd siis, mehed, vennad, istuge lauda, kus kellelgi parem! Noh, pojukesed! Kõigepealt võtame va kibedat!" Nii kõneles Bulba. „Jumal õnnistagu! Tervist teile, pojukesed: sulle, Ostap, ja ka sulle, Andri! Annaks jumal, et teil sõjas alati hästi läheks! Et annaksite vatti võõrausulistele, tapaksite türki, taoksite tatarit ja lööksite ka ljahhe[1], kui need hakkavad midagi meie usu vastu sepitsema! Noh, anna oma peeker siia! Mis, kas on hea märjuke? Aga kuidas on va kibe ladina keeli? See'p see on, pojuke, ladinlased olid tobedad — nad ei teadnudki, et märjuke on maailmas olemas. Näh, kuidas teda nüüd kutsuti, toda, kes ladina värsse kirjutas? Kirjatarkuses pole ma tugev ja sellepärast ei tea. Horaatsius vist?"

„Näed, missugune mees on meie taat!" mõtles vanem poeg Ostap endamisi. „Vana, kurivaim, teab kõik ära, aga ise teeb, nagu poleks tal aimugi."

„Ma mõtlen, et arhimandriit[2] ei andnud teile märjukest nuusutadagi," jätkas Tarass. „No tunnistage üles, pojukesed, kas nuheldi rängalt kasevitste ja värskete kirsiokstega teie turjasid ja kõike, mis kasakal iganes on? Aga võib-olla, sest te olete läinud üleliia arukaks, võib-olla pargiti teid koguni nuutidega? Ja ega's ainult laupäeviti, küllap saite vist igal kesknädalal ja neljapäevalgi oma keretäie kätte?"

„Mis sellest enam meelde tuletada, mis olnud, taat," kostis Ostap rahulikult. „Mis olnud, see läinud!"

„Katsugu nad nüüd!" ütles Andri. „Katsugu nüüd veel keegi turja karata. Juhtugu nüüd ette mõni tatarinäru, küllap ta saab kohe tunda, mis asi on kasaka mõõk!"

„Tubli, pojuke! Jumala eest, tubli! Kui asjad on juba nii kaugel, siis tulen ka mina teiega kaasa! Jumala eest tulen! Keda kuradit ma siin veel konutan? Et minust saaks tatrakülvaja, majapidaja, et vaataksin lammaste järele, sigade järele? Mehkeldaksin naisega? Käigu ta kus seda ja teist — olen kasakas, ega taha tühja jännata! Ja mis sellest, et sõda ei ole? Tulen niisama teiega koos Zaporožjesse kasaka kombel elama. Jumala eest tulen!" Ja vähehaaval läks vana Bulba ikka enam ja enam

---

[1] Ljahh — nii kutsuti poolakaid ja leedulasi.
[2] Arhimandriit — kloostri kõrgem vaimulik.

Zaporožlased.

põlema, sai lõpuks päris vihaseks, tõusis laua tagant püsti, ajas enda sirgu ja põrutas jalaga vastu maad. „Hommepäev läheme! Milleks aega viita? Mis vaenlast meil siin oodata on? Misjaoks meile see tare? Milleks meile seda kõike tarvis on? Misjaoks need potid?" käratas Tarass ja hakkas lõhkuma ning puruks pilduma potte ja pudeleid.

Vaene eideke, kes oli oma mehe sääraste tempudega juba harjunud, istus pingil ja vaatas kurvalt pealt. Ta ei tohtinud midagi öelda: kuid kuuldes otsust, mis oli temale nii väga kohutav, ei suutnud ta pisaraid tagasi hoida. Ema heitis pilgu oma lastele, kellest teda ähvardas nii kiire lahkumine, ja keegi poleks suutnud kirjeldada ta ääretut tumma ahastust, mis nagu värises ta silmis ja vabises kramplikult kokkusurutud huultel . . .

Tarass kuulus vanade põliste polguülemate hulka; ta oli kogu olemuselt loodud sõjakära jaoks ja paistis silma oma jõhkra otsekohesusega. Tol ajal hakkas juba avalduma poola mõju vene aadlile. Paljud võtsid omaks poola kombed, hakkasid elama luksuslikku elu, soetasid enestele toreda teenijaskonna, jahikullid, püügimeistrid, korraldasid uhkeid lõunasööke, seadsid sisse õueteenistuse. Tarassile aga see ei meeldinud. Tema armastas lihtsat kasakaelu, läks tülli nendega oma kaaslastest, kes kaldusid Varssavi poolele, ja nimetas neid poola panide sabarakkudeks. Väsimatu teoinimesena pidas ta ennast õigeusu seaduslikuks kaitsjaks. Ta käis omavoliliselt külades, kus kaevati, et rentnikud pitsitavad ja panevad rahvale kaela uusi maksusid tulekollete pealt. Ise oma kasakatega mõistis ta kohut nende üle, ja oli teinud endale reegliks, et kolmel juhul tuleb alati mõõk pihku haarata, nimelt siis, kui poola komissarid[1] ei austa enam kasakate vanemaid ega võta nende ees mütsi maha; siis, kui irvitatakse õigeusu üle ega austata isaisade kombeid, ja lõpuks siis, kui vaenlased on võõrausulised või türklased; tema arvates oli nende vastu igal juhul lubatud ristiusu auks mõõka tõsta.

Nüüd tundis ta juba ette mõnu, mõeldes, kuidas ta oma kahe pojaga Setši jõuab ja ütleb: „Eks vaadake, kui tublid poisid ma teile kaasa tõin!" Kuidas ta viib pojad vanade lahingutes karastatud kaaslaste ette; kuidas ta vaatab noorte esimesi vägitegusid sõjakunstis ja prassimisel, mida ta pidas samuti rüütli üheks suuremaks väärtuseks. Esialgu tahtis ta juba pojad üksi Setši saata. Kuid nende värskust, kasvu, vägevat kehailu nähes süttis ta sõjakas vaim ja juba teisel päeval otsustas ta ise nendega kaasa minna, olgugi et selleks polnud muud vajadust kui ainult kangekaelne tahe. Juba ta askeldas ja andis käske, valis ratsusid ja hobuseriistu oma noorte poegade jaoks, astus sisse tallidesse ja aitadesse, määras kindlaks sulased, kes homme pidid nendega kaasa sõitma. Oma võimu andis ta üle jessaul Tovkatšile ning lisas kõva käsu, et too ilmuks jalamaid kogu polguga Setši, nii-

[1] Poola maksukogujad.

pea kui ta sealt mingi sõnumi saadab. Kuigi Tarass oli vintis ja ta peas kääris veel humalaviha, ei unustanud ta ometi midagi. Andis isegi käsu hobused ära joota ning puistata neile sõime jämedamat ja paremat nisu ning tuli siis tagasi kõigist oma askeldustest väsinuna.

„Noh, lapsed, nüüd lähme magama, homme aga võtame ette, mis jumal annab. Voodeid ei maksa üles teha! Meil pole voodit vaja. Me magame õues."

Öö oli nüüdsama alles taeva oma hõlma võtnud, kuid Bulba läks alati varakult magama. Ta heitis siruli vaibale, tõmbas lambanahkse kasuka peale, sest õine õhk oli küllaltki jahe ja Bulba armastas end soojemini kinni katta, kui ta kodus oli. Ta hakkas varsti norskama ja temale järgnes kogu õu. Kõik, mis iganes lamas õue paljudes nurkades, kukkus norisema ja norskama; kõige enne uinus öövaht, sest ta oli perepoegade kojusaabumise puhul end kõige rohkem purju joonud. Ainult vaene ema ei maganud. Ta surus end oma kallite laste peatsisse; pojad lamasid kõrvuti. Ema silus kammiga nende noori hooletult sassis kähara ja niisutas neid pisaratega. Ta vaatas neid kogu oma olemusega, vaatas kõigi oma tunnetega, muutus ise üheksainsaks vaatamiseks ega jõudnud ometi küllalt vaadata. Ta oli neid oma rinnaga toitnud, üles kasvatanud, hellalt nende eest hoolitsenud — ja ainult silmapilguks näeb ta neid jälle enda ees. „Mu pojad, mu kallid pojad! Mis saab teist? Mis ootab teid ees?" ütles ta ja pisarad peatusid kortsudes, mis katsid nüüd ta kunagi nii kaunist nägu. Tõepoolest, ta oli haletsemisväärne nagu iga naine tollel jõhkral aastasajal... Ta nägi meest paar-kolm päeva aastas ja seejärel polnud jälle temast mitu aastat midagi kuulda. Ja kui ta temaga kokku sai, kui nad koos elasid, mis elu seegi oli? Tal tuli kannatada ülekohut, isegi peksu; ta sai tunda ainult armuannina kingitud hellust; ta oli mingiks kentsakaks olendiks tolles poissmeestest rüütlite kambas, kellele pillerkaaritav Zaporožje oli vajutanud oma karmi pitseri... Kogu armastus, kõik tunded, kõik, mis naises on õrna ning kirglikku, kõik see muutus üheksainsaks ematundeks. Õhinaga, kirega, pisaratega tiirles ta nagu stepikajakas oma poegade kohal. Tema pojad, tema kallid pojad võetakse temalt ära, võetakse selleks, et ta neid kunagi enam ei näeks! Kes teab, võib-olla raiub tatarlane juba esimeses lahingus neil pea maha ja ema ei teagi, kus lamavad poegade mahajäetud kehad, mida nokib juhuslikult möödalendav röövlind; aga iga nende tükikese, iga veretilga eest oleks ema valmis andma kogu oma ihu ja hinge. Härdalt nuttes vaatas ta poegadele silmi, mida kõikvõimas uni hakkas juba kinni vajutama, ja mõtles: „Aga võib olla, et Bulba magab ennast välja ja lükkab siiski mineku paari päeva võrra edasi, ta ehk tahtis sellepärast nii ruttu ära sõita, et oli palju joonud."

Kõrgelt taevast valgustas kuu juba ammugi kogu õue, mis oli täis magajaid, tihedaid punapajude puhmi ja kõrget stepirohtu,

millesse uppus õue ümbritsev püstaed. Ema aga aina istus oma armsate poegade peatsis, ei tõstnud viivukski neilt silmi ega mõelnud unele. Isegi hobused olid koidu lähenemist tundes rohule maha heitnud ja jätnud söömise; punapajude ülemised lehed hakkasid kergelt sahisema ja vähehaaval langes see sahisemise puhang allapoole. Ema istus valgeni, polnud üldse väsinud ja soovis südames, et öö kestaks võimalikult kauem. Stepist kostis varsa heledat hirnumist; taevas lõid helendama punased vöödid.

Bulba virgus äkki ja kargas püsti. Ta mäletas väga hästi kõike, mis ta eile oli käskinud teha. „Noh, poisid, aitab magamisest! On juba aeg! Jootke hobused ära! Kus vanamoor on? (Nii nimetas ta tavaliselt oma naist.) Rutem, vanamoor, tee meile süüa, pikk teereis seisab ees!"

Vaene eideke, kellelt oli võetud viimane lootus, kobis kurvalt tarre. Sellal, kui ta pisarsilmil valmistas kõike, mida hommikueineks vaja läheb, jagas Bulba käske, askeldas tallis ja valis ise oma poegade jaoks välja kaunimad ehted.

Vaimuliku seminari kasvandikud said äkki hoopis teise välimuse — endiste määrdunud jalanõude asemel ilmusid neil jalga punased safiansaapad hõbedaste kontsaraudadega; šarovare, mis olid laiad nagu Must meri, tuhande voldi ja krookega, hoidis ülal kullatud vöö; vöö külge olid kinnitatud pikad rihmakesed tupsude ja muude ripatsitega piibu jaoks. Eredast kalevist tulipunase kasakiini peale tõmmati mustriline vöö; vermitud türgi püstolid pisteti vöö vahele; saablid tärisesid vastu jalgu. Nende pisut päevitunud näod paistsid nüüd kenamad ja valgemad; noored mustad vurrud tõstsid nüüd kuidagi selgemalt esile näo heledust ja tervet jõulist noorusjume; nad olid toredad oma mustade lambanahksete mütsidega, mille põhjad kaunistatud kullaga. Vaene ema! Kui ta poegi nägi, ei saanud ta enam sõnagi suust ja ta silmad valgusid pisaraid täis.

„Noh, pojad, kõik on valmis! Mis siin enam aega viita!" sõnas Bulba lõpuks. „Nüüd siis võtame korraks enne teeleasumist istet, nagu ristiinimese komme nõuab."

Kõik istusid, isegi sulased, kes olid seni aupaklikult ukse juures seisnud.

„Ema, õnnista nüüd oma lapsi!" ütles Bulba. „Palu jumalat, et nad võitleksid vapralt, kaitseksid alati rüütliau, et seisaksid alati Kristuse usu eest, — või muidu — kõngegu nad parem, et nende haisugi maailmas enam järele ei jääks! Astuge, lapsed, ema juurde — ema palve päästab teid nii vee kui maa peal." Ema, nõrk nagu ema ikka, kaelustas neid, võttis kaks väikest ikooni ja pani need härdalt nuttes poegadele kaela. „Kaitsku teid... jumalaema... Ärge unustage, pojukesed, oma ema... saatke vähemalt sõnakegi endast..." Edasi ei suutnud ta enam rääkida.

„Noh, lähme, lapsed!" ütles Bulba.

Trepi ees ootasid saduldatud hobused. Bulba hüppas oma

Kuradi selga, kes võpatas järsult, tundes oma seljas paarikümne-puudast kandamit, sest Tarass oli erakordselt tüse ja raske.

Kui ema nägi, et ka pojad on juba hobuste seljas, tormas ta noorema juurde, kelle näojoontes paistis nagu rohkem õrnust; ta haaras poja jalusest kinni, surus ennast sadula vastu; pilk täis ahastust, ei tahtnud ta teda enam lahti lasta. Kaks tugevat kasakat tõstsid ta ettevaatlikult üles ja kandsid tarre. Kui aga mehed juba väravast välja jõudsid, jooksis ta oma aastatele vaatamata kergelt nagu metskits väravast välja, peatas arusaamatu jõuga hobuse ja kaelustas üht poegadest mingi pöörase tundetu tulisusega; ta viidi jälle ära.

Noored kasakad ratsutasid rõhutult ja hoidsid pisaraid tagasi; nad kartsid isa, kes ise oli samuti pisut liigutatud, kuigi püüdis seda varjata. Päev oli hall: rohi haljendas eredalt, linnud sädistasid kuidagi korratult. Natukese aja pärast vaatasid mehed tagasi; nende kodu oli otsekui maa sisse vajunud; maa peal paistsid veel ainult nende kasina majakese mõlemad korstnad ja puude ladvad, mille okstel nad olid kunagi nagu oravad roninud; üksnes kauge niit oli neil veel ees, — niit, mille järgi nad võisid meelde tuletada kogu oma elukäiku, alates aastatest, millal nad seal kastesel rohul hundiratast lasksid, kuni aastateni, millal nad samas ootasid mustakulmulist kasakatari, kes oma noortel väledatel jalgadel arglikult üle niidu lippas. Nüüd aga kerkib veel taeva poole üksnes kaevukook selle külge kinnitatud vankrirattaga; juba paistab tasandik, kust nad üle on ratsutanud, eemalt mäena ja see varjab kõike. Hüvasti lapsepõlv ja mängud ja kõik, kõik!

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milliste tegelastega tutvume selles peatükis?
2. Lugeda läbi Tarassi kambri kirjeldus. Mida see kõneleb oma peremehest?
3. Millisena kirjeldab autor Tarass Bulbat?
4. Mis Tarass Bulba tegevuses väljendab tema iseloomu kangust, sirgjoonelisust ja püsimatust?
5. Miks Tarass oma poegi selliselt vastu võtab? Milleks saadab ta nad Setši?
6. Millisena kujutatakse ema? Missugune oli kasaka naise elu tollal?

II

Kõik kolm ratsutasid vaikides. Vana Tarass mõtles ammu möödunud aegadele: ta silme eest käis läbi nooruspõlv, tema eluaastad, mööda veerenud aastad, mida kasakas alati taga nutab, soovides, et kogu ta elu oleks noorus. Bulba mõtles sellest, keda ta oma endistest kaaslastest Setšis eest leiab. Ta arutas endamisi, kes neist on juba surnud, kes veel elavad. Pisar veeres talle silmanurka ja Bulba hallikslainud pea vajus nukralt norgu.

Ta pojad mõlgutasid teistsuguseid mõtteid. Kuid enne tuleb

öelda pisut rohkem Bulba poegadest. Kaheteistkümneaastaselt pandi nad Kiievi akadeemiasse, sest kõik tolle aja auväärsed võimukandjad pidasid vajalikuks anda oma lastele kooliharidust, kuigi seda tehti selleks, et poisid hiljem kõik täielikult unustaksid. Tollal olid pojad, nagu kõik teisedki bursasse astujad, metsikud, vabaduses kasvanud; seal said nad harilikult pisut lihvi ja neile jäi külge midagi ühist, mis tegi nad üksteisele sarnaseks. Vanem poeg Ostap alustas oma koolipõlve sellega, et põgenes bursast juba esimesel aastal. Poiss toodi tagasi, teda nuheldi rängalt ja sunniti raamatu taha istuma. Neli korda mattis ta maa sisse oma aabitsa ja neli korda peksti ta armutult läbi ning osteti talle uus. Kahtlemata oleks ta teinud seda ka viiendat korda, kui isa poleks talle pühalikult tõotanud panna ta tervelt kahekümneks aastaks kloostrisse noviitsiks[1] ega hoiatanud poissi juba ette, et too ei saa eluilmaski näha Zaporožjet, kui ta akadeemias kõiki teadusi ära ei õpi. Huvitav, et seda rääkis sama Tarass Bulba, kes kirus maa põhja igasuguse teaduse ja kes soovitas poegadel — nagu me juba nägime — sellega üldse mitte tegemist teha. Sellest saadik hakkas Ostap haruldase püüdlikkusega istuma igava raamatu taga ja jõudis peagi paremate hulka... Hoolimata sellest, et Ostap Bulba hakkas suure hoolega õppima loogikat ja isegi piiblilugu, ei pääsenud ta ikkagi halastamatust vitsanuhtlusest. Loomulikult pidi see kõik kuidagi kalgistama iseloomu ja kasvatama meelekindlust, mille poolest kasakad on alati silma paistnud. Ostappi peeti alati üheks paremaks seltsimeheks. Ta oli harva teiste ninameheks julgetes ettevõtetes, — nagu on seda võõra puu- või juurviljaaia paljaksriisumine, — see-eest oli ta alati üks

[1] Noviits — noor munk, kes pole veel omandanud kõiki õigusi.

esimestest ettevõtliku bursaku lipu alla kogunemas ja ei andnud kunagi ega mingil juhul välja oma kaaslasi. Ükski kantsiku- ega vitsanuhtlus ei suutnud teda selleks sundida. Ta oli karm muude kihkude vastu peale sõja ja suure joomingu; vähemalt ei mõelnud ta peaaegu kunagi muust. Omasuguste vastu oli ta otsekohene. Headust oli tal sel mõõdul, nagu seda võis olla üksnes niisuguse iseloomu juures ja tollel ajal. Ta oli vaese ema pisaraist sügavasti liigutatud ja ainult see üksi tegi ta nukraks ning sundis mõtlikult langetama pea.

Nooremal vennal Andril olid mõnevõrra elavamad ja kuidagi arenenumad tunded. Ta õppis meelsamini ja nägi sellega vähem vaeva kui raske ning tugev iseloom. Ta oli oma vennast leidlikum; sagedamini oli ta eestvedajaks üsna ohtlikkudes ettevõtetes ja oskas oma leidliku mõistuse tõttu nii mõnigi kord karistusest kõrvale hiilida, samal ajal kui ta vend Ostap võttis pikemalt mõtlemata kuue seljast ja heitis põrandale ega mõtelnudki andeksandmist paluda. Ka tema janunes vägitegude järele, kuid ta hinge leidsid ühtlasi tee ka teised tunded... Viimastel aastatel oli ta üldse harvemini olnud mingi jõugu eestvedajaks; sagedamini uitas ta üksinda mõnes Kiievi üksildases kolkas, mis uppus kirsiaedadesse, hulkus ahvatlevalt tänavale vaatavate madalate majakeste vahel. Mõnikord lonkis ta aristokraatide tänavale nüüdses vanas Kiievis, kus elasid väikevene ja poola aadlikud ning kus majad olid ehitatud mõnevõrra kapriisselt. Kord, kui ta jälle vahtima jäi, pidi kellegi poola pani raske kinnine tõld talle peaaegu otsa sõitma ja pukis istuv koletute vurrudega kutsar nähvas talle üsna tugevasti piitsaga. Noor bursak sai tulivihaseks: meeletu julgusega haaras ta oma võimsa käega tagumisest rattast kinni ja peatas tõlla. Kuid kutsar, kes kartis arveõiendamist, andis hobustele piitsa, need rapsasid kohalt — ja Andri, kes õnneks oli jõudnud käe lahti lasta, plartsatas silmili maha, otse porri. Tema kohal rõkatas kõige heledam ning kaunikõlalisem naer. Ta tõstis silmad ja nägi aknal iludust, missugust ta eales veel polnud näinud — mustasilmaline ja valge nagu lumi hommikupäikese punas. Kaunitar naeris kõigest südamest ja naer lisas kirgast sära tema pimestavale ilule. Andri kaotas pea. Ta vaatas neidu täiesti kohtlaselt ja pühkis hajameelsena näolt pori, kuid määris sellega näo veel enam kokku. Kes see iludus võis olla? Ta tahtis juba küsida teenijaskonnalt, kes oma uhketes rõivastes oli hulgana kogunenud värava taha noort banduristi kuulama. Kuid tema määrdunud nägu nähes pahvatasid teenijad naerma ega pidanud teda vastuse vääriliseks. Lõpuks sai ta teada, et neiu oli ajutiselt siia sõitnud Kovno vojevoodi tütar. Kohe järgmisel ööl puges ta üksnes bursakutele omase jultumusega läbi püsttara aeda, ronis laiaharulise puu otsa, mille oksad ulatusid maja katuse kohale; kobis puu otsast katusele ja laskus läbi kaminalõõri otse kaunitari magamistuppa, kes parajasti istus küünla valgel ja võttis kõrvast kallihinnalisi kõrvarõngaid.

Tundmatut meest äkki enda ees nähes ehmus kaunis poolatar nii ära, et ei saanud sõnagi suust; kui ta aga märkas, et bursak seisab, silmad maas, ega julge kohmetusest kättki liigutada, kui ta tundis temas ära tollesama noormehe, kes tema silme all tänavale maha oli prantsatanud, valdas teda jällegi naerutuju. Pealegi polnud Andri näoilmes midagi kohutavat: noormees oli välimuselt väga kena. Kaunitar naeris südamest ja tegi endale hulk aega noormehe kulul nalja. Neiu ehtis noormeest ja tegi temaga sada imet sellise lapseliku sundimatusega, mis on omane tuisupäistele poolataridele ja mis viis vaese bursaku veel suuremasse segadusse. Suu avali, liikumatu pilk suunatud poolatari pimestavatesse silmadesse, nägi Andri väga koomiline välja. Samal ajal ehmatas kaunitari ukse juurest kostev kolin. Ta käskis noormehel voodi alla peitu pugeda, ja niipea, kui kõik jälle vaikne oli, kutsus ta oma toaneitsi, tatarlannast vangi, ja andis sellele käsu viia noormees ettevaatlikult välja aeda ja saata sealt üle tara. Ta kohtas kaunitari kord veel katoliku kirikus; poolatar märkas teda ja naeratas väga meeldivalt, nagu ammusele tuttavale. Pärast seda nägi Andri kaunitari veel kord vilksamisi; siis sõitis Kovno vojevood varsti ära ... See oli, millest mõtles Andri, pea norus ja pilk oma hobuse lakal.

Vahepeal oli stepp juba ammugi võtnud neid kõiki oma rohelisse rüppe, kõrge rohi varjas neid ümberringi, üksnes mustad kasakamütsid vilksatasid veel roheluse vahel.

„Oi, oi, joh! Mis te, poisid, nõnda vaikseks jäite?" ütles Bulba lõpuks oma mõtteist ärgates. „Justkui mõned mungad! Noh, käigu kõik mõtted korrapealt kus kurat! Pistame piibud hambu, paneme tossama, anname hobustele kannuseid ja lendame nii, et lindki meile järele ei jõua!"

Ja kasakad surusid endid hobuste ligi ning kadusid stepi rohtu. Nüüd polnud enam näha nende musti mütsegi; ainult õhuvoolust mahalitsutud stepirohi näitas nende kiire kihutamise jälge.

Selginud taevast vaatas juba ammugi päike ning valas stepi üle oma elustavalt soojendava valgusega. Kõik, mis kasakate hinges oli hämarat ning unist, kadus silmapilkselt; nende südamed värahtasid nagu linnud.

Mida kaugemale, seda kaunimaks muutus stepp. Kogu lõunakaar, kuni Musta mereni, terve see ala, mida kutsutakse praegu Novorossiaks, oli tollel ajal lopsakalt haljendav, neitsilik rohtlaas. Veel mitte kunagi polnud ader puudutanud siinse metsiku taimestiku mõõtmatuid vooge. Ainult hobused, kes varjasid end selles kõrges rohus nagu metsas, tallasid teda. Midagi ei saanud looduses olla kaunimat kui see stepp. Kogu maapind kujutas endast kuldrohelist ookeani, mille pinnale oli puistatud musttuhat mitmesugust lille. Peenikeste ja pikkade rohukõrte vahelt vilksatasid taevakarva, lillad ja sinised jumikad; kollane leetpõõsas upitas ülespoole oma ladvapüramiidi, rohelisel taustal kirendas valge ristikhein oma päevavarjukujuliste nuttidega; puhmastikus valmis jumal teab kust siia kantud nisupea. Kaelad õieli, saalisid põldpüüd peente rohuvarte vahel. Tuhandehäälne lindude sädistamine täitis õhku. Liikumatult püsisid kõrgel taeva all paigal kullid, tiivad välja sirutatud ja pilk stepirohtu luuramas. Jumal teab kust kaugelt järvelt kajas vastu taamalt möödalendava metshanedeparve kisa. Mõõdukate tiivalöökidega tõusis rohust lendu kajakas ja ujus toredasti sinistes õhuvoogudes. Seal kadus ta kõrgusse ja vilksatas veel ainult tillukese musta täpina; samas tegi lind õhus uperpalli ja välgatas päikeses. Tont võtku teid, stepid, kui ilusad te olete!

Meie teelised peatusid ainult mõneks minutiks, et lõunat võtta, mispuhul nendega koos sõitnud kümnest kasakast koosnev salk tuli hobuste seljast maha ja päästis lahti viinalähkrid ning kõrvitsad, mida kasutati toidunõudena. Söödi ainult leiba pekiga või jahukäkki, kehakinnituseks võeti ainult üks tops viina, sest Tarass Bulba ei lubanud kunagi teel olles purjutada, ja jätkati teekonda kuni õhtuni. Õhtul muutus stepp täielikult. Üle kogu ta kireva avaruse laotus päikese viimane ere helk ja vähehaaval pimenes stepp, nii et paistis, kuidas vari üle maa libises ja pind muutus tumeroheliseks; maast hakkas kerkima tihedamat auru, iga lilleke, iga rohulible levitas ambrat ja kogu stepp auras aroomidest. Sinakalt tumedale taevale oleks nagu hiiglasuure pintsliga ruttamisi tõmmatud laiad kuldroosakad vöödid; vahel harva valendasid sagaratena kerged läbipaistvad pilved ja tuuleõhk, karge ning veetlev nagu merelaine, hõljutas õrnalt rohulatvu ning paitas kergelt põski. Muusika, millest päeval kõlas kogu stepp, soikus ja andis aset teisele. Kirjud suslikud ronisid välja oma urgudest, jäid tagumistele käppadele istuma ja panid stepi oma vilistamisega kajama. Ritsikate siristamine muutus kuulda-

vamaks. Puhuti kostis kusagilt kaugelt järvelt luige hääl ja see kajas hõbedaselt õhus vastu. Teelised peatusid keset välja, valisid välja ööbimispaiga, tegid tule üles, panid katla tulele ja keetsid hirsikörti; katlast kerkiv aurupilv keerles viltusena ülespoole. Pärast õhtusööki lasksid kasakad oma hobused kammitsates rohule sööma ja heitsid magama. Nad tõmbasid endid pikali oma kuubedele. Öised tähed vaatasid otse ülalt nende peale. Mehed kuulsid oma kõrvaga kogu seda arvutute putukate maailma, kellest kubises rohi, kõike seda sirinat, saagimist ja vilistamist; see kõik kostis kõlavalt keset ööd, kirgastus karges õhus ja suigutas unist kuulmist. Kui aga keegi neist ärkas ja väheks ajaks üles tõusis, siis paistis talle, nagu oleks stepp täis külvatud säravate ussikeste helkivaid sädemeid. Mõnikord lõi öine taevas mitmest kohast helendama niitudel ja jõgede ääres põletatava kuivanud pilliroo lõkete kaugest tulekumast, ja põhja poole lendav tume luikede rida sattus äkki hõbejalt roosasse valgusse ning siis näis, nagu lendaksid punased rätid üle pimeda taeva.

Teelised ratsutasid ilma igasuguse vahejuhtumiseta. Kuskil ei sattunud neile vastu puid, ikka sama lõputu, vaba, imekaunis stepp. Vahetevahel sinendas kaugelt Dnepri kaldaid katva metsa viirg. Ainult üks kord näitas Tarass poegadele kaugel rohus mustendavat väikest täppi ja ütles: „Vaadake, poisid, seal ratsutab tatarlane!" Väike vurrudega peanupp jäi eemalt oma pilusilmadega neile ainiti otsa vahtima, nuusutas hagijana õhku ja kadus nagu metskits, kui nägi, et kasakaid oli kolmteistkümmend meest. „Noh, poisid, katsuge tatarlast kätte saada!... Aga parem ärge proovigegi — eluilmas ei püüa kinni — tema hobune on minu Kuradistki väledam." Kummatigi võttis Bulba tarvitusele ettevaatusabinõud, kartes, et kuskil võib peidus olla varitsusvägi. Nad ratsutasid väikese jõe äärde, mida kutsuti Tatarkaks ja mis voolas Dneprisse, sumatasid koos hobustega vette, ujusid hulk aega jõgepidi, et jälgi kaotada, ning alles pärast seda tulid kaldale ja jätkasid teekonda.

Kolm päeva hiljem polnud kasakad enam kuigi kaugel kohast, mis oli nende sõidu eesmärgiks. Õhk muutus äkki jahedaks; oli tunda Dnepri lähedust. Seal välgub ta juba eemal ja on tumeda vöödina silmapiirist eraldunud. Jõgi paisutas oma külmi vooge ning laotus aina lähemale ja lähemale, kuni lõpuks haaras enda alla poole kogu maapinnast. See oli see koht Dnepril, kus ta pärast kärestikutõkkeid sai lõpuks vaba voli ja mühises nagu meri, tungides lahedalt üle kallaste; koht, kus Dnepri keskele paisatud saared surusid ta kallastest veel kaugemale ja kus ta lained voogasid laialt mööda maad, kohtamata järsakuid või kõrgendikke. Kasakad tulid hobuste seljast maha, asusid parvele ja pärast kolmetunnist sõitu lähenesid nad juba Hortitsa saarele, kus asus tol ajal Setš, mis nii sageli muutis oma asukohta.

Kaldal sõimles rahvasumm ülevedajatega. Kasakad kohendasid hobuseid. Tarass võttis ulja poosi, tõmbas vöö pingumale ja

äigas käega uhkelt üle vurrude. Ta noored pojad vaatasid endid samuti mingi kartuse ning ebamäärase mõnuga pealaest jalatallani üle, ja nad sõitsid kõik koos asula servale, kust oli Setši veel pool versta maad. Sissesõidul põrutas neid kurdiks viiekümne sepahaamri kõlksumine, mis kajas kahekümne viiest maa sisse kaevatud ja rohumätastega kaetud sepikojast. Toekad parkalid istusid väljas trepikatuste all ja rullisid oma vägevate kätega härjanahku. Kaubitsejad konutasid telkide all taelakivide, tuleraudade ja püssirohu hunnikute taga. Armeenlane oli riputanud üles oma kallid rätid. Tatarlane keerutas praevardal hakitud lambalihaga täidetud taignakäkke. Juut, pea ettepoole õieli, nõristas vaadist viina. Kuid esimene, keda nad kohtasid, oli zaporoožlane, kes põõnutas käed-jalad laiali, otse keset teed. Tarass Bulba ei saanud teisiti, kui pidi peatuma, et lamajat imetleda.

„Äh, kui tähtsalt end sirakile tõmmanud! Sa kuramus, kui tore kuju!" sõnas ta hobust peatades. Tõepoolest, see oli vägev pilt — zaporoožlane oli väänanud ennast nagu lõvi teele pikali. Uhkelt taha heidetud juuksetutt võttis enda alla pool arssinat maad. Kallist helepunasest kalevist šarovarid olid tõkatiga koos, et näidata täielikku lugupidamatust nende vastu. Veidi aega mõnuga vaadanud, rühkis Bulba edasi mööda kitsast tänavat, mida ummistasid käsitöölised, kes olid siinsamas oma tööga ametis, ja igast rahvusest mehed, kes täitsid seda asula osa, mis sarnanes laadaga ning mis kattis ja toitis Setši, kuna Setš oskas ainult prassida ja püssi paugutada.

Lõpuks jõudsid nad läbi asula serva ja nägid siin-seal muldonne, mis olid kaetud murumätastega või tatarlaste kombel vildiga. Mõnede juurde olid üles seatud suurtükid. Kuskil polnud näha vahetarasid ega madalaid hagerikega majakesi lühikestel puupostidel, nagu neid oli asula serval. Väike muldvall ja raidtõke, kus polnud valves ainustki hinge, andsid tunnistust kohu-

tavast muretusest. Mõned tüsedad zaporoožlased, kes vedelesid piibud hambus otse tee peal, vaatasid üsna ükskõikselt nende poole ega liikunud paigast. Tarass ratsutas poegadega ettevaatlikult nende vahelt läbi, öeldes: „Tere, mehed!" — „Tere ka teile!" vastasid zaporoožlased. Maaliliste salkadena kirendas kasakaid kõikjal üle kogu välja. Pargitud nägudest paistis, et nad kõik on lahingutes karastatud ja igasugu hädadest läbikäinud mehed. Siin ta siis nüüd on, Setš! See siis ongi pesa, kust lendavad välja kõik need uhked ja kanged mehed nagu lõvid! Siit siis valgubki üle kogu Ukraina vabadus ja kasakavaim! Teelised sõitsid avarale väljakule, kuhu tavaliselt kogunes raada. Suurel kummulikeeratud vaadil istus vööni paljas zaporoožlane, ta hoidis särki käes ja nõelus ruttamata selle auke kinni. Jällegi tõkestas neil teed terve salk moosekante, kellede keskel vihtus tantsida noor zaporoožlane, müts pagana uljalt kuklas ja käed õieli. Ta aina hõikas: „Hoogu juurde, moosekandid! Ära sa, Foma, viinaga koonerda, kalla õigeusklikele ristiinimestele!" Ja siniseks löödud silmaga Foma valas arvet pidamata hiiglasuure kruusitäie igale juurdeastujale. Noore zaporoožlase ümber vehkisid neli vanameest tihedat tantsusammu, põikasid nagu maruhoog peaaegu moosekantidele otsa, laskusid siis äkki maha ning alustasid marulist kükktantsu, materdades vägevasti oma hõbedaste saaparaudadega plingiks tambitud maapinda. Maa müdises kumedalt, kogu ümbruses ja õhus kajasid kaugele hopakid ja trepakid, mida kõlisevad saaparauad välja tagusid. Üks kasakas kilkas kõige elavamalt ja lendas tantsuhoos teiste kannul, juuksetutt tuules lehvimas, vägev rind eest lahti. Mehel oli soe talvine nahkkuub seljas ja higi voolas tal ojana. „Võta siis ometi kuubki maha!" ütles Tarass lõpuks. „Näed, kuidas sa aurad!" — „Ei või!" hüüdis zaporoožlane vastu. „Mispärast?" — „Ei või; mul on juba kord niisuke loomus — mille seljast võtan, selle maha joon." Mütsi polnud kangel mehel ammugi enam peas, ei vööd kaftanil ega tikandiga rätti — kõik oli läinud tuntud teed. Rahvahulk kasvas; tantsijaile lisandus uusi ja võimatu oli ilma seesmise liigutuseta vaadata, kuidas kõiki kiskus kaasa tants, kõige vabam, kõige pöörasem tants, mida maailm iganes on näinud ja millele ta vägevate leiutajate järgi pandud nimeks kasatšokk.

„Äh, kui poleks hobust," hüüdis Tarass, „lööksin ka ise, tõesõna, lööksin ka ise tantsu lahti!"

Vahepeal hakkas rahva hulgas silma puutuma ka väärikaid, teenete eest kogu Setšis austatavaid, vanu halle juuksetutimehi, kes nii mõnigi kord olid olnud atamanideks. Tarass kohtas varsti rohkesti tuttavaid . . .

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Iseloomustada Ostapit ja Andrit neid omavahel võrreldes.
2. Lugeda ja süveneda stepi kirjeldusse, mis aitab mõista kasakate iseloomu avarust. Mis selles kirjelduses osutab väga kaugele ja rahutule minevikule?

3. Kuidas kirjeldab Gogol päevast steppi? Oleta, et pead selle kirjelduse järgi maalima pildi. Millised nähtavad tundemärgid, millised värvid tulevad esile?

Milliseid kuuldavaid tundemärke esineb?

4. Kuidas muutub stepp õhtul? Millised uued värvid ja uued hääled ilmuvad stepi kirjeldusse? Kuidas mõjutab kirjeldust stepi lõhnade nimetamine?

5. Leida epiteete ja väljendeid, mis näitavad autori suhtumist stepisse, tema armastust Ukraina stepi vastu.

6. Missugune on esimene mulje Setšist? Millest räägivad magava või tantsiva kasaka kujud ja muud pildid Setšist?

III

Juba nädalapäevad oli Tarass Bulba oma poegadega elanud Setšis. Ostap ja Andri tegid vähe tegemist sõjalise õppusega. Setš ei armastanud sõjaliste harjutustega vaeva näha ega aega raisata; noormehi kasvatati ja hariti siin ainult kogemuste varal, võitlusmõllus endas, ja seepärast löödi lahinguid peaaegu vahetpidamata. Kasakad pidasid igavaks kasutada lahingute vaheaegu mingi distsipliini õppimiseks, välja arvatud vahest märkilaskmine, harvad võiduajamised ja jaht metsloomadele steppides ning niitudel: kõik muu aeg kulus prassimisele — hingevajaduste hoogsale puhangule. Kogu Setš kujutas endast omapärast nähtust. See oli mingi lakkamatu pillerkaaritamine, ball, mis algas kärarikkalt ja millel polnud lõppu. Mõned tegid käsitööd, teised pidasid poekesi ja kauplesid, kuid suurem osa pidas pidu hommikust õhtuni, kui aga taskus kõlises selleks võimalus ning hangitud vara polnud veel läinud kaubitsejate ja kõrtsmikkude kaukaisse.

Selles üldises pillerkaaritamises oli midagi lummutavat. Siin polnud koos joomarid, kes mure pärast end täis võtavad, vaid see oli lihtsalt pööraselt lustlik pilgar. Igaüks, kes siia tuli, unustas ja heitis kõrvale kõik, mis teda seni oli köitnud. Ta niiöelda sülgas oma minevikule ja andus muretult vabadusele ning prassimisele omasuguste joomakaaslastega, kellel polnud omakseid ega kodunurka, perekonda ega midagi peale vaba taeva ja oma hinge igavese peo. See tekitas tolle pöörase lusti, mis poleks saanud sigineda mingist muust allikast...

Ostapile ja Andrile paistis väga imelik, et nende seal olles tuli Setši tohutu hulk rahvast, ja oleks keegi ka küsinud, kust need mehed tulevad, kes nad on ja kuidas neid kutsutakse. Kõik tulid siia nagu tullakse tagasi oma koju, kust tund aega tagasi alles lahkuti. Igaüks ilmus ainult koševoi[1] ette, kes harilikult sõnas: „Tere! Kas Kristusesse usud?" — „Usun!" vastas saabunu. „Kas pühasse kolmainusse usud?" — „Usun!" — „Kas sa kirikus käid?" — „Käin." — „Noh, siis löö risti ette!" Saabunu lõi risti ette. „Noh, hüva," ütles koševoi, „mine siis missugusesse kurenni ise tahad." Sellega lõppeski kogu tseremoonia. Ja terve Setš palvetas ühes kirikus ning oli valmis kaitsma seda viimse veretilgani, kuigi ei tahtnud kuuldagi paastumisest ja kasinusest... Setš koosnes enam kui kuuekümnest kurennist, mis väga meenutasid üksikuid sõltumatuid vabariike, veel enam aga kooli või bursat, kus kasvandikud elavad täielikul kostil. Keegi ei soetanud endale midagi ega pidanud midagi: kõik oli kurenni atamani käes, keda seepärast tavaliselt kutsuti isaks. Isa käes oli raha, riided, kogu moon, kört, puder ja isegi kütus; raha anti tema kätte hoiule. Mõnikord tekkis kurennil kurenniga tüli. Sel puhul läks otsekohe kakluseks lahti. Kurennid kogunesid väljakule ja kukkusid rusikatega üksteisel roideid puruks peksma, kuni ühed kangemaks osutusid ja teistest viimaks võitu said; siis alles algas prassimine. Niisugune oli too Setš, millel oli noorte meeste jaoks nii palju ahvatlusi.

Ostap ja Andri sööstsid kogu noormeheliku tuhinaga sellesse prassimise möllu, unustasid sedamaid isamaja ja bursa ja kõik, mis varem nende meeli oli erutanud, ning andusid uuele elule. Neid veetles kõik — nii Setši pilgarlikud kombed kui ka lihtne õigusemõistmise kord ja seadused, mis tundusid neile mõnikord isegi liiga karmidena niisuguses isemeelses „vabariigis". Kui kasakas kukkus sisse vargusega, olles näpanud mingi tühise asja, siis loeti seda teotuseks kogu kasakkonnale; varastaja seoti kui autu häbiposti ja selle juurde pandi malakas, millega iga möödamineja pidi talle hoobi andma, kuni ta sel kombel surnuks pekstu. Kes oma võlga ära ei tasunud, see aheldati ketiga suurtüki külge, kus tal tuli istuda seni, kuni keegi sõpradest ta välja ostis ja tema võla ära maksis. Kuid kõige masendavamalt mõjus Andrile kohu-

[1] Koševoi — Setši ülem, kõige kõrgem ataman.

tav karistus, mis määrati tapmise eest. Siinsamas karistatava silme all kaevati auk, kuhu tapja elusalt heideti, tema otsa lasti kirst tapetu surnukehaga ja mõlemale aeti muld peale. Pärast seda viirastus Andrile veel kaua see õudne karistusviis ja ta silme eest ei kadunud elusalt mulla alla aetud inimene koos kohutava kirstuga.

Varsti võitsid mõlemad noormehed üldise lugupidamise kasakate hulgas... Nad ratsutasid sageli koos oma kurennikaaslastega, mõnikord ka kogu kurenniga ja naaberkurennidega, steppi arvutute ning kõikvõimalike stepilindude, hirvede ja kitsede jahile, või suundusid järvedele, jõgedele ja ojadele, mis liisu läbi olid kurennide vahel ära jaotatud, noota vedama ja võrku heitma, et tõmmata välja rikkalikke loomuseid kogu kurenni toitlustamiseks. Kuigi siin polnud midagi niisugust, millega kasakas proovile pannakse, torkasid nad juba siiski teiste noorte hulgas silma oma südikusega ja sellega, et neil iga asi õnnestus. Nad tabasid laskmisel osavasti ning täpselt märki, ujusid vastuvoolu üle Dnepri — tegu, mille eest algaja pidulikult kasakate hulka vastu võeti.

Kuid vanal Tarassil oli nende jaoks valmis mõeldud teistsugune tegevus. Säärane jõudeelu polnud talle meele järgi, tema ihaldas tõelisi tegusid. Vana aina murdis pead, kuidas kihutada Setši üles vägevale taplusele, kus igaüks saaks oma vaprust üles näidata, nagu see on rüütlile kohane.

Küsimusi.

1. Mida jutustab Gogol Setši elust ja kommetest?
2. Missugused ranged seadused seal valitsevad?

V

Varsti oli kogu Edela-Poola hirmu all. Kõikjale jõudsid kuuldused: „Zaporoožlased!... Zaporoožlased on välja ilmunud!..." Kõik, kes põgeneda suutsid, pugesid pakku. Kõik tõusid liikvele ja tormasid laiali, nagu see oli viisiks tol korratul ja hoolimatul ajastul, millal ei püstitatud kindlusi ega losse ja millal inimene lõi ajutiselt kuidas juhtus üles oma õlgelamu, arutades seejuures: „Hakkan ma nüüd tare ehitamiseks vaeva ja raha raiskama, kui tatarlased oma röövkäikudega selle niikuinii maatasa teevad!" Kõik sattusid ärevusse: kes vahetas härjad ja adra ratsahobuse ja püssi vastu ning suundus polkudesse; kes puges pakku, ajades ära lojused ja viies kaasa kõik, mis aga kaasa viia andis. Teel juhtus vahel olema ka niisuguseid, kes astusid külalistele sõjariistus vastu, kuid rohkem oli neid, kes põgenesid juba aegsasti. Kõik teadsid, et raske on tegemist teha metsiku ning sõjaka hulgaga, mida tunti zaporoožlaste kasakaväe nime all, mis oma

näilise omavolitseva korratuse taga peitis läbikaalutud korda lahingu ajal. Ratsamehed sõitsid hobuseid pingutamata ning kiirustamata, jalamehed sammusid kainelt vooride järel, ja kogu kasakavägi liikus ainult öösiti, päeval aga puhkas, valides selleks tühja asustamata koha või metsa, mida sel ajal oli veel külluses. Maakuulajad ja käskjalad saadeti ette luurama ja välja uurima, — kus, mis ja kuidas. Sageli ilmusid zaporoožlased äkitselt niisugusesse kohta, kus neid kõige vähem teati oodata, — ja siis tuli kõigil eluga hüvasti jätta. Külad pandi lõõmama; kariloomad ja hobused, keda sõjaväega kaasa ei aetud, tapeti siinsamas kohapeal. Näis, et nad rohkem pillerkaaritavad, kui peavad sõda. Nüüdsel ajal tõuseksid juuksed püsti nendest poolmetsiku sajandi kohutava julmuse jälgedest, mida zaporoožlased igale poole maha jätsid...

Vanal Tarassil oli rõõm näha, kuidas tema pojad olid esimeste hulgas. Paistis, et Ostapile oli lahinguline tee ja sõjaliste tegude juhtimise keerukas kunst juba sündimisest saadik ette määratud. Kordagi ei kaotanud ta pead ega kohmetanud ühelgi juhul, vaid hindas kahekümnekaheaastase nooruki kohta otse ebatavalise külmaverelisusega silmapilkselt ära kogu ohu ja olukorra, leidis samas kohe nõu, kuidas ohust hoiduda, hoiduda selleks, et pärastpoole seda kindlamini sellest võitu saada. Ta liigutustes ilmnes nüüd juba äraproovitud enesekindlus ja selles ei saanud märkamatuks jääda tulevase juhi kalduvused. Ta kehast hoovas sitkust ning jõudu ja rüütlina saavutas ta juba lõvi liigutuste vägeva jõu.

„Oo! Aja jooksul saab temast tubli polguülem!" ütles vana Tarass. „Ei-noh, tubli polguülem saab, ja veel niisugune, et trumpab isagi üle!"

Andri andus täielikult kuulide ja mõõkade võluvale muusikale. Tema ei teadnud, mis tähendab järele mõelda, kaalutleda või aegsasti vaagida oma ja vaenlase jõudu. Lahingus nägi ta pöörast õndsust ja joobumust. Midagi pidulikku kerkis ta ette neil silmapilkudel, millal inimese pea kuumaks lööb, millal ta silme ees kõik vilgub ja segi läheb, millal pead otsast lendavad ja hobused maha prantsatavad; tema aga kihutab joobununa kuulide vihinas ning mõõkade sähvimises ja jagab hoope kõigile ega märka vastuantavaid. Ka Andri üle imestas isa korduvalt, nähes, kuidas ta ainult kihkuvast tuhinast tagaõhutatuna tormas sinna, kuhu kunagi ei julgeks tormata külmavereline kaalutleja, ja juba oma metsiku pealesööstuga üksi saatis korda tegusid, mida olid sunnitud imestama vanad lahingumehed. Vana Tarass imestas ja lausus:

„Ka see on tubli — ei vaenlane temast jagu saa! Sõjamees! Pole küll Ostap, kuid tubli, kah tubli sõjamees!"

Kasakavägi otsustas minna otse Dubno linna peale, kus kuulduste järgi oli palju riigivara ja rikkaid kodanikke. Poolteise päevaga oli rännak tehtud ja zaporoožlased ilmusid linna alla.

Elanikud otsustasid kogu jõust viimase võimaluseni vastu panna, sest nad tahtsid parem surra väljakutel ja tänavatel oma läve ees, kui lasta vaenlast majadesse. Linna ümbritses kõrge muldvall; kus vall madalam oli, seal kerkis kivimüür või maja, mis täitis patarei aset, või lõpuks tammepuust püsttara. Garnison oli tugev ja teadlik oma ülesande tähtsusest. Zaporoožlased pidid tulise ajuga juba vallile ronima, kuid nad võeti vastu ägeda kartetšitulega. Linna kodanikud ja muud elanikud ei tahtnud samuti tegevuseta jääda ja seisid tihedasti kobaras linnavallil. Nende silmist võis lugeda meeleheitlikku vastupanutahet; ka naised olid otsustanud kaasa lüüa, — ja zaporoožlastele lendas kaela kive, vaate, potte, kuuma pigi ja lõpuks kotte liivaga, mis tuiskas täis nende silmad. Zaporoožlased ei armastanud kindlustega tegemist teha, piiramine polnud nende töö. Koševoi käskis taanduda ja ütles:

„Pole viga, mehed-vennad, me taganeme. Kuid ärgu olgu ma ristiinimene, vaid roojane tatarlane, kui me üheainsagi neist linnast välja laseme! Kärvaku need koerad kõik nälja kätte!"

Taandudes piiras kasakavägi kogu linna ümber ja hakkas tegevuse puudusel rüüstama ümbruskonda, põletama ümberkaudseid külasid ning põllult koristamata viljahakke; hobusekarjad lasti põldudele, mida polnud veel puudutanud sirp, kus nagu kiusatuseks hällisid lopsakad viljapead, haruldase lõikuse annid, mis sel aastaajal tasusid ohtralt kõigile põlluharijatele. Linnast nähti hirmuga, kuidas hävisid nende elamisvõimalused. Olles vahepeal oma vankrid kahelt realt ümber kogu linna tõmmanud, asetusid zaporoožlased niisamuti nagu Setšiski kurennide kaupa, popsutasid piipe, vahetasid saagiks saadud sõjariistu, mängisid sikuhüppemängu, paaris ja paaritut ning heitsid vahetevahel tapva ükskõiksusega pilgu linnale. Öösel süüdati lõkketuled. Igas kurennis keetsid välikokad hiiglasuurtes vaskpadades putru. Terane valve seisis öö läbi põlevate lõkketulede juures. Kuid varsti hakkasid zaporoožlased vähehaaval tüdinema jõudeolekust ja kestvast kainest elust, mis ei pakkunud mingeid tegusid. Koševoi käskis anda isegi kahekordse portsjoni viina, mida mõnikord anti meestele, kui polnud raskeid vägitegusid ja rännakuid. Noortele, eriti Tarass Bulba poegadele, ei meeldinud niisugune elu. Andril oli ilmselt igav. „Põikpea," ütles talle Tarass. „Ole kannatlik, kasakas, — saad atamaniks! Ega's too pole veel tubli sõjamees, kes ei kaota pead tähtsal teol; tubli sõjamees on see, kes ei tunne igavust ka jõude olles, kes kannatab kõik välja — tee talle mis tahes, tema jääb ikka oma juurde kindlaks." Aga ega tormakas nooruk vanaga kokku passi. Kummalgi isemoodi loomus ja kumbki vaatab oma pilguga ühele ning samale asjale.

Vahepeal jõudis kohale ka Tarassi polk, mille tõi siia Tovkatš, temaga koos tulid veel kaks jessauli, kirjutaja ja muud polgu ametimehed; kõiki kasakaid kogunes üle nelja tuhande. Polnud nende hulgas vähe ka omal käel tulnuid, kes olid teele asunud

omal vabal tahtel, ilma igasuguse kutseta, niipea kui kuulsid, milles asi seisab. Jessaulid tõid Tarassi poegadele õnnistuse nende vanalt emalt ja kummalegi küpressist pühakujukese Kiievi Mežigorje kloostrist. Kumbki vend pani endale pühakujukese kaela ja jäi mõttesse, tuletades meelde vana ema. Mida ennustab ja ütleb neile see õnnistus? Kas on see õnnistus selleks, et võita vaenlast ja tulla kuulsatena ning sõjasaagiga lõbusalt kodumaale tagasi, jäädes banduristidele jäädavalt lauldavaks, või siis? . . . Kuid tulevik on tundmatu ja see seisab inimese ees nagu sügisene udu, mis kerkib soodest. Mõttetult lendavad selles linnud üles ja alla, lõhestavad tiibadega õhku ega märka teineteist — tuvi ei näe kulli, kull — tuvi, ja kumbki neist ei tea, kui kaugel on ta oma hukust . . .

Ostap oli juba ammugi kurennide juurde läinud ja oma toimetustega pihta hakanud. Andri aga tundis hinges mingit ängistust, teadmata isegi, millest. Kasakad olid lõpetanud söömise, õhtu oli ammu kustunud; imeilus juuliöö võttis kõik oma hõlma; kuid Andri ei läinud kurennide juurde ega heitnud magama, vaid vaatles tahtmatult enda ees avanevat pilti. Peenelt ja teravalt sirendades vilkusid taevas arvutud tähed. Välja võtsid kaugelt enda alla laialipillatud koormad nende küljes rippuvate tõkatist leemendavate määrdeämbritega, igasugu vara ja toidukraamiga, mis vaenlaselt saagiks saadud. Vankrite kõrval, vankrite all ja vankritest pisut eemal — kõikjal oli näha rohus põõnavaid zaporoožlasi. Kõik nad magasid maalilistes poosides: kes oli keeranud pea alla roguskkoti, kes mütsi, kes kasutas padjana lihtsalt oma seltsimehe külge. Saabel, ränilukuga püstol ja lühikese pitsiga piip vaskvõrude, raudorkide ja taelakiviga rippus iga mehe vöö küljes. Rasked härjad, jalad kõhu alla keeratud, lamasid suurte valkjate lasudena ning paistsid eemalt just nagu põllunõlvadele laialipaisatud hallid kivid. Kõikjalt rohu seest hakkas kostma magavate sõdalaste vägevat norskamist, millele täkud vastasid väljalt heleda hirnumisega, kaevates kammitsaisse pandud jalgade pärast. Vahepeal oli juuliöö ilusse segunenud midagi ülevat ning ähvardavat. See oli ümbruskonna lõõmavate tulekahjude kauge kuma. Ühes kohas laotus leek rahulikult ning suurejooneliselt taevale; teisal sattus millelegi süttivale, plahvatas äkki lõõmama ja lendas vihinal üles otse tähtede alla ning ta küljest rebenenud hebemed kustusid kaugel-kaugel taevalaotuses . . . Kaugemal tiirlesid tule kohal linnud, kes olid nagu väikesed tumedad ristikesed tuleväljal. Sissepiiratud linn näis uinuvat. Ta torniteravikud, katused, püsttara ja müürid lõid puhuti kaugete tulikahjude kumast nõrgalt helendama. Andri astus mööda kasakate ridadest. Lõkketuled, millede ääres istusid valvurid, olid iga silmapilk kustumas, ja ka valvurid ise magasid, olles kogu kasakaisuga vohminud süüa körti ja jahukäkke. Andri pani natuke imeks niisugust muretust ja mõtles: „Hea, et lähedal pole tugevat vaenlast ega ole kedagi karta." Viimaks astus ta ise ühe

koorma juurde, ronis selle otsa, heitis selili ja pani käed pea alla; kuid uni ei tulnud ja ta silmitses kaua taevast. See oli üleni tema ees avatud; õhk oli puhas ning selge. Tähtederodu, mis moodustab Linnutee ja kulgeb vöödina üle taeva, helendas üleni valguses. Vahetevahel Andri nagu tukastas ja suigatuse kerge vine varjas hetkeks ta eest taeva; siis aga selgis taevas jälle ja muutus uuesti nähtavaks. Samal ajal, nagu talle näis, vilksatas ta ees mingi kummaline inimnägu. Pidades seda lihtsalt une lummuseks, mis otsekohe kaob, paotas ta silmad ja nägi, et tema üle tõepoolest kummardas kurnatud ja kuivetanud nägu ning vaatas talle otse silma. Pikad süsimustad sassis ja kohendamata juuksed tungisid välja pähe tõmmatud tumeda sõba alt. Silmade veider sära ja surnukollane nägu, mis tungis esile teravate joontega, sundisid pigem mõtlema, et see on viirastus. Käsi haaras tahtmatult sõjariista järele ja Andri sõnas peaaegu võbisedes:

„Kes sa oled? Kui paharet, siis kao mu silmist; kui elus inimene, siis su nali ei passi, — tapan su ainsa pauguga."

Vastuseks sellele surus viirastus sõrme huultele — nagu näha, palus ta vaikust. Andri laskis käe langeda ja hakkas ilmutist terasemalt silmitsema. Pikkade juuste, kaela ja poolpalja tõmmu rinna järgi sai ta aru, et see on naine. Kuid päritolult polnud ta siinne. Ta nägu oli tõmmu, tõvest kurnatud; sisselangenud põskedelt tungisid esile laiad sarnad; kitsad silmad kerkisid kaarja piirjoonega ülespoole, ja mida enam Andri ta näojooni uuris, seda enam leidis ta neis midagi tuttavat. Lõpuks ei suutnud ta ennast enam pidada ja küsis:

„Ütle, kes sa oled? Mulle paistab, nagu oleksin sind kunagi tundnud või kusagil näinud?"

„Kaks aastat tagasi, Kiievis."

„Kaks aastat tagasi... Kiievis..." kordas Andri ja püüdis meelde tuletada kõike, mis bursaku elust veel mällu püsima oli jäänud. Ta silmitses võõrast veel korra teraselt ja hüüdis äkki täiel häälel: „Sa oled tatarlanna! Pannakese, vojevoodi tütre teenija!..."

„Tss!..." sosistas tatarlanna kogu kehast värisedes, pani käed paluvalt kokku ja vaatas ringi, kas keegi ei ärganud Andri valju hüüde peale.

„Ütle, ütle, milleks sa tulid ja kuidas sa siia said?" sõnas Andri peaaegu hinge kinni pidades sosinal, mida aina katkestas tugev erutus. „Kus pannake on? On ta veel elus?"

„Ta on siin, linnas."

„Linnas?" hüüdis Andri jälle peaaegu karjudes ja tundis, kuidas kogu veri talle äkki südamesse tungis. „Mispärast ta linnas on?"

„Sellepärast, et vana pan ise ka on linnas. Ta peab juba poolteist aastat Dubnos vojevoodiametit."

„Noh, kas panna on mehel? Räägi siis ometi, kui imelik sa oled! Mis ta teeb?..."

„Ta pole teist päeva midagi söönud."

„Kuidas? . . ."

„Linna elanikkudest pole kellelgi juba ammu enam leivaraasugi, kõik söövad ammugi ainult mulda."

Andri jahmus.

„Pannake nägi linnavallilt sind zaporoožlaste hulgas. Ta ütles mulle: „Mine ja ütle rüütlile, et ta tuleks minu juurde, kui ta mind veel mäletab; aga kui ei mäleta, et ta siis annaks sulle pala leiba minu vana ema jaoks, sest ma ei taha näha, kuidas ema minu silme all sureb. Parem surgu mina ennem ja tema pärast mind. Palu teda ja võta tal põlvede ning jalgade ümbert kinni. Temal on ka vana ema, — et ta tema nimel annaks leiba!"

Palju igasugu tundeid tärkas ja süttis kasaka noores rinnas.

„Aga kuidas sa küll siia said? Kuidas sa tulid?"

„Maa-alust käiku pidi."

„On siin siis maa-alune käik?"

„On."

„Kus?"

„Sa ei anna mind välja, rüütel?"

„Vannun püha risti nimel!"

„Järsust kaldast alla ja üle oja minna, seal, kus on kõrkjad."

„Ja viib otse linna?"

„Otse linnakloostri juurde."

„Lähme, lähme kohe!"

„Kuid Kristuse ja püha Maria nimel, palake leiba!"

„Hea küll, saab. Seisa siin, koorma juures või parem heida koormale pikali; keegi ei näe sind, kõik magavad, tulen kohe tagasi."

Ja ta läks koormate juurde, kus hoiti nende kurennile kuuluvat toidutagavara. Ta süda peksis . . .

Ta läks, süda aga peksis tal üha tugevamini ja tugevamini juba üksi mõtte puhul, et ta näeb jälle poolatari, ja mehe noored põlved värisesid. Kui ta koormate juurde jõudis, oli tal täielikult meelest läinud, milleks ta siia tuli: ta tõstis käe ja hõõrus hulk aega otsaesist, et meelde tuletada, mida tal vaja teha oli. Viimaks võpatas ta ja teda valdas hirm — talle tuli äkki mõttesse, et poolatar sureb nälga. Ta sööstis koorma juurde ja haaras kaenlasse mõned suured mustad leivad, kuid mõtles samas kohe, et kas see toit, mis kõlbas küll jämedakoelisele ning vähenõudlikule zaporoožlasele, pole toores ja ebasünnis õrnale olendile. Siin tuli talle meelde, kuidas koševoi eile välikokkadele ette heitis, et need olid kogu tatrajahu ühe korraga kördiks keetnud, kuna sellest oleks jätkunud tublisti kolmeks korraks. Täitsa kindel olles, et ta leiab padadest küllalt kõrti, tiris ta välja isa välikatlakese ja läks sellega nende kurenni koka juurde, kes magas kahe kümneämbrise paja juures, mille all veel hingitses tuli. Pilgu padadesse heitnud, imestas ta, kui nägi, et need on tühjad. Oli tõesti vaja üliinimlikku jõudu, et see kõik ära süüa, seda

enam, et nende kurennis oli vähem mehi kui teistes. Ta vaatas korraks ka teiste kurennide padadesse — mitte kuskil polnud midagi. Tahtmatult tuli talle meelde ütlus: „Zaporoožlased on nagu lapsed: kui on vähe — söövad ära, kui on palju — ka siis ei jäta midagi järele." Mis teha? Isa polgu ühel koormal pidi vist ometigi olema kott saiadega, mis leiti kloostri pagaritöökoda rüüstates. Ta astus otse isa koorma juurde, kuid kotti polnud enam koormas: Ostap oli selle endale pea alla kahmanud ja vankri kõrvale siruli heitnud, kus ta norskas nii, et kogu väli mürises. Andri haaras käega kotist kinni ja tõmbas seda nii järsku, et Ostapi pea varises maha. Ostap ise aga kargas unisest peast istuli ja kisendas kinnisilmi kõigest jõust: „Võtke kinni, võtke kuradi ljahh kinni, püüdke hobust, püüdke hobust!" „Jää vait, või ma löön su maha!" käratas Andri ehmudes ja ähvardas teda kotiga. Ostap ei lausunud niikuinii enam sõnagi, jäi rahulikuks ja pistis nii norskama, et ta hingeõhust liikus rohi, millel ta lamas. Andri vaatas kartlikult ringi, et näha, kas Ostapi unesegane kisendamine kedagi kasakatest üles ei äratanud. Lähemas kurennis nagu kerkis üks juuksetutiga pea, vaatas korraks ringi ja vajus kohe jälle maha. Andri ootas paar minutit ja hakkas lõpuks oma kandamiga astuma. Tatarlanna lamas vaevalt hingates. „Tõuse üles, lähme! Kõik magavad, ära karda! Kas suudad kanda ühtki neist leibadest, kui mulle kõik kaasa ei mahu?" Seda öelnud, viskas Andri kotid selga, tiris möödaminnes ühelt koormalt veel ühe koti hirssi, võttis kaenlasse ka need leivad, mis ta pidi tatarlannale andma, ja raske koorma all pisut küüru vajununa astus noor kasakas magavate zaporoožlaste ridade vahel vapralt edasi.

„Andri!" ütles vana Bulba, kui poeg temast mööda läks. Andri süda tardus. Ta jäi seisma ja lausus üleni värisedes tasa:

„Mis on?"

„Sul on naisterahvas kaasas! Oota aga, kui tõusen, kolgin su üle kere läbi! Ei naised sulle head too!" Seda öelnud, jäi ta käsipõsakil teraselt silmitsema sõba sisse mähkunud tatarlannat.

Andri seisis oimetuna, julgemata isale silma vaadata. Ja kui ta siis viimaks pilgu tõstis ning isale otsa vaatas, nägi ta, et vana Bulba juba magas, olles pea kämblale pannud.

Andri lõi risti ette. Hirm kadus südamest veel kiiremini, kui ta sinna oli tulnud. Ja kui ta siis ringi pöördus, et vaadata tatarlannat, seisis viimane üleni sõba sisse mähkununa nagu tume graniitkuju ta ees ja kauge kuma sähvatus valgustas süttides ainult tema silmi, mis olid ilmetud nagu kooljal. Andri sakutas teda varrukast ja mõlemad astusid edasi vahetpidamata tagasi vaadates, laskusid laugmikku mööda madalasse orukesse — peaaegu järsakusse, mida mõnes paigas kutsutakse „balkaks", — mille põhjas nirises laisalt tarna kasvanud ja mättaid täis oja. Kui nad sellesse nõkku laskusid, polnud neid enam näha kogu väljalt, kus paiknes zaporoožlaste sõjaleer . . .

Siin võttis tatarlanna kingad jalast ja läks edasi palja jalu, kergitades ettevaatlikult kleiti, sest maapind oli siin tüma ja vett täis.

Kõrkjate vahelt läbi pugedes peatusid nad põõsaste ja kuhjatud risuhunniku ees. Haorisu kõrvale lükates leidsid nad midagi muldvõlvialuse taolist — ava, mis polnud kuigi palju suurem leivaahju suust. Tatarlanna astus pead alla painutades esimesena sisse; tema järel Andri, kes kummardus nii palju kui suutis, et oma kandamiga läbi pääseda; varsti viibisid nad mõlemad pilkases pimeduses.

...Ja nii hukkus kasakas! Läks kaduma kogu kasakate rüütelkonnale! Ei näe ta enam Zaporožjet, oma isa huutoreid ega jumalakoda. Ei näe ka Ukraina enam üht oma väpratest poegadest, kes läksid välja teda kaitsma. Vana Tarass rebib oma juuksetutist välja halli salgu ja neab ära päeva ning tunni, millal ta endale teotuseks sigitas säärase poja.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Tuletada meelde varem tehtud Ostapi ja Andri võrdlevat iseloomustust. Mille poolest Ostapi vahvus erineb Andri vahvusest? Leida autori sõnad, mis märgivad seda erinevust. Kuidas hindas neid vana Tarass Bulba?
2. Kuidas Andri reetmine tuleneb tema iseloomust ja käitumisest?
3. Millist tunnet väljendab autor Andri suhtes VI peatükis?

VII

Väravad avanesid ja ljahhide vägi tungis välja. Kõige ees sõitsid ühtses ratsarivis tikandiga kaunistatud mundrites husaarid. Nende järel rõngasrüümehed, siis soomusrõivakandjad odadega, siis kõik vaskpeakatetega sõjamehed, seejärel ratsutasid eraldi peenemad aadlikud, igaüks omamoodi riides. Kõrgid aadlikud ei tahtnud teiste hulka ridadesse minna, ja kellel polnud oma väesalka, see ratsutas oma teenistusmeestega üksi. Siis tulid jälle tavalised read, nende järel ratsutas horunži; tema kannul jälle read ja siis paks polkovnik; sõjaväe järel ratsutas kõige viimasena välja väikest kasvu polguülem.

„Ärge laske, ärge laske neil lahingukorda sisse võtta ja ritta asuda!" karjus koševoi. „Suruge neile korraga kõigi kurennidega peale! Teiste väravate juurest ära tulla! Tõtarevi kurenn, anna pihta küljelt! Djadkivi kurenn, pressi teiselt küljelt! Kukubenko ja Palõvoda, suruge selja tagant peale! Ajage segi, ajage nad segi ja kihutage laiali!"

Ja kasakad sööstsid igast küljest poolakatele peale, surusid nad kokku ning lõid segi ja läksid ise ka segi. Nad ei andnud mahti isegi tuld avada; lasti käiku mõõgad ja odad. Kõik tormasid kobarasse kokku ja igaühel avanes võimalus ennast näidata. Demid Popovitš torkas läbi kolm lihtmeest ja kihutas hobuse sel-

jast maha kaks tähtsamat šlahtalast, öeldes: „Küll on vahvad hobused! Niisuguseid hobuseid olen ammugi endale tahtnud!" Ja ta ajas hobused kaugele väljale, hõigates seal seisvatele kasakatele, et nad ratsud kinni püüaksid. Tormas siis uuesti taplusse, sattus jälle hobuste seljast mahalöödud poola šlahtitsitele, surmas ühe neist, teisele heitis kaela viskelingu, sidus sadula külge ja lohistas teda välja mööda, võttes temalt enne ära kallihinnalise pidemega saabli ja vöö küljest terve tengelpunga tšervoonetseid. Tubli ja alles noor kasakas Kobita sattus samuti kokku ühe kõige vaprama poola sõjamehega ja nad võitlesid kaua. Lõpuks läksid käsitsi kokku. Kasakas oli juba võitu saamas ja vastase maha murdnud, torkas talle terava türgi noaga rinda, kuid ei pääsenud ka ise. Samas tungis talle plaksatades meelekohta tuline kuul. Teda oli surmavalt tabanud üks suursugusemaid panide hulgast, kõige toredam põlisest vürstisoost rüütel. Sihvakas nagu pappel, kihutas see oma võigu ratsu seljas. Ta oli juba ohtrasti bojaari vägimehelikku vaprust üles näidanud — raiunud pooleks kaks zaporoožlast, paisanud maha koos hobusega tubli kasaka Fjodor Korži, andis ta hobusele kuuli ja torkas langeva ratsu tagant kasaka odaga läbi; paljudel raius ta maha pea ning käed ja tabas surmavalt kasakas Kobitat, kihutades talle kuuli meelekohta. „Vaat kellega kuluks jõudu katsuda!" hüüdis Neza-

mainovi kurenni ataman Kukubenko. Hobusel joosta lastes kihutas ta otse ljahhi selja taha ja käratas täiest kõrist, nii et kõik lähedalolijad võpatasid ebainimlikust kisendamisest. Ljahh tahtis hobust järsku tema poole keerata, et asuda ründajaga silm silma vastu, kuid hobune ei kuulanud sõna: kohutavast käratusest heidutatud loom põikas kõrvale ja Kukubenko tabas ljahhi püssist. Tuline kuul tungis ljahhile abaluudesse ja mees kukkus hobuse seljast maha. Aga nüüdki ei andnud ljahh veel alla, ta püüdis ikka veel kõigest väest vaenlasele hoopi anda, kuid ta käsi nõrkes ja vajus koos saabliga alla. Kukubenko aga haaras kahe käega oma raske laiateralise mõõga ja torkas selle rüütlile otse kahvatuks läinud huulte vahele. Mõõk murdis kaks esihammast, lõikas kaheks keele, purustas kaelalüli ja tungis sügavale maa sisse. Nii naelutaski kasakas ljahhi igaveseks emakese-maa külge. Allikana purskus üles üllas aadliveri, helepunane nagu jõeäärse lodjapuu mari, ja värvis ära mehe kollase, kullaga kanditud kuue. Kukubenko aga jättis ta juba sinnapaika ja tungis oma nezamainovlastega uuesti kähmlusse.

„Äh, jättis ära korjamata niisugused väärt ehted!" sõnas Umani kurenni ataman Borodatõi ja kihutas oma meeste juurest sinna, kus lamas Kukubenko poolt surmatud poola aadlimees. „Olen seitse šlahtalast oma käega maha nottinud, aga niisuguseid ehteid pole veel kellelgi näinud." Ja Borodatõi laskis end saagiahnusest meelitada: ta kummardas, et võtta ära kallihinnalised sõjariistad, juba tõmbas välja kalliskividega kaunistatud türgi noa, tegi vöö küljest lahti kukru tukatitega, võttis rinnalt paunakese peene pesuga, kalli hõbedaga ja tütarlapse juuksekiharaga, mida oli hoolikalt mälestuseks hoitud. Ja Borodatõi ei kuulnudki, millal seljatagant tormas talle kallale punase ninaga horunži,

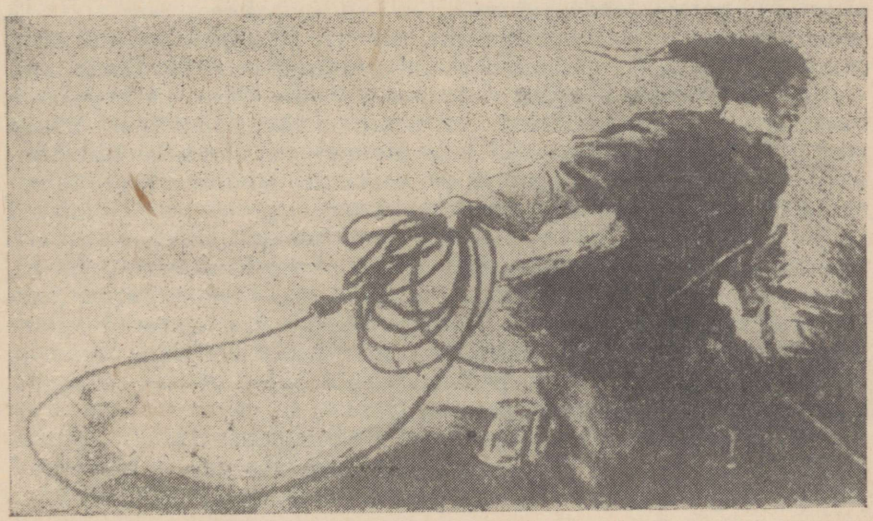

kelle ta juba kord oli sadulast maha löönud ja kes oli saanud temalt mälestuseks tubli armi. Poolakas võttis täielt käelt hoogu ja virutas saabliga ta allapainutatud kaelale. Ei toonud saagiahnus kasakale head: vägev pea lendas otsast ja peatu laip langes maha, niisutades ohtrasti mulda oma verega. Tõusis kõrgustesse karm kasaka hing, tusasena ja nurisedes ning ühtlasi imestades, et ta nii vara pidi lahkuma niisugusest tugevast kehast. Horunži ei jõudnud veel pealiku pead juuksetutist haarata, et seda sadula külge siduda, kui jõudis kohale halastamatu tasuja.

Nagu taevas liuglev kull teeb vägevate tiibadega hulga tiirusid, peatub äkki, tiivad laiali, ühel kohal ja sööstab sealt noolena otse teeveeres vilistamishoogu sattunud vutile, — nii tormas Tarassi poeg Ostap järsku horunžile kallale ja heitis talle korrapealt köie kaela. Veel punasemaks läks horunži punetav nägu, kui halastamatu silmus ta kõri kinni pigistas; ta haaras püstoli järele, kuid kramplikult tõmblev käsi ei suutnud sihtida ja kuul lendas tühja eemale põllule. Ostap päästis samas kohe horunži sadula küljest lahti siidnööri, mida too vangide sidumiseks kaasa oli võtnud, köitis ta tema enda nööriga käsist-jalust kinni, kinnitas nööriotsa sadula külge ja lohistas horunžit üle välja, kutsudes valju häälega Umani kurenni kasakaid, et nad tuleksid oma atamanile viimast au andma. Nii kui umaanlased kuulsid, et nende kurenni atamani enam elus pole, jätsid nad lahinguvälja ning ruttasid ta keha üles korjama; ja siinsamas hakati nõu pidama, keda valida uueks kurenniatamaniks. Lõpuks arvati: „Mis nõu seal pidada? Paremat kurenniatamaniks pole panna kui Bulba Ostap. Tõsi küll, ta on meist kõigist noorem, aga mõistuse poolest on ta nagu täismees." Ostap tänas mütsi peast võttes kasakaid-kaaslasi au eest, ei hakanud vastu seisma ei oma nooruse ega noore aru pärast, teades, et on käimas sõda ja praegu pole aeg selleks, vaid viis mehed samas kohe taplusse ja näitas kõigile, et ta polnud asjata valitud atamaniks. Ljahhid tundsid, et asi kipub liiga kuumaks minema, taganesid ja jooksid üle välja, et koguneda selle teises ääres. Lühikest kasvu polkovnik aga viipas käega otse väravate juures eraldi seisvale neljale värskele sadakonnale, ja sealt põrutati kartetšiga kasakate summa. Kuid tabati väheseid: kuulid sattusid pihta kasakate härgadele, kes metsikul pilgul lahingut pealt vaatasid. Ehmunud härjad pistsid möirgama, keerasid kasakate laagriplatsi poole, purustasid koormad ja tallasid paljusid oma jalge alla. Aga samal ajal tormas Tarass oma polguga varitsuskohast välja ja paiskus kisaga härgadele põiki ette. Kogu metsistunud härjakari keeras kisast ehmudes tagasi ja sööstis poolakate polkude peale, paiskas jalust maha ratsaväe, tallas kõik jalge alla ja puistas laiali.

„Noh, olge tänatud, härjad!" hüüdsid zaporoožlased. „Rännakul olite meile alati toeks, nüüd pakkusite oma abi ka lahingus!" Ja uue jõuga tormasid nad vaenlasele peale. Palju vaenlasi hävi-

tati. Silma paistsid mitmed kasakad: Metelõtsja, Šilo, mõlemad Põssarenkod, Vovtuzenko ja üsna paljud teised. Ljahhid nägid ära, et asi lõpeb halvasti, heiskasid lipu ja karjusid, et avataks linnaväravad. Ragisedes avanesid rautatud väravad, mis võtsid väsinud ning tolmuga kaetud ratsanikud vastu nagu lauta trügivaid lambaid. Paljud zaporoožlastest tahtsid neile järele tormata, kuid Ostap peatas oma umaanlased, öeldes: „Kaugemale, hoidke kaugemale müüridest, mehed-vennad! Pole tarvis neile lähedale minna." Ja ütles õigust, sest müüridelt heideti ja pilluti alla, mis aga kätte juhtus ning paljudki said pihta. Samal ajal sõitis nende juurde koševoi ja kiitis Ostappi, öeldes: „Näe, uus ataman, aga juhib väge päris vana eest!" Vana Bulba vaatas tagasi, kes see uus ataman seal on, ja nägi, et kõigi umaanlaste eés istus hobuse seljas Ostap, müts kõrva peale viltu lükatud ja atamaninui käes. „Vaata aga vaata!" ütles ta poega silmates; ja vanal oli hea meel ning ta hakkas tänama kõiki umaanlasi pojale ülesnäidatud au eest.

Kasakad taandusid uuesti, seades end laagripaiga poole minema, linnavallile aga ilmusid jälle ljahhid, nüüd juba rebenenud keepides. Paljudel kallistel kuubedel oli tarretanud verd ja kaunid vaskkiivrid kaetud tolmuga.

„Noh, kas sidusite kinni?" hüüdsid zaporoožlased neile alt.

„Küll näete veel!" karjus paks polkovnik nagu varemgi ülevalt ja näitas kõit; ja ikka veel ei jätnud oma ähvardusi tolmused kurnatud sõjamehed ning trotslikumad neist aina pildusid vastastikku nöökavaid sõnu.

Lõpuks läksid kõik laiali. Kes heitis lahinguväsimust puhkama, kes puistas mulda oma haavadele ja rebis sidemeiks surmasaanud vaenlastelt võetud rätte ja kalleid rõivaid. Teised, kes olid erksamad, hakkasid üles korjama surnuid, et anda neile viimast au. Palaššide ja odadega kaevati hauad; mütside ja kuuehõlmade sees kanti mulda välja; kasakate surnukehad asetati ausalt hauda ja puistati värsket mulda peale, et rongad ja raisakullid ei saaks nokkida nende silmi. Ljahhide surnukehad aga seoti kuidas juhtus kümnete kaupa metsistunud hobuste sabade külge, lasti hobused lahti lagedale väljale, kihutati siis kaua nende kannul ja piitsutati neid takka. Perutavad hobused tormasid mööda vagusid, künkaid, üle kraavide ja ojade ning vere ja tolmuga kaetud ljahhide surnukehad kolgerdasid vastu maad.

Seejärel istuti ringidena kõikides kurennides õhtust sööma ja pajatati kaua lugudest ning vägitegudest, mis kellelegi neist osaks oli langenud, andes ununematut kõneainet uustulnukaile ja järeltulevale soole. Hulgal ajal ei heitnud keegi magama. Kõige kauem aga oli ärkvel vana Tarass, kes mõtles aina sellest, mida see tähendas, et Andrid polnud näha vaenlase sõjameeste hulgas. Kas ei söandanud juudas omade vastu välja tulla või pettis juut ja Andri on lihtsalt vangi sattunud? . . .

Kuid Bulba ei teadnud, mida jumala tahtel homne päev inime-

sele toob, ja ta hakkas suikuma ning lõpuks uinus. Kasakad aga aina pajatasid veel omavahel ja kogu öö seisis tulede juures valve, kes silmitses teraselt igasse külge, oli kaine ega lasknud silma kinni.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kuidas käitusid ljahhid enne lahingut? Millist tunnet nende suhtes väljendavad kasakate nöökamised?
2. Kirjeldada lühidalt esimest lahingut ja ljahhide pealetungi tagasilöömist.
3. Kuidas käitus lahingus Ostap? Kellega kirjanik teda võrdleb ja kuidas see võrdlus teda iseloomustab?

VIII

Päike polnud veel poolde taevassegi jõudnud, kui kõik zaporoožlased ringidesse kogunesid. Setšist oli sõnum tulnud, et tatarlased seal kasakate äraolekul kõik paljaks on riisunud, varalaeka, mida kasakad maa sees varjul hoidsid, välja kaevanud, kõik sinnajäänud maha nottinud ja vangi võtnud ning kõigi röövitud looma- ning hobusekarjadega Perekopi poole teele asunud. Ainult üks kasakas, Maksim Goloduhha, oli teel tatarlaste käest pääsenud, pistnud surnuks tatari vürsti, päästnud lahti ta vöö küljest rahakoti tsekiinidega ja põgenenud tatari hobuse seljas ning tatari riietuses poolteist päeva ja kaks ööd tagaajajate eest, kihutanud surnuks hobuse, istunud teel teise selga, ajanud surnuks ka selle, ja alles kolmanda seljas jõudnud zaporoožlaste sõjaleeri, olles teel teada saanud, et zaporoožlased on Dubno all. Ainult seda ta jõudiski teatada, et on juhtunud niisugune kuri lugu; aga kuidas see juhtus, kas sinnajäänud zaporoožlased olid end kasaka kombe kohaselt purju joonud ning purjus päi vangi langenud, ja kuidas said tatarlased teada, kuhu oli maa sisse maetud kasakaväe varalaegas, — selle kõige kohta ei öelnud ta midagi. Kasakas oli väga väsinud, üleni tursunud ning tuul oli karestanud ja kõrvetanud ta nägu; mees vajus samas kohe maha ja suikus raskesse unne.

Niisugustel juhtudel oli zaporoožlastel kombeks silmapilk riisujaile järele kihutada, püüdes tabada neid teel, sest muidu võisid vangid sattuda Väike-Aasia turgudele, Smürnasse, Kreeta saarele — või jumal teab kuhu veel oleksid võinud ilmuda zaporoožlaste tutiga pead. Sellepärast siis zaporoožlased kokku kogunesidki. Nad seisid kõik viimseni mütsid peas, sest nad ei tulnud siia selleks, et kuulata atamani ülema käsku, vaid selleks, et aru pidada nagu võrdsed omavahel. „Vanemad andku kõigepealt nõu!" hüüti meeste hulgast. „Las koševoi annab nõu!" ütlesid teised. Ja koševoi võttis mütsi peast — mitte enam kui ülem, vaid kui seltsimees — tänas kõiki kasakaid au eest ja sõnas: „Meie hulgas on palju vanemaid ja nõu poolest arukamaid kui

mina, aga kui te just mind austasite, siis minu nõuanne on — mitte kaotada aega, mehed, vaid läki sedamaid tatarlast taga ajama. Sest te teate isegi, mis mees on tatarlane. Ta ei jää röövitud varaga meie tulekut ootama, vaid sahkerdab selle silmapilk maha, nii et jälgegi enam ei leia. Nii on minu nõuanne — lähme. Oleme siin juba küllalt ringi mütanud. Ljahhid on juba tunda saanud, mis mees on kasakas; usu eest oleme ka jõudumööda kätte maksnud; saaki aga pakub näljane linn vähe. Niisiis, minu nõu on — lähme."

„Lähme!" kostis valjusti zaporoožlaste kurennidest. Kuid Tarass Bulbale polnud niisugune jutt meele järgi ja veel sügavamale silmadele langetas ta oma mustjashallid kortsus kulmud; need olid nagu kõrgel mäetipul kasvavad põõsad, mille latvu üleni katab nõeljas põhjamaa härmatis.

„Ei, pole õige sinu nõu, koševoi!" sõnas ta. „Sa ei räägi nii nagu vaja. Sa vist unustasid, et siia jäävad vangi meie omad, keda ljahhid kinni võtsid. Sa tahad, nagu näha, et me ei austaks seltsimeeste kõige esimest püha seadust; kas me peame jätma oma vennad selleks siia, et neil elusalt nahk maha nülitaks või et nende kasakakehi neljaks raiutult veetaks mööda linnu ja külasid, nagu nad talitasid hetmaniga ja kõige vapramate vene vägimeestega Ukrainas. Kas nad ilma selleta veel vähe on pühadust teotanud? Mis mehed me siis oleme? küsin ma teilt kõigilt. Mis kasakas see on, kes jätab oma seltsimehe hädasse maha, jätab maha nagu koera võõrsile kõngema? Kui lood on juba niikaugel, et keegi ei hooli enam kasaka aust, lubades sülitada endale hallidesse vurrudesse ja öelda alatuid sõnu, siis ärgu leidku keegi minu juures süüd. Jään üksi siia!"

Lõid kõhklema kõik ümberseisvad zaporoožlased.

„Aga kas sina oled unustanud, vapper polguülem," ütles koševoi siis, „et ka tatarlaste käes on meie seltsimehed, ja kui me neid nüüd ei päästa, siis müüakse nad igavesse orjusse paganate juurde, mis on hullem kui kõige metsikum surm? Kas oled unustanud, et nende käes on kogu meie vara, mille oleme kogunud ristirahva vere hinnaga?"

Kõik kasakad jäid mõttesse ega teadnud, mida öelda. Keegi neist ei tahtnud ära teenida halba kuulsust. Siis astus ette Kasjan Bovdjug, aastate poolest kõige vanem kogu zaporoožlaste kasakaväes. Ta oli kõikide kasakate poolt lugupeetud; kaks korda oli ta valitud koševoiks ja ka sõjas oli ta ütlemata tubli kasakas, kuid nüüd oli ta juba vanaks jäänud ega võtnud enam osa ühestki sõjaretkest; ka nõu ei armastanud ta kellelegi anda; vanale sõjamehele meeldis ainult kasakate ringide juures küljeli lamada ning kuulata jutustusi kõiksugu tõestisündinud lugudest ja kasakate sõjakäikudest. Kunagi ei seganud ta end nende jutusse, vaid aina kuulas, surudes näpuga alla tuhka oma lühikeses piibutobis, mida ta ei võtnud kunagi suust, ja pärast istus siis kaua, silmad veidi vidukil; ning kasakad ei teadnud, kas ta

magab või kuulab ikka veel. Kõigist sõjakäikudest oli ta ära jäänud, kuid seekordne ei andnud vanalegi asu. Ta oli löönud kasaka kombel käega ja öelnud: „Ah, mis siis ikka! Mina tulen kah — võib-olla on kasakatel minust mõneti abigi!" Kõik kasakad jäid vait, kui ta nüüd koosoleku ette astus, sest temalt poldud ammugi enam kuuldud ainustki sõna. Kõik tahtsid teada, mida ütleb Bovdjug.

„On tulnud ka minu kätte kord öelda oma sõna, mehed-vennad!" nii alustas ta. „Kuulake siis, lapsed, vana meest. Koševoi ütles targasti: ja kui kasakaväe peamees, kelle kohus on hoolsasti väge hoida ja muretseda tema vara pärast, ei saanudki ta midagi targemat öelda. Nõndaks! Olgu see öeldud teile esiteks! Ja nüüd kuulake, mida ütlen ma teiseks. Teiseks ütlen ma seda, et sula tõtt ütles ka polguülem Tarass, — andku jumal talle pikka iga ja et Ukrainas oleks rohkem niisuguseid polguülemaid! Kasaka esimeseks kohuseks ja esimeseks auasjaks on pidada pühaks seltsimehelikkust. Niipalju kui mina olen ilmas elanud, pole ma, mehed-vennad, veel kuulnud, et kasakas jätaks kuhugi maha või müüks miski moel ära oma seltsimehe. Nii siin kui seal, mõlemal pool on meie seltsimehed; olgu neid vähe või palju — ükskõik, kõik on meie seltsimehed, kõik on meile kallid. Nii et teiseks ütlen ma teile seda, et need, kellele on kallid tatarlaste poolt vangi võetud mehed, las need lähevad tatarlasi taga ajama; need aga, kellele on kallid ljahhide käes vangis olevad kasakad ja kes ei taha jätta katki õiglast võitlust, need jäägu siia. Koševoi läheb, nagu on tema kohus, poole väega tatarlasi taga ajama, — teine pool aga valib endale üldise otsuse põhjal teise atamani. Ja selleks atamaniks, kui hallpead tahate kuulata, ei kõlba olema mitte keegi muu kui üksnes Tarass Bulba. Ei ole kedagi teist meie hulgas, kes oleks sama vapper kui tema!"

Nõnda ütles Bovdjug ja jäi vait; ning kõikidel kasakatel oli hea meel, et vana oli sel kombel neid õigele mõttele viinud. Kõik pildusid mütse õhku ja hüüdsid:

„Aitäh sulle, taat! Vaikis, vaikis, vaikis kaua ja nüüd viimaks ütles! Ei öelnud sa ilmaaegu, kui kaasa tulid, et kasakatel on sinust abi — nii see nüüd ongi."

„Noh, kas olete sellega nõus?" küsis koševoi.

„Kõik on nõus!" hüüdsid kasakad.

„Nii siis on raadal lõpp?"

„Lõpp raadal!" kostsid kasakad.

„Kuulakem siis nüüd sõjakäsku, lapsed!" sõnas koševoi, astus ette ja pani mütsi pähe, kõik zaporoožlased aga, niipalju kui neid oli, võtsid mütsid peast ja jäid seisma katmata peadega, silmad maha löödud, nagu see kasakate juures alati oli, kui vanem midagi kõnelema hakkas.

„Nüüd mingem kahte, mehed-vennad! Kes ära minna tahab, astugu paremale poole, kes siia jääb, mingu vasakule! Kuhu

läheb suurem osa kurennist, sinna läheb ka ataman, kui lahkub väiksem osa, siis ühineb see teiste kurennidega."

Ja kõik hakkasid lahku minema, kes paremale, kes vasakule poole. Kuhu läks suurem osa kurennist, sinna läks ka kurenniataman; kuhu läks väiksem osa, seal ühines see teiste kurennidega; ja tuli välja, et ligemale ühepalju sai kummalegi poole. Siia jääda tahtsid: peaaegu kogu Nezamainovi kurenn, suurem osa Popovitševi kurennist, kogu Umaani kurenn, terve Kanevi kurenn, suurem osa Steblikivi kurennist ja üle poole Tõmoševi kurennist. Kõik ülejäänud tahtsid minna tatarlasi taga ajama. Palju oli kummalgi pool tugevaid ja vapraid kasakaid. Nende hulgas, kes otsustasid tatarlasi taga ajama minna, oli Tšerevatõi, vana tubli kasakas Pokotõpole, Lemiš, Prokopovitš Homa; ka Demid Popovitš läks sinna üle, sest ta oli väga kibeleva loomuga kasakas ega suutnud kaua ühel kohal paigal püsida; ljahhidega oli ta juba lahinguid löönud, nüüd tahtis ta jõudu proovida ka veel tatarlastega. Kurenniatamanideks olid Nostjugan, Pokrõška ja Nevõlõtški ning paljud teised kuulsad ja vaprad kasakad tahtsid proovida mõõka ja käsivarre vägevust tapluses tatarlastega. Polnud vähe samuti väga ning väga tublisid kasakaid ka nende hulgas, kes soovisid maha jääda — kurenniatamanid Demõtrovitš, Kukubenko, Vertõhvist, Balaban ja Bulba poeg Ostap. Ja veel palju teisi nimekaid ning kangeid kasakaid — Vovtuzenko, Tšerevõtšenko, Stepan Guska, Ohrim Guska, Mõkola Gustõi, Zadorožnõi, Metelõtsja, Ivan Zakrutõguba, Mossi Šilo, Djogtjarenko, Sõdorenko, Põssarenko, siis teine Põssarenko, siis veel üks Põssarenko, ja palju teisi tublisid kasakaid. Kõik nad olid palju käinud ja mõndagi näinud: rännanud mööda Anatoolia randu, mööda Krimmi soolavälju ja steppe, mööda suuri ja väikesi jõgesid, mis suubuvad Dneprisse, mööda kõiki lahtesid ja Dnepri saari, käinud Moldaavias, Kreekas ja Türgimaal; sõitnud kahetüürilistel kasakapaatidel risti ja põigiti läbi kogu Musta mere; tunginud viiskümmend paati reas kallale kõige hinnalisema lastiga ülikõrgetele laevadele, uputanud hulgaliselt Türgi galeere ja paugutanud oma elupõlves välja palju-palju püssirohtu. Nii mõnigi kord olid nad rebinud jalanartsudeks kallihinnalist siidi ja sametit. Nii mõnigi kord toppinud nahast püksivöö rahataskud puhtalt täis Veneetsia kuldmünte. Ning kui palju igaüks neist oli maha joonud ja läbi prassinud vara, millest mõnele teisele oleks jätkunud kogu eluks, — seda ei jõua ära arvata. Kõik löödi kasaka kombel läbi, kostitades kogu maailma ja tellides muusikat, et kõik, mis iganes maa peal on, peaks lustipidu. Ja harva, kellel nüüdki nende hulgast polnud maa sisse maetud vara — kannusid, hõbepeekreid ja käevõrusid — Dnepri saartel kõrkjate all, et tatarlane neid üles ei leiaks, kui tollel õnnetuseks läheks korda ootamatult Setši tungida; kuid raske oleks tatarlastel olnud seda vara leida, sest selle omanik ise ka oli hakanud juba unustama, kuhu ta selle oli matnud. Niisugused olid kasakad, kes tahtsid jääda ja

ljahhidele kätte maksta truude sõprade ja ristiusu eest! Ka vana kasakas Bovdjug tahtis jääda nendega, öeldes:

„Mu aastad pole enam kohased, et tatarlasi taga ajada, siin aga on paik, kus võib suikuda ausasse kasakasurma. Juba ammu olen palunud jumalat, et kui tuleb elulõpp, siis tulgu see sõjas pühas võitluses ristiusu eest. Nii see nüüd juhtuski. Auväärsemat surma vana kasaka jaoks ei saa enam üheski teises kohas olla."

Kui kõik olid lahku läinud ja teine teisele poole kurennide kaupa kahte ritta asunud, astus koševoi ridade vahelt läbi ja ütles: „Kuidas on, mehed-vennad, kas kumbki pool on teineteisega rahul?"

„Kõik on rahul, isa!" vastasid kasakad.

„Noh, siis andkem suud ja jätkem üksteisega hüvasti, sest jumal teab, kas saate veel elus üksteist näha. Kuulake oma atamani ja täitke seda, mida ise teate — teil on teada, mida käsib kasaka au."

Ja kõik kasakad, niipalju kui neid oli, suudlesid üksteist. Algust tegid atamanid, nad äigasid käega üle oma hallide vurrude, suudlesid ristamisi, võtsid üksteisel kätest kinni ja pigistasid neid tugevasti. Üks tahtis teiselt küsida: „Noh, vennas, kas näeme veel teineteist või ei näe?" — kuid jätsid küsimata, vaikisid, — ja mõlemad hallpead jäid mõttesse. Kasakad aga jätsid kõik viimseni üksteisega jumalaga, teades, et tööd on palju ees nii ühtedel kui teistel; kuid ei otsustatud siiski kohe lahku minna, vaid peeti paremaks oodata pimedat ööaega, et vaenlasele mitte paista lasta kasakaväe kahanemist. Siis läksid kõik kurennidesse lõunat sööma. Pärast lõunat heitsid kõik need, kellel teeleminek ees seisis, puhkama ja magasid kaua ning raskelt, nagu aimates, et võib-olla on see viimane uni, mis nad niisuguses vabaduses maitsevad. Magati kuni päikese loojanguni; ja nii kui päike silmapiiri taha vajus ning pisut pimedamaks läks, hakati vankreid määrima. Minema hakates lasti koormad ette ja ise, kui oldi mütsi kergitades kaaslastega veel kord hüvasti jäetud, astuti vaikselt koormate järel. Ratsavägi liikus täies korras, ilma et hobuste peale oleks käratatud või vilistatud, tasase müdinaga jalaväe järel ja varsti polnud neid pimedas enam näha. Kumedalt kostis veel ainult kabjalööke ja mõne ratta kriuksumist, mis polnud veel libedasti liikuma hakanud või oli pimedas halvasti määritud.

Mahajäänud seltsimehed viibutasid neile hulk aega veel kätega, kuigi polnud midagi enam näha. Kui nad aga ära tulid ja oma kohtadele tagasi jõudsid, kui nad eredasti siravate tähtede valgel nägid, et vankreid oli nüüd poole vähem, et paljusid-paljusid pole enam, läks igaühel meel nukraks ja kõik vajusid tahtmatult mõttesse, lastes norgu oma uljad pead.

Tarass nägi, kui murelikuks muutusid kasakate read, kuidas vaprale sündmatu nukrus vähehaaval hakkas valdama kasakate meeli, kuid ta vaikis: ta tahtis anda aega kõigeks, et nad harjuksid ka nukrusega, mille tõi neile lahkumine seltsimeestest, samal

ajal aga valmistus tasapisi äratama neid kõiki korrapealt ning äkki, huigatades kasaka kombel, et igaühel neist tuleks uuesti ja veel võimsamalt hinge tagasi südikus...

Ja Tarass käskis oma sulastel võtta lahti ühe koorma, mis seisis eraldi. Kasakate veokitevooris oli see teistest kõigist kogukam ning suurem; ta toekatele ratastele olid tõmmatud vägevad kahekordsed rehvid; ta oli raskelt täis laaditud, paksude hobusetekkidega ja härjanahkadega kaetud ning tõrvatud köitega kõvasti kinni seotud. Kogu koormaks olid lähkrid ja ankrud vana hea viinaga, mis oli kaua seisnud Tarassi keldrites. Ta oli selle tagavaraks kaasa võtnud, piduliku sündmuse puhuks, et siis, kui jõuab kätte suur silmapilk ja kõigil seisavad ees teod, mis väärivad edasiandmist järeltulevale soole, et siis viimane kui kasakas saaks juua kallina hoitud viina, et üleval silmapilgul valdaks inimest ka ülev tunne. Polguülema käsku kuuldes ruttasid sulased koormate juurde, raiusid mõõgaga läbi tugeva köie, võtsid maha paksud härjanahad ja hobusetekid ning kandsid koormalt ära lähkrid ja ankrud.

„Võtke te kõik," ütles Bulba, „kõik, niipalju kui teid on, võtke mis kellelgi käepärast: topsik või kopp, mille seest ta hobust joodab, kinnas või müts ja kui muud pole, siis pangu mõlemad pihud alla."

Ja kasakad, niipalju kui neid oli, võtsid kes kopsiku, kes kopa, millega ta hobust joodab, kes labakinda, kes mütsi, kes niisama pani alla mõlemad pihud. Tarassi sulased valasid ridade vahelt läbi käies neile kõigile lähkreist ja ankrutest. Kuid Tarass ei lubanud enne juua, kui ta märku annab, et nad kõik jooksid korraga. Näha oli, et ta tahtis midagi öelda. Tarass teadis, et nii kange kui vana hea viin iseendast ka on ja kuidas see ka ei kinnita inimese vaimu, aga kui sellele tuleb lisaks veel ka paras sõna, siis on nii viina kui vaimu jõud kaks korda kangem.

„Ma kostitan teid, mehed-vennad," nii ütles Bulba, „mitte selle auks, et te mind endale atamaniks panite, nii suur au kui see ongi; mitte ka teie lahkumise auks oma seltsimeestest — ei, mõnel teisel ajal on kohased nii see kui teine, kuid praegu ei seisa meil ees niisugune silmapilk. Meil seisavad ees ränkrasked teod, kasakavapruse suured teod! Nii siis, joogem, sõbrad, joogem ühe korraga kõige enne püha õigeusu eest: et tuleks lõpuks niisugune aeg, millal kogu maailma mööda läheks laiali ja igal pool oleks üksainus püha usk, ja kõik väärusulised, niipalju kui neid on, saaksid ristiinimesteks! Ühe korraga joogem juba ka Setši eest, et ta seisaks kaua kõikide väärusuliste hukatuseks, et iga aastaga tuleks temast tublisid mehi, üks teisest parem, üks teisest kangem. Ühtlasi joogem juba siis ka meie endi kuulsuseks, et meie pojapojad ja nende pojapoegade pojad ütleksid, — olid kunagi niisugused mehed, kes ei teinud häbi seltsimeheaule ega andnud ära omasid..."

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Miks on Tarass selle vastu, et kogu kasakate vägi läheks tatarlasi taga ajama?
2. Iseloomustada lühidalt vanakest Bovdjugi.
3. Kirjeldada kasakate jumalagajättu üksteisega.
4. Süveneda Tarassi sõnadesse, millega ta pöördub kasakate poole. Mis tema kõnest zaporoožlasi vaimustas?

IX

... Ja kui kõik oli tehtud nagu vaja, pidas ta kasakatele kõne, mitte selleks, et neid julgustada ja virgutada, sest ta teadis, et nende meel on selletagi kindel, — vaid tema ise lihtsalt tahtis välja öelda kõik, mis südames pakitses.

„Tahaksin teile rääkida sellest, mehed, mis on meie seltsimehekohus. Te olete kuulnud isadelt ja vanaisadelt, missuguse au sees oli meie maa kõigi silmis: ta andis end tunda kreeklastele ja kogus tukateid Tsargradilt, meil olid toredad linnad ja jumalakojad, ja vürstid, vene soost vürstid, omad vürstid, aga mitte katoliku väärusulised. Uskmatud on võtnud meilt kõik, kõik on kadunud. Ainult meie, õnnetud, oleme jäänud, ja meie maa, mis nagu tugevast mehest mahajäänud lesknaine, on niisama õnnetu kui meie! Näete, niisugusel ajal, seltsimehed, ulatasime üksteisele vennakäed! Näete, mille peal seisab meie seltsimehetunne! Pole pühamaid sidemeid kui seltsimehesõprus! Isa armastab oma last, ema armastab oma last, laps armastab isa ja ema. Kuid see, vennad, pole ikka veel see — eks metsloomgi armasta oma poega. Kuid hingesugulaseks, mitte veresugulaseks, võib saada üksnes inimene. Ka teistes maades on olnud seltsimehi, kuid niisuguseid seltsimehi nagu Venemaal, pole kuskil olnud. Nii mõnelgi teist on tulnud kauemat aega hulkuda võõrsil; vaatad — ka seal on inimesed! Samuti jumala loodud inimene, ja sa satud temaga jutuhoogu nagu omaga; aga kui jõuab selleni, et öelda südamlik sõna, — vaatad: ei, targad inimesed küll, aga ikka teist moodi; niisamasugused inimesed, aga ometi teist moodi! Ei, vennad, armastada nii nagu vene hing, — mitte et mõistusega või millegi muuga, vaid armastada kõigega, mis jumal on andnud, mis sinus iganes on, jaa ...“ ütles Tarass ja lõi käega, raputas halli pead, liigutas vurru ning jätkas: „Ei, nii armastada ei suuda keegi! Tean, nurjatud kombed on nüüdsel ajal meie maal võimust võtnud; mõeldakse ainult sellele, et oleksid alles viljakuhjad ja -hakid ning hobusekarjad ja püsiksid keldrites tervena nende kinnipitseeritud mõduvaadid. Võetakse üle tont teab missuguseid uskmatute kombeid; põlatakse oma emakeelt; oma ei taha omaga rääkidagi; oma inimene müüb ära oma inimese nagu müüakse hingetuid elajaloomi kaubaturul. Võõra kuninga arm, ja isegi mitte kuninga, vaid poola suurniku jälk arm, kes oma kollase saapaga

taob neile vastu silmnägu, on neile kallim igasugusest vendlusest. Kuid ka kõige viimasel närukaelal, missugune ta ka ei oleks, olgu ta ennast või üleni ära määrinud poris ja lömitamises, ka sellel, vennad, on terake vene tunnet. Ja see tunne ärkab kunagi, ning siis taob see vilets kätega vastu põlvi, haarab oma peast kinni, neab valju häälega oma alatut elu ja on valmis piinadega lunastama oma häbitegusid. Teadku nad siis kõik, mis tähendab seltsimehetunne Venemaal! Ja kui juba on läinud selleni, et tuleb surra, siis mitte kellelegi neist ei saa osaks niisugust surma!... Mitte kellelegi, mitte kellelegi!... Nemad oma hiireloomusega ei suuda seda iialgi kätte saada!"

Nõnda kõneles ataman ja kui ta oli lõpetanud, vangutas ta kaua veel kasakamuredest hõbehalli pead. Kõiki, kes siin seisid, võttis niisugune kõne kõvasti läbi, tungis sügavale, otse südamesse. Kõige vanemad jäid liikumatult ridadesse seisma, hallid pead longus; pisar valgus vaikselt vanadesse silmadesse, tasakesi pühkisid nad varrukaga selle ära. Siis lõid nad kõik ühtaegu nagu kokkuräägitult käega ja raputasid paljukogenud päid. Küllap vana Tarass vist tuletas neile meelde palju tuttavat ja kõige paremat, mis on südames inimesel, kes on kogunud tarkust murest, töost, vaprusest ja igasugustest eluvintsutustest või kes küll polnud neid veel kogenud, kuid aimanud nii paljutki oma noore pärlpuhta hingega alatiseks rõõmuks oma vanale isale, kes teda on sigitanud.

Linnast aga tungis juba pasunahelide ja litauride põrina saatel välja vaenlase vägi, käsi puusas ratsutasid välja panid, keda ümbritses suur hulk sulaseid. Paks polguülem jagas käske. Ja nad tungisid tihedalt peale kasakatele, ähvardades, sihtides arkebuusidest, nende silmad välkusid ja vaskne soomusrüü säras päikeses. Niipea kui kasakad nägid, et vaenlased on jõudnud laskekaugusse, põrutasid nad kõik korraga seitsmevaksastest arkebuusidest ega pidanud vahet tuleandmisel. Kaugele ümberkaudsetele väljadele ja nurmedele lajatasid valjud paugud, sulades katkematuks kõminaks; kogu väli mattus suitsu, zaporoožlased aga aina kõmmutasid, hinge tõmbamata: tagumised read ainult laadisid ja andsid püsse eesmistele edasi, pannes imestama vaenlase, kes ei suutnud mõista, kuidas kasakad lasevad ilma püsse laadimata. Suure suitsu tõttu, mis mattis mõlemad väed, polnud enam nähagi, kuidas üks või teine ridadest kadus; kuid ljahhid tundsid, et kuulid lendavad tihedalt ja asi kipub palavaks minema; ja kui nad taganesid, et suitsust välja saada ja ringi vaadata, ei leidnud nad paljusid enam oma ridadest. Kasakatel aga oli saanud surma paar-kolm meest sotnja peale. Ja kasakad aina kõmmutasid arkebuusidest ega pidanud hetkegi vahet. Isegi võõramaine insener imestas niisuguse taktika üle, mida ta veel kunagi polnud näinud, sõnades samas kõigi kuuldes: „Tublid ja kanged mehed need zaporoožlased! Näete, nii peaksid võitlema teisedki mujal maades!" Ja andis samas kohe nõu suurtükid laagri

peale keerata. Raskelt röögatasid laiade kõridega malmist suurtükid; maapind vappus ning kõmas kaugele ja kogu väli mattus poole paksemalt suitsu sisse. Isegi kaugete ja lähemate linnade tänavatel ja väljakutel tunti püssirohusuitsu lõhna. Kuid sihtijad võtsid liiga kõrgelt — tulikuumad kuulid tegid liiaks kõrge kaare. Õhus kohutavalt vingudes lendasid need üle kogu kasakate leeri ja tungisid kaugel maa sisse, tuustides üles ja paisates kõrgele musta mulda. Niisugust oskamatust nähes kitkus prantsuse insener oma juukseid ja asus ise suurtükist sihtima, hoolimata sellest, et kasakad andsid vahetpidamata valu ja aina külvasid kuule.

Tarass nägi juba eemalt, et Nezamainovi ja Steblikivi kurennid jäävad hätta ning ta hõikas võimsalt: „Ruttu koormate tagant välja ja hobuste selga!" Kuid kasakad poleks jõudnud teha ei seda ega teist, kui Ostap poleks andnud hoopi otse vaenlase keskkohta; kuuel suurtükimehel lõi ta süütetunglad käest, ainult neljal ei jõudnud lüüa. Ljahhid tõrjusid ta tagasi. Samal ajal haaras võõramaa kapten ise süütetungla pihku, et põmmutada kõige raskemast suurtükist, missugust ükski kasakas polnud veel eluilmas näinud. Kohutavalt haigutas selle lai suu ja sellest vaatas vastu tuhat surma. Kui kõmatas see toru ning tema järel veel kolm teist, pannes neli korda vappuma kumedalt vastukõmiseva maapinna, — oh, kui palju häda nad tekitasid! Nii mõnegi kasaka järel puhkeb meeleheitlikult nutma vana ema ja taob endale kondiste kätega vastu raugalikku rinda. Nii mõnigi jääb leseks Gluhhovis, Nemirovis, Tšernigovis ja teistes linnades. Iga päev jookseb ta, vaeseke, turule, haarab kinni igast möödaminejast, tunnistab igaüht silma sisse, kas pole ehk nende hulgas üht, kõigist kõige kallimat. Kuid linnast läheb läbi palju igasugust sõjaväge, ja kunagi pole nende hulgas üht, kõigist kõige kallimat.

Poolt Nezamainovi kurenni poleks nagu olnudki! Nagu rahe äkki peksab puruks kogu nurme, kus täiskaalulise tukatina ilutses iga viljapea, nõnda peksti puruks ja niideti maha kasakaid.

Oi, kuidas kasakad nüüd peale tormasid! Kuidas kõik kähmlusse kihutasid! Kuidas kurenniataman Kukubenko keema lõi, kui nägi, et suurem osa ta meestest on kadunud! Oma ülejäänud nezamainovlastega kihutas ta otse keset taplust. Vihaga raius kapsaks esimese vastujuhtunu, lõi hobuse seljast maha paljud ratsamehed, torgates piigiga nii ratsameest kui hobust, tungis suurtükimeesteni ja juba võttis ära ühe suurtüki. Seal aga näeb ta, et juba tegutseb Umaani kurenniataman ning Stepan Guska on juba kätte võitmas peasuurtükki. Ta jättis sinnapaika need kasakad ja tungis oma meestega teise vaenlaste summa. Kust nezamainovlased läbi läksid, seal tänav taga oli, kuhu nad pöördusid, sinna põiktänav tekkis! Selgesti oli näha, kuidas vaenlase read hõrenesid ja ljahhe loogu maha langes! Otse koormate juures tegutses Vovtuzenko, eespool Tšerevõtšenko, kaugemate koormate kõrval Djogtjarenko, tema taga kurenniataman Vertõhvist. Juba oli Djogtjarenko kaks poola šlahtameest oda otsa võtnud ja tormas lõpuks kallale visalt vastupanevale kolmandale. Ljahh oli kange ja osav põiklema, sõjariistad olid tal uhked ja sõjasulaseid üksi oli tal kaasas viiskümmend. Ta tungis Djogtjarenkole ägedasti peale, lõi ta sadulast maha ja juba hüüdis saablilöögiks hoogu võttes:

„Ei ole teist, kasakakrantsidest, ühtki, kes mulle jaksaks vastu panna!"

„Küllap ikka on ka!" sõnas Mossi Šilo ja tormas ette. Ta oli tugev kasakas, kes nii mõnigi kord oli olnud atamaniks mereretkedel ja tunda saanud igasuguseid hädasid...

„Küllap on niisuguseidki, kes teile, koertele, kolki annavad!" ütles ta ljahhile kallale tormates. Ja kuidas nad teineteist raiusid! Hoopidest olid õlakatted ja rinnakaitsmed mõlemal mõlkis. Tige ljahh raius läbi ta raudrüü, äsades mõõgateraga ta ihu: kasaka hame värvus punaseks. Kuid Šilo ei teinud sellest väljagi, võttis kogu oma soonise käega hoogu (ränk oli see vägev käsi) ja põrutas äkki ljahhile pähe. Vaskkiiver lendas tükkideks, ljahh lõi vankuma ja prantsatas maha. Šilo aga kukkus uimaseks löödut raiuma ning lahkama. Jäta, kasakas, võidetud vaenlane ja pööra parem ümber! Kasakas ei pööranud ümber, ja samas torkas üks tapetu sulastest talle pussi kaela. Šilo pööras end ja pidi peaaegu julge mehe kätte saama, kuid too kadus püssirohusuitsu. Igast kandist anti tugevat tuld arkebuusidest. Šilo lõi tuikuma ja tundis, et haav on surmav. Ta langes maha, surus käe oma haavale ja sõnas kaaslaste poole pöördudes: „Jumalaga, mehed-vennad, seltsimehed! Jäägu igaveseks ajaks püsima õigeusklik Venemaa ja igavene au temale!"

Ning ta pigistas kinni oma väsinud silmad ja kasaka hing lahkus karmist kehast. Seal aga juba kihutas välja Zadorožnõi

oma meestega, murdis ridu kurenniataman Vertõhvist ja astus platsi Balaban.

„Kuidas on, mehed?" küsis Tarass kurenniatamanidega hõigeldes. „Kas on veel püssirohtu sarvedes? Kas pole nõrkenud kasaka jõud? Kas ei paindu kasakad?"

„Veel on, isa, püssirohtu sarvedes. Ei ole nõrkenud kasaka jõud, veel ei paindu kasakad!"

Ning kasakad surusid rängasti peale: lõid kõik read täiesti segi. Madalat kasvu polguülem andis kogunemissignaali ja käskis panna üles kaheksa kirjatud lippu, et koguda omi, kes olid paisatud laiali kaugele üle kogu välja. Kõik ljahhid ruttasid lippude juurde; kuid nad ei jõudnud veel ritta asuda, kui juba kurenniataman Kukubenko kihutas oma nezamainovlastega uuesti nende keskele ja ründas otse paksumaolist polguülemat. Polguülem ei pidanud vastu, pööras hobuse ringi ja pistis tuhatnelja kihutama; Kukubenko aga ajas teda välja mööda kaugele ega lasknud polguga ühineda. Stepan Guska, nähes seda külgmisest kurennist, kihutas pead hobuse kaela ligi surudes, viskeling käes, polguülemale põiki ette ja heitis parajat silmapilku tabades lingu vaenlasele kaela. Polguülem läks üleni punaseks, kui ta mõlema käega nöörist kinni haarates püüdis seda katki rebida, kuid tugeva hooga tõugatud surmatoov piik juba tungis talle otse kõhtu. Sinnasamasse ta jäigi maa külge naelutatuna. Kuid ei käinud hästi ka Guska käsi! Kasakad ei jõudnud veel ringigi vaadata, kui juba nägid Stepan Guskat nelja piigi otsa tõstetuna. Vaene mees jõudis veel ainult hüüda: „Surm kõigile vaenlastele, Venemaa aga pühitsegu võitu igavesest ajast igavesti!" Ning samas heitiski hinge.

Kasakad vaatasid ringi, siitpoolt küljest juba kostitab ljahhe kasakas Metelõtsja, põrutades pähe sellele ja teisele; sealt, teiselt poolt aga surub oma meestega peale pealik Nevõlõtški; koormate kõrval vihub vaenlast ning võitleb Zakrutõguba; ja kaugemate koormate juures on kolmas Põssarenko tõrjunud tagasi juba terve jõugu. Seal, teiste koormate juures, aga on mindud käsitsi kokku ja võideldakse koormate otsas.

„Kuidas on, mehed?" hõikas ataman Tarass kõigi eest läbi ratsutades. „Kas on veel püssirohtu sarvedes? Kas on veel tugev kasaka jõud? Kas ei paindu veel kasakad?"

„Veel on, isa, püssirohtu sarvedes; veel on tugev kasaka jõud; veel ei paindu kasakad!"

Aga juba langes koorma otsast Bovdjug. Otse südame alla tabas teda kuul, kuid vana võttis kokku oma viimase jõu ja lausus:

„Pole kahju lahkuda maailmast. Annaks jumal igaühele niisuguse lõpu! Jäägu igavesti kuulsaks Venemaa!"

Ning Bovdjugi hing tõusis kõrgustesse jutustama ammulahkunud raukadele, kuidas osatakse võidelda Venemaal, ja mis veelgi parem, kuidas seal osatakse surra püha usu eest.

Varsti pärast teda prantsatas samuti maha kurenniataman Balaban. Piik, kuul ja raske mõõk olid toonud talle kolm surmavat haava. Aga ta oli üks kõige vapramatest kasakatest... Nüüd laskis Balaban pea longu ja sõnas surmaeelseid piinu tundes tasa:

„Mulle näib, mehed-vennad, et ma suren ausat surma: seitse meest raiusin surnuks, üheksa torkasin piigiga läbi. Rohkesti tallasin neid hobuse alla ja kui mitut ma kuuliga tabasin, seda enam ei mäletagi. Õitsegu igavesti Venemaa!..." Ning ta hing lendas välja.

Kasakad, kasakad! Ärge andke käest oma väe au ning uhkust! Juba piirati ümber Kukubenko, kogu Nezamainovi kurennist oli järel kõigest seitse meest; juba käis vaenlase tõrjumine neilegi üle jõu; juba värvusid Kukubenko riided verega. Tarass ise, nähes tema häda, ruttas teda päästma. Kuid kasakad jäid hiljaks — juba jõudis vaenlase piik tungida Kukubenkole südame alla, enne kui kihutati laiali teda piiravad vaenlased. Vaikselt vajus ta juurde rutanud kasakate kätele ja ojana purskus noor veri, otsekui kallis vein, mille klaasnõu ettevaatamatud teenrid maha pillasid, libisedes kohe keldri sissekäigu juures ja lõhkudes ära kalli pudeli: kõik vein voolas maha, ja kohale rutanud peremees haaras pea käte vahele, sest ta oli hoidnud veini parema päeva jaoks elus, et siis, kui jumal laseb tal vanadusepäevil kokku saada oma noorpõlvesõbraga, koos meelde tuletada endist, teistsugust aega, millal inimene lõbutses teisiti ja paremini... Kukubenko laskis silmad ringi käia ja sõnas:

„Tänan jumalat, et mulle sai osaks surra teie silme all, seltsimehed! Elagu pärast meid veel paremad kui meie ja ilutsegu igavesti Kristuse armastatud Venemaa!"

Ning lendas välja noor hing. Inglid võtsid tal käte alt kinni ja kandsid taevasse. Tal on seal hea. „Istu, Kukubenko, minu paremale käele!" ütleb talle Kristus. „Sa ei murdnud truudust seltsimeestele, ei teinud häbiväärset tegu, ei andnud hädas välja teist inimest, hoidsid ja kaitsesid minu kirikut." Kukubenko surm kurvastas kõiki. Juba hõrenesid tunduvalt kasakate read; paljusid, paljusid vapraid ei olnud enam; kuid ikka veel pidasid vastu ega taganenud kasakad.

„Kuidas on, mehed?" hõikas Tarass järelejäänud kurennidele. „Kas on veel püssirohtu sarvedes? Kas pole saablid nüriks läinud? Kas ei ole raugemas kasaka jõud? Kas ei paindu kasakad?"

„Veel jätkub, isa, püssirohtu! Veel kõlbavad saablid; pole raugemas kasaka jõud; ei paindu veel kasakad!"

Ning uuesti sööstsid kasakad peale, nagu poleks nad üldse kaotusi kandnud. Ainult kolm kurenniatamani oli veel elus. Juba punasid igal pool vereojad, kõrgele kerkisid kasakate ja vaenlase surnukehadevallid. Tarass heitis pilgu üles, taeva all juba venis raisakullide rida. Noh, küllap ootab neid hea saak! Seal aga juba tõsteti piigi otsa Metelõtsja. Juba veeres otsast silmi pilgutades teise Põssarenko pea. Juba langes kokku ja prantsatas maha nel-

jaks raiutud Ohrim Guska. „Nüüd!" ütles Tarass ja viipas rätiga. Ostap mõistis seda märguannet, kihutas varitsusest välja ja söösstis vaenlase ratsaväele ägedalt kallale. Ljahhid ei kannatanud tugevat survet välja. Otsap aga ajas neid taga ja kihutas otse sinna, kus maa sisse olid löödud vaiad ja piigitükid. Hobused aina komistasid ja kukkusid, ljahhid aga lendasid üle nende peade. Siis nägid korsunlased, kes seisid viimastena koormate taga, et juba ulatub vaenlast tabama püssikuul, ja nad põrutasid äkki püssidest. Ljahhid sattusid segadusse ja kaotasid viimseni pea, kasakad aga said ergutust. „Võit meie!" kostis igalt poolt zaporoožlaste hääli, pandi hüüdma pasunad ja tõmmati üles võidulipp. Kõikjal põgenes ja puges peitu purukslöödud ljahhe. „Aga ei, veel ei ole võit täielik!" ütles Tarass linnaväravaile pilku heites, ja tal oli õigus.

Väravad avanesid ja sealt kihutas välja husaaripolk, kõikide ratsapolkude uhkus. Kõigil ratsanikel kõrvid argamakid, üks sarnane teisega. Teiste ees kihutas kõigist südim, kõigist ilusam rüütel. Vaskkiivri alt aina lendlesid ta mustad juuksed, lehvis käsivarre külge seotud kallis särp, mille olid tikkinud esimese iluduse kaunid käed. Tarass otse jahmus, kui nägi, et see oli Andri. Võitlustuhinast haaratuna ja põledes ihast käsivarre külge seotud kinki ära teenida, tormas Andri nagu kõige ilusam, kiirem ja noorem hurdakoer kogu karjas. Teda ässitas vilunud jahimees — ja ta pani kihutama, jalad sirgjoonena õhus ning kogu keha kaldunud ühele küljele, tuisates üles lund ja jõudes kihutamisehoos kümme korda jänesest ette. Vana Tarass peatus ja vaatas, kuidas Andri endale teed puhastas, tuiskas laiali, raius ning puistas hoope paremale ja vasakule. Tarass ei kannatanud välja ja käratas: „Kuidas?... Omi?... Omi tapad, kuradi krants?..." Kuid Andri ei teinud vahet, kes ta ees on, omad või mõned muud; mitte midagi ei näinud ta. Kiharaid, kiharaid nägi ta, pikki-pikki kiharaid, ja luigele sarnanevat rinda, lumivalget kaela ning õlgu...

„Hei, mehed! Meelitage ta mul ainult metsa äärde, meelitage ta aga sinna!" karjus Tarass.

Ja otsekohe olid kolmkümmend kõige kiiremat kasakat nõus teda sinna meelitama. Ning kõrgeid mütse kohendades kihutasid nad oma kobustel põiki husaaridele ette. Langesid küljelt peale esimestele, lõid need segi, lahutasid tagumistest, kostitasid nii neid kui teisi; Golokopõtenko aga virutas lapiti mõõgaga Andrile vastu selga ja otsekohe pistsid nad põgenema nende eest, nii kuidas aga jätkus kasakajaksu. Kuidas Andri kihvatas! Kuidas ta kõigis soontes lõi mässama noor veri! Hobusele teravaid kannuseid andes kihutas ta kõigest väest kasakatele järele, ei vaadanud tagasi, ei näinud, et tema taga ainult kakskümmend meest jõudsid talle järele. Kasakad aga lasksid hobustel tuhatnelja joosta ja keerasid otse metsa poole. Andri sattus kihutamishoogu ja pidi Golokopõtenkole juba peaaegu kannule jõudma, kui äkki

kellegi tugev käsi haaras tal ratsuteist. Andri vaatas tagasi: tema ees seisis Tarass! Andri lõi kogu kehast värisema ja kahvatas...

Nii nagu koolipoiss, kes on ettevaatamatult hakanud norima tüli oma kaaslasega ja saanud temalt selle eest joonlauaga hoobi vastu otsaesist, süttib nagu tuli, kargab raevukalt pingist välja ja tormab järele oma ehmunud kaaslasele, valmis teda tükkideks rebima, kuid satub äkki klassi astuva õpetaja ette: silmapilk soikub metsik sööst ning vaibub jõuetu raev. Nõndasamuti kadus silmapilk Andri viha, nagu poleks seda olnudki. Ja ta nägi enda ees üksnes kohutavat isa.

„Noh, mis me siis nüüd teeme?" sõnas Tarass talle otse silma vaadates. Kuid mitte midagi ei osanud Andri selle peale öelda ja seisis silmad maas.

„Noh, poja, kas su ljahhid aitasid sind?"

Andrilt ei tulnud vastust.

„Nii maha müüa? Müüa maha usk? Müüa maha omad? Pea, roni maha hobuse seljast!"

Sõnakuulelikult nagu laps tuli Andri hobuse seljast maha ja jäi hirmust poolsurnuna Tarassi ette seisma.

„Seisa ja ära liiguta ennast! Mina olen sind sigitanud, mina su ka tapan!" ütles Tarass, astus sammu tagasi ja võttis püssi õlalt. Andri oli näost valge nagu lõuend; oli näha, kuidas ta huuled tasakesi liikusid ja kuidas ta sosistas kellegi nime; kuid ei olnud see isamaa, ema ega vendade nimi — see oli kauni poolatari nimi.

Tarass tulistas.

Nagu viljapea, mille sirp on maha lõiganud, nagu noor talleke, kes tunneb südame all surmavat terast, nii laskis Andri pea longu ja vajus maha rohule, lausumata ainsatki sõna.

Jäi seisma pojatapja ja vaatas kaua hingetut surnukeha. Ka surnuna oli Andri ilus: ta mehine nägu, mis äsja alles oli täis jõudu ja naistele võitmatut veetlust, avaldas ikka veel imepärast ilu; mustad kulmud varjutasid nagu leinasamet ta kahvatanud näojooni. „Kõigiti oleks võinud ta tubli kasakas olla!" sõnas Tarass. „Kõrge kasv, mustad kulmud, nägu nagu aadlimehel ja käsi tapluses vägev. Kaduma läks, näotult läks kaduma nagu alatu koer!"

„Isa, mis sa tegid? Sina tapsid ta?" ütles Ostap, kes selle ajaga kohale oli ratsutanud.

„Mina, poja," ütles Tarass ja noogutas pead.

Ostap jäi üksisilmi surnule otsa vaatama. Tal hakkas vennast kahju ja ta ütles kohe:

„Matame ta ausalt maha, isa, et vaenlased ei saaks teda teotada ega röövlinnud ta konte laiali kanda."

„Küllap maetakse ilma meietagi!" ütles Tarass. „Leidub ta järel itkejaid ja nutunaisi!"

Ning minutit paar mõtles Tarass, kas jätta poeg hallidele huntidele tükkideks rebida või hinnata ta rüütlivahvust, mida

vapper peab austama kelles tahes. Samas näeb ta äkki, et Golokopõtenko kihutab ratsa siiapoole: „Häda, ataman, ljahhid on tugevamaks läinud, nad said värsket abiväge!" Golokopõtenko ei ole jõudnud veel lõpetada, kui Vovtuzenko ratsutab tuhatnelja siia: „Häda, ataman, uut väge vajub murruna juurde! ..." Vovtuzenko ei ole jõudnud lõpetada, kui hobuseta jäänud Põssarenko tuleb tulistjalu joostes: „Kus sa oled, isa? Kasakad otsivad sind. Juba sai surma ataman Nevolõtski, Zadorõžnõi langes, Tserevitšenko langes. Kuid kasakad peavad vastu, nad ei taha surra enne, kui pole sind oma silmaga näinud; tahavad, et sa heidaksid enne surmatundi neile oma pilgu."

„Sadulasse, Ostap!" ütles Tarass ja ruttas, et jõuda kasakate juurde, et veel kord näha neid ja et nemad saaksid enne surma vaadata otsa oma atamanile. Kuid ei jõudnud nad veel metsast väljagi, kui vaenlase vägi piiras metsa igast küljest sisse ning igale poole puude vahele ilmusid ratsanikud saablite ja odadega. „Ostap!... Ostap, ära anna alla!..." hüüdis Tarass, tõmbas saabli tupest ja hakkas ise esimestele vastujuhtuvatele igale poole hoope jagama. Ostapi kallale aga juba kargas äkki kuus meest; kuid see nähtavasti ei tulnud neile õnneks, sest ühel lendas pea otsast, teine käis taganedes kukerpalli, kolmandale tungis oda ribide vahele, neljas oli pisut vapram, põikas peaga kuuli eest kõrvale, kuid tuline kuul tungis hobusele rinda, metsikuks muutunud hobune ajas tagumistele jalgadele püsti, prantsatas maha ja litsus ratsaniku enda all surnuks. „Tubli, poja!... Tubli, Ostap!..." hüüdis Tarass. „Mina olen su kannul!..." Ise aina tõrjub pealetungijaid. Raiub ja vehib Tarass, jagab hoope pähe sellele ja teisele, ise aga peab kogu aeg eespool Ostapi silmas ja näeb, et vähemalt kaheksa meest korraga on uuesti Ostapiga kokku läinud. „Ostap!... Ostap, ära anna alla!..." Kuid juba saadakse Ostapist võitu; juba heitis üks talle viskelingu kaela, juba seotakse teda, juba ongi Ostap kinni. „Ah, Ostap, Ostap!..." hüüdis Tarass tema juurde teed murdes ning ette ja kõrvale kõiki kapsaks raiudes. „Äh, Ostap, Ostap!" Kuid nagu raske kiviga põrutati talle endale samal silmapilgul. Kõik läks segi ja pahupidi ta silme ees. Viivuks vilksatasid pead, piigid, suits, tulesähvatused, puuoksad lehtedega ta silme eest läbi. Ning Tarass prantsatas maha nagu kännult lõigatud tamm. Ja udu kattis ta silmad.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Lugeda Tarass Bulba kõnet seltsimehelikkusest enne otsustavat lahingut ja sõnastada selle idee.
2. Missugune ülesanne lahingukirjelduses on Tarass Bulba korduval hüüdel: „Kas on veel püssirohtu sarvedes? Kas saablid ei ole nüriks läinud? Kas kasaka ramm ei ole veel väsinud? Kas kasakas ei ole painduma hakanud?"
3. Koostada Stepan Guska ja Kukubenko iseloomustus, kirjutades tekstist välja kõik, mis nendest räägitakse selles peatükis.
4. Missugune Tarass Bulba iseloomujoon avaldub eriti selgesti selles, et ta tapab oma vaenlaste leeri läinud poja?

X

„No oli see alles pikk uni!" ütles Bulba nagu pärast rasket peatäit virgudes ja tegi jõupingutusi, et aru saada, kus ta viibib. Hirmus nõrkus halvas ta ihuliikmeid. Ähmaselt ja vilksamisi seletas silm tundmatu toa seinu ja nurki. Viimaks taipas ta, et tema ees istub Tovkatš, kes näis kuulatavat iga ta hingetõmmet.

„Jah," mõtles Tovkatš endamisi, „oleksid võinud ka igaveseks magama jääda!" Kuid ta ei lausunud sõnagi, ähvardas ainult sõrmega ja andis märku vait olla.

„Ütle siis juba, kus ma praegu olen?" küsis Tarass jälle ja pingutas mälu, et meelde tuletada, mis oli juhtunud.

„Ole ometi vait!" põrutas seltsimees talle karmilt peale. „Mis siin veel teada tahta on? Kas sa siis ei näe, et oled puhta puruks raiutud? Juba kaks nädalat kihutame sinuga hinge tagasi tõmbamata ja sina oma kõrge palavikuga ajad kõiksugu jama. Nüüd alles jäid esimest korda rahulikult magama. Ole siis vait, kui sa ise endale häda ei taha teha."

Kuid Tarass aina püüdis ning pingutas jõudu, et koguda mõtteid ja tuletada meelde, mis oli juhtunud. „Aga mind ju võeti kinni ja ljahhid piirasid mind täiesti sisse? Mul polnud mingit võimalust meestemüürist läbi murda?"

„Ole ometi vait, öeldakse sulle, põrgulisele!" põrutas Tovkatš vihaselt nagu kannatuse kaotanud lapsehoidja käratab rahutule lapsevõrukaelale. „Misjaoks sul seda teada on vaja, kuidas sa välja pääsesid? Aitab sellest, et pääsesid. Leidus mehi, kes sind välja ei andnud, — noh, ja küllalt sulle! Meil tuleb veel nii mõnigi öö koos ratsutada. Sa arvad, et pääsesid lihtsa kasaka pähe? Ei, sinu pea on hinnatud kahele tuhandele tukatile."

„Aga Ostap?" hüüdis Tarass järsku, püüdes end üles upitada, kuid talle tuli äkki meelde, kuidas Ostap haarati ning seoti kinni ta oma silme all ja et poeg on nüüd ljahhide käes. Ning mure langes halli pea peale. Tarass kiskus katki ja rebis maha sidemed oma haavadelt, viskas need endast eemale, tahtis midagi valjusti öelda, selle asemel aga hakkas ajama segast juttu; palavik ning sonimine võtsid uuesti võimust ja valla pääsesid mõtteta ning seoseta sõnad. Ustav seltsimees aga seisis ta ees, taples ja puistas arvutult karme laidusõnu ning etteheiteid. Viimaks haaras ta Tarassi käsist ning jalust, mähkis nagu hällilapse sisse, kohendas kõiki sidemeid, keeras mehe härjanahka, sidus värskelt lõigatud niinekoorega kinni, kinnitas köiega sadula külge ja kihutas temaga uuesti teele.

„Kas või surnult, aga kohale vean su! Ei luba, et ljahhid irvitaksid sinu kui kasaka üle, kisuksid tükkideks su keha ja heidaksid vette. Las nokib kotkas su silmad pealuust, aga see olgu meie stepikotkas, mitte ljahhide oma, mitte see, kes lendab siia Poolamaalt. Kas või surnult, aga Ukrainasse ma su vean!"

Nii kõneles truu seltsimees. Kihutas nelja ilma puhkuseta

päevad ning ööd ja tõi atamani oimetuna otse Zaporožje Setši. Seal hakkas ta teda väsimatult tohterdama rohtude ja niiskete lappidega, leidis kellegi posija juudieide, kes kuu aega jootis talle igasugu arstirohtusid, ja lõpuks hakkas Tarass paranema. Kas arstirohud või ta enda raudne ramm said võitu, kuid poolteise kuu pärast oli mees jalul; haavad kasvasid kinni ja üksnes saabliarmid kõnelesid veel, kui raskesti oli vana kasakas kunagi haavata saanud. Kuid Tarass oli jäänud märgatavalt tusasemaks ja kurvaks. Kolm sügavat kortsu oli siginenud ta otsaette, mis ei kadunud sealt enam kunagi. Bulba vaatas nüüd ringi enda ümber — Setšis on kõik uus, kõik vanad kaaslased on surnud. Pole enam ühtegi neist, kes olid kunagi väljas olnud õige asja eest, usu ja vendluse eest. Ja neid, kes olid läinud koševoiga tatarlasi taga ajama, ka neid polnud ammugi enam — kõik olid jätnud elu, kõik saanud otsa — kes kaotanud tapluses oma ausa pea, kes saanud otsa Krimmi soolaväljadel vee- ja leivapuuduses, kes surnud vangis, suutmata taluda teotust; ka endist koševoid ennast polnud ammu enam elus ja samuti mitte kedagi vanadest seltsimeestest; juba ammu oli kasvanud rohtu kunagi nii hoogsalt pulbitsenud kasakajõud. Ta kuulis ainult, et on peetud pidu, vägevat ja kärarikast pidu — kõik nõud olid lõhutud kildudeks; kuskile polnud jäänud viinatilkagi, külalised ja sulased olid tassinud laiali kõik kallid karikad ning nõud, ja majaperemees seisab tusasena, mõeldes: „Parem, kui seda pidu poleks olnudki."

Asjata püüti lõbustada Tarassi, teda millegagi kaasa kiskuda; asjata ülistasid habemikud hallipäised banduristid, kes käisid siit läbi kahe- või kolmekaupa, tema vägitegusid. Karmilt ning ükskõikselt vaatas vana ataman kõike ja ta liikumatu nägu väljendas vaigistamatut nukrust ning pead norgu lastes sõnas ta tasa: „Mu poeg! Mu Ostap!"

Zaporoožlased valmistusid mereretkeks. Kakssada paati lasti Dneprile ja Väike-Aasia sai näha kasakaid, paljaksaetud peade ja pikkade juuksetuttidega mehi, kes laastasid tule ja mõõgaga Anatoolia õitsvaid randu; sai näha oma muhameedlastest elanike turbaneid, mis olid kui arvutud lilled laiali paisatud verega niisutatud väljadele või merre kalda ääres. Ta sai näha hulganisti zaporoožlaste tõkatiga määrdunud šarovare ning lihaserikkaid käsivarsi mustade kantsikutega. Zaporoožlased sõid ära ja murdsid maha kõik viinamarjad; jätsid mošeedesse terved hunnikud sõnnikut; tarvitasid kalleid pärsia salle püksivöödeks ning vöötasid nendega määrdunud kuubi. Veel kaua leiti neis paigus zaporoožlaste lühikesi piipusid. Kasakad sõitsid lõbusalt tagasi; neid hakkas taga ajama kümne suurtükiga türgi laev ja kogupauguga kõigist suurtükkidest põrutas nagu linnuparve laiali nende kipakad paadid. Üks kolmandik neist uppus meresügavusse, ülejäänud aga kogunesid uuesti ja saabusid Dnepri suudmesse kaheteistkümne tünnitäie tsekiinidega. Kuid see kõik ei huvitanud enam Tarassi. Ta läks ära steppi ja niitudele nagu

küttima, kuid laeng jäi tal välja laskmata. Ja ta pani püssi kõrvale ning istus täis kurbust merekaldale. Kaua istus ta seal, pea norus ja aina ohkas: „Mu Ostap! Mu Ostap!"

Ta ees laius ja sätendas Must meri, kaugetes kõrkjates kisas kajakas; ta valged vurrud läikisid hõbedana ja pisar langes pisara järel.

Ning lõpuks ei pidanud Tarass enam vastu. „Mis ka ei oleks, lähen järele kuulama, mis temaga on — kas ta on elus? või hauas? või pole teda hauaski enam? Maksku mis maksab, uurin järele!" ...

XI

... Platsi, kus pidi täide viidama hukkamine, polnud raske leida: rahvast voolas sinna igast kandist ... Äkki hakkas rahvahulk sumisema ja igalt poolt kostis hüüdeid: „Tuuakse ... Tuuakse! ... Kasakad! ..."

Nad tulid katmata peade ja pikkade juuksetuttidega; näod olid neil habemesse kasvanud. Nad astusid kartmatult, mitte süngeina, vaid mingi vaikse kõrkusega; nende kallist kalevist riided olid kulunud ja loterdasid neil seljas vanade närudena; nad ei vaadanud rahva poole ega kummardanud. Kõige ees astus Ostap.

Mida tundis vana Tarass, kui ta nägi oma Ostappi? Mis ütles siis ta süda sees? Ta vaatas teda rahva hulgast ega lasknud silmist ühtegi tema liigutust. Nad lähenesid juba hukkamispaigale. Ostap peatus. Temal tuli esimesena tühjendada see ränk karikas. Ta heitis pilgu oma meestele, tõstis käe üles ja sõnas valjusti: „Annaks jumal, et ükski ketseritest, kes iganes siin seisab, ei kuuleks, kõlvatu, kuidas piinleb ristiinimene! Et ükski meie hulgast ei tooks kuuldavale ainumast sõnagi!" Seepeale lähenes ta tapalavale.

„Tubli, poja, tubli!" ütles Bulba tasa ja laskis longu oma halli pea.

Timukas rebis Ostapi seljast närutavad kaltsud; ta seoti käsist-jalust eriliselt selleks valmistatud piinapingi külge ja ... Me ei hakka lugejaid häirima põrgupiinade kirjeldamisega, millest neil juuksed peas püsti tõuseksid. Need sünnitas too julm ning toores aeg, millal inimene elas vaid üksnes sõjaliste vägitegude verist elu, oli kalgistanud selles oma südame ega tundnud inimlikkust ... Ostap talus piinamist ja valu nagu vägilane. Polnud kuulda kisa ega oiet isegi siis, kui hakati ta käte ja jalgade luid puruks murdma, kui nende õudne ragin surmvaikses rahvamurrus kostis kätte kõige kaugematele pealtvaatajatele, kui pannakesed pöörasid näod ära, — mitte midagi oigetaolist ei tulnud ka siis üle ta huulte ega tuksatanud ta nägu.

Tarass seisis rahva hulgas, pea maas, kuid ühtlasi uhkelt silmi tõstes, ja tõi ainult heakskiitvalt kuuldavale: „Tubli, poja, tubli!"

Kui aga Ostap pandi viimaseid surmapiinu vastu võtma, siis näis, et ta jõud hakkab raugema. Ta laskis pilgul enda ümber ringi käia: oh jumal, kõik tundmatud, kõik võõrad näod! Oleks siis ometi mõnigi lähedastest viibinud ta surma juures! Ta poleks tahtnud kuulda nõrga ema härrast nuttu ja meeleheidet või abikaasa meeletut halamist, kes rebiks endal juukseid peast ja taoks endale vastu valget rinda; ta oleks praegu tahtnud näha mehist meest, kes oleks virgutanud teda aruka sõnaga ja tröösti nud surma minnes. Ja ta jäi nõrgaks jõu poolest ning hüüdis oma hingelises abituses:

„Isa! Kus sa oled? Kas sa kuuled?"

„Kuulen!" kostis keset üldist vaikust ja kogu rahvamurd võpatas. Osa ratsasõjamehi tormas kohe rahvahulka hoolikalt läbi kammima. Jankel läks näost kahvatuks nagu surnu ja kui rahvasumm temast pisut eemaldus, pöördus ta hirmuga ümber, et vaadata Tarassi; kuid Tarassi polnud enam tema kõrval: ta oli jäljetult kadunud.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milles väljendub Ostapi mehisus ja kangelaslikkus tema hukkamisel?
2. Mida tähendas tema viimne hüüd: „Isa! Kus sa oled? Kas sa kuuled?" ja isa vastus?
3. Koostada Ostapi ja Andri võrdlev iseloomustus järgmise kava järgi:
   a) Ostap ja Andri isakodus;
   b) Ostap ja Andri bursas;
   c) Ostapi ja Andri esimesed päevad Setšis.
   d) Miks läks Andri vaenlaste poole üle?
   e) Viimne päev Andri elus.
   f) Ostap lahingus Dubno all.
   g) Ostapi elu viimsed minutid.

XII

... Tarass mässas oma polguga kogu Poolat mööda, põletas maha kaheksateistkümmend alevit, ligi nelikümmend katoliku kirikut ja jõudis juba Krakovini välja. Palju nottis ta maha igasuguseid šlahtamehi, rüüstas paremaid ning rikkamaid losse; kasakad kiskusid pitseri alt lahti ja valasid maha saja-aastasi mõdusid ja veine, mida hoolikalt oli hoitud panide keldrites; raiusid puruks ja põletasid ära kalleid kaleveid, riideid ja tarberiistu, mida leiti panipaikadest. „Ärge hoolige millestki!" kordas aina Tarass. Ei halastanud kasakad mustakulmulistele pannakestele ... isegi altarite ees ei leidnud nad pääsu: Tarass põletas nad ära koos altaritega. Nii mõnedki lumivalged käed sirutusid tuleleegist taeva poole haledate karjetega, mis oleksid liigutanud emakest maad ennast ja millest stepirohi oleks haleduse pärast longu langenud. Kuid mitte millestki ei hoolinud julmad kasakad, ja tõstes tänavailt odade otsa nende väikesi lapsukesi, heitsid nende emade juurde leekidesse.

„Olgu need teile, kuradi ljahhid, Ostapi peiedeks!" sõnas Tarass sinna juurde. Ja sääraseid Ostapi peiesid pidas ta igas asulas, kuni Poola valitsus nägi, et Tarassi teod on midagi rohkemat kui harilik röövimine, ja sellelesamale Potockile tehti ülesandeks viie polguga Tarass tingimata kinni püüda.

Kuus päeva põgenesid kasakad külavaheteid mööda kõikide tagaajamiste eest; hobused jõudsid hädavaevalt vastu pidada ebaharilikule pagemisele ja päästa kasakad. Kuid seekord oli Potocki talle usaldatud ülesande vääriline; väsimatult ajas ta neid taga ja sai kätte Dnestri kaldal, kus Bulba oli puhkuseks peatunud mahajäetud ning purunenud kindluses.

Otse Dnestri jõe kaldakaljult paistis see oma lagunenud valli ja kokkuvarisenud müürirusudega kaugele. Kaljurahnu tippu, mis iga silmapilk oli murdumas ning alla lendamas, katsid üleni purunenud telliskivid ja kiviprügi. Siin siis piiraski kahest avara välja poole olevast küljest ta sisse kroonihetman Potocki. Neli päeva võitlesid ning heitlesid kasakad, tõrjudes vaenlast telliskivide ja kaljukamakatega. Kuid viimaks lõppesid otsa tagavarad ning jõud ja Tarass otsustas läbi vaenlase ridade välja murda. Ja kasakad olid juba läbi murdmas, veel kord oleksid neid ustavalt teeninud nende väledad ratsud, kui Tarass poleks äkki otse kapaku pealt peatanud ning hüüdnud: „Pea! Piip tubakaga kukkus maha; ma ei taha, et piipki jääks kuramuse ljahhidele!" Ja vana ataman kummardus maha ning hakkas otsima rohu seest oma piipu, mis oli olnud ta lahutamatuks kaaslaseks nii merel kui maal, sõjakäikudel ja kodus. Selle ajaga aga tormas terve salk tema kallale ja haaras kinni ta võimsate õlgade alt. Tarass rahmas korraks kõigi oma liikmetega, kuid ei pudenenud maha temast kinni haaranud haidukid, nagu see varem alati oli olnud. „Äh, vanadus, vanadus!" sõnas ta, ja vana tüse kasakas puhkes nutma. Kuid süüdi polnud vanadus — jõud käis jõust üle. Ligi kolmkümmend meest rippus ta käte ja jalgade küljes.

„Lõksu langesid, vana vares!" kisasid ljahhid. „Nüüd jääb veel ainult välja mõelda, kuidas talle, koerale, paremini ots peale teha." Ja otsustati — hetmani nõusolekul — põletada ta elusalt kõigi nähes. Siinsamas seisis raagus puu, mille ladva pikne oli purustanud. Raudahelatega tõmmati Bulba vastu puutüve, ta käed löödi naeltega puu külge, ja asetanud ta niiviisi kõrgemale, et kasakas igalt poolt näha oleks, hakati samas kohe puu alla tuleriita üles laduma. Kuid ei vaadanud Tarass tuleriita, ei mõtelnud ta tulest, milles teda põletama taheti hakata; ta, vaene hing, vaatas sinnapoole, kus kasakad püssitulega end kaitsesid, sest ülevalt oli tal kõik näha nagu peo peal.

„Minge, mehed, minge rutem metsa taha kingule," hüüdis ta, „sinna nad järele ei pääse!" Kuid tuul ei kandnud ta sõnu kätte. „Äh, otsa saavad, otsa saavad jumalamuidu!" sõnas ta meelt heites ja vaatas alla, kus helkis Dnestr. Rõõm välgatas ta silmis. Ta nägi põõsastikust välja ulatuvat nelja paadipära, võttis kokku kogu

oma hääle jõu ja hüüdis võimsalt: „Kalda äärde! Kalda äärde, mehed! Minge alla rada mööda, vasakule. Kalda ääres on paadid; kõik viige ära, et poleks tagaajamist!"

Seekord puhus tuul teisest küljest ja kasakad kuulsid kõiki ta sõnu. Kuid niisuguse nõuande eest sai Bulba kohe mõõgaseljaga hoobi pähe, mis lõi tal silme ees kõik segi.

Kasakad panid mäest alla laskuvat rada mööda tuhatnelja kihutama; aga juba olid tagaajajad nende kannul. Mehed näevad, et teerada eksleb ja käänleb, teeb palju lookeid kõrvale. „Ohoi, seltsimehed, nii see ei lähe!" ütlesid mehed, peatusid silmapilguks, tõstsid kantsikuid, vilistasid — ja nende tatari ratsud, kerkides lahti maa küljest ning sirutades end õhus välja nagu siud, lendasid üle kuristiku ja sumatasid otse Dnestrisse. Ainult kaks ei jõudnud jõeni, prantsatasid kõrgelt vastu kive ja kadusid sinna igaveseks koos hobustega, jõudmata isegi karjatada. Kasakad aga juba ujusid hobustega jões ja päästsid lahti paate. Ljahhid jäid seisma kuristiku servale, imestasid kasakate ennekuulmatut tegu ja pidasid aru, kas ka hüpata või mitte. Üks noor polguülem, elav ja kuumavereline, selle kauni poolatari lihane vend, kes oli vaese Andri ära võlunud, sööstis pikemalt mõtlemata koos hobusega täielt hoolt kasakaile järele — ta käis koos hobusega kolm korda õhus ringi ja prantsatas otse teravatele kaljudele . . .

Kui Tarass Bulba hoobist toibus ja Dnestrile vaatas, olid kasakad juba paatides ja sõudsid aerudega; ülevalt sadas neile järele kuule, kuid need ei ulatunud kasakateni. Ja vana atamani silmadesse tärkas rõõmusäde.

„Hüvasti, seltsimehed!" hüüdis ta ülevalt. „Pidage mind meeles, tulge juba tuleval kevadel uuesti siia ja mässake mehe moodi! Noh, kas saite kätte, kuradi ljahhid? Arvate, et maailmas on midagi, mida kasakas kardaks? Oodake aga, tuleb aeg, küll jõuab kätte aeg ja te saate tunda, mis on vene õigeusk! Juba nüüd aimavad kaugemad ja lähemad rahvad, et tõuseb Venemaal oma tsaar ja ei ole maailmas jõudu, mis tema alla ei painduks! . . ."

Juba tõusis tuli üle riida, haaras ta jalgu ja laotus leegina ümber puu. . . Aga kas leidub maailmas niisuguseid tulesid, piinu ja niisugust jõudu, mis käiks üle vene jõust!

Dnestr pole väike jõgi ja palju on tal tasaseid käärusid, tihedat kõrkjastikku, madalikke ja sügavaid kohti; kaunilt särab jõe peegelpind, kajades luikede valjust kisast, ja uhke sõtkas lendab kiiresti jõepinnal, ning palju neppe, punapugulisi nõgikikkaid ja igasugu muid linde on ta roogudes ja kaldaäärsetel. Kasakad sõitsid kiiresti kitsastel kahetüürilistel paatidel, töötasid jõudsasti aerudega, möödusid ettevaatlikult madalikest, heidutades õhkutõusnud linde, ja — rääkisid oma atamanist.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Iseloomustada Tarass Bulba kodust elu.
2. Valida tsitaate I ptk. Bulba ja tema naise iseloomustamiseks.
3. Tuua näiteid Tarassi elust, mis kinnitavad tema kohta I ptk. antud iseloomustust: „...ta oli kogu olemuselt loodud sõjakära jaoks ja paistis silma oma jõhkra otsekohesusega".
4. Jutustada Tarassi kättemaksust oma poja Ostapi eest ja tema viimasest kangelasteost.
5. Sõnastada jutustuse teema ja idee.

Gogoli jutustus „Tarass Bulba" haarab meid sellega, et kirjanik on pannud jutustusse õilsaid mõtteid ja tundeid. Ta kõneleb oma kodumaast ja näitab, kuidas rahva parematest poegadest saavad kangelased, kui nad pühendavad oma jõu ja annavad elu oma rahva ning kodumaa eest. Kirjanik maalib pildi kaugest minevikust, XVI sajandist, ajast, kus vene ja ukraina rahvas pidasid kangelaslikku võitlust oma iseseisvuse eest, vene rahvusriigi tugevdamise eest. Sündmused ja inimesed mööduvad meie silmade eest Ukraina elu ja looduse taustal. Esialgu paistab elu Zaporožje Setšis meile korralageduse, tooreste kakluste ja märatsemistena, kuid põhjalikumalt süvenedes hakkame Zaporožje kasakaid hindama teisiti.

Kujutab ju Gogol XVI sajandit, millal võõramaised vallutajad ründasid Ukrainat küll idast, küll lõunast, küll lääne poolt. Nagu maruhoog langesid nad linnadele ja küladele, põletasid, tapsid, röövisid ja viisid inimesi orjadeks.

Kogu oma elu saatsid kasakad mööda rännakutel ja lahinguis, polnud neil püsivat ulualust ega tahtmistki soetada seda, mis homme võis olla rüüstatud ja süüdatud. Karm oli aeg ja karmid olid ka inimeste iseloomud.

Kuid kasakad elavad korratult ainult siis, kui pole sõjategevust, kui neil pole kuhugi panna oma ülevoolavat jõudu. Isegi neil päevil on neile püha seltsimehelikkus ja truudus. Vanad vilunud võitlejad on nende juures suures lugupidamises. Vargust nad ei salli.

Needsamad kasakad, kes jõudeaegadel märatsevad ja tülitsevad, muutuvad sootuks teiseks siis, kui läheneb vaenlane. Erilise jõuga lööb ukraina kasakate patriotism välja just lahingus. Dubno all tõusevad nad kangelasteks ja surevad ustavatena oma rahvale. Ei ole midagi, mis oleks zaporoožlastele kõrgem kui kohusetruudus ja püha armastus oma kodumaa vastu.

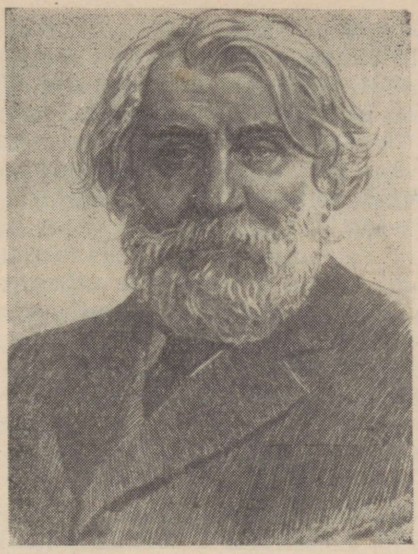

IVAN TURGENEV.

(1818—1883)

Turgenevi vanemad olid väga rikkad ja elasid külluses. Neil oli viis tuhat pärisorja. Suures kolmekordses majas oli oma orkester, oma koorilauljad, oma teater pärisorjadest näitlejatega. Ema mõis Spasskoje-Lutovinovo oli naabermõisate seas kuulus oma külalislahkuse poolest. Pühade ajal saabus siia palju külalisi. Õhtuti mängis orkester, korraldati õhtusööke ja tantsu. Mõnikord aga sõitsid mõisnikud, kirglikud jahiharrastajad, ühes naabritega rohkearvuliste jäägrite ning jahikoerte saatel metsa.

Mõis oli väga suur ja ilus. Maja ees oli imekaunis lilleaed, maja taga laius avar park.

Härrastemaja taga asusid teenijate majad, s. t. mõisateenijate hooned: seal elasid tõldsepad, kangrud, rätsepad, tislerid, pillimehed, pitsikudujad jne. Kokku oli mõisateenijaid nelikümmend inimest.

Kaugemal aga, avaral tasandikul, laiusid ümberringi rohkearvulised külad, kus elasid pehkinud õlgkatustega onnides pärisorjad.

Spasskoe-Lutovinovo oli tuntud ka talupoegadele, kuid mitte lilleaedade ning orkestri, vaid selle omanike metsiku julmuse poolest. Ka Turgenevi ema Varvara Petrovna paistis välja oma julmuse poolest.

Varvara Petrovna kasvatas oma lapsi nii, nagu oli tollal rikastes aadlikodudes kombeks. Ta tahtis, et lapsed õpiksid kõnelema prantsuse ja saksa keelt, omandaksid aadlikombeid, et nad olek-

sid võimalikult kaugemal lihtrahvast ega käiks mingil juhtumil läbi mõisateenijate lastega.

Peakasvatajaks oli Varvara Petrovna ise. Ta kasutas laste kasvatamiseks oma harilikke mõjutamisvahendeid: riidlemist ja ihunuhtlust.

Vanjake (tulevane kirjanik Ivan Turgenev) oli tema lemmikpoeg, kuid ema peksis teda isegi sagedamini kui teisi poegi, sest et poiss ilmutas iseseisvust ja julgust rohkem kui teised.

Kuidas Varvara Petrovna ka püüdis Vanjat mõisateenijate juurest eemale hoida, ometi tõmbas teda tahtmatult nende poole. Mõisateenijate hulgas leidis ta lapsepõlves oma esimesi sõpru. Kõigepealt lähendas teda mõisateenijate jahikirg. Jaht oli armastatuim meelelahutus Turgenevi perekonnas. Isa andus innuga sellele lõbule. Mõisateenijate hulgas oli mitu kogenud jahimeest — jäägrit — ja need olidki poisile kõige huvitavamad inimesed. Tundide kaupa oli ta valmis kuulama nende jutustusi jahist.

Möödus aastaid. Ema ei teadnudki, et ta poeg oskab ammu püssi lasta, et ta juba osavasti tabab veepinnal ujuvaid parte tema jäägritest sõprade suureks meeleheaks. Isa aga, ise kirglik jahimees, kinkis poisile püssi ja võttis teda jahile kaasa. „Toppisin püksid saapasäärde, panin plasku üle õla ja kujutlesin enesele, et olen ise jahimees! Ma nõretasin higist, väikesed kivikesed tungisid mulle saabastesse, kuid ma ei tundnud väsimust ega jäänud isast maha," tuletas Turgenev hiljem meelde.

Teiseks kireks, mis valdas väikest Turgenevit, oli lugemiskirg, armastus emakeele vastu.

Härrastemajas oli kombeks prantsuse keelt rääkida, mõisateenijad aga kõnelesid vene keelt, ja kirjaoskajad nende hulgast lugesid venekeelseid raamatuid. Pole seepärast imestada, et vene keele, mida kirjanik hiljem nii meisterlikult oskas, õppis ta selgeks talupoegadelt. Ei keegi muu kui pärisorjast teener äratas temas esimesena huvi vene kirjanduse vastu. Temaga sai Turgenev poisikesepõlves sõbraks. Nad võtsid salamahti raamatukogust pakse vanaaegseid raamatuid ja kadusid hiilides aeda. Seal pugesid nad kõige kaugemaisse soppidesse. Poisile tundus, et keegi maailmas ei suuda neid üles otsida. Siia ei ulatunud kodused hääled. Siin ei kuulnud ta oma välismaalastest guvernööride[1] vigast vene keelt. Siin laulsid linnud ja sahisesid puud. Loodus innustas sõpru. Mõisateenija avas pidulikult paksu raamatu, pani vanaaegsed plekist raamiga prillid ette ja alustas lugemist. Ta suhtus oma lugemisse erakordse tõsidusega. Algul luges ta justkui endale, süvenedes mõttega igasse sõnasse, siis aga kordas sedasama värssi puhtalt, valju häälega, ülendatud piduliku tooniga.

Noor kuulaja tardus vaimustusest. Ta kuulas mõnuga värsi

[1] Guvernöör — meeskasvataja, koduõpetaja.

rütmi ja vanaaegse vene keele laadi. Lugeja ind kandus üle ka temale. Ja kui õppetöö klassiruumis guvernööride ja välismaalastest õpetajatega arenes loiult ja igavalt, siis see lugemine aias oli võrdselt meeldiv niihästi õpetajale kui ka õpilasele. Palju aastaid hiljem, juba vanas eas, tuletas Turgenev tänulikult meelde oma esimest vene kirjanduse õpetajat.

1827. a. kolis Turgenevite perekond Moskvasse, kus tulevane kirjanik õppis algul erapansionides ja hiljem koduõpetajate juhtimisel valmistus ülikooli astumiseks.

15-aastaselt astuski ta Moskva ülikooli ja aasta pärast, kui perekond kolis Peterburi, viidi ka tema üle Peterburi ülikooli. Siin tegi ta oma esimesed katsetused kirjanduse alal.

Kahekümneaastasena siirdus Turgenev välismaale, reisis Saksamaal ja Šveitsis ning asus siis Berliini ülikooli mõtteteadust õppima. Vaheajal külastas ta Venemaad, elas siis Roomas, seejärel jälle Berliinis.

Turgenev oli siis juba 23-aastane, kui ta välismaalt tagasi tuli ja uuesti Spasskojesse saabus. Vana park oli ikka endiselt kaunis, oli ainult veelgi tihedamaks kasvanud. Turgenev käis suures aias läbi kõik kaugemad nurgad. Naeratades lapsepõlve mälestustele leidis ta salajasi paiku, kus ta oli ahnelt mõisateenija, oma õpetaja, pidulikku häält kuulanud. Spasskojes ootas teda ta armastatud tegevus — jaht, ootasid vanad sõbrad jahimehed.

Kuid siin, keset kodumaa loodust, leidis ta kõikjal talupoegade viletsust, nägi kõikjal orjuse jälgi.

Noore Turgenevi südames paisus viha pärisorjuse vastu. Ta andis endale sõna võidelda hirmsa vaenlasega, mille nimi on pärisorjus.

1847. a. lahkus Turgenev jälle kodumaalt, uskudes, et väljastpoolt võib ta oma vaenlast pärisorjust paremini rünnata. Sel korral elas ta välismaal kolm aastat, peamiselt Pariisis, kus ta abiellus prantsuse lauljannaga. Sel ajajärgul valmis enamik tema jutustusi, mis said tuntuks ühise pealkirja all „Küti kirjad", kuhu kuulub ka jutustus „Bežini aas".

Oma elu viimased paarkümmend aastat elas Turgenev peamiselt Pariisis ja Baden-Badenis Saksamaal.

1882. a. kirjutas ta ühele oma tuttavale: „Kui lähed Spasskojesse, tervita minu poolt kodumaja, aeda, minu noort tamme — tervita kodumaad, mida ma enam kunagi ei näe." Ta suri 1883. a. Prantsusmaal.

Tema soovil toodi tema põrm kodumaale ja maeti kümnete tuhandete inimeste osavõtul Peterburi.

Turgenev kuulub kogu inimkonnale, nagu öeldi tema matusekõnes, ja tema kuulsus ulatub kaugemale üle piiri, kui ta käis ise oma eluajal.

Bežini aas.

(Jutustuste kogust „Küti kirjad".)

Oli kaunis juulikuu päev, üks neist päevadest, mis esinevad ainult siis, kui ilm jääb kauaks ilusaks. Varahommikust peale on taevas selge; koit ei lõõma tulekahjuna; ta laiub maheda punana. Päike pole tuline, pole hõõguv nagu kuuma põua ajal, mitte tuhmpunane nagu tormi eel, vaid hele ja sõbralikult sädelev. Rahulikult ujub ta esile kitsa pika pilvekese alt, sätendab värskelt ning sukeldub pilve lillasse uttu. Laialivenitatud pilvekese õhuke ülemine äär hakkab siugudena sädelema; see sädelus on taotud hõbeda taoline ... Kuid nüüd uhkasid taas mänglevad kiired, ja pidulikult ning suurepäraselt tõuseb vägev taevakeha otsekui lennates selgesse taevasse. Keskpäeva paiku ilmub harilikult huik kollakashalle õrnade äärtega ümaraid kõrgeid pilvi. Saarte taoliselt, mis levitatud lõpmatult tulvavale jõele, mis jookseb nende ümber oma ühtlase sina sügavate läbipaistvate harudega, peaaegu ei liigugi nad paigast; eemal taevaranna pool nad tihenevad, kuhjuvad, nende vahel pole sina enam näha; kuid nad ise on niisama asuursed nagu taevaski; nad on kõik valgusest ja soojusest läbi imbunud. Taevakummi värv, kerge kahvatulilla, ei muutu kogu päeva jooksul ja on ümberringi ühesugune; ei tumene kuskil, ei tihene äikeseks; vahel tõmbuvad ainult kuskil ülevalt alla sinakad vöödid: siis sõelub seal vaevumärgatav vihm. Õhtuks need pilved kaovad; viimased neist, mustjad ning ebamäärased nagu suits, ladestuvad roosade sagaratena taevarannale loojuva päikese vastas; kohal, kuhu ta laskus, on niisama vaikne, nagu oli vaikne tema taevassetõus; helepunane hiilgus ei viibi kaua pimenenud maa kohal, ja tasa vilkudes, nagu ettevaatlikult kantav küünal, süttib temas õhtutäht. Seesuguseil päevil on kõik värvid pehmendatud; heledad, kuid mitte kirkad; kõigel lamab nagu liigutava maheduse pitser. Sääraseil päevil on vahel vägagi kuum, vahel isegi „kupatab" põllunõlvakuil; kuid tuul ajab laiali, hajutab korjunud kuumuse, ja tuulispeakeerised — püsiva ilma kindlad tunnused — rändavad kõrgete valgete sammastena teedel üle nurme. Kuivas ja puhtas õhus lõhnab koirohu, lõigatud rukki, tatra järele; isegi tund enne öö saabumist ei tunne te rõskust. Seesugust ilma soovib põllumees viljakoristamiseks ...

Just säärasel päeval küttisin ma kord Tuula kubermangus Tšernski maakonnas tetri. Ma leidsin ja lasksin maha küllaltki palju linde; täis jahipaun soonis halastamatult mu õlga; kuid juba kustus eha ja õhus, veelgi heledas, kuigi seda ei valgustanud enam loojunud päikese kiired, hakkasid tihenema ja levima varjud, kui ma lõpuks otsustasin koju tagasi minna. Rutuliste sammudega läksin ma üle pika põõsastega välja, ronisin künkale ja nägin — oodatud tuttava tasandiku asemel, tammesaluga paremal ja madala valge kirikukesega kauguses — hoopis teisi,

mulle tundmatuid maakohti. Mu jalgade ees venis kitsas org; otse vastas tõusis järsu seinana tihe haavik. Ma peatusin hämmastuses, vaatasin ringi... „Ohoo!" mõtlesin ma. „Ma pole ju sugugi õieti sattunud, olen liiaks paremale hoidnud," ja ma laskusin kiiresti künkalt, ise imetledes oma eksitust. Mind haaras sedamaid vastumeelne liikumatu rõskus, otsekui oleksin astunud keldrisse; kõrge, tihe rohi oru põhjas, üleni märg, valendas tasase laudlinana; selles kõndida oli kuidagi jube. Ma rabelesin ruttu teisele poole ja läksin haaviku äärt mööda, hoidudes vasakule. Nahkhiired lendlesid juba haabade latvade kohal, salapäraselt tiireldes ja võbisedes hämar-selgel taeval; vilkalt ja sirgjooneliselt lendas kõrguses hilinenud kanakull, rutates oma pessa. „Vaat, nii kui jõuan tolle nurgani," mõtlesin ma omaette, „nii ongi seal kohe tee; aga terve versta võrra olen viltu võtnud!"

Ma jõudsin viimaks metsa servani, kuid seal polnud mingit teed; mingid madalad niitmata puhmad levisid laialt mu ees, aga nende taga, kaugel, kaugel, paistis tühi väli. Ma peatusin jälle. „Mis ime see on?... Kus ma ometi olen?" Ma hakkasin meenutama, kuidas ja kuhupoole kõndisin päeva jooksul... „Ahaa, need on ju Parahhino põõsad!" hüüdsin ma lõpuks. „Just nii, see seal on vist küll Sindejevo salu... Aga kuidas ma ometi siia tulin, nii kaugele?... Imeväärt! Nüüd peab taas paremat kätt võtma."

Ma läksin paremale poole, läbi põõsaste. Vahepeal aga ligines öö ja kasvas nagu kõuepilv, paistis, et koos õhtuaurudega tõusis kõikjal ja voolas isegi ülevalt pimedust. Mu ette sattus mingi tallamata, rohtukasvanud jalgrada; ma läksin seda mööda, vahtides tähelepanelikult ette. Kõik ümberringi läks ruttu mustaks ja jäi vait, ainult vutid karjusid aeg-ajalt. Väheldane öölind, kes kihutas hääletult ja madalalt, põrkas peaaegu mu vastu ning sööstis kõrvale. Ma väljusin põõsaste äärde ja astusin mööda põllupeenart. Eraldasin juba vaevu kaugemaid esemeid: ümber valendas ebaselgelt väli; selle taga kerkis tohutu pilvena sünge pimedus, lähenedes iga hetkega. Mu sammud kostsid tarduvas õhus tumedasti. Kahvatanud taevas hakkas taas sinama, kuid see oli juba öö sina. Selles hakkasid tähekesed vilkuma, end liigutama.

Mida olin pidanud metsasaluks, osutus süngeks ja ümaraks künkaks. „No kus ma siis õieti olen?" kordasin ma taas kuuldavalt, peatusin kolmandat korda ja vaatasin küsivalt oma kollakas-laigulisele inglise koerale Diankale, vastuvaidlematult targimale kõigi neljajalgsete olendite hulgas. Kuid targim neljajalgsete olendite hulgast ainult liputas hända, pilutas nukralt väsinud silmi ega andnud mulle mingit asjalikku nõu. Mul hakkas piinlik ta ees ja ma sihtisin meeleheitlikult edasi, nagu oleksin äkki taibanud, kuhu peab minema, pöörasin ümber künka ning olin madalas, üleni ülesküntud nõos. Mind valdas kohe veider tundmus. Sel nõol oli peaaegu reeglipärase lauskade äärtega paja kuju; ta põhjas tõrrusid mõned suured valged kivid — näis, nagu oleksid nad

sinna salajaseks nõupidamiseks kokku roomanud — ja nii häälletu ning kurt oli seal, nii lamedalt, nii nukralt rippus nõo kohal taevas, et mu süda kokku tõmbus. Mingi loomake piiksatas nõrgalt ja haledalt kivide vahel. Ma ruttasin, et pääseda tagasi künkale. Seni polnud ma veel kaotanud lootust leida teed koju; kuid nüüd veendusin lõplikult selles, et olen täielikult eksinud, ja vähimalgi määral püüdmata ära tunda ümbritsevaid kohti, mis olid peaaegu täielikult pimedusse uppunud, läksin otsejoones tähtede järgi, hea õnne peale... Umbes pool tundi kõndisin ma nõnda, vaevaga jalgu liigutades. Paistis, nagu poleks ma eluilmaski säärastes tühjades kohtades olnud, kuskil ei vilkunud tulukest, ei kostnud vähimatki häält. Üks lame küngas järgnes teisele, väljad venisid lõpmatult väljade järel, põõsad otsekui kerkisid äkki maast mu nina ees. Ma astusin üha ja kavatsesin juba kuskile kuni hommikuni pikali heita, kui äkki osutus, et olen kohutava kuristiku serval.

Ma tõmbasin tõstetud jala kähku tagasi ja nägin läbi vaevu nõretava ööhämaruse kaugel enese all tohutu suurt tasandikku. Lai jõgi piiras seda minust kaugeneva poolringina, vee terasekarva vastuhelgid, vilkudes harva ja tumedalt, märkisid tema jooksu. Küngas, millel ma olin, laskus äkki peaaegu püstloodis järsakuna; selle tohutud piirjooned eraldusid mustates õhu sinakast tühjusest, ja otse mu all nurgas, mille moodustasid see järsak ja lagendik, jõe ääres, mis seisis ses kohas liikumatu, tumeda peeglina, otse künka jalamil, loitsid punase leegiga ning suitsesid teineteise kõrval kaks tulukest. Nende ümber kohmitsesid inimesed, kõikusid varjud, vahel valgustus heledalt väikese ja kahuse pea esipool...

Ma teadsin lõpuks, kuhu olin tulnud. Seda aasa tuntakse meie kandis „Bežini aasa" nime all... Kuid tagasi koju minna polnud vähimatki võimalust, eriti öisel ajal; mu jalad nõtkusid väsimusest. Ma otsustasin tulede juurde minna ja nende inimeste seltsis, keda pidasin härjakauplejaiks, koitu oodata. Ma laskusin õnnelikult alla, kuid ei jõudnud veel viimast kinnikahmatud oksa käest lasta, kui äkki kaks suurt valget karvast koera tigeda haukumisega mu kallale tormasid. Heledad lastehääled kostsid tulede juurest; kaks-kolm poisikest tõusid ruttu üles. Ma vastasin nende küsivatele hüüetele. Nad jooksid mu poole, kutsusid kohe tagasi koerad, keda üllatas eriti mu Dianka ilmumine, ja ma läksin nende juurde.

Ma eksisin, pidades tulede ümber istuvaid inimesi loomakauplejaiks. Need olid lihtsalt külapoisikesed, kes valvasid hobusekarja. Kuumal suveajal aetakse meil hobused ööseks metsa sööma; päeval ei annaks kärbsed ja parmud neile rahu. Hobusekarja õhtu eel välja ning koidu ajal tagasiajamine — see on külapoisikestele suur pidu. Istudes kõige väledamail setukail, ilma mütsita, seljas vana poolkasukas — nii kihutavad nad rõõmsa huilgamise ja vilistamisega, vehkides käte ning jalgadega, kõr-

gele hüpeldes, naeravad heledal laginal. Kerge tolm tõuseb kollase pilvena ja lendab tee kohal; kaugele kostab jõudus müdin, hobused jooksevad, kõrvad kikkis; kõige ees, händ püsti ja ühtesoodu jalga vahetades kappab mõni rebasekarva karvanäss, takjanupud sassis lakas.

Ma ütlesin poisikestele, et olen ära eksinud, ja istusin nende juurde. Nad pärisid minult, kust ma olen, jäid vait, andsid ruumi. Me vestlesime pisut. Ma heitsin äranäritud põõsakese alla pikali ja hakkasin ringi vaatama. Pilt oli imekaunis: tulede ümber võbises ja nagu tardus, toetudes pimedusele, ümmargune punakas õhetus; suuremale lõkkele lüües heitis leek aeg-ajalt väljapoole selle ringi piiri rutulisi helke; peen valgusekeel limpsas paljaid pajuoksi ja kadus sedamaid; pikad teravad varjud, hetkeks esile tungides, jooksid omakorda kuni leekide enesteni: pimedus võitles valgusega. Vahel, kui leek põles nõrgemini ja valgusering kitsenes, ilmus pealetungivast pimedusest äkki esile hobuse pea, kõrb, lookleva viirlauguga või üleni valge, vaatas tähelepanelikult ja tõmbilt meid, närides pikka rohtu, ning kadus uuesti alla laskudes sedamaid. Oli ainult kuulda, kuidas ta närimist jätkas ja pruuskas. Valgustatud kohast on raske näha, mis toimub pimeduses ja seepärast näis lähedal kõik olevat kaetud peaaegu musta eesriidega; kuid eemal taevarannal paistsid pikkade laikudena tumedalt künkad ja metsad. Pime, puhas taevas laius kogu oma salapärase toredusega pidulikult ja ääretult meie üle. Ahistas magusalt rinda, hingates seda isesugust rammestavat ja värsket lõhna — vene suveöö lõhna. Ümbrusest ei kostnud peaaegu mingit häält... Ainult harva lööb lähedal olevas jões suur kala heledalt laksu, ja pealeveerevast lainest vaevu kõikuma löönud rannakõrkjastik hakkab nõrgalt kahisema. Ainult tuled praksusid tasa...

Poisikesed istusid nende ümber; siinsamas istusid ka need kaks koera, kes mind nii väga olid tahtnud ära süüa. Veel kaua ei võinud nad leppida minu juuresolekuga ja urisesid aeg-ajalt erakordse eneseväärikusetundega, pilutades ja kõõritades uniselt silmi tule poole, — esiteks urisesid, siis aga vingusid tasa, nagu kahetsedes, et ei saa teostada oma soovi. Poisikesi oli ühtekokku viis: Fedja, Pavluša, Iljuša, Kostja ning Vanja. (Nende jutust sain teada nende nimed ja kavatsen nüüd kohe lugejat nendega tutvustada.)

Esimest, vanimat nende hulgast, Fedjat, oleksite pidanud umbes neljateistkümne-aastaseks. See oli sale poisike ilusate peente, pisut tühiste näojoontega, heledate lokkis juustega, heledate silmadega ja püsiva pool-lõbusa, pool-hajameelse naeratusega. Ta kuulus kõigi tunnuste järgi jõukasse perekonda ja oli õitsile sõitnud mitte vajaduse, vaid lõbu pärast. Tal oli seljas kirju, kollase äärisega sitssärk; väike uus vammus, mis pealiskuuele aetud, püsis vaevalt ta kitsastel õlakestel; sinakal vööl rippus kamm. Ta lühikeste säärtega saapad olid tõesti tema,

mitte isa omad. Teisel poisikesel, Pavlušal, olid mustad pulstunud juuksed, hallid silmad, laiad põsesarnad, kahvatu rõugearmiline nägu, suur, kuid sirgjooneline suu, kogu pea oli suur, nagu öeldakse, õllekatla taoline, keha jässakas, kohmakas. Ei või salata, poiss oli viletsa välimusega, kuid ta meeldis mulle siiski: ta vaatas väga arukalt ja otsekoheselt ning tema häälestki kostis jõudu. Oma rõivastusega ei võinud ta uhkustada: see koosnes ainult lihtsast takusest särgist ja lapitud pükstest. Kolmanda poisikese, Iljuša, nägu oli võrdlemisi väheütlev: pikaksvenitatud kongus ninaga, nõrga nägemisega silmad; see nägu väljendas mingit tõmpi, haiglast muretsemist; poisikese kokkupigistatud huuled ei liikunud, kortsus kulmud ei sirgunud. Ta oleks nagu pidevalt tule ees silmi pilutanud. Ta kollased, peaaegu valged juuksed tõrrutasid teravate tuttidena madala viltmütsikese alt, mida ta ikka aeg-ajalt mõlema käega sügavamale pähe tõmbas. Tal olid jalas uued viisud ja jalarätid; kolm korda ümber keha keeratud jäme nöör tõmbas kindlalt kokku ta puhta musta ürbiku. Nii tema kui ka Pavluša polnud näo järgi üle kaheteistkümne aasta vanad. Neljas, Kostja, umbes kümneaastane poisike, äratas mu uudishimu oma mõtliku ja kurva pilguga. Kogu ta nägu oli väheldane, kõhn, tedretähniline, alt terav nagu oraval; huuli võis vaevalt eraldada; kuid imeliku mulje jätsid ta suured mustad nõrga helgiga säravad silmad: nad, nagu näis, tahtsid midagi väljendada, milleks ei leidunud keeles sõnu, vähemalt mitte tema keeles. Ta oli lühikest kasvu, hapra kehaehitusega ja võrdlemisi vaeselt riides. Viimast, Vanjat, ma esialgu ei märganudki: ta lamas hiljukesi maas, kössitades laberiku roguski all, ja sirutas ainult aeg-ajalt sealt oma ruuge peakese välja. See poisike oli ainult aastat seitse vana.

Nõnda ma siis lamasin pisut eemal põõsa all ja vaatlesin poisikesi. Väike katlake rippus ühe tule kohal; selles keesid „tuhlid". Pavluša pidas seda silmas ja torkis põlvedel seistes laastuga keema hakanud vette. Fedja lamas, toetudes küünarnukile ja visanud oma vammuse siilud laiali. Iljuša istus Kostja kõrval ja pilutas aina niisama pingsalt silmi. Kostja pea oli pisut longus ja ta vahtis kuhugi kaugusse. Vanja ei liigutanud oma roguski all. Ma teesklesin magajat. Pikkamisi hakkasid poisikesed taas jutlema.

Esiti lobisesid nad ühest-teisest, homsetest töödest, hobustest; kuid äkki pöördus Fedja Iljuša poole ja nagu uuendades katkestatud juttu, küsis temalt:

„Noh, ja kuidas oli, kas sa tõesti nägid pisuhända?"

„Ei, ma ei näinud, ja teda ei saagi näha," vastas Iljuša käheda ning nõrga häälega, mille kaja sobis kõige paremini tema näoilmega, „aga ma kuulsin ... Ja mitte mina üksi."

„Ja kus ta teil elab?" päris Pavluša.

„Vabriku kaltsuveskis."

„Kas te siis käite vabrikus?"

„Kuidas muidu, käime. Meie Avdjuškast vennaga oleme paberivaltsijaiks."

„Vaata aga — vabrikumehed!..."

„Noh, ja kuidas sa teda siis kuulsid?" päris Fedja.

„Aga vaat sedasi. Olime: mina koos vend Avdjuškaga ja Fjodor Mihhejevski ja Ivaška Kossõi ja teine Ivaška, kes on pärit Krasnõje Holmõst, ja veel Ivaška Suhhorukovõi, ning oli seal veel teisi poisse, ühtekokku oli meid kümmekond — terve see vahetus; noh, aga siis pidime kaltsuveskis ööbima, see on, mitte et just pidime, aga ülevaataja Nazarov keelas: ütleb, et mis te, poisikesed, sinna koju vantsite; homme on palju tööd, seepärast, poisid, ärge mingegi koju. Nii me siis jäime ja lesisime kõik koos, ja Avdjuška hakkas rääkima, et mis siis, poisid, kui pisuhänd tuleb?... Ega suutnud Avdjuška õieti veel üteldagi, kui hakkas äkki meie pea kohal keegi kõndima, aga meie lamasime ju all, ja tema kõndis üleval, vesiratta juures. Kuuleme: kõnnib, lauad muudkui painduvad ta all, muudkui ragisevad; nüüd läks ta üle meie pea; vesi hakkab äkki mööda ratast nõnda kohisema ja kohisema; ratas pöörlema, mühisema ning mürisema; aga vesiväravad on ju kinni. Me imestame: kes on nad küll avanud, et vesi jookseb; kuid vesiratas pöörles ja pöörles ning jäi siis seisma. See seal üleval läks jälle ukse juurde ja hakkas treppi mööda alla laskuma ja muudkui laskub sedasi, otsekui poleks tal ruttu; trepiastmed ta all päris nagu oigavad... Noh, jõudis ta siis meie ukseni, ootas seal, ootas, — ja siis pahvataski uks äkki pärani valla. Meie hirmuärevuses, vahime — mitte mihastki... Äkki, vaata, ühe tõrre juures liigub kurn, tõuseb üles, sukeldub, liigub, liigub sedasi õhku mööda, justkui oleks keegi temaga loputanud, ja siis jälle oma kohale tagasi. Seejärel tuli teise tõrre juures haak konksu otsast ja läks uuesti jälle tagasi; siis astus nagu keegi ukse juurde ja kui pistis seal äkki köhima ja läkastama, just nagu mõni lammas, ainult väga kõvasti... Ühte hunnikusse me siis kukkusime, üksteise alla ronisime... Saime alles tookord hirmu tunda!"

„Vaat kus lood!" lausus Pavel. „Millest ta siis köhima kukkus?"

„Ei tea, vahest rõskusest."

Kõik vaikisid.

„Noh," päris Fedja, „kas kartulid on keenud?"

Pavluška katsus neid.

„Ei, veel toored... Näe, kus sulpsatas," lisas ta, pöörates näo jõe poole, „vist haug... Ja näe, täht langes."

„Ei, vaat mis mina teile, vennad, jutustan," hakkas Kostja peene häälekesega rääkima. „Kuulake, mis ätt minu juuresolekul kõneles."

„Noh, kuulame," lausus Fedja soosiva näoga.

„Te ju tunnete Gavrilat, alevi puuseppa?"

„Nojah, tunneme."

„Aga kas te ka teate, mispärast ta ikka nii tõsine on, mispärast nii vaikne, kas teate? Vaadake, miks ta nii tõsine on: läks kord, rääkis ätt, läks ta, vennad, metsa pähkleid otsima. Vaat, läks ta metsa pähklite järele ja eksiski ära; läks, jumal teab kuhu läks. Küll ta siis kõndis ja kõndis, vennakesed, — ei! ei suuda teed leida; aga juba on öö käes. Seal siis istus ta puu alla, ootan hommikut, mõtleb ta. Istus ja jäi tukkuma. Tukub ja kuuleb äkki, keegi kutsub teda. Vaatab — mitte kedagi. Ta tukkus taas — jälle kutsutakse. Ta vaatab uuesti, vaatab: tema ees aga istub oksal näkineitsi, kiigub seal ja kutsub teda enese juurde, ise aga naerust lõhkemas, muudkui lõkerdab... Aga kuu paistis heledalt, nii heledalt, selgelt, paistab kuu, — kõik, vennakesed, on näha. Kutsub teda näkineitsi, istub oksal, ise nii üleni hele, valge, justkui mõni särjeke või rünt, — või vahel on ka koger nii valkjashall, hõbedane... Gavrila-puusepp, vennakesed, tardus sinnapaika, aga näkineitsi muudkui lõgistab naeru ja kutsub teda sedasi käega enese poole. Gavrila pidigi juba tõusma, näkineitsi sõna kuulama, vennakesed, aga issand ise andis talle taipu: ta tegi ristimärgi... Kui raske oli tal aga ristimärki teha, mu vennakesed; käsi, räägib ta, on lihtsalt nagu kivist, ei taha tõusta... Oh sa mu meie, oh-oi!... Kui ta aga märgi tegi, mu vennakesed, lakkaski näkineitsi naermast, ja kui pistis siis äkki nutma... Nutab ta, vennakesed, pühib juustega silmi, aga juuksed on tal rohelised, just nagu kanep. Vaatas teda Gavrila, vaatas ja hakkas siis pärima: „Mis sa, metsamürk, nutad?" Aga näkineitsi muudkui haliseb: „Ei oleks sa, inimeselaps, ristimärki teinud," ütleb ta, „oleksid oma eluotsani minuga lustipäevi pidanud; nüüd mina nutan, hädaldan, et sa ristimärgi tegid; ja ega mina üksi saa hädaldama; hädaldad sinagi oma eluotsani." Ja siis ta, vennad, kaduski, aga Gavrila mõistis sedamaid, kuidas ta metsast välja saab... Kuid sellest peale kõnnibki ta nii murelikuna."

„Tskae imet!" lausus Fedja lühikese vaikimise järel. „Kuid kuidas võib säärane metsapaharet ristiinimese hinge sedasi rikkuda, — Gavrila ju ei kuulanudki ta sõna?"

„Nojah, võta kinni!" ütles Kostja. „Gavrilagi pajatas, et ta hääl olevat sihuke peen, hale nagu kärnkonnal."

„Kas su ätt ise seda rääkis?" jätkas Fedja.

„Ise jah. Ma lamasin lavatsil, kuulsin kõik."

„Imelugu! Miks peaks ta kurb olema?... Aga küllap ta pidi näkineitsile meeldima, kui see teda kutsus."

„Jah, meeldis!" haaras Iljuša sõnast kinni. „Mida veel! Küllap ta tahtis teda surnuks kõditada, vaat mida ta tahtis. Sihuke on nende komme, nende näkineitsite oma."

„Kuid ka siin peaksid näkineitsid olema," tähendas Fedja.

„Ei," vastas Kostja, „see siin on puhas, avar koht. Ainus häda — jõgi on lähedal."

Kõik jäi vait. Äkki kostis kuskilt kaugelt pikk helisev, peaaegu oigav hääl, üks neid käsitamatuid öisi hääli, mis tekivad

vahel keset sügavat vaikust, tõusevad, lailavad õhus ja kustuvad aegamööda, lõpuks nagu hääbudes. Jääd kuulama, — ega olegi nagu midagi, kuid heliseb ometi. Näis, nagu oleks keegi kaua, kaua otse taevarannal kisendanud, keegi teine talle metsast peene terava naeruga vastanud, ja nõrk vihisev vingumine kandus mööda jõge. Poisikesed vaatasid üksteisele otsa, võpatasid...

„Ristivägi olgu meiega!" sosistas Ilja.

„Oh teid, harakaid!" hüüdis Pavel. „Mis teid hirmutas? Vaadake, kartulid on keenud." Kõik nihkusid katla juurde ja hakkasid auravaid kartuleid sööma; üksnes Vanja ei liigutanud. „Mis sina ootad?" lausus Pavel.

Kuid Vanja ei roninud oma roguski alt välja. Katlake oli varsti tühi.

„Aga kas olete kuulnud, poisid," algas Iljuša, „mis meil Varnavitsõs hiljuti juhtus?"

„Kas tammil või?" päris Fedja.

„Jah, just murdunud tammil. See on juba kord paha koht, nii mahajäetud koht ja nii paha. Ümberringi on kõik nisukesed nõod, uurakud, aga uurakuis elutsevad puha ussid."

„Noh, mis seal siis juhtus? Jutusta..."

„Aga näe mis juhtus. Sina, Fedja, vahest ei tea, kuid sinna on meil uppunu maetud; aga see uppus juba väga ammu, kui tiik oli alles sügav; ainult ta kääbas on veel näha, kuid seegi vaevalt, — sihuke väike mügarik... Vaat, hiljuti kutsub valitseja koerapoisi Jermili, ütleb: mine sa, Jermil, posti peale. Jermil sõidabki meil alati posti järele; oma koerad on ta kõik kärvata lasknud: ei nad mingipärast tema juures ela, pole iial elanudki, aga koerapoiss on ta hea, kõigiti tubli. Vaat, sõitis siis Jermil posti järele, kuid viitis linnas aega ja tagasi sõidab muidugi pommis päi. On öö, ja valge öö — kuu paistab... Vaat, sõidab siis Jermil üle tammi; sedakaudu juba ta tee juhtus tulema. Sõidab sedasi koerapoiss Jermil ja näeb: uppunu haual kõnnib talleke, sihuke valge, kähara villaga, ilusake. Mõtles siis Jermil, et võtab selle talle, mis ta siin muidu kaotsi läheb, ja ronis maha ning võttis ute sülle... Aga talleke — noh, ei midagi. Läheb siis Jermil hobuse juurde, aga hobune perutab ta ees, norskab, raputab pead; kuid ta tpruutas ta ometi seisma, ronis ühes tallega selga ja sõitis edasi, hoides talle enese ees. Vaatleb seda, aga tall vahib talle otse silma. Tal hakkas jube, Jermilil nimelt, koerapoisil: midas see, ei ma mäleta, et talled sedasi kellegi otsa vahiksid; kuid pole viga, ta hakkab teda nõnda mööda villa silitama, ütleb: „Ute-ute, ute-ute!" Aga kui siis tall ajab äkki hambad irevile ja temale samuti: „Ute-ute, ute-ute!""

Vaevalt jõudis jutustaja selle viimase sõna ütelda, kui mõlemad koerad äkki korraga tõusid, krampliku haukumisega eemale sööstsid ja pimedusse kadusid. Kõik poisikesed olid kohkunud. Vanja hüppas oma roguski alt välja. Pavluška kihutas kisaga

koertele järele. Nende haukumine kaugenes ruttu... Kostis üleskohutatud hobusekarja rahutut jookslemist. Pavluša karjus valjult: „Hall! Muri!" Mõne hetke pärast vaikis haukumine; Paveli hääl kandus juba kaugelt... Möödus veel pisut aega; poisikesed vahtisid kohmetult üksteisele otsa, nagu oodates, mis tuleb... Äkki kostis kihutava hobuse jalamüdin, hobune peatus järsult otse tule juures ja Pavluša hüppas ta lakast kinni haarates kähku maha. Mõlemad koerad hüppasid samuti valguseringi ja istusid kohe maha, punased keeled väljas.

„Mis on? Mis lahti?" pärisid poisikesed.

„Mitte midagi," vastas Pavel, peletades käega hobust. „Koerad nagu haistsid midagi. Ma mõtlesin — hunt," lisas ta ükskõikse häälega, hingates ruttu kogu rinnaga.

Ma imetlesin tahtmatult Pavlušat. Ta oli väga tore sel hetkel. Tema ilutu, kiirest sõidust elustunud nägu põles vahvast reipusest ja kindlast otsustavusest. Ilma vitsaraotagi käes, öösel, vähegi kõhklemata, nii kihutas ta üksi hundi vastu... „Missugune tubli poiss!" mõtlesin ma teda vaadeldes.

„Kas neid nähtud ka on, neid hunte?" päris argpüks Kostja.

„Neid on siin alati palju," vastas Pavel, „kuid nad on õelad ainult talvel."

Ta tõmbas enese jälle tule juurde kössi. Maha istudes langetas ta käe ühe koera karvasele kuklale, ja rõõmsaks saanud loom ei pööranud kaua pead, vaadates tänuliku uhkusega kõrvalt Pavluša poole.

Vanja ronis taas roguski alla.

„Aga mihukesi hirmulugusid sa, Iljuša, meile jutustasid," hakkas rääkima Fedja, kes nagu jõuka talumehe poeg pidi olema algatajaks (ise rääkis ta vähe, nagu kartes oma väärikust kaotada). „Ja pagan ise pani need koeradki haukuma... Tõsi küll, olen kuulnud, et see on teil üks jube koht."

„Varnavitsõd? Või veel, enam kui jube! Seal on mõnigi kord, nagu räägitakse, vana härrat nähtud — kadunud härrat. Kõnnib, räägitakse, pikas hõlmikus ja ikka ohib sedasi, nagu otsiks maast midagi. Kord kohtas teda vanaisa Trofimõtš. „Mis sa," ütleb, „isake Ivan Ivanõtš, suvatsed maast otsida?""

„Ta küsis temalt?" segas imestunud Fedja vahele.

„Jah, küsis."

„Noh, vahva mees on Trofimõtš siis... Kuid mis tema siis selle peale?"

„Kiviriku-rohtu otsin, mis avab lukud ja riivid," ütleb see. Ja ütleb nii tumedalt, tumedalt: „Kiviriku-rohtu."

„Aga milleks sulle, isake Ivan Ivanõtš, kiviriku-rohtu vaja?"

„Surub mind," ütleb, „hauakääbas surub, Trofimõtš: välja tahaksin, välja..."

„Vaat mis!" tähendas Fedja. „On siis veel vähe elanud."

„Tskae imet!" lausus Kostja. „Mina arvasin, et surnuid võib vaid surnute mälestuslaupäevil näha."

„Surnuid võib iga hetk näha," segas veendunult vahele Iljuša, kes, niipalju kui võisin tähele panna, tundis teistest paremini küla uskumusi ... „Kuid surnute-laupäeval võid sa ka elavat näha, kelle kord on sel aastal surra. Vaja ainult öösel istuda kirikutrepile ja üha maanteele vahtida. Ja maanteel mööduvadki need, kes peavad sel aastal surema. Vaata, möödunud aastal käis meil vanaeit Uljana kirikutrepil."

„Noh, ja kas ta nägi kedagi?" päris Kostja uudishimulikult.

„Muidugi. Esiti istus ta väga kaua, ei näinud ega kuulnud midagi ... ainult nagu oleks koerake ikka kuskil sedasi klähvinud ... Äkki näeb: läheb teed mööda poisike paljalt särgiväel. Ta vaatas terasemalt — läheb Ivaška Fedossejev ..."

„See, kes kevadel suri?" segas Fedja vahele.

„Seesama. Läheb ega tõsta peadki üles ... Aga Uljana tundis ta ära ... Noh, aga pärast näeb: läheb vanaeit ... Tema sihib ja sihib silmadega, — oh, sa mu issand! — tema ise läheb teed mööda, Uljana ise."

„Kas tõesti ise?" küsis Fedja.

„Jumala eest, ise."

„Noh, kuidas siis nõnda, ta pole ju veel surnud?"

„Kuid ka aasta pole ju veel lõpul. Sina aga vaata teda: vaevalt hing sees."

Kõik vaikisid jälle. Pavel viskas sületäie kuivi oksi tulle. Äkki põlema pahvatanud leegis mustasid need räigelt, hakkasid ragisema, suitsema ja kaardu kiskuma, tõstes oma kõrbenud otsi. Valgusekuma paiskus võnkeliselt vabisedes kõikjale, eriti üles. Äkki lendas valge tuvike, teab kust tulnud, otse sellesse kumasse, keerles arglikult ühel kohal, vihistades tiibadega, nõretades üleni tulisest vastuhelgist.

„Nagu näha, kodust eksinud," tähendas Pavel, „nüüd lendleb, kuni millegi vastu põrkab, ja kuhu põrkab, seal ka ööbib kuni koiduni ..."

„Aga kuidas on, Pavluša," lausus Kostja, „kas ei lenda seal õnnis hing taevasse? Või mis?"

Pavel viskas teise sületäie oksi tulle.

„Võib-olla," lausus ta viimaks.

„Aga ütle, Pavluša, ole hea," algas Fedja, „kas nähti ka teil Šalamovis taevast ennustust?"

„Kui päike muutus nähtamatuks? Muidugi."

„Lõite teiegi vist kartma?"

„Ega meie üksinda. Olgugi et meie härra juba eeskätt seletas, et sedasi, nüüd tuleb teile ennustus, kuid kui pimedaks läks, siis räägitakse, löönud ka ise nõnda kartma, et oh sa mu meie. Aga köögieit peretoas — vaat see, niipea kui läks pimedaks, võttis ja peksis hargiga kõik potid ahjus puruks. „Kes nüüd enam sööb," ütles ta, „maailma lõpp on käes." Nii need kapsasupid voolasidki ahju. Aga meil, vennas, käisid külas seesugused kuuldused, et valged hundid hakkavad mööda maad jooksma, hakkavad ini-

mesi sööma, kiskjad linnud lendavad, aga võib-olla nähakse ka Triškat ennast."

„Mihukest Triškat?" küsis Kostja.

„Kas sa ei tea?" segas Iljuša tuliselt vahele. „Noh, vennas, kust sina siis oled, et Triškat ei tea? On aga teil külas koduskonutajaid, on tõepoolest. Triška — see on säärane imeväärt mees, kes kord saabub; aga see saabuja mees on sihuke imeväärt mees, et teda kuidagi ei saa kinni võtta ega talle midagi teha: seesugune imeväärt mees on ta. Kui teda näiteks talumehed tahavad kinni nabida; lähevad talle malkadega vastu, piiravad ta ümber, aga tema teeb neil silmad ära, nii et nad ise vastamisi üksteist läbi peksavad. Pannakse ta näiteks türmi, ta palub kopsikuga vett juua; tuuakse talle kopsik, aga tema sulpsatab sellesse ega leia enam ta jälgegi. Lüüakse ta ahelaisse, tema aga võbistab käsi — ja rauad muudkui langevad temalt. Noh, ja hakkab siis see Triška, õel inimene, kõndima mööda külasid ja linnu, ja hakkab see Triška, õel inimene, ahvatlema ristirahvast... ja ega saa temale midagi teha... Juba seesugune imeväärt kaval mees on ta."

„No-jah," jätkas Pavel oma aeglase häälega, „sihuke ta on. Vaat teda siis oodatigi meil. Vanamehed rääkisid, et niipea kui ainult algab taevane ilmutus, nii tuleb ka Triška. Siis algaski ilmutus. Jooksis kogu rahvas tänavale, lagedale, ootab, mis tuleb. Aga meie koht, kas teate, on lage, kaugele näha. Vaatavad, — äkki laskub Slobodka poolt mäelt keegi mees, sihuke veider, pea niisugune imeline; kui siis pistavad kõik karjuma: „Oi, Triška tuleb! Oi, Triška tuleb!" — ja kes aga kuhu peitu saab! Meie külavanem puges kraavi; vanema naine takerdus värava all kinni, röögib kõigest kõrist, ehmatas oma õuekoera ära, nii et see keti katki rebis ja üle tara metsa punus; aga Kuzka isa Dorofeitš kargas kaerapõllule, kükitas maha ja hakkas hüüdma vuti kombel. „A'gu," arvab ta, „heidab, hingevaenlane, vähemalt linnu peale armu." Nii olid kõik meelest segamini!... Aga see tulija mees oli meie oma aamisepp Vavila: oli ostnud uue puukannu ja pannud selle tühja kannu enesele pähe."

Kõik poisikesed pistsid naerma ja vaikisid siis taas hetkeks, nagu juhtub tihti inimestega, kes vestlevad vabas looduses. Ma vaatasin ringi: öö oli pidulik ja majesteetlik; kesköö kuiv soojus oli asendanud hilisõhtu rõske vilu, ja veel kaua pidi ta lebama pehme kattena uinunud väljadel; veel oli palju aega hommiku esimese häälitsuseni, esimeste kahinateni ja sahinateni, koidu esimeste kastepisarateni. Kuud polnud taevas; tol ajal tõusis ta hilja. Näis, nagu oleksid loendamatud kuldsed tähed, üksteise võidu pilgutades, kõik taas Linnutee suunas ujunud, ja tõepoolest, neid vaadeldes oleksite nagu isegi hämaralt tundnud maakera kiirustavat, peatumatut jooksu... Imelik terav, haiglane karjatus kostis äkki kaks korda järgemööda jõe kohal ning kordus mõni hetk hiljem juba kaugemal...

Kostja võpatas ... „Mis see on?"

„Seal karjub haigur[1]," vastas Pavel rahulikult.

„Haigur," kordas Kostja ... „Aga mis see oli, Pavluška, mis ma eile õhtul kuulsin," lisas ta, pisut vaikinud, „sina vahest tead ..."

„Mis sa kuulsid?"

„Aga vaat, mis ma kuulsin. Ma läksin Kamennaja Grjadast Šaškinosse; läksin esiti üha sarapikku mööda, pärast aga üle niidu — tead, kus ta jääraku järsu kääruni jõuab — seal on ju sügav võrendik; tead, see on veel üleni kõrkjasse kasvanud; vaat, ma möödusin sellest võrendikust, pojukesed, ja äkki sessamas võrendikus oigab keegi, ja veel nii hale-haledalt: u-u ... u-u ... u-u! Mul hakkas kange hirm, vennad, oli ju hiline aeg, ja hääl oli ka nii kaeblik. Nõnda, et hakka kas või ise nutma ... Mis see ometi oli? Mis?"

„Sellesse võrendikku uputasid vargad tunamullu suvel metsavaht Akimi," tähendas Pavluša, „nii et vahel tema hing haliseb."

„Jah, seegi võib olla, vennakesed ..." lausus Kostja, ajades oma niikuinii suuri silmi veel laiemale ... „Mina aga ei teadnudki, et Akim tollesse võrendikku uputati: oleksin veel kes teab kuidas kartnud."

„Kuid räägitakse ka, et on sihukesed väikesed konnad," jätkas Pavel, „kes nii haledalt karjuvad."

„Konnad? No ei, ei need ole konnad ... mis need ..." Haigur kisendas jälle jõe kohal. „Oh teda!" lausus Kostja tahtmatult. „Karjub otsekui metshaldjas."

„Metshaldjas ei karju, ta on tumm," haaras jutust kinni Iljuša, „ta plaksutab ainult käsi ja ragistab ..."

„Kas sina siis teda oled näinud, toda haldjat?" segas Fedja talle pilkavalt vahele.

„Ei, pole näinud, ja jumal hoidku nägemastki, kuid teised on näinud. Vaat, alles hiljuti tüssas ta meil üht meest: vedas mööda metsa, muudkui vedas, ja ikka vaid ühe lagendiku ümber ... Hädavaevu jõudis hommikuks koju."

„Noh, ja kas ta teda nägi?"

„Nägi. Ütleb, et seisab sihuke suur, päratu suur, tume, millessegi mähitud, justkui puu taga, ei saa hästi jagu, nagu peidaks ennast kuu eest, ja vahib, vahib päratu suurte silmadega, pilgutab neid, pilgutab ..."

„Oh sind külll!" hüüdis Fedja kergelt võpatades ja õlgu vabistades. „Ptüi! ..."

„Ja milleks seesugune rämps on maailma siginud?" tähendas Pavel. „Tõepoolest!"

„Ära vannu: näe, kuuleb veel," tähendas Ilja. Algas taas vaikus.

---

[1] haigur — lind

„Vaadake, vaadake, poisid," kostis äkki Vanja lapsehääl, „vaadake jumala tähekesi, — parvlevad just nagu mesilinnud!"

Ta oli oma värske näokese roguski alt välja pistnud, toetus rusikakesele ja tõstis oma suured vaiksed silmad aeglaselt üles. Kõigi poisikeste silmad tõusid taevast vaatama ega laskunud niipea.

„Aga kuidas on, Vanja," hakkas Fedja sõbralikult rääkima, „kas su õde Anjutka on terve?"

„Terve," vastas Vanja kergelt kõrahtades.

„Sa ütle talle — miks ta meie pool ei käi? . . ."

„Ei tea."

„Sa ütle talle, et ta tuleks."

„Ütlen."

„Sa ütle, et ma annan talle maiustusi."

„Kas mulle ka annad?"

„Annan sullegi."

Vanja õhkas.

„Noh ei, mulle pole vaja. Anna parem temale: ta on meil nii armsake."

Ja Vanja laskis taas oma peakese maa peale. Pavel tõusis ja võttis tühja katla kätte.

„Kuhu sa lähed?" küsis temalt Fedja.

„Jõele, vett tooma: tahaksin nagu juua."

Koerad tõusid ja läksid ta järel.

„Vaata ette, ära jõkke kuku!" hüüdis Iljuša talle järele.

„Miks ta peaks kukkuma?" ütles Fedja. „Ta on ettevaatlik."

„Jah, ettevaatlik. Kõik võib juhtuda: näe, ta kummardub, et vett võtta, aga veehaldjas haarab ta käest kinni ja tassib enese juurde. Pärast räägitakse: näe, poisike kukkus vette . . . Aga kuidas ta kukkus? Näh, nüüd ronis ta kõrkjasse," lisas ta kuulatades.

Kõrkjad sahisesid, nagu kahele poole laiali minnes.

„Aga kas on tõsi," küsis Kostja, „et lollike Akulina ongi sellest saadik segane, kui vette sattus?"

„Sellest saadik jah . . . Missugune ta praegu on! Aga räägitakse, enne olnud iludus. Vetevana rikkus ta ära. Vist ei uskunud, et Akulina nii ruttu välja tõmmatakse. Vaat seal põhjas rikkuski ta tema ära."

(Ma olin ise mõnigi kord seda Akulinat kohanud. Räbalad seljas, kohutavalt kõhn, nägu must nagu süsi, pilk segane ja hambad ühtsoodu irvi, nii tammub ta tundide kaupa samal kohal kuskil maanteel, kondised käed tugevasti vastu rinda surutud, aeglaselt ühelt jalalt teisele vaarudes nagu metsloom puuris. Ta ei saa millestki aru, räägitagu talle mis tahes, ja ainult naerab aeg-ajalt kramplikult.)

„Aga räägitakse," jätkas Kostja, et Akulina just sellepärast olevat jõkke hüpanud, et armsam teda petnud."

„Just sellepärast."

„Aga kas sa Vasjat mäletad?“ lisas Kostja kurvalt.

„Missugust Vasjat?“ küsis Fedja.

„Aga vaat seda, kes uppus,“ vastas Kostja, „näe, sellessesamasse jõkke. Missugune poiss ta oli! O-oh, missugune poiss! Kuidas ta ema Feklista teda armastas, seda Vasjat! Ja Feklista otsekui oleks aimanud, et poeg peab vee läbi hukka saama. Vahel tuleb Vasja suvel meie, teiste lastega jõe äärde suplema — ema on justkui tules. Teised naised ei pane tähelegi, mööduvad oma pesukünadega, vaaruvad, aga Feklista paneb küna maha ja hakkab poega hüüdma: „Tule tagasi, mu kallike! Oh, tule tagasi, mu kullake!“ Ja kuidas ta uppus, jumal seda teab. Mängis kaldal, ja emagi oli siinsamas, riisub heina kokku; äkki kuuleb, nagu laseks keegi mulle veepinnale, vaatab, aga juba ujub ainult Vasja müts vee peal. Vaat, sellest peale pole ka Feklista enam täie aruga: tuleb ja heidab sellele kohale pikali, kus poeg uppus; lamab, vennakesed, ja hakkab laulu venitama, — mäletate, Vasja ikka laulis seda laulukest? — vaat, seda ta hakkabki leelutama, aga ise nutab, nutab, kaebab kibedalt jumalale ...“

„Näe, Pavluša tuleb,“ lausus Fedja.

Pavel astus täie katlaga tule juurde.

„Poisid,“ algas ta pärast vaikimist, „asi ei ole õige.“

„Mis siis?“

„Ma kuulsin Vasja häält.“

Kõik otse võpatasid.

„Mis sa, mis sa ometi?“ lalises Kostja.

„Jumala eest. Vaevalt hakkasin vee juurde kummarduma, kui kuulen äkki, hüütakse mind sedasi Vasja häälega ja just nagu vee alt: „Pavluša, hei, Pavluša, tule siia.“ Ma läksin eemale. Kuid vett ikkagi võtsin.“

„Oh, sa issand! Oh, sa issand!“ laususid poisikesed ristimärke tehes.

„Pavel, seal kutsus sind ju vetevana,“ lisas Fedja. „Aga meie just temast, Vasjast, kõnelesimegi.“

„Ah, see on paha märk,“ lausus Iljuša aeglaselt.

„Noh, pole midagi, las olla!“ ütles Pavel otsustavalt ja istus jälle. „Ega sa oma saatusest pääse.“

Poisikesed jäid vait. Oli näha, et Paveli sõnad neile sügavat muljet avaldasid. Nad hakkasid end tule ümber pikali seadma, nagu kavatsedes magama heita.

„Mis see on?“ küsis äkki Kostja pead kergitades.

Pavel kuulatas.

„Seal lendavad nepid, vilistavad.“

„Kuhu nad ometi lendavad?“

„Sinna, kus, nagu üteldakse, talve ei olevat.“

„Kas aga sihukest maad on?“

„On.“

„Kaugel?“

„Kaugel, kaugel, soojade merede taga.“

Kostja ohkas ja sulges silmad.

Oli möödunud juba üle kolme tunni, kui ma poisikestega ühinesin. Kuu tõusis viimaks; ma ei märganud teda kohe: nii vaikne oli ta ja kitsas. See kuuta öö näis olevat just niisama suurepärane nagu ennegi... Kuid juba kaldusid tumedale taevarannale paljud tähed, mis seisid hiljuti kõrgel taevas; kõik ümber oli täiesti vait jäänud, nagu harilikult kõik alles hommikuks vaikib; kõik magas rasket, liikumatut, koidueelset und. Õhus ei lõhnanud enam nii tugevasti, sinna oleks nagu uuesti niiskust voolanud... Suveööd ei ole pikad!... Poisikeste jutt kustus ühes tuledega... Koeradki tukkusid; hobused, niipalju kui võisin eraldada tähtede vaevalt helendavas, nõrgalt voolavas valguses, lamasid samuti, pead norgus... Kerge teadvusetus langes minule, muutus tukastuseks.

Värske tuulehingus jooksis üle mu näo. Ma avasin silmad; algas hommik. Veel kuskil ei roosatanud koitu, kuid idas juba kahvatas; kõik ümbruses sai nähtavaks, kuigi ähmaselt. Kahvatuhall taevas helenes, muutus jahedaks, sinerdus; tähed pilgutasid kord nõrga valgusega, kord kadusid, maa tõmbus niiskeks, lehed lõid higistama; siin-seal hakkas kostma elavaid hääli ja kajasid ning nõrk varane tuuleke lõi juba maa kohal liikuma ja lendlema. Mu keha vastas talle kerge rõõmsa värinaga. Ma tõusin kähku ja läksin poisikeste juurde. Nad magasid kõik nagu surnud hingitseva tule ümber; ainult Pavel tõusis poolenisti ja vaatas teraselt minule.

Ma noogutasin talle pead ja läksin oma teed, piki aurava jõe kallast. Ma ei jõudnud veel kaht verstagi ära käia, kui juba voolasid mu ümber mööda laia märga aasa ja ees rohetama löönud küngastel, metsast metsani, ja taga, mööda pikka tolmust teed, sätendavaid, purpurseks muutunud põõsaid, ja mööda hõreneva udu all häbelikult sinavat jõge, — voolasid noore, tulise valguse esiteks roosad, siis punased, kuldsed vood... Kõik lõi liikvele, ärkas, hakkas laulma, häälitsema, rääkima. Kõikjal sätendasid kiirgavate teemantidena suured kastetilgad; mulle vastu kandusid kellahääled, puhtad ja selged, samuti nagu hommiku jahedusega pestud; ja äkki kihutas minust mööda puhanud hobusekari, mida ajasid tuttavad poisikesed...

Kahjuks pean ma lisama, et Paveli elu juba samal aastal lõppes. Ta ei uppunud. Ta sai surma hobuse seljast kukkudes. Kahju, oli tore poiss!

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugused jooned külalastes paelusid autorit-jutustajat? Mis talle meeldis eriti Paveli juures? Vastused põhjendada näidetega tekstist.
2. Esile tõsta pilt tule ääres ja otsustada, millele juhib autor tähelepanu selles kirjelduses.
3. Milliste kujukate vahenditega on saavutatud selle pildi eredus? Kirjutada ära katkend, alates sõnadest: „Pilt oli imekaunis..." ja lõpetades sõnadega: „Ainult tuled praksusid tasa..." Kriipsutada alla epiteedid ja metafoorid. Pöörata tähelepanu tegusõnadele, mis väljendavad tule vabisemist ja vastukumasid.
4. Esitada ilmekalt hommiku kirjeldus, alates sõnadest: „Värske tuulehingus jooksis üle mu näo."
5. Määrata jutu teema. Mis ülesanne on siin loodusekirjeldusel, eriti suveöö kirjeldusel?

Karakteristika.

Jutustuses „Bežini aas" kirjeldab Ivan Turgenev külapoisikesi, kes valvavad hobusekarja. Viis poisikest esinevad selles väikeses jutustuses, ja igaühel neist on oma iseärasused, oma ilme, oma nägu.

Siin on kohmetu, inetu välimusega, kuid julge, asjalik ja rahulik Pavel; siin Kostja — väike, kõhetu, mõtliku nukra pilguga, väga arg ning ebausklik. Siin on Iljuša, kelle nägu avaldab mingit haiglast muretsemist: ta jutustab nõrga kähiseva häälega majahaldjast; aga vanim poiste hulgas, ilus, hästi rõivastatud Fedja lamab ja kuulab, toetudes küünarnukile, vammuse hõlmad laiali heidetud.

Me kujutleme enesele selgesti igaüht neist poisikestest, sest nad erinevad üksteisest. Seda saavutatakse nende karakteriseerimise teel.

K a r a k t e r i s t i k a (iseloomustus) *esitab kujutatavas isikus või esemes seda kõige olulisemat, mis kuulub esijoones temale; ta näitab neid jooni, mille poolest antud isik või ese erineb teisest.*

Oma tegelaste karakteriseerimiseks kasutab autor mitmesuguseid võtteid: ta iseloomustab neid nende välimuse, liikumise, rääkimisviisi ja tegevuse järgi.

Kirjeldades õitsil olevaid poisikesi Turgenev n. ö. joonistab nende igaühe portree. Pavlušal näiteks „olid mustad pulstunud juuksed, hallid silmad, laiad põsesarnad, kahvatu rõugearmiline nägu, suur, kuid sirgjooneline suu, kogu pea oli suur, nagu öeldakse, õllekatla taoline, keha jässakas, kohmakas ... Ta vaatas väga arukalt ja otsekoheselt ning tema häälestki kostis jõudu."

Selles näites on pilgu ja hääle kirjeldus antud nõnda, et see toob esile Paveli karakteri, ta mõistuse, otsekohesuse ja jõu.

Poisikeste *rõivastuse* kirjeldusega rõhutatakse nende kuuluvust kas jõukasse või kehva perekonda. Me saame teada, kes neist on õitsile sõitnud lõbu pärast, nagu Fedja, ja kes vajaduse pärast.

Iseloomujooned, näiteks Paveli julgus, avalduvad tegudes. Kui koerad hakkasid haukuma, ehmusid kõik poisikesed, kuid Pavluša sööstis kisades koertele järele. Ta oli asjalik, praktiliselt tegutsev, mis nähtub sellest, et ta samaaegselt vestlusega jälgis ka kartulikeetmist.

Paveli *kõnega* kriipsutab autor alla, et kõneleb nimelt külapoiss, et see poiss on teadusehimuline, kuid teda on vähe õpetatud.

Teiste suhtumine temasse on samuti üheks karakteriseerimise abinõuks. Me näeme, et Pavel on poisikeste hulgas lugupeetud, tema poole pöördutakse küsimustega, tema sõna kuulatakse.

Pavel paistis oma kaaslaste hulgast välja, seda kriipsutab eriti alla autori suhtumine temasse.

Turgenev imetleb Pavelit, räägib sellest, et poiss temale meeldib, kahetseb ta varajast surma. Sellega väljendab ta oma sümpaatiat targa, julge ja tugeva külapoisi vastu.

Loodusekirjeldus aga aitab külalaste ilmekamaks kujutamiseks kaasa, aitab mõista nende öisi jutustusi ja nende kaudu iseloomustada poisse endid.

TEISTE RAHVASTE KIRJANDUST

Daidalos ja Ikaros.

Kreeka müüt.

Daidalos oli Ateena suurim kunstnik, kujur ning ehitusmeister.

Tema kohta räägiti, et ta raius lumivalgest marmorist kummalisi kujusid. Need kujud olid otsekui elavad: näis, et nad vaatavad ja liiguvad. Oma töö jaoks leiutas ta palju tööriistu; nii leiutas ta näiteks kirve ja puuri. Ta kuulsus ulatus kaugele.

Daidalos elas Kreeta saarel võimsa kuningas Minose juures. Minos ümbritses suurt kreeka kunstnikku lugupidamisega.

Daidalos valmistas Kreeta kuningale palju imeväärseid kunstitöid. Ta ehitas talle ka kuulsa palee Labürindi, selliste keerdkäikudega, et kui sinna kord sisse minna, siis ei olnud enam võimalik leida väljapääsu.

Sellesse Labürinti sulges Minos hirmsa Minotauruse, koletise, kellel oli inimese keha, aga härja pea.

Palju aastaid elas Daidalos Minose juures. Kuningas ei tahtnud teda Kreeta saarelt ära lasta: ta tahtis ainult üksinda kasutada suure kunstniku kunstitöid. Nagu vangi hoidis Minos Daidalost Kreeta saarel. Daidalos mõtles kaua, kuidas saaks põgeneda, ja leidiski lõpuks tee, et pääseda kreeta vangipõlvest.

„Kui ma ei saa," hüüdis Daidalos, „päästa end Minose võimu alt ei maad ega merd mööda, siis on põgenemiseks ometi lahti taevas! See on mu tee! Minos valitseb kõike, ainult õhu üle ta ei valitse!"

Daidalos asus tööle. Ta kogus sulgi, sidus neid linaste niitidega ja kinnitas vahaga ning hakkas neist valmistama nelja suurt tiiba.

Sel ajal, kui Daidalos töötas, mängis tema poeg Ikaros ta juures: kord püüdis ta udusulgi, mida ajasid lendu tuulepuhangud, kord pätsis kätega vaha. Poiss hullas muretult; isa töö tegi talle nalja.

Viimaks lõpetas Daidalos oma töö, tiivad olid valmis. Daidalos sidus tiivad selga, pistis käed aasadesse, mis olid kinnitatud

tiibade külge, vehkis nendega ja tõusis sujuvalt õhku. Ikaros vaatas imestusega isale, kes liugles õhus nagu hiiglalind. Daidalos laskus maa peale ja ütles pojale:

„Kuule, Ikaros, meie lendame Kreetalt kohe minema. Ole lennu ajal ettevaatlik! Ära lasku liiga madalale, liiga lähedale merele, et lainete soolased pritsmed ei teeks märjaks sinu tiibu. Ära tõuse aga ka päikesele lähedale: kuumus võib sulatada vaha ja suled lendavad laiali. Lenda minu järel ja ära jää minust maha!"

Isa ja poeg kinnitasid tiivad käte külge ja kergelt kandsid tiivad nad minema. Need, kes nägid nende lendu kõrgel maa kohal, mõtlesid, et mööda sinist taevavõlvi kihutab kaks jumalat.

Daidalos vaatas sageli tagasi, et näha, kuidas lendab tema poeg.

Nad möödusid juba Deelosest, Parosest[1] ja lendasid ikka edasi ja edasi.

Kiire lend meeldis Ikarosele ja ikka julgemini vehkis ta tiibadega.

Ta unustas isa käsu ega lennanud enam tema järel. Tugevasti tiibu lehvitades tõusis ta kõrgele taeva alla, lähemale kiirgavale päikesele. Põletavad kiired sulatasid tiibu kooshoidva vaha, suled langesid välja ja tuul kandis need õhus laiali.

Ikaros vehkis küll kätega, kuid nende küljes ei olnud enam tiibu. Ülepeakaela kukkus ta suurest kõrgusest merre ja hukkus lainetes.

Daidalos vaatas tagasi, vaatas ümberringi. Ei ole Ikarost. Valjusti hakkas ta poega hüüdma:

„Ikaros! Ikaros! Kus sa oled? Vasta!"

Ei tulnud vastust. Daidalos nägi lainetel sulgi Ikarose tiibadest ja sai aru, mis oli juhtunud.

Ikarose keha hõljutasid aga lained veel kaua merel, mida hukkunu nime järgi hakati nimetama Ikaari mereks, ja uhtusid ta lõpuks randa ühe saare juures, kust Herakles[2] tema leidis ja maha mattis.

Oma elu viimased aastad veetis Daidalos oma kodumaal, Ateenas.

Temast sai Ateena kunstnike kuulsa suguvõsa esiisa.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mida nimetati Labürindiks ja mis tähendus on sõnal l a b ü r i n t praegu?
2. Miks hoidis Kreeta kuningas Minos Daidalost vangipõlves?
3. Kuidas valmistati tiivad?
4. Millise õpetuse annab Daidalos pojale enne lennule asumist?
5. Missugune vanade kreeklaste unistus kajastub selles müüdis?

---

[1] Deelos ja Paros — saared Küklaadide saarestikus Vahemeres.

[2] Herakles — väga suure jõuga muinas-kreeka kangelane.

6. Missugust teist eesti või mõne teise rahva muinasjuttu tead, kus räägitakse lendamisest?

7. Jutustada sellest, kui kaugele on inimene jõudnud tänapäeval õhu vallutamisel (Sputnik).

Võitlus Sampo[1] pärast.

(Katkendeid soome eeposest „Kalevala".)

Vana tarka Väinämöinen,
teine seppa Ilmarinen,
kolmas lustlik Lemme poega,
see'p see kaunis Kaukomieli,
sõitsid selgele merele,
lagedaile laineille,
sinna külmaje külaje,
pimedasse Põhjalasse.
Küsis Põhjala emanda,
tulijaida tunnisteli:
„Mis on meestella sõnumeid,
isandailla uudiseida?"
Vana tarka Väinämöinen,
see'p see vastas, nii kõneles:
„Sampost on sõnumid meestel,
kirjukaanest kangeilla:
tulime Sampoda jagama,
kirjukaanelist kaema."
Ise Põhjala emanda
sõna ütles, nii pajatas:
„Ei saa püüst jagu kahele,
osa ei kolmele oravast.
Hää on Sampol siingi olla,
kirjukaanel keeritella
Põhjala kivimäessa,
voore vaskise seessa.
Hüva mul olla endallagi
Sampo suure hoidijana."
Vana tarka Väinämöinen
sõna ütles, nii nimetas:
„Kui ei anna sa osada,
seda Sampo teista poolta,
siis me viime tervenisti,
veame kõigega venesse."
Louhi, Põhjala emanda,
see sellest päris pahanes.
Kutsus Põhjala koguje,
mehed noored mõõkadella,
rahva riistulla pahulla
võtma pääda Väinämöise.
Vana tarka Väinämöinen
võttis kandle käsile,
ise istus mängimaie,
hakkas mängima ilusti.
Kõik jäi rahvas kuulamaie,
iluda imetlemaie,
mehed meelella hüvalla,
naised suulla naerusella,
vanad need vesiseil silmil,
poisid maassa põlvedella.
Siisap vana Väinämöinen,
tarka too tunapõline,
taoteli taskustasa,
katsus korra kauka'asta.
Võttis säält need unesed nõelad,
võideli unella silmad,
pani ripsmed ristakuti,
laud lukku lukuteli
väella jo vaibunulla,
sõdijailla suikuvailla:
pani pitkaje uneje,
nädalaksi norskamaie
kõige see külase rahva,
kogu Põhjala peregi.
Siis läks Sampo saamiselle
Põhjala kivimäesta,
voore vaskise seesta,
üheksa taba taganta,
luku kindla kümnendama.
Siisap vana Väinämöinen,
teine seppa Ilmarinen,
kolmas lustlik Lemminkäinen

---

[1] sampo (loe: sambo) — imeveski, mis pidevalt jahvatas kas jahu või raha või meres soola.

vedasivad Sampo suure
Põhjala kivimäesta,
voore vaskise seesta.
Vedasid venekesesse
laadisivad laeva sisse.
Sõitis vana Väinämöinen
mere selgada sinista,
sõitis päeva, sõitis teise.
Päevalla siis kolmandalla
see'p see lustlik Lemminkäinen
teist korda jo kõneles:
„Miks sa ei laula, Väinämöinen,
hüürga ei, hüvasugune,
kui on saadud Sampo suuri,
tee on õieti osatud?"
Vana tarka Väinämöinen
varmalt vastu vastaeli:
„Vara veel on laulmiseksi,
ilopeoksi enneaegne.
Siis vast laulmine sobikski,
ilokõlksud kõlba'aksid,
kui näha koduväravad,
koduuksed uugahtavad."
Siisap lustlik Lemminkäinen,
see'p see kaunis Kaukomieli,
suuda jo sobitelie,
häälta hääksi seadelie.
Laulis lustlik Lemminkäinen,
kõõruteli Kaukomieli;
suu liikus, habe värises,
lõuapeeled laksatelid.
Kuuldus laulu kauge'elle,
üle vete viis kajasi,
kuuldus kuudeje külaje,
üle seitsme järve selja.
Ärkas Põhjala emanda
une pika paeladesta.
Jo kargas kivimäele,
väravaile vaskivoore.
Ütles sinna saadessaie:
„Oi mu õnnetu eluda!
Jo on siina võõras käinud,
jo kõik lukud on lõhutud,
liigutatud linna uksed,
rikutud sagararauad!
Küllap siis ka Sampo saadud,
viidud siit oma voliga?"
Louhi, Põhjala emanda,
see sellest päris pahanes,
nägi oma võimu jo vajuvat,
oma au alanevada.
Udutari hüüateli:
„Udu tütar, auruneitsi!
Sõelu sõelalla ududa,
sompu ilma sipsutele,
lase tahma taeva'asta,
auru ilmasta alanda
mere selge selja pääle,
et ei pääse Väinämöinen,
laia vee lagendikulle,
oska ei teed uvantolane!
Kui ei sellest küllalt leene,
Igi-Tursu, Äijö poega,
tõsta pääda sa meresta,
lakkadasi laineista!
Saada Sampo Põhjalasse
vene'esta veeremata!
Kui ei sellest küllalt leene,
oi Ukko, ülijumala,
ilma kuldane kuningas,
hõbedane haldjakene,
tõsta tuuli tormiline,
saada suuri ilma-jõudu!"
Udu tütar, auruneitsi,
udu hingasi merele,
sombu ilmaje sugesi:
pidas vana Väinämöista
kogunisti kolme ööda
seessa see mere sinise,
ilma pääsmata pärale,
teeda teadmata kuhugi.

Kolme ööda oodanuna
seessa see udu sageda,
ütles vana Väinämöinen,
ise lausus, nii sõnusi:
„Ei ole meil pahimgi meesi,
taati teistesta unisem
ududega uputada
ega võita aurudella!"
Vihtus vetta rauallasa,
merda mõõgalla virutas.
Selgis siis meri udusta,
mere vood videvikusta;
meri laiaksi levines,
maailm suureksi sugenes.
Oli aegada väheke,

veeres mööda veidikene.
Ise vana Väinamöinen
vaatas veerella vesida,
heitis pilgu paadi kõrva.
Nägi ta ime-imeta:
Igi-Turso, Äijö poega,
veeressa vene punase
tõstis päädasa meresta,
lakkadasa laineista.
Vana tarka Väinämöinen
kinni kõrvust ta rabasi.
Kõrvupidi kergiteli,
küsiteli, lausuteli,
sõna ütles, nii kõneles:
„Igi-Turso, Äijö poega!
Miksi sa meresta tõusid,
milleks laineista ronisid
tee ette inimestelle,
saati poegele Kaleva?"
Igi-Turso, Äijö poega,
korralla siis kolmandalla
sõna vastates sõnusi:
„Selleks ma meresta tõusin,
selleks laineista ronisin:
oli meelessa minulla
surmata sugu Kaleva,
saada Sampo Põhjalasse.
Kui lased veel mu nüüd tagasi
jätad ellu mu, alatu,
ei tule ma teista korda
tee ette inimestelle."
Siisap vana Väinämöinen
laskis laintesse alatu.
Oli aegada väheke,
veeres mööda veidikene.
Jo Ukko, ülijumala,
ise ilmade isanda,
pani tuuled tuulamaie
maruilma möllamaie.
Tõusid tuuled tuulamaie,
marud kõik märatsemaie.
Pahasti siis tuuled peksid,
lained raiusid veneta.
Heitsid pilli haugiluise,
kalakondist kandlekese
Vellamo väe varaksi,
Ahtola igi-iloksi.
Siisap vanal Väinämöisel
vesi silmije sirises.
Ise nii sõnad kõneles:
„Sinna läks mu saamakene,
kadus kuldapillikene,
hävis mu igi-iloke!
Ei seda enam me saane
siina ilmassa ealgi,
haugi hammaste iloda,
kalaluista lullitusta."

Heinrich Heine.

(1797—1856)

Saksa luuletaja Heinrich Heine sündis 1797. a. Düsseldorfis vaesunud kaupmehe pojana.

Rikaste sugulaste abil omandas ta kõrgema juriidilise hariduse. 34-aastase noormehena siirdub ta Saksamaalt Pariisi, kus elatab end peamiselt kaastööst ajakirjandusele. Siit võib Heine vabalt piitsutada kodumaal valitsevaid ühiskondlikke pahesid. Pariisis tutvub ta ka areneva töölisliikumisega ja K. Marxiga, kelle mõjutusel poliitilised teemad ta luules omandavad üha suuremat kaalu. Temast saab saksa revolutsioonilise noorsoo vaimne juht.

Heine suri Pariisis 1856. a. Nõukogude lugejat köidab peamiselt Heine poliitilise sisuga võitlev luule.

Sileesia kangrud.

Neil hambad risti, pilk sünge kui öö,
nii tummalt telgede taga käib töö.
„Saksamaa, koome su surirüüd,
kolm needust sellesse koome nüüd.
Me koome, me koome!

Oma härdate palvete jumalat neame.
Me nägime nälga ja külma ja teame:
me ootused, lootused asjata jäid,
ta narris ja tüssas ja mõnitas meid.
Me koome, me koome!

Me kuningat, rikaste kuningat neame:
ei hooli ta hädast, mis taluma peame.
Käest viimased krossid meil pressib ta
ja käsib kui koeri meid hukata.
Me koome, me koome!

Me isamaad neame, kus pettuse läbi
said troonile nurjatus, vale ja häbi.
Kõik kaunis ja õilis seal kolletab pea,
seal söödikuil üksi on sigida hea.
Me koome, me koome!

Süst laksub, telg naksub, me hoolsalt tööl,
me koome usinalt, päeval ja ööl.
Vana-Saksamaa, koome su surirüüd,
kolm needust sellesse koome nüüd.
Me koome, me koome!"

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kelle vastu on suunatud Heine „Sileesia kangrud"?
2. Nimetada need kolm, keda neatakse, ja süveneda selle needmise põhjustesse.
3. Väljendada teiste sõnadega ja selgitada piltlik väljendus: *kangrud koovad needusi Vana-Saksamaa surirüüsse.*
4. Pöörata tähelepanu sõna *koome* kordusele ja selgitada selle mõju ning tähendust.
5. Milleks kutsub üles see luuletus? Mis on selle idee?

SÕNASELETUSI.

abajas, om. abaja — väike laht
agul, om. aguli — vaene äärelinn
ambra, om. ambra — healõhnaline vaha, mida kasutatakse lõhnaõlide valmistamisel
anekdoot, om. anekdoodi — nali
apellatsioonikaebus, om. -kaebuse — edasikaebus.
arhailine, om. arhailise — vana-aegne, vanamoeline
aristokraatia, om. aristokraatia — eesõigustatud ülikate klass riigis, aadel
autoriteet, om. autoriteedi — lugupeetavus, mõjuvõim
auul, om. auuli — Kaukaasia mägilaste asula
balloteerima, balloteerida, balloteerin — hääletama (kuulikestega)
banduura, om. banduura — ukraina rahvapill (keelpill)
bojaar, om. bojaari — vana-vene aadlik
burka, om. burka — karvane viltmantel
bursa, om. bursa — vaimuliku seminari halvustav nimetus Venemaal
bursak, om. bursaku — bursa õpilane
diagnoos, om. diagnoosi — haiguse äramääramine
džigitt, om. džigiti — osav ja julge ratsanik
eliit, om. eliidi — valitud osa, paremik
embus — sülelus, kaisutus
epigramm, om. epigrammi — pilkesalm
etikett, om. etiketi — aadli, eriti hoovkonna pruugid ning viisakuskombed
felukk, om. feluki — väike veesõiduk
filosoofia, om. filosoofia — mõtteteadus
friisriie, om. -riide — plüüšisarnane riie, mille pinna moodustavad lahtilõikamata lõnga-aasad
galeer, om. galeeri — vanaaegne sõudelaev, milles sõudjaiks olid harilikult vangid, orjad või kurjategijad
grimeerima, grimeerida, grimeerin — värvide abil näole teist ilmet andma
haidukk, om. haiduki — jalaihukaitseväelane hetmani juures
harrastus, om. harrastuse — millegi kohta elava huvi tundmine, mingil alal huviga tegutsemine
haspel, om. haspli — tööriist, mille abil poolidel või keras olev lõng aetakse (haspeldatakse) vihti
hiis, om. hiie — salu
hurm, om. hurma — võlu, veetlus
huumor — tõtt naljaga siduv kujutamisviis
häärber — härrastemaja
ikoon, om. ikooni — pühapilt
jessaul, om. jessauli — kasakate kapten
jäätmaa — harimatult kõrvalejäetud, mahajäetud maa
kaardiväg — algul riigipea või väepealikute ihukaitseks ustavatest meestest moodustatud väeüksus, hiljem niisugune väeosa, kus teenisid peamiselt aadlisoost ohvitserid ja eriliselt valitud meeskond
kaaviar — kalamari

kabel, om. kabla — nöör, köis
kadetikorpus — kinnine sõjaväeline õppeasutus tsaariaegsel Venemaal ohvitseride ettevalmistamiseks, andis ka keskhariduse
kakk, om. kaku — leiva- või saiapäts
kaless, om. kalessi — kerge hobusõiduk
kaoke (kabu, om. kao) — neiu, naisterahvas
karjäär — edukas teenistuskäik
kartetš, om. kartetši — silindrikujuline mürsk, täidetud seatinast kuulidega, mis paiskuvad laiali vihuna nagu haavlid jahipüssist
kaugas, om. kauka — tasku
keerubim, om. keerubimi (keerub, om. keerubi) — algselt Vana-Idamaal levinud kujutelm inimese pea, härja või lõvi keha ja tiibadega olendist. Nende kujutisi esines valvureina templiesistel
killing, om. killingi (sõnast *schilling*) — vanaaegne raha
kimmel, om. kimli — valkjashall täpiline hobune
kipper, om. kipri (kippar) — tüürimees
kirgas, om. kirka — hele, selge, särav
koloriit, om. koloriidi — värving
kolpakk, om. kolpaki (kalpakk) — kõrge lambanahast tatari müts
komöödia — naljamäng
konfiskeerima, konfiskeerida, konfiskeerin — riigikassa kasuks varandust ära võtma
konutama, konutada, konutan — norutama, tegevuseta olema
koomik, om. koomiku — lustmängu, naljamängu autor või esitaja
koot, om. koodi — kahest osast (nui ja vars) rihmaga ühendatud käsitsi-viljapeksu tööriist
kornet, om. korneti — ratsaväe noorem ohvitser tsaariaegses vene sõjaväes
koševoi — kasakate laagriülem, setši ülem, kõige kõrgem ataman
kreiskool, om. kooli — koolitüüp Baltimail mööd. sajandil, milles õppeaeg kestis 2—3 aastat ja mis valmistas alghariduse omandanud õpilasi ette gümnaasiumi astumiseks
kross, om. krossi — rahaühik. Venemaal XVIII saj. ja XIX sajandi I poolel kahekopikaline, hiljem ½-kopikaline
kuliss, om. kulissi — näitesein laval
kurenn, om. kurenni — kasakate sõjaväeosa atamani juhtimisel, polgu osa
kvartett, om. kvarteti — neli eri hääle lauljat või mängijat
künnilind — ööbik
lagle, om. lagle — liik metshanesid
laudi, om. laudi — riiul, laudtelling, lava
lauge, om. lauge — mitte järsk, libamisi, viltune, veerjas
latter, om. latri — ruum tallis, aed hobuse jaoks
lee, om. lee — kolle, tulease
leehoidja, om. -hoidja — kokk, perenaine
legend, om. legendi — vagajutt, ristiususisuline muistend
leisik(as), om. leisika — 20 naela ehk ½ puuda (8,19 kg) või linapunt selles raskuses
liivik, om. liiviku — liiva-ala
linik, om. liniku — linane rätik; kitsas pea- või lauakate
litaur, om. litauri — löökpill, koosneb pajasarnasest vasksest kehast, millele kaane asemele on tõmmatud nahk. Ka timpaniks nimetatud
litter, om. litri — väike metallleheke, rahake rõivaste peale õmblemiseks
ljahh, om. ljahhi — poolakas
luksus — toredus
lõugas, om. lõuka — müür ahjuesise tuhkhaua esiservas
löövi, om. löövi — kuur, tehtud harilikult postidest ja nendele toetuvast katusest
lüngi — viltu, längus
magas(k)i — vilja varuait, laenuvilja ladu
mahorka — liik tubakat
markitant, om. markitandi (marketand) — isik, kes sõjaväega kaasas käib ja

sellele oma vankrilt niisuguseid toidu- ja maitseaineid müütab, mida sõjaväe kaudu ei hangita
märss, om. märsi — kess, puukoore ribadest põimitud võrkjas kott
naast, om. naastu — metallist kilbike, plaadike
nasv, om. nasva — meresse ulatuv liivaseljandik, leetseljandik
nimetissõrm — väikese sõrme kõrval asetsev sõrm, milles kantakse sõrmust
nördima, nördida, nördin — äärmiselt pahaseks saama, sügavat meelepaha tundma
obrok, om. obroki — rendiraha maa eest mõisnikule
ohelas, om. ohela — ohelik, jäme nöör
olv, om. olvi — ungas (om. unka), katuseharja otsaalune avaus, mille kaudu korstnata talude rehetubadest suits välja pääses ja muil hooneil valgust laudile ja lakkadesse paistab
opman, om. opmani — ülemkubjas mõisas
opritšnik, om. opritšniku — Ivan IV ihukaitseväelane. Opritšnikud said tuntuks oma julma käitumisega, eriti bojaaride suhtes
pagendus — alatisest elukohast väljasaatmine
pard, om. parra — täishabe
palu, om. palu — nõmm, nõmmene kuuse- või männimets
parmas, om. parma — viljasületäis
pessimist, om. pessimisti — inimene, kes on kaotanud usu paremasse tulevikku, kes oskab näha ainult halba, kes näeb kõike läbi „mustade prillide"
pilak, om. pilaku — peeruhoidja, tulekäpp
pillerkaar, om. -kaari (pilgar) — rõõmus, lustlik, vallatu oleng, karglus, pidustus
portree — näopilt
portjee — uksehoidja
poort, om. poordi — traadist või kardlõngast palmitsetud nöör, pael, lint, narmatutt
poos, om. poosi — keha seisang
publik, om. publiku — lugejaskond, kuulajaskond, rahvas
puustus, om. puustuse — tühi harimata maa
pärdik, om. pärdiku — ahv
raatmaa — lage maa-ala, mis enne olnud metsa all, raiesmik
rehv, om. rehvi — raudvits ratta(pöidade) ümber
roov, om. roovi — katust kandev latistik
ristati — ristamisi, ristakuti
ruuge — helepruun, tumekollane
räigelt — heledasti, eredasti, teravasti
saabel, om. saabli — kõver mõõk
saaga, om. saaga — kangelasmuistend
saklja, om. saklja — Kaukaasia mägilase elamu
seek, om. seegi — vanadekodu
sidukond — ühe rühma külge kinnitatud paar või kaks paari jahikoeri
siug, om. siu — uss, madu
sorts, om. sortsi — kuri nõid
stiil, om. stiili — väljendusviis
suisa — otse, hoolimatult
suisutama, suisutada, suisutan — kussutama, magama äiutama
susi, om. soe — hunt
suitsed — valjaste suuosa
suvatsema, suvatseda, suvatsen — heaks arvama, lahkesti valmis olema (millegagi tegelemiseks)
säästma, säästa, säästan — hoidma, kokku hoidma; armu heitma
sööstma, söösta, sööstan — tormama, hüppama, kargama (kuhugi)
šarovarid — laiad voltidega püksid, kottpüksid
šlahta, om. šlahta — poola aadel
župaan, om. župaani — kuub, poolkasukas poolakail ja ukrainlastel
talent, om. talendi — anne, andekus

tallukas, om. talluka — jalarätt, jalanarts
tanum, om. tanuma — külatänav
tare, om. tare — talu elumaja, rehetuba
teistre — naabripere, teist(e)(pe)re
tulvama, tulvata, tulvab — üle voolama, üle ujutama, üle uputama
tragun, om. traguni (dragun) — kergeratsanik, vanemal ajal ratsanik, kes liikus ratsa, kuid lahingus tegutses jalgrivis
trahter, om. trahtri — lihtsamat liiki restoran, teemaja
tseremoonia — pidulikkus, pidulik kombetalitus
tšinovnik — ametnik (tsaari-Venemaal)
tuulispea — tuulispask, tuulispüks, tuulekeeris
tõuras, om. tõura — veis
tärge, om. tärkme — sisselõige, sisselõigatud auguke või pilu, eriti pastla äärtes
ulaan, om. ulaani — ratsaväelane, kellele peamiseks relvaks on piik
uljas, om. ulja — julge, vahva
Uku — majahaldjas; surnud pereisa vaim, õieti taat; siis ka taevataat, ilma- ja kõuehaldjas. Kreutzwaldil aga soome ja kreeka muinasusu eeskujul peajumal
valla — lahti
valu — valgus
vandaal, om. vandaali — germaani rahva liige V sajandil, toores hävitushimuline metslane
vangitapp, om. -tapi — vahialuste või vangide edasitoimetamine valvurite saatel
vaim (vaimutüdruk) — naisteoline mõisas
vammus — pikk kuub
vart, om. varda — ühest puust tehtud rehepeksuriist
vihje, om. vihje — mõistaandmine, kaudne märguanne
viipsipuu ehk viipsik — vt. haspel
vikkima, vikkida, vikin — tahuma
vislapuu — visnapuu, kirsipuu
vojevood, om. vojevoodi — vojevoodkonnaks nimetatud administratiivse ühiku valitseja, kes oli ühtlasi kõrgemaks kohtunikuks ja kohalikkude sõjavägede juhataja. 18. sajandi lõpul asendati kuberneriga
võreng, om. võrengu — sügav koht jões, hauakoht
värat, om. värati — värav
ärkel, om. ärkli — uuk, väike lisaehitis katusel akna paigutamiseks
ätse, om. ätse (ärtse) — karikakar
ürbik, om. ürbiku (ürp) — kerge ülekuub, mantel

SISUKORD

EESTI KIRJANDUS

Rahvaluule 5
Rahvalaul 8
Laule laulust ja laulikust . . . 10
Kannel 10
Laulu hõiskamine 10
Kust ma laulma õppisin . . . 11
Suu laulab, süda muretseb . . . 12
Töölaule 12
Kellele ketran? 12
Mõtteriim ehk parallelism . . . 14
Käsikivil 14
Karjasepõli 14
Kirjandusteose teema ja idee . . 15
Uni ei anna uuta kuube 15
Orjuselaulud 16
Ikka peab ori ujuma 16
Ori lahkub 16
Laule kodust ja lapsepõlvest . . 16
Lapse tänu 16
Algriim 17
Laule mõisast ja mõisnikust . . 18
Mõis rikas valla vaevast . . . 18
Saksad põrgusse 18
Naljalaul 18
Roti pulmad 18
Lastelaule 19
Kits kile karja 19
Veere pulli! 19
Linnulaule 19
Öökik 19
Pääsuke 20
Lausumissõnu 20
Karja kaitsmiseks 20
Valuvõtmise sõnad 20
Rahvajutt 21
Muinasjutt 21
Ahjualune 22
Imelik peegel 25
Tekkemuistend 33
Päike, kuu ja tähed 33
Rahvanaljand 33
Taevaäär 34
Vigala mehe vastus 34
Laps kurdab, et toit tuline . . . 34
Iidlane Suuremaal mõisas tööl . 34
Mure paksude saapataldade pärast 34
Rannamehe tõotus 34
F. R. Kreutzwaldi elu ja tegevus. *L. Raua järgi* . . 36
Kalevipoeg 41
Astendamine 54
Inversioon 54
Eepos 95
Lydia Koidula (elulugu). *K. Mihkla* 96
Miks sa nutad? 99
Värss, salm, värsimõõt . . 100
Eesti muld ja eesti süda . . 100
Sind surmani 101
Tulnud! 101
Lõppriim 101
Jaan Bergmann, Ustav Ulo . . . 103
Jakob Tamm (elulugu) 105
Orjakivi 107
Ballaad 109
Punik 109
Juhan Liiv (elulugu) 110
Peipsi peal 112
Kukulinn (katkend „Varjust") 117
Moto 120
Kuidas kirjeldada 120
Rändaja 121
Must lagi on meie toal . . 122
Kui tume veel kauaks ka sinu maa 122
Üks suu 123
Sügislill 123
Talvine tihane 124
Ernst Särgava (elulugu) 125
Ühe härja elulugu 127
Suvi 145

VENE KIRJANDUS

Ivan Krõlov (elulugu) 149
Voor 151
Allegooria 152
Kvartett 152
Aleksander Puškin (elulugu) . . 154
Vang 159
Läkitus Siberisse 160
Poltaava lahing (katkend „Poltaavast") 160
Dubrovski (lühendatult) . . 164
Mihhail Lermontov (elulugu) . . 212
Jooksik 216
Seotud ja sidumata kõne . 219
Borodino (katkend) 220
Pilved 223
Nikolai Gogol (elulugu) 224
Tarass Bulba (lühendatult) . 226
Ivan Turgenev (elulugu) . . . 283
Bežini aas 286
Karakteristika 301

TEISTE RAHVASTE KIRJANDUST

Daidalos ja Ikaros (kreeka müüt) 305
Võitlus Sampo pärast (katkend „Kalevalast") 307
Heinrich Heine (eluloolisi andmeid) 309
Sileesia kangrud 310
Sõnaseletusi 311

Сельмет, Антс Карлович

ХРЕСТОМАТИЯ ПО ЛИТЕРАТУРЕ
ДЛЯ VI КЛАССА

На эстонском языке

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе 10.

Toimetaja V. Parbo

Tehniline toimetaja A. Sepp

Korrektor A. Sepp

Ladumisele antud 17. IV 1958. Trükkimisele antud 5. VI 1958. Paber 60×92, 1/16. Trükipoognaid 19,75. Arvutuspoognaid 20,73 Trükiarv 25 000. MB-04748. Tellimise nr. 781. Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk tn. 54/58.

Rbl. 3.45

6—3

Rbl. 3.45

A
21866
7146402

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00714640 2